

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Інститут журналістики

На правах рукопису

Подолька Надія Степанівна

УДК 007 : 304 : 655.11: 655.3.066

**Становлення та розвиток видавничої справи Сумського краю
(1861-1917 рр.): осередки, репертуар, розповсюдження**

*Спеціальність 27.00.05 – теорія та історія видавничої справи та
редагування*

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата наук із соціальних комунікацій

Науковий керівник:
Тимошик Микола Степанович
доктор філологічних наук,
професор

Київ – 2011

ЗМІСТ

Перелік умовних скорочень.....	3
ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. Джерела, історіографія та методологія дослідження	
1.1. Історіографія дослідження.....	11
1.2. Джерельна база дослідження.....	21
1.3. Методологія дослідження.....	30
Висновки до першого розділу.....	36
РОЗДІЛ 2. Особливості розвитку видавничої справи 1861– 1917	
2.1. Осередки видавничої діяльності.....	39
2.2. Видавнича продукція.....	52
2.2.1. Книжкові та аркушеві видання.....	54
2.2.2. Газетні та журнальні видання.....	86
2.3. Книжкова графіка.....	104
2.4. Видавці.....	110
Висновки до другого розділу.....	121
РОЗДІЛ 3. Система розповсюдження друкованих видань 1861– 1917	
3.1. Книгарні.....	127
3.2. Книгоноші.....	135
3.3. Земські книжкові склади.....	137
3.4. Ярмарки.....	148
3.5. Народні читання.....	151
Висновки до третього розділу.....	160
ВИСНОВКИ.....	162
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	171
ДОДАТКИ.....	191

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

Держархів Полтавської обл. – Державний архів Полтавської області

Держархів Сумської обл. – Державний архів Сумської області

Держархів Харківської обл. – Державний архів Харківської області

Держархів Чернігівської обл. – Державний архів Чернігівської області

ДІБУ – Державна історична бібліотека України

ДОУНБ – Державна обласна універсальна наукова бібліотека

ім. Н. К. Крупської

НБУВ – Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського

ПР – Фонди приватних колекцій

РНБ – Російська Національна бібліотека (м. Москва, Російська Федерація)

СЗРИ – Свод законов Российской империи

СОКМ – Сумський обласний краєзнавчий музей

ХДНБ – Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка

ЦДІАК України – Центральний державний історичний архів України, м. Київ

ЦНБ ХНУ – Центральна наукова бібліотека Харківського національного університету ім. В. М. Каразіна

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Для цілісної концепції становлення та розвитку видавничої справи в Україні важливим є дослідження книговидання кожного окремого регіону.

Сумщина має давні витoki видавничої традиції. Рукописні документи тут з'являються за часів заснування перших літописних міст: Ромен, Глухова, Путивля тощо. Початки ж друкарства сягають XVIII століття [181, с. 37-39].

Із Сумським краєм тісно пов'язані імена Г. Сребреницького, А. Атовича, Д. Туптала (Дмитра Ростовського), Ф. Туманського [183, с. 107-111; 184, с.178-184]. Тут перебували С. Медведєв та К. Істомін. Справжній шедевр українського золотарства, оправа до Євангелія, подарованого П. Калнишевським Троїцькій церкві с. Пустовійтівка, виконана І. Равичем – найцінніший скарб у фонді Державного історико-культурного заповідника „Посуля”.

Регіон унікальний і тим, що у XVIII ст. місто Глухів обрано гетьманською столицею. У кабінетах можновладців, на козацьких радах було складено головні правові документи, за якими діяла козацька держава. Глухів став центром феноменального явища в українській історіографії – місцем державного літописання. Діаріуші, або журнали, фіксували щоденну діяльність Генеральної військової канцелярії, а військові канцеляристи були справжньою елітою Гетьманщини.

Особливий інтерес викликає період 1861 – 1917 років. Саме тоді друкарство і видавнича справа розвивалися за умов зростання загального рівня освіти, культури, науки, швидкого поширення в Російській імперії нових засобів виробництва. Такий досвід має серйозне теоретичне і практичне значення в умовах сучасної України, яка на новому рівні трансформується у демократичну державу з ринковою економікою.

Тенденції формування окремих видавничих осередків на сучасному етапі мають багато спільних рис з таким же історичним процесом у минулому.

Важливо оцінити із сучасних позицій видавничі здобутки упродовж 1861–1917 років, з метою застосувати на практиці.

Актуальність теми полягає в тому, що досліджень, які б у концентрованому вигляді розкривали багатоаспектну систему складових видавничої справи регіону другої половини XIX – початку XX століття, досі не існує. Наукові розвідки сучасних вчених лише побіжно торкаються питання відкриття друкарень того часу та їх видавничої продукції. Дослідження дає змогу реконструювати й різнопланово розглянути загальноісторичні особливості культурного розвитку Сумського краю, дослідити складний процес становлення галузі.

Вибір теми дослідження пов'язаний з виробленням нових і практичним застосуванням уже існуючих методологічних засад аналізу історичного досвіду функціонування пресо- та книговидавництва в Україні.

Отже, актуальність дисертаційної праці зумовлена потребою комплексного дослідження особливостей становлення та розвитку видавничої справи Сумського краю кінця XIX – початку XX століття.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана у межах комплексної програми науково-дослідних робіт Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка „Дослідження у галузі українського журналістикознавства: методологія, термінологія і стандарти” (№ 06БФ045-01) Наукова проблематика роботи безпосередньо пов'язана з лекційними курсами „Історія видавничої справи” та „Історія української журналістики”.

Об'єктом дослідження є: видавнича продукція друкарень Сумського краю.

Предметом дослідження є: процес становлення і розвитку видавничої справи Сумського краю на тлі економічних, громадсько-політичних і соціально-культурних перетворень 1861 – 1917 років.

Метою дослідження є: відтворення діяльності видавничих підприємств, усебічний аналіз видавничої продукції регіону, основних складових системи розповсюдження друкованих видань.

Досягнення поставленої мети передбачає послідовне розв'язання таких завдань:

- проаналізувати стан розробки проблеми в українській історіографії, рівень її наукового осмислення;
- визначити повноту джерельного забезпечення досліджуваної проблеми;
- охарактеризувати основні осередки видавничої діяльності;
- укласти алфавітний каталог неперіодичних та продовжуваних видань 1861– 1917 років, створених у межах території сучасної Сумщини (матеріали до бібліографічного репертуару) за бібліографічними покажчиками, електронними каталогами бібліотек України, Російської Федерації та фондами науково-довідкових бібліотек краєзнавчих музеїв, архівів;
- зробити класифікацію видавничої продукції за типологічними ознаками;
- визначити форми друкованої та зовнішньої реклами, які використовувалися в регіоні;
- розглянути діяльність видавців, майстрів книжкової графіки, їх внесок у загальноукраїнський видавничий процес;
- дати характеристику основним складовим системи розповсюдження друкованих видань.

Методологія та методи дослідження. Методологічною основою є комплексний підхід до дослідження, який ґрунтується на принципах історизму та наукової об'єктивності, пріоритеті фактів, що передбачає об'єктивне висвітлення, аналіз й узагальнення даних розвитку друкарства. Під час вивчення історіографії та джерельної бази послуговувались бібліографічно-описовим та методом архівної бібліографічної евристики. Для систематизації видавничої продукції друкарень застосовувалися такі методи:

типологічний, класифікації, контент-аналізу. З використанням статистичного (формально-кількісного) аналізу розглянуто стан розвитку основних складових системи розповсюдження друкованих видань. Порівняльно-аналітичний метод використано для характеристики діяльності друкарень різних регіонів України.

Хронологічні межі дослідження охоплюють 1861 – 1917 роки, тобто час від скасування в Російській імперії кріпацтва і до падіння самодержавства (лютий 1917).

Територіальні межі дослідження. Оскільки історико-географічна цілісність регіону іноді суперечить відмінностям у розвитку окремих його складових, то адміністративний розподіл земель початку ХХ століття у межах сучасних територіальних одиниць інколи виключає їх логічне поєднання. Охарактеризувати певну місцевість лише за географічними показниками досить складно, адже адміністративно-територіальні кордони історично рухливі та мінливі. До 1939 року в історичному плані Сумщина не була цілісним регіоном. Тому, окрім фізико-географічного та політико-адміністративного фактора, на формування краю визначальний вплив мали культурні зв'язки, національно-етнічний склад, особливості економічного розвитку та інші характерні ознаки, які досить яскраво виявляються в процесі нашого дослідження.

У зв'язку з цим поняття „історичний край” не рідко сприймається як синонім термінів „історична область” , „історичний регіон”, „історична територія”, „історична земля” тощо. Історичний регіон – це історично сформований ареал, більш-менш однорідний за економіко-географічними умовами, суспільно-політичними уподобаннями населення, національно-культурною аурую. Як правило, поняття „регіон” характеризується певною спільністю територіальних інтересів, домінуванням історично сформованих тут мовних і релігійних орієнтацій громадян і навіть специфічною регіональною самосвідомістю. Історики використовують поняття „історичний регіон” лише у тих випадках, коли дослідження має характер

концептуально-узагальнений або його мета полягає у виробленні теоретичних засад, критеріїв, закономірностей тощо.

Коли ж об'єктом уваги дослідника є окрема ланка (сфера) суспільного розвитку певного регіону, зокрема, видавнича справа, наукова термінологія пропонує використовувати поняття „край”, яке є базовим в історичному краєзнавстві. Його особливостями є орієнтація на просвітницьку роботу, аналітична індуктивність, схильність до мікросюжетів, мультижанровість, різновекторний аналіз позаісторичних чинників розвитку регіону, їх вплив на розвиток інших регіонів і держави в цілому.

Отже, під територією Сумського краю ми розуміємо сучасну площу Сумської області, що історично включала в себе землі чотирьох колишніх губерній Російської імперії, а саме: Глухівський (повністю), Новгород-Сіверський і Конотопський (частково) повіти Чернігівської губернії; Путивльський і Суджанський (частково) повіти Курської губернії; Роменський (майже весь), Лохвицький, Зінківський, Гадяцький (частково) повіти Полтавської губернії; Охтирський і Богодухівський (частково), Сумський (повністю) повіти Харківської губернії.

Наукова новизна дисертації. Одержані наукові положення мають важливе значення для більш глибокого і ґрунтовного вивчення історії видавничої справи, історії України XIX – початку XX ст., культурології. Вони дають ще одну можливість простежити суспільне життя країни впродовж майже століття. Вперше комплексно проаналізовано видавничі здобутки Сумського краю періоду 1861 – 1917 років, зокрема:

- з'ясовано тенденції в українській видавничій справі того часу;
- виявлено і бібліографічно опрацьовано значний масив друкованих видань;
- введено до наукового обігу, внаслідок вивчення раніше недосліджених архівних і бібліографічних документів, великий обсяг різноманітних матеріалів, статистичних даних з історії видавничої справи другої половини XIX – початку XX ст.;

- проаналізовано й охарактеризовано основні види книжкових видань за цільовим призначенням – наукові, науково-популярні, науково-виробничі, навчальні, довідкові, літературно-художні, громадсько-політичні та інші, що виходили на землях сучасної Сумщини;

- відтворено структуру газетно-журнальних видань регіону за типологічними ознаками: видавець (або власник), періодичність виходу;

- визначено внесок провідних діячів у галузі книговидавництва – видавців, друкарів, власників книгарень у громадсько-політичний та соціально-економічний розвиток України;

- простежено умови появи і функціонування системи розповсюдження друкованої продукції на території Сумського краю.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що робота може бути використана при викладанні курсів з історії видавничої справи, видавничого бізнесу, редагування, читанні спецкурсів і проведенні спецсемініарів. Матеріали дисертації та її висновки можуть стати основою для написання фундаментальних історіографічних праць, узагальнюючих робіт з історії України, історії друку і видавничої справи в Україні, створенні нових підручників і посібників, довідкових видань.

Особистий внесок здобувача. Видано „Каталог неперіодичних та продовжуваних видань 1861 – 1917 рр., створених у межах території сучасної Сумщини. (Матеріали до бібліографічного репертуару)”. Дисертаційне дослідження, автореферат, та наукові статті, в яких викладені основні положення наукової роботи, виконані здобувачем одноосібно.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки дослідження доповідалися на всеукраїнських науково-практичних конференціях, таких як: „Журналістика. Лінгвістика. Дидактика” (Полтава, 2010); „Конотопські читання” (Конотоп, 2010); „Журналістика, філологія та медіаосвіта” (Полтава, 2009); Другій науково-практичній конференції молодих учених „Слобожанщина та її культурна спадщина” (Харків, 2009); Восьмій Сумській науковій історико-краєзнавчій конференції (Суми, 2009).

Публікація результатів дослідження. Основні результати дисертаційного дослідження відображені в збірці документів та матеріалів під назвою „Історія видавничої справи Сумщини 1861 – 1920” [134], укладачем якої є дисертант; брошурі „Каталог неперіодичних та продовжуваних видань 1861 – 1917 рр., створених у межах території сучасної Сумщини. (Матеріали до бібліографічного репертуару)” [137]; дванадцяти наукових статтях, з яких п’ять опубліковано у фахових виданнях, що входять до переліку ВАК України в галузі соціальних комунікацій.

Структура й обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг дисертації 264 сторінки, з них основного тексту 170. Список використаних джерел включає 233 позиції.

РОЗДІЛ 1

ДЖЕРЕЛА, ІСТОРИОГРАФІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія дослідження

Важливе історико-культурне значення та комплексний характер досліджуваної проблеми зумовили широке коло джерел, які відображають розвиток наукової думки й узагальнення досвіду практичної діяльності у видавничій справі. Аналіз опублікованої літератури і неопублікованих праць свідчить, що спеціальні дослідження з історії пресо- та книговидавництва на Сумщині періоду 1861 – 1917 років не проводилися. Переважна більшість публікацій лише поверхово торкається цих питань. Фактичний матеріал розпорошений у значному масиві опублікованих робіт більш загального характеру. Практично всі праці, в яких відбивається ця тематика, присвячені лише окремим питанням розвитку книжкової справи. Отже, картина становлення пресо- та книговидавництва Сумського краю як економічного та громадсько-політичного явища у такий значний, складний і важливий період, як 1861 – 1917 роки, досі залишається висвітлена частково й фрагментарно.

В історіографії проблеми можна виділити три основні етапи: кінець XIX – перша третина XX ст., період перебування України в складі СРСР і сучасність.

Перший етап характеризується спробами створення бібліографії творів друку, що побачили світ в Україні в цілому та в Сумському краї зокрема, накопиченням первинного історичного матеріалу.

У дорадянський період увагу дослідників, насамперед, привертало питання функціонування друкарень, практичної діяльності окремих осіб, пов'язаних з друкарством, книговидавництвом і книготоргівлею.

До статистичних джерел дореволюційного часу можна віднести всі видання, у яких узагальнені показники виробничої діяльності як конкретних підприємств, так і всієї галузі. Подібна література почала з'являтися з кінця

XIX – початку XX століття. І в цьому аспекті достатньо назвати статистичні огляди губерній Російської імперії, які видавались щорічно.

Цінний фактичний матеріал містять збірники з відомостями про підприємства Російської імперії, адрес-календарі. За ними можна встановити адреси тих чи інших установ, простежити канали збуту готової продукції. Зокрема, такі дані наведено у книгах О. Гнедича та С. Аксьонова „Обзор фабрично-заводской промышленности Харьковской губернии. Вып. 1. [18] та Харківських календарях [214; 215].

Праці узагальнюючого характеру виходили в Російській імперії з кінця XIX ст. Це, зокрема, „Иллюстрированная история книгопечатания и типографского искусства” Ф. Булгакова (СПб, 1889), „История книги на Руси” А. Бахтіарова (СПб, 1890), „История книги в России” С. Лібровича (СПб., 1913, 1914), „Очерк истории книги” А. Кирпичникова (СПб, 1888). У цих роботах широко висвітлений період зародження і розвитку книги. Утім, більшість матеріалів присвячені розгляду власне російського, а не українського книговидання.

Увагу дослідників привертає й „Адресная книга книгопродавцов, издателей, торговцев нотами, редакций газет и журналов, библиотек и заведений печати в России 1903 – 1904 г.” [1]. У довіднику подані прізвища власників друкарень, книготоргівців та видавців Російської імперії, посилення на місцезнаходження, адреси підприємств, кількість жителів по губерніях. Інформацію згруповано за розділами: „Алфавитный указатель книгопродавцев и издателей по городам”, „Список торговцев нотами по городам”, „Библиотеки для чтения”, „Заведения печати”, „Список книгопродавцев и издателей в алфавитном порядке”, „Фирмы, вновь открывшиеся или пропущенные”, „Авторы и издатели не вошедшие в предыдущий отдел”, „Список периодических изданий в России (за исключением выходящих в свет в Финляндии на финском и шведском языках)”.

Мають певну наукову цінність й рекламні оголошення інформативного типу, у яких розкриваються технічні можливості окремих друкарень і видавництв, а також подані у вигляді списків щойно виданих книг.

Складовою частиною видавничої справи є розповсюдження друкованої продукції як через торгівельну мережу, так і через посередників. Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. велике значення мали книжкові склади, які працювали в містах губерній.

Дослідники історії як минулого, так і сучасності, відзначають, що діяльність земств того часу була досить різноплановою. Їх участь полягала не тільки в розподілі коштів, а й у формуванні політики розвитку освіти з урахуванням громадського інтересу. У більшості дорадянських досліджень містяться фактичні дані про культурницьку діяльність земств. Це, зокрема, „Справочная книга по народному образованию” (СПб., 1912) В. Чернолуського; „Настольная книга по народному образованию” (СПб., 1904) Г. Фальброка та В. Чернолуського; „Земское движение” (М., 1914) І. Білоконського; „Полвека земской деятельности по народному образованию” (СПб., 1915) Є. Звягінцева; „История земства за 40 лет” (СПб., 1909) Б. Веселовського, інші. Роботу земств у напрямку розвитку початкової школи в південних губерніях Російської імперії в розвідці „Статьи по истории просвещения” (Х., 1911) дослідив видатний вчений-історик Д. Багалій.

Особливий інтерес для дослідників становить праця українського педагога і просвітителя Б. Грінченка „Земские книжные склады”, у якій вчений аналізує документи губернських земств з питань відкриття та роботи цих закладів [19]. Автор висловлює думку про те, що такі установи можуть бути корисними лише тоді, коли „люди, які стоять за цією справою, чітко усвідомлюють, що завдання книжкового земського складу не книжки розповсюджувати, а просвітництво і тому справу потрібно вести за суворо витриманою системою” [19, с.84].

Книга містить інформацію про роботу Сумського, Лебединського, Охтирського книжкових складів, а також рішення Кролевецького та

Глухівського земств щодо участі у передплаті друкованих видань та розпродажу їх на місцях.

У радянські часи розроблялася переважно тематика, пов'язана з розвитком громадсько-політичної літератури, діяльністю видавництв, насамперед, з чітко визначеним ідеологічним спрямуванням. Досліджувалися окремі питання видання наукової, художньої, інших видів літератури.

Деяким аспектам діяльності книгарень присвячувалися окремі розділи фундаментальних праць різних науково-дослідницьких організацій України і Російської Федерації, що співпрацювали з найбільшими бібліотеками та архівосховищами Радянського Союзу і наукові дослідження створювали, базуючись на їх зібраннях [138; 158; 224].

Підсумком роботи багатьох дослідників є видання „Книга і друкарство на Україні” за редакцією П. Попова, яку можна брати за основу подальшого детального розгляду розвитку та діяльності друкарень окремих регіонів України [140].

Видавничу продукцію підприємств Російської імперії зазначеного періоду, їх перелік та поділ побіжно подає посібник Т. Скипник „Історія книги” [194].

Серед збірок документів та матеріалів, що сприяють розкриттю теми дослідження, можна виділити: „Харьков и Харьковская губерния в Великой Октябрьской социалистической революции” [216]; „1905 рік на Сумщині” [205]; „Історія видавничої справи Сумщини. Збірник документів та матеріалів. 1861 – 1920” [134].

У перші повоєнні роки вийшли книгознавчі дослідження в еміграційній „Енциклопедії українознавства” [104]. У третій частині систематичного нарису про Україну, були опубліковані короткі розділи „Початки друкарства” (автор І. Огієнко) і „Видавництва” (В. Дорошенко і П. Зленко). В англomовному доповненому й переробленому варіанті цієї енциклопедії розділ про книговидання опрацював Б. Кравців, який написав параграфи про друкарство XV – XVIII ст. і про книгорозповсюдження в кінці XVIII – XX

ст., а щодо друкарства XIX – XX ст. він доповнив текст В. Дорошенка і П. Зленка (для періоду 1919 – 1966 років співавтором став також В. Кубійович). Великою перевагою цих розділів над усіма радянськими публікаціями було те, що в них з належною повнотою називали як радянські, так і еміграційні видання.

Якісно новим етапом стали дослідження періоду незалежної української держави. 1994 року у видавництві „Либідь”, у серії „Пам’ятки історичної думки України”, було опубліковано фундаментальну працю І. Огієнка „Історія українського друкарства” [163]. Ця книга після виходу в світ у Львові (1925) була фактично арештована радянською владою і відправлена в найпотемніші спецфонди саме за те, що її автор аргументовано зруйнував усталені досі наукові стереотипи щодо вторинності, підпорядкованості українського друкарства російському.

У дослідженні серед багатьох фактів є і відомості про початок друкарства на Гетьманщині, зокрема в місті Глухів.

Після І. Огієнка українська книгознавча наука поповнилася цілою низкою наукових статей і окремих книжкових видань, в основу яких було взято розробку досі забороненої проблематики в конкретиці віднайдених останнім часом архівних документів.

Серед найпомітніших, що мали прихильні відгуки в науковій періодиці, варто назвати монографії академіка Я. Запaska та його послідовників О. Мацюка і В. Стасенка „Початки українського друкарства” (Львів, 2000), О. Оросса „Грушівський монастир і початки кириличного слов’янського книгодрукування” (Ужгород, 2001), підручник М. Тимошика „Історія видавничої справи” (Київ, 2003, перевидання 2007) та ряд інших.

Високий рівень книгознавчих досліджень в Україні відображено в праці Я. Ісаєвича „Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми” [133]. У книзі йдеться про першопочатки інформаційних революцій, висвітлюється роль раннього книговидання і друкарства у контексті процесів державотворення та культурного життя України.

У 2003 році вийшла друком хрестоматія за редакцією Н. Зелінської „Видавнича справа та редагування в Україні: постаті і джерела (XIX – перша третина XX ст.)” [13]. Матеріали, зібрані в книзі, дають змогу об’єктивно відобразити історію видавничої та редакційної справи XIX – першої третини XX ст. У ній також подані відомості про редакторів та видавців, яких історія радянської доби тривалий час або замовчувала та „вирізала” (П. Куліш, С. Єфремов, С. Петлюра), або вихваляла та прихиляла до певного часу (А. Кримський, В. Вернадський), висвітлені імена реабілітованих редакторів і видавців – В. Кубійовича, І. Огієнка, І. Тиктора.

Хрестоматія складається з трьох частин. У першій зібрано 35 нарисів про редакційно-видавничу діяльність визначних українських письменників, громадсько-політичних діячів та учених, які зробили великий внесок у становлення видавничої справи та редакторського фаху. Друга – „Формування національних засад редакційно-видавничої діяльності” – складається із зібрання систематизованого та прокоментованого цитатного матеріалу, за якими виокремлюється професійне становлення видавничої діяльності в Україні. Третя – містить допоміжні елементи, що сприяють розумінню основного тексту посібника та орієнтації у його змісті (Список скорочень; Показчик використаних періодичних видань і т. і.).

Поданий у книзі матеріал окреслює період XIX – першої третини XX ст. Характерною особливістю цього часу є зародження та активний розвиток значної кількості видавництв й періодичних видань, які відгукувалися на здобутки у видавничій галузі, обговорювали професійні проблеми, вміщували рецензії на нові публікації і в такий спосіб формували громадську думку та привчали публіку до всебічної оцінки як твору, так і видання загалом.

Посібник надає матеріали, що висвітлюють існування в Україні розвиненої редакторської та видавничої практики, сформованості і чіткого розмежування професій видавця, редактора та коректора, широкого

суспільного резонансу на діяльність видавництв, редакцій часописів, книгарень.

Нас, перш за все, цікавила інформація про видавничу діяльність уродженців Сумщини П. Куліша та О. Лазаревського, а також розповсюдження книжок вчителем Охтирської гімназії В. Гнилосировим.

Публікація Т. Крижанівської в журналі „Вісник книжкової палати” доповнює портрет талановитого поета, прозаїка, перекладача, критика, редактора і видавця П. Куліша [144, с.37-40]. Авторка, зокрема, висловлює думку про те, що його багаторічна і суперечлива діяльність ще потребує свого об’єктивного вивчення з урахуванням усіх аспектів тогочасної дійсності без ідеологічних застережень. „Нині триває „третя хвиля” видання і вивчення творчої спадщини одного з найпродуктивніших будителів національної свідомості українців, неодіозного, хоча й суперечливого мислителя поборника національної самобутності українського народу, його мови і культури, палкого прихильника справедливих міжнаціональних взаємин, високої культури людського співжиття”, – повідомляє Т. Крижанівська [144, с.37-40].

На перекладацьку діяльність П. Куліша звертає увагу і професор М. Тимошик, зазначаючи, що письменнику в XIX столітті вдалося найповніше здійснити мрію українців про власний переклад і видання Біблії [201, с.276-277].

У монографії „Її величність книга. Історія видавничої справи Київського університету” автор звертається й до питання заборони друкування творів організаторів Кирило-Мефодіївського братства Комітетом внутрішньої цензури, зауваживши, що „зазначені твори на багато років уперед відкривали нові й нові списки заборонених українських видань, складених цензорами, які після цього випадку ставали до рукописів українських авторів дедалі прискіпливішими” [202, с.158].

Дослідженням української книжкової продукції Наддніпрянщини періоду 1907 – 1914 років, до складу яких входили і землі Харківщини,

присвячено статтю О. Яцини „Українська дореволюційна книжка в дзеркалі національної преси (1907 – 1914)” [233, с.49-53]. У ній, зокрема, зазначається, що у 1905 році випуском української книги займалися лише чотири видавництва. За дореволюційний період два видавництва випустило всього 26 українських книг. У 1908 видавництв, що випускали національну книгу, було 28. У 1906 вийшло 156 назв літературної продукції. З 1912 року накочується нова хвиля пресингу на українську книгу. Україномовну літературу з народних бібліотек було передано від земств до Міністерства освіти, що завжди займало антиукраїнські позиції.

Низка сучасних видань присвячена висвітленню діяльності окремих друкарень, видавничих центрів найкрупніших міст України. Зокрема, монографія С. Петрова „Книжкова справа в Києві 1861 – 1917”, у якій автор розглядає розвиток друкарства та книговидавництва у національному центрі України. Праця побудована на значному фактичному матеріалі, основою якого є аналіз досліджень вчених з цього та інших питань, а також численних джерел – періодики, архівів, спогадів, листувань тощо [177].

Теоретичні засади розвитку видавничої та книготоргівельної справи, розроблені у фундаментальних працях викладачів та методистів провідних українських Національних університетів, академій: М. Тимошика [201; 202; 203], О. Березовського [7], Н. Шалашної [225], В. Гутковського [20], О. Загуменної [126], О. Дроздової [103], В. Студінського [198], та інших дослідників [9; 15; 135]. Але аналіз цих робіт дозволяє констатувати, що кожен з науковців розглядав лише окреме питання з великого розділу в українській культурі, такому, як видавнича справа, або загальний видавничий процес. Тобто, праця, яка б поєднала в собі комплекс розглянутих раніше питань конкретно визначеного у цій розвідці регіону, відсутня.

Проблеми різнопланової діяльності земств знайшли відображення в роботах сучасних істориків Л. Корж [142], В. Купченко [145], О. Мармазової [153], С. Шукліної [229]. Проте питання видавничої діяльності земств та

діяльності губернських земських книжкових складів розглядалося ними лише поверхово.

Унікальним явищем у суспільно-політичному, освітньо-інформаційному і культурно-духовному аспектах є поява преси на теренах України. Останнім часом кількість досліджень з цієї проблематики значно збільшилася. У 90-х роках ХХ ст. активізувалася дослідницька діяльність. У Львові 1993 року створено Науково-дослідний центр періодики при ЛНБ ім. В. Стефаника. Згодом (у 1995) засновано Дослідницький центр історії української преси.

В останні роки вийшли друком кілька анотованих покажчиків та фундаментальних монографій про становлення та розвиток української преси [187, 211, 223]. Було здійснено видання багатьох навчальних посібників з історії української преси [13; 108; 156]. Один з таких, автора А. Животко „Історія української преси” [108], об’єктивно і всебічно показує, в яких умовах і як розвивалася національна періодика від зародків її у козацькі часи до Другої світової війни.

За масштабами охоплення фактологічного матеріалу, залученням до наукового обігу колосального масиву архівних джерел української еміграції, кількістю повернутих імен засновників, творців і меценатів українських часописів, які безпосередньо були вилучені свого часу з української історіографії, це видання є на разі одним з найповніших.

Нас, перш за все, цікавив альманах „Хата” та журнал „Основа”, редактором і видавцем яких був уродженець Сумщини П. Куліш.

Винятковою для вивчення історії національної преси стала хрестоматія „Матеріали з історії національної журналістики Східної України початку ХХ століття” (упорядники Н. Сидоренко та О. Сидоренко) [154], у якій вміщено бібліографічні довідки про редакторів, видавців і співробітників українських видань та великий масив документів і матеріалів, що стосуються цензурної політики влади щодо українського слова.

Певним доповненням до джерельної бази дослідження можна вважати хрестоматію „Потужна сила рідного слова”, укладену Н. Сидоренко [187],

підготовлену до 100-ліття виходу у світ перших україномовних видань Східної України.

Питання появи і розвитку на теренах України періодичних видань другої половини XIX – початку XX століття розглядалися також на сторінках книг „Бібліографія української преси 1816 – 1916” [8]; „Українська преса (1816 – 1923)” В. Ігнатенка [132]; „Початки преси на Україні 1776 – 1850” І. Кревецького [143]; „Сатирическая пресса Украины 1905 – 1907 гг.” Є. Демченко [22], „3 історії розвитку української преси в 1900 – 1914 рр.” І. Плахтія [178] та інших. Але даних про періодичні видання Сумського краю у них не знаходимо.

У 2006 році відбулася міжнародна науково-практична конференція, присвячена 100-літньому ювілею газети „Рада” – першому щоденному виданню на Східній Україні. У текстах доповідей аналізувалися редакційно-видавничі умови виходу в світ національної преси початку XX ст, публіцистичний і журналістський досвід співробітників газет і журналів, питання теорії і практики сучасних медіа [159].

Отже, розумінню оглянутої теми сприяють праці представників різних поколінь. У дореволюційний час в українській історіографії знайшли висвітлення питання передумов виникнення друкарства, просвітницької діяльності земств, заходів, спрямованих на функціонування видавничих підприємств та заснування періодичних видань, практичної діяльності окремих осіб, пов’язаних з книговиданням і книготоргівлею.

Характерною рисою публікацій радянського часу є їх ідеологічна складова. Водночас з’являються фундаментальні розвідки різних науково-дослідних організацій України (зокрема, Академії наук УРСР; Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка, інших) і Російської Федерації (Академії наук СРСР; Інституту історії), що співпрацювали з найбільшими бібліотеками та архівосховищами Радянського Союзу і наукові дослідження створювали, базуючись на їх зібраннях.

Проголошення державної незалежності України започаткувало новий період вітчизняної історіографії. Він характеризується подоланням ідеологічних штампів у висвітленні історичного процесу, залученням до наукового обігу широкого кола раніше недоступних джерел, новими концептуальними підходами. Активно досліджуються першовитоки українського друкарства та книговидання, антиукраїнська політика, яку реалізовували спеціальні репресивні органи царського державного апарату, цензурні служби, різного роду громадські реакційні організації, „українське питання” на межі ХІХ і ХХ століть в полі зору газет того часу, наукова та культурно-просвітня діяльність української інтелігенції.

Проте питання особливостей розвитку видавничої справи Сумського краю висвітлювалось епізодично. У сферу наукових інтересів не потрапив ряд важливих напрямів досліджень. Поза увагою залишилися долі видавців та власників книжкових магазинів і друкарень, не достатньо розглядалися науковцями газетно-журнальні видання 1861 – 1917 років, які виходили на території тогочасної Сумщини. У зв'язку з цим, вивчення таких питань набуває наукової актуальності.

В цілому роботи як сучасних дослідників історії видавничої справи, так і науковців ХІХ – ХХ століття, дають підстави відтворити загальне історичне тло досліджуваної проблеми.

1.2. Джерельна база дослідження

Виконанню завдань дослідження науково підпорядкована значна джерельна база, яка складається насамперед з архівних зібрань, музейних фондів, статистичних та інші збірників, історико-краєзнавчих розвідок, матеріалів з періодичних видань, спогадів безпосередніх учасників подій. В основу дисертаційного дослідження покладені документи, що зберігаються у фондах Центрального державного історичного архіву України у м. Києві (далі ЦДІАК України), Державних архівів Сумської (далі Держархів

Сумської обл.), Харківської (далі Держархів Харківської обл.), Чернігівської (далі Держархів Чернігівської обл.), Полтавської (далі Держархів Полтавської обл.) областей, а також друковані видання Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі НБУВ), Державної історичної бібліотеки України (далі ДІБУ), Харківської державної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка (далі ХДНБ), Центральної наукової бібліотеки Харківського національного університету ім. В. М. Каразіна (далі ЦНБ ХНУ), фонди Державної обласної універсальної наукової бібліотеки імені Н. К. Крупської (далі ДОУНБ), науково-довідкових бібліотек, музеїв області. Завдяки цьому було виявлено значну кількість фактичних матеріалів, що висвітлюють особливості становлення та розвитку видавничої справи Лівобережної України наприкінці XIX – на початку XX ст.

Найвагомішу групу, опрацьовану автором, складають писемні джерела, які у свою чергу можна виокремити в опубліковані та неопубліковані.

Опубліковані представлені довідковою літературою, що видавалася в дореволюційній Російській імперії. Це – статистичні збірки, адрес-календарі, адресні книги, пам'ятні книжки Полтавської, Харківської, Чернігівської губерній, списки особового складу установ та відомств, навчальних закладів, журнали засідань повітових та губернських управ, звіти товариств та організацій, статuti тощо.

Для більш об'єктивного висвітлення проблеми залучалися і друковані періодичні видання з фондів Держархіву Сумської області.

На значній кількості документальних джерел, багато з яких на сьогоднішній день вже втрачено, базовані праці Д. Багалія („Історія Слобідської України”) [4], І. Огієнка („Історія українського друкарства”) [163], Т. Аксакова („Исследование о торговле на украинских ярмарках”) [2].

Досить представницьким масивом є журнали засідань Лебединської міської думи (1914), Глухівського (1872 – 1915), Конотопського (1869 – 1917), Лебединського (1885 – 1916), Охтирського (1887 – 1908), Роменського (1871 – 1916), Сумського (1884 – 1914) повітових земських зібрань, звіти

повітових управ та різного роду товариств у фондах Держархівів Сумської, Харківської, Чернігівської, Полтавської областей, ДОУНБ, НБУВ. Громадські та державні організації приймали рішення про роботу промислових підприємств регіону (в т. ч. друкарень), податки, фінансування та орендну плату відділень губернських земських книжкових складів тощо.

З метою з'ясування законодавчої бази, відповідно до якої відбувалося відкриття та регулювалася робота видавничих організацій, було проаналізовано „Статут про цензуру та друк”, який міститься у багатотомному виданні „Свод законов Российской империи” [212, с. 1-58].

Характерною рисою сучасного науково-дослідного процесу в галузі видавничої справи є безпосереднє звернення до першоджерел, що забезпечує об'єктивний аналіз, запобігає свідомому чи несвідомому викривленню історичного процесу.

Утворення відносно повних книжкових колекцій і їхнє упорядкування сприяли активізації бібліографічних праць. Значну дослідницьку роботу по збиранню даних, їх вивченню, опрацюванню і виданню з даної тематики проведено ХДНБ та ЦНБ ХНУ. Цьому свідчення кілька досить вагомих джерел: „Українські періодичні видання у фонді ХДНБ ім. В. Г. Короленка” [211], „Харків ХХ століття” [213].

Видання ретроспективної бібліографії документів здійснює і НБУВ. Значним її доробком можна вважати випуск покажчика „Книга в Україні, 1861 – 1917: Матеріали до репертуару української книги” [139]. На його сторінках відображено видавничу продукцію українських друкарень, і Сумського краю в тому числі.

Значний доробок в галузі бібліографії української преси Науково-дослідного центру періодики Львівської наукової бібліотеки імені В. Стефаника. Вважаючи своїм основним завданням створення національної бібліографії української періодики, вони розробили схему повного бібліографічного опису видань, яка дозволила охопити досить великий масив української преси і на його основі сконструювати загальну модель. Нас, перш

за все, цікавили періодичні видання тих територій, до яких свого часу входили землі Сумщини. А це Харківська, Полтавська, Чернігівська губернії. Тож у бібліографічному покажчику „Періодичні видання Полтави та Полтавської губернії (1838 – 1917 рр.)” знаходимо відомості про газети Роменського повіту [172].

Переглядаючи посібник „Джерела до історії української преси учнівської та студентської молоді (XIX – поч. XX ст.)”, створений Б. Черняковим, отримуємо інформацію про молодіжні (студентсько-учнівські) видання міст Суми, Глухів, Охтирка [223].

Однак, бібліографування є початковим етапом на шляху комплексного дослідження історії українського книговидання та журналістики і вимагає у перспективі ґрунтовного й всебічного аналізу видавничої продукції. Сучасний стан наукової думки в галузі журналістикознавства, демонструє накопичення великої кількості емпіричного матеріалу, і лише в деяких роботах існують спроби побачити за фактами закономірності, за окремими виданнями – типологічні єдності, актуальні для практики висновки й узагальнення. Нині пріоритетними завданнями сучасних дослідників у галузі журналістикознавства є активне формування нових підходів, принципів систематизації, аналізу й наукової інтерпретації журналістських фактів минулого й сьогодення. Цей процес має відбуватися в рамках історико-теоретичного підходу до вивчення явищ журналістики, з метою вирішення одного з найактуальніших завдань журналістської науки – побудови системи категорій.

Особливий інтерес для дослідників мають фонди краєзнавчих музеїв, адже жоден музей не обходиться без зібрань друкованих. У Сумському обласному краєзнавчому музеї гідно представлені різні види друкованої продукції, особливо рекламного характеру: оголошення, листівки, бланки і т. ін. Певну частину фонду складають статистичні збірники, звіти управ.

Музеї сучасної Сумщини (Роменський, Путивльський, Охтирський, Лебединський, Конотопський, Глухівський, Шосткинський міські краєзнавчі

а також державні історико-культурні заповідники Глухова, Ромен, Недригайлова, Путивля) мають у своїх зібраннях друковані адрес-календарі, статистичні збірники, звіти управ, журнали засідань міських дум, краєзнавчі розвідки дослідників минувшини.

Сповна розкривають особливості розвитку видавничої справи Сумського краю періоду 1861– 1917 років численні архівні фонди. Вони формуються архівною установою на підставі зв'язку між документами та їх створювачами. Якщо такі утворено юридичними особами – це фонд офіційного походження, якщо фізичною – особового походження. Для них характерні об'єктивність і докладність інформації. При написанні дисертації використовувалися переважно фонди офіційного походження.

В Україні Національний архівний фонд (далі НАФ) складає понад 5 мільярдів документів. З них тільки в архівах областей тематично опрацьовано 6 мільйонів 342 тисячі 415 справ. На території Сумщини частка НАФ становить 1 391 151 одиницю зберігання, що на 100 тисяч перевищує кількість населення області [210, с.3].

Комплекс документів НАФ, у яких міститься інформація із зазначеного питання, зосереджений у регіональних та центральних (профільних) архівах. Зокрема, ЦДІАК України, Держархівів Сумської, Харківської, Чернігівської, Полтавської областей.

Важливим джерелом дослідження історії видавничої справи до 1917 року є документи ЦДІАК України про діяльність цензури в Україні. Це, зокрема, фонд Київського цензурного комітету (Ф. 293), в якому зберігається 984 справи за 1838 – 1865 роки; фонд Канцелярії Київського окремого цензора (Ф. 294) – 458 справ за 1865 – 1906 роки; фонд Київського тимчасового комітету у справах преси (Ф. 295) – 622 справи за 1906 – 1917 роки.

Справи фонду Київського цензурного комітету можна розділити на такі групи: інструктивно-керівні матеріали; реєстраційні журнали і книги;

листування; про видання окремих газет та журналів; про особовий склад цензурного комітету; журнал вхідних і вихідних документів.

Циркуляри Головного управління у справах преси, Міністерства внутрішніх справ, Міністерства народної освіти містять переліки дозволених і заборонених видань, доповнення та зміни до діючого законодавства. Окрім того, у фондах цензурних комітетів зберігаються особові справи цензорів та інші документи, які містять інформацію про діяльність цензурних установ, заяви різних осіб з проханням дозволити видання газет чи журналів, скарги видавців на дії цензорів, копії надісланих губернаторами повідомлень про дозвіл видавати газети чи журнали.

Циркуляри МВС і Головного управління у справах преси; переліки дозволених і заборонених видань; переліки тем, на які не дозволялося писати (страйки робітників, студентські і селянські виступи, критика дій влади та інш.); заяви з проханням дати дозвіл на видання газет і журналів із програмами майбутніх видань; скарги редакторів та видавців на дії цензорів; листування з різними установами та особами; журнал реєстрації рукописів, що надходили до цензурних установ; звіти про діяльність цензорів – все перелічене зберігається в документах Канцелярії Київського окремого цензора [230, с.86-90].

В поле зору дослідників потрапляють фонди поліцейських правлінь та судів ЦДІАК України. Зокрема, фонд Ф. 282 (Конотопське відділення Московсько-Київського жандармського поліцейського правління залізниці) містить листування про посилення поліцейського нагляду за книжковою торгівлею в районі залізниці, документи про перевірку бібліотеки Конотопської залізниці, циркуляри Департаменту поліції з відомостями про діяльність та оглядами органів друку РСДРП, партій кадетів, есерів, Всеросійської Спілки залізничників та інших партій і організацій.

У фондах ЦДІАК України зберігаються також документи Сумського відділення Кременчуцького жандармського поліцейського правління залізниць (Ф. 331, 1892 – 1895), Полтавського губернського жандармського

управління (Ф. 320, 1868 – 1917), Харківського губернського жандармського управління (Ф. 336, 1868 – 1917), Харківського охоронного відділення (Ф. 304, 1902 – 1906). Вони містять списки осіб, причетних до різних політичних партій та звинувачених у розповсюдженні нелегальної літератури; присуди судів; справи про друк прокламацій, листівок, направлених проти царського уряду. На особливу увагу дослідників заслуговують документи про арешт друкарні Харківського комітету РСДРП [220], листування з Департаментом поліції про підпільні друкарні та склади забороненої літератури [221].

Окрему групу становлять фонди військових окружних судів. Зокрема, Ф. 733 – Харківський військовий окружний суд (1881 – 1917), Ф. 734 – Військовий прокурор Харківського окружного суду (1868 – 1888). Вони відтворюють інформацію про розповсюдження народницької літератури в Конотопі та Сумах, діяльність народницьких гуртків.

Активізації політичного життя в перші дні Української революції, зростанню ролі політичних партій сприяла інтенсифікації засобів політичної декларації. Найбільш яскраво це проявилось у такій формі політичної пропаганди як листівка. Значний масив друкованих листівок різних партійних та громадських організацій періоду 1897 – 1917 років зібраний в окремому фонді ЦДІАК України (Ф. 838). Головним чином, це виконані на гектографі листівки Роменської організації Червоного Хреста, Роменської групи партії соціалістів-революціонерів, Конотопського комітету Московсько-Київсько-Воронізької залізниці, Роменської організації РСДРП. Сьогодні в Держархіві Сумської обл. також виокремлено теку „Листівки” (№№ 2672, 2673, 2674, 2675, 2676, 2677). Щодо місця їх друкування, то це, переважно, міста Конотоп та Ромни, хоча відомо, що друкарні існували і в інших містах регіону. Частина листівок, які потрапили до Сум, була надрукована в Києві. Дослідниця М. Дмитрієнко відзначає, що тільки у 1919 році було випущено і розповсюджено на українських фронтах представниками ворогуючих сторін близько двох мільйонів екземплярів листівок [101].

Найвагомішими є також фонди міських та земських управ, зібрані у Держархіві Сумської області Сумська міська (Ф. 1, 1871 – 1919); Сумська повітова земська (Ф. 2, 1865 – 1919); Охтирська повітова земська (Ф. 759, 1865 – 1919); Конотопська повітова земська (Ф. 813, 1866 – 1919); Роменська повітова земська (Ф. 961, 1866 – 1919). Думи та управи відали благоустроєм, міськими навчальними закладами, розвитком місцевої промисловості. У фондах міських та земських управ виявлено відомості про кількість друкарень, їх власників, податки з цих підприємств, статистичні відомості, відкриття та торгіву діяльність книжкових складів, магазинів. Серед матеріалів, що збереглися – обов'язкові постанови для жителів про благоустрій та утримання міст, статuti різних організацій.

Документи на підприємницьку діяльність зосереджені у зібраннях Держархівів Харківської, Полтавської, Чернігівської областей, адже видача свідоцтв на промисли (в даному випадку на право мати друкарню, літографію чи книжковий магазин) були у віданні губернаторів.

Матеріали Харківського статистичного комітету, що містять річні звіти повітових міст Харківської губернії зібрані в окремий фонд Держархіву Харківської області (Ф. 51).

Заслуговує на увагу фонд Держархіву Сумської обл. Р-2362 (Колекція документів з історії Сумщини, 1753 – 1934). У ньому зібрані оригінали та копії документів, більша частина яких відображають події революцій 1905 – 1907 та 1917 років, Громадянської війни, встановлення радянської влади. Для дослідників історії видавничої справи важливими є відомості про діяльність підпільних друкарень, видання прокламацій та листівок, направлених на повалення самодержавного ладу, перших газет та журналів.

Рахунки друкарень, їх опис та оцінка дають змогу уявити що собою являли та яку продукцію випускали друкарні наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття. Зокрема, у Держархіві Сумської обл. збереглися описи друкарень м. Ромни [36; 37; 42; 43] та рахунки підприємств Ш. Левіна у Конотопі та Кролевці [32].

Важливим джерелом інформації є документи, пов'язані з життєвим і творчим шляхом колезького радника М. Гальковського. Автор праць „Сербский народный эпос” (1897), „Наказной гетьман Полуботок” (1909), „Петр Великий в родной поэзии”, „Борьба христианства с остатками язычества в древней Руси” (у 2-х томах, 1913), навчальних посібників і поетичних збірок свого часу був відзначений нагородами поважних в Росії наукових установ. Його праця „Сербский народный эпос” у 1901 році була удостоєна премії ім. О. Пушкіна Російської Академії наук. Деякі листи з чернетки цього твору нині зберігаються в Держархіві Сумської області [29].

Твори цього діяча за життя друкувалися не лише на Сумщині (міста Суми, Лебедин), а й у Москві. Свого часу він очолював Лебединську й Білопільську чоловічі та Білопільську жіночу гімназії, викладав у Сумському духовному училищі, був гласним Лебединського земства, членом місцевої учительської спілки, здійснював археологічні дослідження.

Має цінність для дослідників також посвідчення про друкування в Лебединській друкарні О. Солодовникова книг М. Гальковського, датоване 12 березня 1911 року [29]. Цей документ важливий тим, що дає можливість уявити як відбувався видавничий процес на початку ХХ століття, зокрема відносини між замовником і видавцем.

У Держархіві Сумської обл. виявлено особисту справу друкаря П. Пашкова, за радянські часи позбавленого виборчих прав [45]. Представлені в ній матеріали відкривають деякі сторінки з біографії видавця, знайомлять з роботою його друкарні, надають інформацію про вихід газет „Крестьянская газета”, „Великий океан”. Протокол засідання повітового революційного комітету м. Сум та повіту Харківської губернії про націоналізацію друкарні підприємця – ще один документ з фондів Держархіву Сумської області [45].

Охарактеризована джерельна база є різноманітною й дала змогу вирішити поставлені в дисертаційному дослідженні завдання щодо визначення повноти джерельного забезпечення досліджуваної проблеми. У

процесі аналізу джерельної бази було з'ясовано, що вона представлена значною кількістю різнорідних документів, що дає змогу відтворити особливості розвитку видавничої справи Сумського краю, охарактеризувати основні осередки видавничої діяльності у зазначений період, складові системи розповсюдження друкованих видань регіону. Це, зокрема, довідкові видання, які виходили в Російській імперії, ретроспективні бібліографічні покажчики, офіційні документи МВС і Цензурного комітету, Головного управління у справах преси, слідчі справи поліцейських правлінь та судів, листівки, постанови органів місцевого самоврядування періоду 1861 – 1917 років. Виявлені джерела є достатньо інформативними й мають високий рівень достовірності. Але варто зазначити, що інформація розпорошена у численних фондах і до того ж мало опрацьована в історичних дослідженнях.

1.3.   Методологія дослідження

Методологічною основою дослідження є комплексний, системний підхід, який ґрунтується на принципах історизму та наукової об'єктивності.

Об'єктивність передбачає можливості отримання достовірних наукових фактів (цей принцип був використаний при опрацюванні історичних джерел та їх узагальненні, зокрема при окресленні основних тенденцій розвитку друкарства, вивчення масиву книжкових та газетно-журнальних видань Сумського краю періоду 1861 – 1917 років).

Принцип історизму вимагає розглядати документ у його генетичних та функціональних зв'язках на доджерельній та джерельній стадіях побутування. Оскільки історизм найбільш повно відображає загальне та специфічне у походженні, становленні та розвитку явища, він об'єктивно прислугується завданню пізнання минулого з урахуванням особливостей історичного часу.

Системний підхід базується на послідовному переході від загального до часткового, коли в основу розгляду покладено кінцеву мету, заради якої і

створюється система [155, с.22]. У дисертаційній роботі такий підхід був використаний для з'ясування закономірностей розвитку видавничої справи в межах конкретного регіону. Зокрема, цілісно розглядалися і аналізувалися всі складові видавничого процесу: створення, виготовлення, розповсюдження друкованих видань.

Зазначені методологічні принципи використовувалися за допомогою низки теоретичних методів. Їх вибір був обумовлений метою, об'єктом та предметом дослідження.

В сучасному наукознавстві успішно працює багаторівнева методологічна класифікація методів наукового пізнання, згідно з якою за ступенем спільності та сферою дії методи наукового пізнання поділяються на загально-філософські, загальнонаукові, окремо наукові, дисциплінарні та міждисциплінарні.

Збирання фактів, їх первинний опис, узагальнення, систематизація – характерні ознаки емпіричного пізнання. До основних методів, які використовуються на емпіричному рівні дослідження, можуть бути віднесені: спостереження, порівняння, вимірювання, експеримент, абстрагування, аналіз і синтез.

Теоретичний рівень дослідження пов'язаний з більш глибоким аналізом фактів, з проникненням у сутність досліджуваних явищ, з пізнанням та формулюванням законів, тобто з поясненням реальної дійсності. До основних методів, які використовуються на теоретичному рівні дослідження, можуть бути віднесені: індукція і дедукція, ідеалізація, формалізація та інші.

Одним з найпоширеніших методів пізнання, який дозволяє встановити подібність та розбіжність предметів та явищ є порівняння. За його використання виявляється те загальне, що притаманне ряду об'єктів. В дисертаційній роботі порівняльно-аналітичний метод було застосовано для аналізу конкурентноздатності друкарень, які працювали в межах території сучасної Сумщини, по відношенню до тих, що знаходилися в інших містах Харківської, Полтавської, Чернігівської губерній.

Аналіз – метод дослідження, що полягає в уявному або практичному розчленуванні цілого на складові частини, кожна з яких аналізується окремо в межах єдиного цілого.

Синтез – метод вивчення об'єкта у його цілісності, у єдиному взаємному зв'язку його частин. В процесі наукових досліджень синтез пов'язаний з аналізом, оскільки дає змогу поєднати частини предмета (об'єкта чи явища), розчленованого в процесі аналізу, встановити їх зв'язок і пізнати предмет (об'єкт чи явище) як єдине ціле [227, с.74-89].

З використанням статистичного (формально-кількісного) аналізу розглянуто стан розвитку основних складових системи розповсюдження друкованих видань.

Упорядкувати первинний матеріал, систематизувати досліджувану сукупність та провести сортування її елементів дає змогу метод групування, в основі якого лежить розчленування систем об'єктів і їх поєднання за допомогою узагальненої ідеалізованої моделі або типу [196, с.122-126].

Особливою формою такого методу є класифікації. Вони будуються виключно за атрибутивними ознаками, мають сталий характер, елементами їх зазвичай є групи і підгрупи.

Класифікація – система супідрядних понять якої-небудь галузі знань або діяльності людини, яка часто подається у вигляді різних за формою схем (таблиць) і використовується як засіб для встановлення зв'язків між класами об'єктів, а також для орієнтації в їх різноманітності. Для класифікації вибирають найбільш суттєві ознаки об'єкта. Її мета – виявити властиві внутрішній структурі особливості, щоб встановити зв'язки між різновидами документів.

Нами була проведена класифікація джерел, що містять інформацію з історії видавничої справи дорадянського часу, а також систематизовано дослідження українських вчених.

В теорії видавничої справи використовується також специфічний метод – типологічний, в основі якого лежить розчленування систем об'єктів і їх групування за допомогою узагальненої ідеалізованої моделі або типу.

Проблеми типології виникають в усіх науках, які мають справу з різномірною за складом множиною об'єктів (як правило, дискретних) і вирішують завдання пояснення цих множин і впорядкованого опису. Маючи специфічний категоріальний апарат, найважливішим поняттям якого є так категорії – тип, вид видання, типологія інтерпретує взаємозв'язок за зразком філософських категорій: узагальнююче, особливе, одиничне, а в методологічному плані – як сходження від абстрактного до конкретного. В своїй теоретично розвиненій формі вона намагається відобразити будову системи, що вивчається, виявити її закономірності, які дозволяють передбачити існування невідомих поки що об'єктів. Теоретична типологія передбачає ідеальну модель, узагальнене відбиття ознак, фіксацію принципів таксономічного опису множини предметів, які вивчаються.

Межі типологічних груп нечіткі, деякі видання можна відносити до кількох підрозділів у залежності від критеріїв, що використовує дослідник, а також специфіки видань. Відсутність єдиних критеріїв приводить штучності й умовності типізації, а як наслідок – появи варіативних моделей. Тому першочерговим завданням на шляху типологічного (або історико-типологічного) аналізу є вироблення усталених одиниць – типологічних характеристик. В типологічному аналізі має значення яскраве вираження типоформувальних факторів (ознак), які можна в загальному розумінні окреслити, як низку критеріїв, що мають історичну (деякі дослідники виділяють політичну, територіальну, соціальну) обумовленість і полягають в основу процесу типізації. Це можуть бути проблемно-тематична спрямованість, функціональне призначення, масштаб інформації, мовно-стилістичні показники, періодичність.

На нашу думку, основним критерієм поділу видань має бути їх цільове та читацьке призначення, внутрішні особливості конкретних документів. За

цим принципом у даному дисертаційному дослідженні було здійснено типологізацію видавничої продукції друкарень Сумського краю періоду 1861 – 1917 років.

Досить часто дослідниками типологічний підхід підміняється класифікацією. Однак, для класифікації притаманна розробка й реалізація критеріїв „розбивки” існуючого комплексу. Типологія ж виходить із того, що об’єктом аналізу є система (тоді як класифікації піддаються або квазі системи або незавершені системи, або навіть комплекс об’єктів зі слабкими або взагалі не вираженими системними зв’язками).

Отже, класифікація – це метод наукового дослідження або „процедура” складної логічної операції (типологічного аналізу), в основі якої лежить розподіл на групи системного об’єкта з метою виявлення подібності видань, на основі чітких критеріїв ідентифікації, і подальшого їх впорядкування.

Типологія – це метод дослідження, за допомогою якого здійснюється детальний опис видання, пояснення зв’язків між усіма його елементами, групування і членування його об’єктів на більш дрібні, а також систематизація цих об’єктів. При цьому типологія може виступати як частина класифікації або існувати окремо [21, с.49-51].

Типологічний метод безпосередньо стосується теорії видавничої справи та редагування, тому що науковцям доводиться розглядати множину дійсно різнорідних за складом об’єктів і науково обґрунтоване їх впорядкування, опис і пояснення є першочерговим завданням дослідників. Виникає необхідність привести постійно зростаючу масу розрізнених і різноманітних за змістом, цільовим і читацьким призначенням, художньо-поліграфічним виконанням та іншими ознаками видань в більш-менш чітку і зрозумілу систему.

Розробка такої типології має першочергове значення для формування наукових основ управління видавничою справою, ефективної організації книговидання, вивчення, обліку, зберігання, розповсюдження та використання документів у суспільстві. Інакше кажучи, документальний

потік має бути прогнозованими і систематизованим. Без цього видавничий процес не може бути зрозумілим, тим більше – керованим.

В соціології та теорії видавничої справи використовується контент-аналіз – якісно-кількісний метод вивчення документів, який характеризується об'єктивністю висновків, суворістю процедури та полягає у квантифікаційній обробці тексту з подальшою інтерпретацією результатів. Він допомагає проникнути в сутність інформаційного повідомлення й виявити особливості історичного моменту, в який створювався документ. Цей метод обов'язково потребує великої сукупності даних, при чому не втрачаються особливі риси, оригінальність документа. І кількісний і якісний боки контент-аналізу доповнюють один одного. Кількісний підрахунок дозволяє зробити об'єктивні висновки щодо спрямованості матеріалів в досліджуваних текстах, якісний аналіз робить те саме, але внаслідок вивчення того, чи зустрічається та в якому контексті якась важлива, оригінальна категорія взагалі.

По-перше, при контент-аналізі об'єкт дослідження не формалізований, тобто допускаються різні варіанти інтерпретації, по-друге, його матеріали репрезентують якесь соціальне явище чи сукупність документів, по-третє, зменшений вплив суб'єктивного чинника на процес аналізу, при чому висновки ґрунтуються тільки на тому змісті, який заклали в документи комунікатори.

Головним принципом контент-аналізу є розчленувати, певним чином анатомувати суцільний масив тексту так, щоб найдрібніша одиниця аналізу несла у собі якості цілого, і на підставі переваги тих чи інших стверджень виявити тенденції розвитку. Крім того, можна виділити строгість, тобто його обґрунтованість і відтворюваність, повне охоплення усіх досліджуваних джерел, системність і об'єктивність.

Висока достовірність контент-аналізу ґрунтується на тому, що дослідження дуже мало залежить від суб'єктивних думок того, хто його

проводить. Співвідношення якісних і кількісних початків у контент-аналізі дозволяє досягти великого ступеня надійності й валідності.

При застосуванні контент-аналізу можна проводити вивчення будь-якого документального джерела і не тільки текстового. Значення контент-аналізу полягає в тому, що за його допомоги можна об'єктивно, повно й вірогідно досліджувати все коло питань, пов'язаних з документами, причому повнота розгляду того чи іншого питання залежить тільки від завдань дослідження [131, с.211-224].

Метод контент-аналізу було використано в дисертації для обґрунтування характеристик мовного та типологічного поділу видавничої продукції друкарень Сумського краю періоду 1861 – 1917 років.

Під час вивчення історіографії та джерельної бази дослідження послуговувались методами бібліографічно-описовим, архівної бібліографічної евристики.

Проведення архівної евристики починається з опрацювання літератури – путівників конкретних архівних установ, архівних каталогів та описів справ окремих фондів, узагальнення їх та порівняння. Особливості подальшої архівної евристики в межах одного фонду залежать від змісту самого фонду: унікальні джерела потребують проведення суцільної архівної евристики й опрацювання кожного документа.

Ми дійшли висновку: дане дослідження базується на використанні як загальнонаукових (аналіз, синтез, порівняння), так і специфічних методів (типологічний, метод контент-аналізу). Застосовані методологічні підходи, принципи та методи дозволили об'єктивно розглянути обрану тему дослідження.

Висновки до першого розділу

Отже, констатуємо, що в українській історіографії відсутнє комплексне дослідження з теми дисертації. Більшість праць, що використані у

запропонованій роботі, торкаються питання поверхово. Головним чином, це публікації, які стосуються видавничої діяльності політично активних українців, уродженців Сумського краю: видавців, друкарів, майстрів книжкової графіки.

Каталізатором для розвитку українства в регіоні був уродженець містечка Вороніж Глухівського повіту Чернігівської губернії (нині Шосткинський р-н. Сумської обл.) П. Куліш (1819 – 1897). Здобуткам українського видавця присвячено чимало наукових розвідок.

Кореляції публікацій з теми сприяє використання бібліографічних покажчиків НБУВ, ХДНБ, ЦНБ ХНУ, НДЦ періодики та монографій науковців сучасності.

Практично відсутні наукові розвідки з питань заснування друкарень та появи перших періодичних видань на території Сумського краю. Однак, поряд із цим, велику частку у фондах бібліотек, музеїв складають збережені донині журнали засідань повітових дум та управ, звіти окремих громадських організацій періоду 1861 – 1917 років, які відбивають позицію суспільства щодо розвитку видавничої справи в регіоні.

Важливу інформацію несуть архівні документи, що висвітлюють: офіційні урядові рішення і розпорядження, ділову, актову, епістолярну документацію державних установ; судові справи; бухгалтерську, канцелярську документацію; приватні листи, рукописи тощо. Неопубліковані документи зберігаються в різних архівних установах – Центральному державному історичному архіві України у м. Києві, Державних архівах Сумської, Харківської, Чернігівської, Полтавської областей. Особливий інтерес становлять ті, у яких зібрані оригінали та копії документів, більша частина яких відображають події революцій 1905 – 1907 та 1917 років, процес заснування та видання окремих газет і журналів.

Чимало документів з відомостями про діяльність та оглядами органів друку РСДРП, партій кадетів, есерів, Всеросійської Спілки залізничників, інших партій і організацій сприяли розкриттю теми.

Проведена пошуково-дослідницька робота дозволила виявити значний масив архівних та друкованих джерел. Переважна більшість архівних документів вводиться до наукового обігу вперше. Разом з тим комплексне й системне вивчення всіх згаданих видів джерел дало можливість висвітлити процес розвитку видавничої справи Сумського краю протягом такого тривалого історичного періоду.

Теоретичні висновки та положення дисертації базуються на використанні загальних принципів об'єктивності, пріоритету фактів і практичної доцільності, які передбачають неупереджене висвітлення й аналіз подій та явищ на основі науково-критичного опрацювання різноманітних джерел. Достовірність і наукова обґрунтованість результатів дослідження, її теоретико-методологічний рівень базуються також на застосуванні загальнонаукових та специфічних методів: бібліографічно-описового, порівняльно-аналітичного, статистичного (формально-кількісного) аналізу, типологічного, класифікації, контент-аналізу, архівної бібліографічної евристики.

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ВИДАВНИЧОЇ СПРАВИ 1861– 1917

2.1. Осередки видавничої діяльності

Витоки видавничої справи слід шукати за багато сторіч до появи друкарства. Рукописна книга, як засіб вираження суспільної думки, ще з XI сторіччя виконувала свою роль і сприяла формуванню знань, ідей.

Винахід Йогана Гутенберга – друкарський верстат – (середина XV століття) відкрив нову еру в історії. Увібравши в себе різні аспекти багатьох давно відомих процесів розмноження текстів, сконструйована німцем техніка дала можливість зробити великий крок уперед. Друковане слово, прийшовши на українські землі із заходу, почало поступово утверджуватися, стаючи конкурентом рукописних книжок, а згодом і витісняючи їх. Вже в XVI – XVII століттях зросли обсяги видавничої продукції. У XVIII – XIX століттях у книжкове виробництво швидко почала впроваджуватися машинна техніка. Винахід папероробної машини наприкінці XVIII століття збільшив, здешевив та значно покращив виробництво паперу; поява на початку XIX століття плоскодрукарської машини, а також інших засобів виробництва значно розширили можливості поліграфії [141, с. 193].

Відомості про бажання мати першу друкарню в Сумському краї подає дослідник історії українського друкарства І. Огієнко. Він, зокрема, зазначає, що в Глухові містилася „Малоросійська Колегія”, яка вирішила заснувати друкарню, задля чого у 1765 році звернулася до Києво-Печерської друкарні з проханням надати їй гражданського шрифту. Але Лавра на те відмовила, запропонувавши натомість одного свого словолитника. Чим скінчилось все це – не відомо [161, с.180-197].

У другій половині XIX – на початку XX століття книговидавнича справа стала сферою підприємницької діяльності.

Безумовно, за загальної економічної відсталості в Російській імперії першорядне значення щодо забезпечення книгою країни мала діяльність значних видавничих Санкт-Петербурзьких та московських фірм – М. Вольфа, А. Макса, О. Суворіна, Ф. Павленкова, І. Ситіна, К. Солдатенкова, інших. Втім, загальні умови економічного розвитку країни у післяреформений період неминуче залучали до активізації діяльності і периферійні видавничі підприємства, які, концентруючись у найзначніших культурно-промислових центрах, поступово поширювалися і на інші – переважно губернські міста, а далі – повітові містечка.

У Східній Україні найвизначнішими центрами з середини XIX ст. виступають Київ, Харків, Одеса, а пізніше – Чернігів, Катеринослав, Полтава, Миколаїв та ін. У Західній Україні (в тій частині, що перебувала в складі Австро-Угорщини) – Львів, Коломия, Станіслав, Чернівці, Почаїв.

Дисертацію присвячено не менш важливим осередкам видавничої діяльності кінця XIX – початку XX ст. – містам Сумщини: Охтирка, Лебедин, Суми, Конотоп, Глухів, Ромни, Білопілля, Кролевець.

У 1917 році на українських землях, що перебували в складі Російської імперії, за даними енциклопедичного словника діяло 78 книговидавничих установ [209, с.185]. Проте, як виявляється в ході проведеного дослідження, лише на чотири губернії до 1917 року припадало більше ста друкарень.

У справі їх відкриття законодавство Російської імперії вимагало від осіб, які бажали розпочати власну справу з цим напрямком діяльності, мати певні документи. За „Статутом про цензуру та друк” [212, с.1-58] бажуючі відкрити друкарню, літографію, металографію повинні були отримати на те дозвіл від губернатора або генерал-губернатора, надавали при цьому свідоцтво, згідно з Положенням про мито, на право торгівлі та промислів, у якому вказувалась кількість і розмір швидкодрукарських машин та верстатів, які вони передбачали мати на підприємстві. Для відкриття друкарень потрібні були також: офіційна заява-прохання губернатору, посвідчення міського поліцейського правління про гідну поведінку та благонадійність, посвідчення

міської управи про те, що з її боку перешкод на відкриття друкарні немає, паспорт для іноземних громадян, з позначкою про право на помешкання в містах Російської імперії, дві гербові марки на отримання свідоцтва. Євреям надавалося право відкривати друкарню в тому випадку, якщо вони надавали губернаторові, окрім вищезазначених документів, дозвіл на проживання в тих містах, де визнано можливим мати єврейських цензорів. З таких друкарень брали додаткові податки на утримання єврейських училищ від 20 до 40 рублів.

Кожен власник друкарні повинен був мати шнуровану книгу зі скріпленими аркушами, завірену у столиці інспектором книгодрукування або чиновником, призначеним від губернатора для нагляду за подібними закладами. У цю книгу записувалась вся продукція, призначена до друкування, з позначкою про те, чи друкується вона за умов попереднього надання до цензури, чи з дозволу останньої, іноді із зазначенням числа примірників і формату видання. Чиновники від цензурного комітету перевіряли шнуровані книги на предмет проведених робіт. Друкарні, літографії та металографії примірник готових видань зобов'язані були надати до місцевого цензурного комітету. Не підлягали цензурі візитні картки, преїскуранти тощо.

На кожному виданому примірнику, вказувалося ім'я та помешкання друкаря, літографа чи металолитника, а якщо твір підлягав цензурі, то інформація про наданий дозвіл.

Найдавнішою друкарнею у місті Суми володів В. Родіонов. Розташовувалась вона в приватному будинку по вулиці Лебединській (нині вул. Кірова). Почала працювати з 1867 року [74].

На той час Суми були великим промисловим центром Харківської губернії. У 1888 році в місті діяло 26 фабрик і заводів. Працювали ряд чавуноливарних і механічних підприємств. Розвивалась стаціонарна торгівля, набувала сил банківська справа. Напередодні першої світової війни в Сумах діяло понад 30 середніх і нижчих навчальних закладів [215, с.77].

Потреби в друкованих виданнях зростали, хоча роботу друкарень у місті до початку ХХ століття не можна було назвати справою прибутковою. Допоки не відомо за яких причин друкарню В. Родіонова свого часу було продано, але архівний документ стверджує факт викупу в особистого почесного громадянина І. Колосовського інженером-механіком Ф. Родіоновим цього підприємства [84]. Друкарня працювала до початку 1906 року. Орендатором її певний проміжок часу був єврей І. Альтшулер. 24 листопада 1905 року без встановленого на те діючими законами дозволу було випущено перший номер ліберальної газети „Сумской голос”. За матеріали, які розміщувала газета, та згідно з рішенням Харківського губернатора, випуск періодичного видання було зупинено, а друкарню І. Альтшулера зачинено. На подання В. Родіонова про відновлення роботи закладу було відмовлено. Обладнання підприємства в лютому 1906 року передано власнику Харківської друкарні Г. Молчадському [84].

Упродовж 1867 – 1877 років конкурентів підприємцю В. Родіонову в місті Суми не було, допоки на ім'я Харківського губернатора не надійшла заява купця 2-ї гільдії К. Пашкова. Сумський повітовий урядник не був певним, що відкриття нової друкарні стане справою прибутковою, тому в своєму поданні на ім'я Харківського губернатора, генерал-майора князя Д. Кропоткіна, доповідав про те, що відкриття другої друкарні не є необхідністю та розподіл між двома прибутків може стати причиною їх неплатоспроможності. Незважаючи на те, друкарню К. Пашкова в Сумах було відкрито 6 серпня 1877 року [56]. Спочатку вона містилась в будинку на Воскресенській вулиці, згодом по вулиці Іллінській, 3.

У друкарні К. Пашкова на початку ХХ століття працювало 49 осіб, за рік продукції випускалося на суму 40 тис. руб., окрім того, прибутки від роботи палітурної майстерні склали 5 тис. руб. на рік [18]. Замовниками друкарні К. Пашкова (а згодом його сина, П. Пашкова) були Сумська повітова земська управа, міська управа, численні товариства, що існували наприкінці ХІХ – початку ХХ століть, навчальні заклади.

4 грудня 1919 року друкарню було націоналізовано повітовим революційним комітетом і здано в оренду спілці кооперативних товариств [46]. У 30-ті роки ХХ ст. в її приміщенні містилось хімічне виробництво „Промкомбінату об'єднаної праці”. На жаль, до нашого часу будинок не достояв.

За звітом повітової управи 1886 року в місті Суми існувало дві друкарні, які випускали продукції на суму 12 тис. руб., а кількість працівників становила 26 осіб. У 1900 році діяло вже три друкарні. Одна з них належала К. Пашкову, інші – підприємцям О. Вертікову і В. Родіонову [214].

Вдале розташування друкарні О. Вертікова, у центральній частині міста по вулиці Миколаївській (нині площа Незалежності), надавало їй великі переваги. Прибутки підприємства та кількість працівників (за сотню) до 1917 року були найбільшими. Головні замовники друкарні – Сумська повітова земська управа та міська Дума. Коли припинила свою роботу невідомо. Старі фото зберігають привабливий вигляд будинку колишньої друкарні з чудово виконаною на фасаді рекламною вивіскою. У зв'язку з побудовою у 80-ті роки ХХ століття нового приміщення облдержадміністрації і розбудовою площі він був знесений.

У 1912 році в м. Суми було зареєстровано ще дві друкарні А. Чорнобривченка та І. Ільченка, в заштатному м. Білопіллі з 1914 року функціонувала друкарня П. Кравченка, кількість працівників якої становила 16 осіб [215].

Документів про відкриття друкарень І. Ільченка, О. Вертікова, А. Чорнобривченка, друкарні 1-ї артїлі не знайдено. Існують документи про відкриття в місті друкарень купця 2-ї гільдії К. Счасні та діловода управління, колезького секретаря П. Будкова (у 1877 та 1882 роках) а також про те, що на Павлівському рафінадному заводі свого часу працював друкарський верстат (1897), на якому виготовлялися етикетки для рафінадної продукції підприємства та гектограф для копіювання листів у комерційних справах (1882) [57; 59; 61; 64]. Де саме розташовувались і яку продукцію випускали

друкарні К. Счасні та П. Будкова досі не відомо. Напевне, працювали у місті не довгий час.

У 1913 році земською управою міста Суми було проведено оцінку нових та переоцінку старих промислових закладів. Результатами цього розгляду стали наступні показники: друкарню та палітурну майстерню І. Ільченка оцінено сумою 6381 руб., прибутки – 4 відсотка, сума прибутків – 255 руб. 24 коп., друкарню О. Чорнобривченка оцінено сумою 5826 руб., прибутки – 4 відсотка, сума прибутків – 233 руб., 04 коп.

Зменшення оцінки вартості друкарні та палітурної майстерні І. Ільченка на 1161 руб. пояснювалося тим, що деякі старі машини під час первинної оцінки були враховані, як нові. За попередніми даними оцінка підприємств складала суму 14907 руб., прибутки – 4 відсотка, а сума прибутків – 596 руб. 32 коп.

Зменшення оцінки вартості друкарні та літографії П. Пашкова на 2690 руб. пояснювалося виключенням старих шрифтів та тим, що деякі машини під час первинної оцінки були оцінені, як нові. За попередніми даними оцінка підприємства складала суму 38543 руб., прибутки – 4 відсотка, а сума прибутків – 1541 руб. 72 коп. [102, с.13-16].

Вагоме місце в розвитку економіки регіону мали друкарні Охтирки. Чернігівський міщанин І. Певзнер більше восьми років працював старшим складальником у Сосницькій земській друкарні. У Сосниці й мав постійне помешкання. Дозвіл на відкриття друкарні в місті Охтирка отримав 31 жовтня 1881 року [67]. На його підприємстві працювало два ручних верстати. Продукцією були етикетки, оголошення, бланки та подібні їм дрібні видання, що не підлягали загальній цензурі.

Клопотання про відкриття ще однієї друкарні в Охтирці від 2 квітня 1883 року подавав Полтавський міщанин Л. Когон, але Харківський губернатор йому в тому відмовив [65]. Так само було відмовлено ризькому міщанинові з міста Вільно Ф. Лайвенду, який подавав клопотання про відкриття друкарні в Охтирці 1 вересня 1884 року [66].

Титулярний радник В. Уваров отримав промислове свідоцтво 11 травня 1885 року [69]. Окрім Охтирки мав друкарню в місті Рильськ Курської губернії. Там же і постійно мешкав.

Слід зазначити що, за відсутності хоча б одного з необхідних документів, Головне управління у справах друку мало право залишити прохання про відкриття друкарні без задоволення. Підприємцю також потрібно було довести, що відкриття підприємства є необхідною справою для міста. У багатьох архівних документах записано таке: „потреби міста у друкарській справі цілком задовольняють наявні друкарні” (якщо на момент подання їх у місті існує декілька). Але і в такому разі підприємець міг подати на перегляд справи і, цілком вірогідно, виграти її.

Так, 10 квітня 1886 року, на прохання міщанина В. Заїкіна було відкрито справу. клопотання про відкриття ним друкарні в Охтирці було відхилено у зв'язку з тим, що в місті вже працювали подібні заклади І. Певзнера та В. Уварова. Але підприємець аргументував протизаконне відкриття друкарні євреєм І. Певзнером за попереднього губернатора та виграв справу. Свідоцтво на підприємницьку діяльність міщанину В. Заїкіну було видане 28 квітня 1886 року [70].

Архівні дані свідчать, що у 1884 році в Лебедині було засновано приватну друкарню М. Когона [68]. А дещо пізніше, на початку ХХ століття, – друкарню селянина О. Солодовникова по провулку Пархоменкова з дозволу Харківського губернатора від 26 липня 1908 року за № 5102 (півтораповерховий будинок, на розі нинішньої вулиці Щербакова та провулку Мудрого зберігся до наших днів).

Обсяг робіт у друкарні О. Солодовникова був меншим, ніж у друкарні М. Когона, кількість працюючих невелика. Крім російського шрифту тут були каси з українським алфавітом. Послугами підприємства користувалися земська і волосна управи, господарі майстерень, млинів, заводів, а також духовенство. У 1921 році обидві друкарні були об'єднані. Все обладнання перевезли у приміщення друкарні М. Когона [125, с.3-4].

Одним із провідних промислових центрів Сумського краю наприкінці XIX – початку XX ст. було місто Ромни. Іллінський ярмарок, що вже в XVIII столітті набрав значення оптового і міжнародного, в торговому відношенні охоплював величезні території в Полтавській, Чернігівській, Могильовській, Вітебській, Смоленській, Курській, Харківській, Київській губерніях. Введена до ладу діючих у 1874 році Ліваво-Роменська залізниця сприяла не лише розвитку Ромен та населених пунктів Роменського повіту, а й економічному піднесенню багатьох регіонів всієї Лівобережної України.

Помітний вплив на економічний розвиток на Роменщині мали і друкарні. У місті діяли підприємства О. Гордона (з 1902 року), братів Дельберг (з 1884 року), І. Шафрана (з 1906 року). Б. Циансона, Ш.-Г. Шпака (з 1911 року), З. Хотякова (з 1911 року), А. Голобовського (з 1913 року), П. Липковича та Л. Поверненної, М. Розинкевича, А. Гринпреса, М. Глушанського [169].

Із документів Держархіву Сумської області маємо відомості про приміщення та технічну оснащеність Роменських друкарень. Зокрема, дізнаємося, що друкарню І. Шафрана по вулиці Полтавській відкрито приблизно у 1884 році. Приміщення (дві кімнати, поділені аркою в цегляному одноповерховому будинку з залізним чотирискатним дахом) надавалося в оренду О. Бастузовичем за контрактом на три роки і сплатою щорічно 525 руб. за умови дрібних розрахунків за рахунок орендатора. І. Шафран отримав підприємство в оренду 14 листопада 1906 року за 5 тис. руб. Ним було придбано швидкодрукарську машину за 2150 руб.

Обладнання друкарні складалося з швидкодрукарських машин аугсбургської системи на ручній подачі махового колеса, машини німецької фабрики та фабрики Ейхеля і Бахмана, „американки”, бостонського пресу, паперорізальної машини фабрики Карла Краузе в Лейпцизі, профілювальної машини одеської фабрики, копіювальної машини, чавунних набірних плит, кас, реалів загальною вартістю 17198 руб. 10 коп. [43].

Другого червня 1911 року у найманому приміщенні було відкрито друкарню єврея Ш.-Г. Шпака. З обладнання цього підприємства –

американська швидкодрукарська машина „Лібєрті” фабрики Ейлєра, нїмецька продирочна машина фабрики Гогєндгорєта, шрифти, нумєратори, каси, реали, рїзнї приладдя загальною вартїстю 2043 руб. 20 коп. [37].

П’ятого травня 1911 року почала працювати друкарня З. Хотякова. Примїщення (кїмната, подїлена на двї кїмнати дерев’яною перегородкою в цегляному будинку) було орендованє у О. Вашкевича на три роки, зї сплатою 360 руб. та за умови дрїбного ремонту. З обладнаннє – один бостонський прєс „Стабїло”, пулер, каси, реали, два пуди шрифту загальною вартїстю 269 руб. 80 коп. [36].

І, нарештї, найбагатша у Ромнї друкарня належала А. Голобовському. З обладнаннє – лїтографський верстат, профїрувальна машина, бостонський прєс, талєр чавунний, швидкодрукарська машина, каси, реали, шрифти загальною вартїстю 5530 руб. 77 коп. [42].

В Ромнах також працювали палїтурнї майстернї. Одна з них належала І. Рабїновичу, вїдкрита в 1900 році. У 1905 власником придбанє новє обладнаннє, а у 1909 проведєна оцїнка промислового пїдприємства. Майстерня орендувалася у Савицького за плату 15 руб. на мїсяць. Складалася з трьох кїмнат, з яких двї кїмнати займали квартири. Обладнаннє оцїнювалося сумою 645 руб. 14 коп. З машин – паперорїзальна машина Лєйпцїгської фабрики з ручним приводом і маховиком, картонорїзальна машина на дерев’яному вїдкритому столї, дротязнозшивальна машина на дерев’яному вїдкритому столї, один дерев’яний ручний прєс, один прєс двоожильний [38].

У 1900 році на вулицї Коржївській в Ромнах було вїдкрито палїтурну майстерню М. Каткїна. Примїщення орендувалося за рїчну плату 84 руб. Складалося з трьох кїмнат, з яких одна була зайнята пїд майстерню. Загальна оцїнка вартостї пїдприємства складала суму 327 руб. 81 коп. З обладнаннє – паперорїзальна машина ручна без маховика на дерев’яному вїдкритому столї, два дерев’яних гвинтових прєси [39].

Наприкінці 70-х років XIX століття почала працювати найстаріша палітурна майстерня на вулиці Полтавській в Ромнах, що належала Н. Дробинському. Приміщення її орендувалося за річну плату 108 руб., займало частину цегляного одноповерхового із залізним чотирискатним дахом будинку. З обладнання – одна паперорізальна машина Варшавської фабрики на один важіль, два дерев'яних ручних преса. Загальна оцінка вартості машин складала суму 255 руб. 38 коп. [40].

На вулиці Терпиловській в Ромнах розташовувалася палітурна майстерня З. Прахіна. Почала працювати з 1903 року. Деякі машини були придбані у 1906 році. Приміщення майстерні та квартири займали частину дерев'яного одноповерхового будинку із залізним чотирискатним дахом. З обладнання – дротязнозшивальна машина з ручним та ножним приводами на дерев'яному столі з чавунними ніжками, картонорізальна машина на дерев'яному відкритому столі зі стальними ніжками Варшавської фабрики, два дерев'яних гвинтових преси, один дерев'яний ручний гвинтовий прес з дерев'яними гвинтами. Загальна оцінка вартості машин складала суму 711 руб. 78 коп.

У 1916 році палітурну майстерню, яку орендував О. Соловків (заснована у 1905 році), передано М. Рабіновичу. У 1909 році в ній було: паперорізальна машина Лейпцігської фабрики, дротязнозшивальна машина на один важіль без стола також Лейпцігської фабрики, картонорізальна машина на дерев'яному столі, один ручний гвинтовий прес на два залізних гвинта. Загальна оцінка вартості машин складала суму 741 руб. 98 коп. [41].

У Глухові наприкінці XIX – на початку XX ст. зареєстровано друкарні Шумицького, Несторова, Дворкіна [імена власників, на жаль, не встановлені], в Путивлі – друкарню І. Нікіфорова, М. Д'яконової [1, с.50, 63].

У Кролевці та Конотопі з 1879 року почали працювати друкарні Ш. Левіна. У Конотопі також друкарня П. Айзіковича та „Культура” [137].

Серед підприємств Конотопа – палітурна майстерня А. Вайнштейна. Прибутки від її роботи у 1904 році склали суму 323 руб. 26 коп. [32]. Цифра

незначна. Непостійність замовлень змушувала палітурника 14 березня 1906 року звернутись до міського голови з проханням про винагороду за роботи, проведені для Конотопської земської управи. На запит було отримано відповідну резолюцію про те, щоб видати одноразову допомогу в розмірі не більше 15 руб. [35].

Помітно відчувається, що більшість друкарень Сумського краю належали особам єврейської національності. За даними перепису населення 1897 року тільки в Ромнах налічувалось 28,3 євреїв на 100 душ. У Роменському повіті цей показник складав 4,20 (українці – 93,46; росіяни – 1,74, інші – 0,60) [169]. З цього приводу Головне управління у справах друку підготувало документ про видачу свідоцтв на відкриття друкарень та книжкових магазинів євреям, у якому губернаторам наказувалося ввести певні обмеження [54]. Незважаючи на таку конфіденційну постанову, стає зрозумілим, що особи єврейської національності, всупереч постановам, зайняли монопольне становище у цій сфері по всій країні.

В цілому на початок ХХ століття вже було відкрито більше 40 приватних та державних друкарень в межах території Сумського краю (див. табл. А1).

Революційні події 1905 – 1907 років викликали загальне пожвавлення суспільно-політичного життя. Активну участь у ньому брали працівники друкарень.

Варто зазначити, що вперше в Російській імперії виявили свою громадську позицію робітники Московської друкарні І. Ситіна, які взяли участь у страйку 19 січня 1905 року.

У період 1905 – 1907 років в Російській імперії місцеві організації РСДРП мали 210 друкарень [3, с.78-79]. Після поразки революції головна маса всієї друкарської техніки була знешкоджена. З періоду революційних літ збереглося лише 10 підпільних друкарень в країні [3, с.78-79]. Перед більшовиками, та іншими партійними організаціями в умовах реакції постало питання відтворення заново поліграфічної бази, без якої тоді не можна було б

увести ведення оперативної пропаганди та агітації. До 1910 року в Росії знов було організовано 150 друкарень, що діяли в 80 пунктах країни [3, с.78-79].

У Харківській губернії одними з перших (8 і 9 лютого 1905 року) страйкували працівники друкарень А. Дарре та Товариства „Печатні Яковлєва”.

Серед вимог страйкарів були: восьмигодинний робочий день, збільшення заробітної плати на 40 відсотків, ліквідація понаднормових робіт, закінчення робіт напередодні свят на три години раніше, ввічливе ставлення до робітників, скасування обшуків при вході та виході з друкарні, скасування штрафів, покращання санітарних умов, видача повної заробітної платні за час страйку, інші [217, с.50-53, 364-365, 397].

У революційних подіях 1905 – 1907 років брали участь і робітники друкарень м. Суми. На їх загальних зборах 1 грудня 1905 року було схвалено рішення про відрахування одного відсотка від місячного заробітку на користь безробітних. Вони також обслуговували підпільну друкарню на Холодній горі, постачали її необхідним приладдям [205, с.26, 47, 49, 65-66, 74].

Шостого березня 1906 року помічником Харківського губернського управління було відкрито справу „З виявлення осіб, винних у надрукуванні в одній із Сумських друкарень прокламацій злочинного змісту”. В ній, зокрема, зазначалося, що опозиційну до влади літературу друкував І. Альтшулер. З його показань з’ясувалося, що замовлення прокламацій „Почему забастовки рабочих не всегда удаются”, „Ко всем приказчикам, конторщикам и служащим в торгово-промышленных заведениях города Сумы и Сумского уезда” в кількості 1 тис. примірників кожна, було дано йому селянином Сумської волості А. Овчаренко та помічником хіміка на Сумсько-Степанівському цукровому заводі Ю. Ліпшиц. Тому обидві ці особи були притягнуті до дізнання в якості обвинувачених за 129 статтею Кримінального укладення [47].

У квітні 1906 року начальник Харківського охоронного відділення звітував про те, що двома місцевими таємними друкарнями видається

нелегальна література. Одну з таких було виявлено. В Сумах було закрито друкарню І. Альтшулера, та арештовано надрукований вже наклад газети „Сумской голос” [84]. Було також призупинено видання „Крестьянской газеты”. Всього вийшло два номери [93].

Двадцять першого серпня 1906 року було заведено окрему справу про викриття в Сумах нелегального гуртка. Начальнику Харківського поліцейського управління повідомлялося про те, що у місті Суми та в Сумському повіті розповсюджується велика кількість як друкованих, так і гектографованих прокламацій, які розкидалися по вулицям, розклеювалися на парканах та стінах будинків, роздавалися на ярмарках та інше. Вдалося з’ясувати, що до цього були причетні члени опозиційного до влади гуртка, на чолі якого знаходилися: колишній гімназист 7-го класу В. Добровольський та колишня гімназистка О. Лемінська. Проведені в них обшуки дали відчутні результати: були знайдені маса прокламацій, як друкованих, так і гектографованих, листи, книги, „Печать Сумского комитета партии социалистов-революционеров”, гектограф, желатин для виготовлення маси, друкарський шрифт 1-1/4 фунта, три флакони з фарбою для друкування та два паспорти, можливо підроблених [49].

Страйки друкарів пройшли і в листопаді 1912 року, про що пізніше повідомляла більшовицька газета „Правда”.

Отже, працівники друкарень Сумського краю активно долучилися до загального політичного процесу 1905 – 1907 років. Вони брали участь у мітингах та страйках, обслуговували роботу нелегальних друкарень, видавали політичну продукцію партій різного спрямування, розповсюджували агітаційні матеріали.

У підсумку, можна стверджувати, що Сумський край був значним осередком друкарства в дореволюційній Україні. Тут, на відміну від інших регіонів, було сформовано міцні видавничо-друкарські підприємства, які протягом тривалого часу довели свою конкурентноздатність. Найбільш

потужними були друкарні К. Пашкова, П. Вертікова, І. Ільченка в Сумах, братів Дельберг у Ромнах, Ш. Левіна у Конотопі, М. Когона в Лебедині. На цих підприємствах працювало до ста робітників, а прибутки складали суму більш ніж півтори тис. руб. на рік. Зважаючи на невелику кількість населення у цих провінційних містечках, такі показники свідчать про прибутковість видавничої діяльності у повітах Сумського краю.

2.2. Видавнича продукція

Головною метою діяльності будь-якого видавництва чи видавничої організації є підготовка і випуск у світ видавничої продукції.

Згідно чинного ДСТУ 3017-95 під *видавничою продукцією* слід розуміти сукупність видань призначених до випуску або випущених видавцем (видавцями). Видавець є юридичною особою, що здійснює видавничу діяльність, вступає у правові, майнові, виробничі відносини з суб'єктами інших сфер економіки і культури відповідно до чинного законодавства [99]

Основу видавничої продукції складає сукупність різноманітних за формою, змістом, зовнішнім виглядом, обсягом, характером інформації, структурою, періодичністю та призначенням видань. Своєрідність і особливість будь-якого окремого виду полягає в тому, що, з одного боку, за цілим рядом ознак він має свої специфічні особливості, а з іншого – йому притаманно немало й спільних рис, властивих будь-якому виданню.

У типологічному аналізі вирішальне значення має визначення низки критеріїв (типологічних ознак), що мають історичну обумовленість і лягають в основу типологізації (тобто процесу класифікування видань).

Розробка типологічної схеми, класифікації для характеристики певного масиву видань і є метою типологізації. Щоб отримати тип видання, потрібно визначити його за кожною з ознак, що входять до „моделі”. Наприклад, якщо ми скажемо, що видання неперіодичне, книжкове, текстове, однотомне, наукове тощо, тобто перерахуємо всі його ознаки, то ми визначимо його тип,

а якщо зазначимо лише, що видання неперіодичне або наукове, або текстове, то визначимо його вид за однією з ознак [107].

Види видань у стандарті ДСТУ 3017–95 „Видання. Основні види. Терміни та визначення” визначаються за такими ознаками: цільове призначення; аналітико-синтетичне перероблення інформації; інформаційні знаки; матеріальна конструкція; обсяг; склад основного тексту; періодичність; структура; інформаційні ознаки [99].

У практичному посібнику професора М. Тимошика „Книга для автора, редактора, видавця” виділено такі видові ознаки:

- 1) характер інформації;
- 2) форма знаків;
- 3) матеріальна конструкція;
- 4) мовна ознака;
- 5) повторність випуску;
- 6) формат [203, с.94-95].

У даному розділі дисертаційного дослідження поділ видавничої продукції буде здійснено, перш за все, за матеріальною конструкцією, тобто книжкові, аркушеві, газетні та журнальні видання. Оскільки серед видавничої продукції друкарень Сумського краю періоду 1861 – 1917 років не виявлено карткових видань, плакатів, комплектних видань, поштових карток – характеристика таких в роботі відсутня.

За основні типологічні ознаки книжкових та аркушевих видань буде взято їх цільове призначення (характер інформації), матеріальна конструкція, обсяг, періодичність, оригінальність змісту, мова. Не суттєвими на наш погляд є форма знаків (оскільки розглядатимуться лише текстові видання), структура (серії, багатотомні видання, зібрання творів, вибрані твори не виявлено), повторність випуску (перевидань немає).

У процесі подальшої типологізації книжкових видань найбільша увага приділялась видам, виділеним за функціональним (соціальним, цільовим) призначенням. Чинний стандарт за цією ознакою виділяє такі групи:

- 1) офіційне;
- 2) наукове;
- 3) науково-популярне;
- 4) науково-виробниче;
- 5) виробничо-практичне;
- 6) нормативне виробничо-практичне;
- 7) виробничо-практичне для аматорів;
- 8) навчальне;
- 9) громадсько-політичне;
- 10) довідкове;
- 11) для організації дозвілля;
- 12) рекламне;
- 13) літературно-художнє.

2.2.1. Книжкові та аркушеві видання. Довгий час поняття „книга” використовувалось у якості узагальнюючого терміна, що поєднував у собі всі різновиди документів. З введенням поняття „документ” стало зрозумілим, що термін „книга” вужче, ніж „видання” та „документ”. Книга має багато спільних ознак з документом, оскільки є його різновидом. Разом з тим книга має певну специфіку, що дозволяє відрізнити її від інших видів документів [161, с. 41-46].

Згідно до сучасних уявлень, *книга* – це книжкове видання обсягом більше 48 сторінок у вигляді скріплених на корінці аркушів друкованого матеріалу будь-якого формату, в обкладинці чи в оправі. Вона є найважливішим джерелом інформації та формою її зберігання, призначеної для багаторазового використання і передачі у просторі і часі, каналом

соціальної комунікації; основним різновидом документа у складі фондів бібліотек та інших документально-комунікаційних структур.

Аркушеве видання – видання у вигляді одного чи декількох аркушів друкованого матеріалу будь-якого формату без скріплення.

Спробуємо виокремити основні види книжкових та аркушевих видань друкарень Сумського краю періоду 1861 – 1917 років за цілим рядом узагальнених ознак. Серед таких лише поодинокі зустрічаються науково-виробничі, нормативні виробничо-практичні, виробничо-практичні видання для аматорів. Отже, ми виділяємо в дослідженні лише ті, які складають більшість.

Значним масивом є *видання офіційні*, що містять матеріали інформаційного, нормативного чи директивного характеру і публікуються від імені державних органів, відомств, установ чи громадських організацій.

Майже вісімдесят відсотків друкованої продукції Сумського краю складають видання суспільно-політичної тематики. Щодо цього варто відзначити такий факт: наприкінці XIX століття, з розвитком місцевого самоврядування, почали з'являтися журнали та протоколи засідань думи, фінансові звіти, доповіді управи, статuti товариств, судові та правові акти.

Найбільш масово в регіоні представлені журнали засідань повітових земських зібрань. Відомо, що першими друкованими виданнями Лебединської друкарні М. Когона були „Журналы очередных и экстренных собраний за 1886 год” [135].

Друкування журналів для власників видавничих підприємств було справою доволі прибутковою. Відчувалась жорстка конкуренція, у якій вигравав той, хто запропонував найбільш вигідні для управи умови. Свідченням цьому є документ, у якому повідомляється про те, що певний час замовлення для Роменської повітової земської управи за угодою виконував власник друкарні Б. Циансон. Щорічно видавалися: а) постанови земських зібрань та почасти управи, по 200 примірників кожного видання, а також потрібна кількість документів інших додатків до цих видань; б) двадцять

різних кіп, на замовлення управи, бланків з опрацюванням частини їх у книжковому вигляді згідно вказівок управи.

П'ятого січня 1887 року власники іншої роменської друкарні брати Дельберг подали зустрічне прохання про друк журналів за 10 відсотковою знижкою, тобто на суму 450 руб. на рік. Після розгляду заяв підприємців було вирішено: відновити з Б. Циансоном угоду про виконання його друкарнею всіх робіт згідно попереднього зобов'язання, але за плату по 450 руб. на рік [33].

На засіданні Сумського повітового земського зібрання 29 травня 1881 року було ухвалено постанову про те, щоб на покриття витрат на друк журналів зібрання та звітів за 1881 рік відкрити кредит на 500 руб., прийняти підтримку управи з цього приводу на суму 1141 руб. 45 коп., асигнувати на наступний рік для друкування журналів та звітів 500 руб. та внести у кошторис 1882 року на покриття підтримки на друкування журналів та звітів за 1881 та 1882 роки 1141 руб. 45 коп.

Для полегшення роботи службовців земських управ з юридичною документацією публікувалися збірки постанов за певні проміжки часу. „Поза всім історичним значенням, як зведення праць земства за велику кількість років, „Збірки постанов” мають й величезне практичне значення для всіх земських та громадських діячів, у якості систематичного зведення постанов, що можуть слугувати довідником та показчиком”, – зазначалося на „Журналах и докладах 44-го очередного Роменского уездного земского собрания 1908 года” [137, с.12].

Роменському земському зібранню пропонувалося видати таку збірку на умовах:

- 1) обробка одного року за друкованими матеріалами коштувала б 25 руб.;
- 2) така ж сама робота за написаними матеріалами – 50 руб.;
- 3) друкування здійснювала б управа за узгодженням з земським книговидавничим Бюро;

- 4) коректуру виконувало б Бюро за згодою (приблизно 5 разів на рік);
- 5) Бюро отримувало б винагороду: половину одразу за весь рукопис, іншу – після друкування.

Обробка постанов за 40 років обходилася б земству приблизно (за вже надрукованими) у 1000 руб. без коректури та 1200 з коректурою [137, с.12].

22 вересня 1893 року відповідно до заяви гласного К. Куколь-Яснопольського про необхідність складання збірки постанов земських зібрань, з метою полегшити наведення довідок з тих чи інших питань, які обговорювалися на засіданнях, було постановлено доручити управі скласти таку за усі періоди діяльності земства, запросивши для цього відому їй особу, та відкрити кредит на винагороду за труд та друк збірки в сумі 500 рублів. Така збірка вийшла в друкарні В. Родіонова. Її укладачем був М. Горденський [193].

Цікавим є той факт, що до журналів вносилися певні уточнюючі факти та коректурні правки. Про такі, зокрема, читаємо в журналі Сумського повітового земського зібрання чергової сесії 17-22 вересня 1913 року [123, с.96-98].

Протягом 1897 року з друкарні К. Пашкова вийшли в світ 3165 примірників друкованої продукції, з яких більша частина офіційні, 1898 року – 6465, 1899 року – 6020 [76].

У процесі розгляду суспільно-політичних подій, які відбувалися в Україні на початку ХХ століття, дослідники не одноразово звертали увагу на складність виявлення мережі організацій та товариств, що були необхідними складовими формування культурних відносин у суспільстві. Більшість з них носили формальний, а іноді й локальний характер. За умов політичної нестабільності загальнодержавні організації та угруповання вкрай рідко допускалися владою. Виникнення таких багато в чому залежало від місцевих умов. В результаті кожна губернія й кожне місто мали неповторну мережу організацій, що не збігалася з іншими.

У процесі дослідження були знайдені згадки про діяльність упродовж 1861 – 1917 років на території Сумського краю до двадцяти різноцільових товариств та організацій, котрі мали як формальний, так і не формальний характер, були як організаційними частинами загальнонаціональних товариств, так і мали суто регіональні риси. Серед найбільш значимих: Сумське товариство попечительства про бідних, Товариство взаємного кредиту Роменського повітового земства, Конотопське та Роменське позиково-зберігаючі товариства, Конотопський відділ Товариства розмноження мисливських і промислових тварин та вірного мисливства, Кролевецьке товариство взаємного кредиту, Товариство сприяння бідним євреям (Коропське та Кролевецьке Чернігівської губернії), Лебединський комітет Російського товариства Червоного хреста, Товариства допомоги бідним учням (м. Кролевець та повіту, Охтирської жіночої гімназії, навчальних закладів м. Конотоп, Роменської жіночої гімназії), Роменський відділ Всеросійської ліги боротьби з туберкульозом, Роменське благодійне товариство, Товариство взаємного страхування від вогню власності, Роменське товариство сільських господарств тощо.

Видання цих організацій мають неабияку цінність, оскільки залишилися, у багатьох випадках, єдиним джерелом виявлення і дослідження їх мережі в досліджуваний період.

Інший значний за обсягом блок складають *наукові та науково-виробничі (практичні) видання*. В основі їх текстового матеріалу – результати теоретичних чи експериментальних досліджень одного або групи авторів в тій чи іншій галузі знань, а також конкретні рекомендації щодо їх впровадження у практику. До них також відносять історичні документи, першо- чи передруки пам'яток культури, науки, літератури та мистецтва, доповнені, як правило, науковими примітками, коментарями, атрибуцією текстів.

За характером інформації подібні до наукових та навчальних видань, але принципово відрізняються від них. Містять певне наукове обґрунтування

проблем, що розглядаються, наприклад у вступі до теми. Але основний текст присвячено конкретним практичним питанням, які розглядаються не в історичному плані, а в інтересах тогочасного виробництва та громадської практики. Як правило, не містять не апробованого наукового та прикладного матеріалу, а розглядають перевірений на виробництві та у практиці роботи.

Умовно розділимо їх на такі підвиди: за певними професіями та спеціальностями, з обміну передовим досвідом.

Серед наукових та практичних видань особливу увагу слід звернути на „Труды Сумской сельскохозяйственной опытной станции” та „Труды Ивановской сельскохозяйственной опытной станции” (див. додаток Б).

Мета їх створення – інформування вчених-аграріїв і спеціалістів сільськогосподарського виробництва про науковий доробок цих організацій. До 1917 року в друкарні П. Пашкова було видано 10 випусків праць Сумської сільськогосподарської дослідної станції [162].

У фонді ДОУНБ зберігаються перший, четвертий, шостий, сьомий, дев'ятий та десятий випуски (інв. №№ 350030, 468081, б.н., 468083, 565685, 468080). На їх титульних аркушах різні печатки: „Кубанская научная библиотека Опытной станции ВНИИМК” (вип.4, вип. 10), „Московский публичный и Румянцевский музей” (вип.6, копія), „Пермская Центральная библиотека имени Максима Горького” (вип.9), що свідчить про джерела надходження до колекції. Другий випуск нині у фонді науково-довідкової бібліотеки Держархіву Сумської області (інв. № 884). Всі видання мають на титульних аркушах та обкладинках надзаголовкові дані, які сповіщають про засновника і утримувача організації – Харківське губернське земство.

Перший випуск містив проект програми робіт дослідного поля, складену її завідувачем В. Сазановим. У книзі кілька розділів: 1) завдання дослідних закладів; 2) характеристика району Сумської сільськогосподарської дослідної станції; 3) головні завдання робіт Сумської сільськогосподарської станції; 4) схеми дослідів; 5) пояснення до окремих дослідів.

У структурі перших трьох розділів – 9 таблиць. У четвертому – 10 таблиць, що стосуються практичних дослідів. Останній аркуш займає схематичний план земельної ділянки дослідної станції, що включає і схему всіх розташованих на її території будівель. На лівому полі книги – позначення назв окремих підрозділів. Зміст, останній аркуш текстової частини, титульний аркуш мають декоративні елементи. Назви розділів і підрозділів а також деякі речення з висновків у підрозділах, особливо важливі цифрові показники виділені жирним шрифтом.

Програма знайомить з природничо-історичними та економічними умовами району, зокрема кліматичними особливостями, щільністю населення, забезпеченістю селян землею, кількістю заводів тощо.

Третій випуск містив матеріали засідань комісії з розгляду робіт дослідного поля станції 3 березня 1913 року.

У виданні четвертого випуску брали участь завідуючий дослідною станцією В. Сазанов, його помічник І. Фомічов, студент-практикант Київського політехнічного інституту Д. Привалов. Книга має шість розділів: 1) загальний огляд діяльності Сумської дослідної станції; 2) сорти картоплі; 3) сорти кукурудзи; 4) дослід з однорічними травами; 5) роботи на дослідному полі при Сумській сільськогосподарській школі у 1911 р.; 6) грошовий звіт за змістом та обладнанням дослідної станції.

За структурою книга має вступ (ознайомлення читача з тими авторами, які працювали над створенням звіту), зміст, основну частину, на останньому аркуші – помічені друкарські помилки. Шостий розділ відокремлено шмуцтитолом. Грошовий звіт складає прибутково-видаткова таблиця.

Тут же отримуємо інформацію про вихід другого випуску праць.

Із загального звіту дізнаємося і про те, що відвідувачами станції протягом трьох років були губернські, повітові та дільничні агрономи, інспектор сільського господарства Харківської губернії, члени економічної ради Сумського повітового земства, деякі землевласники та учні Сумської сільськогосподарської школи з викладачами.

Значна кількість таблиць супроводжує матеріал про вирощування зернових, злакових культур. Розрахунки вологості ґрунту за період квітень-вересень також винесені в окрему таблицю.

П'ятий випуск, на жаль, бібліотеки області у фондах не мають.

Шостий випуск містить інформацію всього лише на восьми аркушах, але від цього аж ніяк не зменшується цінність брошури. Зміст її відтворює конкретні досягнення тогочасної аграрної науки на теренах Сумського краю. Наведені таблиці й розрахунки.

Сьомий випуск надає загальну картину результатів роботи за 1914 рік. За обсягом – книга. Дещо відрізняється структурою текстового матеріалу від попередніх. Містить передмову, загальний огляд діяльності Сумської дослідної станції у 1914 році, огляд погоди, опис 14 проведених протягом року дослідів і, як висновки, окремими розділами розповідь про врожаї різних рослин у ботанічному саду та на дослідних полях. Титульний аркуш відсутній. На обкладинці – надзвичайно рідкісне фото загального вигляду будівель та дослідного поля станції того часу. Назв розділів на полях книги вже не зустрічаємо, однак, з'являється інша особливість: відступи наприкінці розділів, потім – слово „вывод”, і, кількома реченнями нижче, подаються висновки. Слово і тексти висновків виділяються жирним шрифтом для більш зручного користування при читанні. Книгу супроводжує значна кількість таблиць. Як і в попередніх випусках, назви розділів і підрозділів а також деякі речення з висновків у підрозділах, особливо важливі цифрові показники також виділені жирним шрифтом. Зміст, останній аркуш текстової частини, передмова мають декоративні елементи. На звороті обкладинки розміщено інформацію про перші шість випусків праць. Використовуються у тексті і виноски.

Восьмий випуск, на жаль, бібліотеки області також у фондах не мають.

Випуск дев'ятий підготували працівники станції В. Сазанов і В. Фомічов. Внутрішня структура книги майже не відрізняється від попередньо розглянутої. Єдина відмінність – наявність алфавітного покажчика назв

рослин, які згадуються у дослідях. На звороті обкладинки розміщено інформацію про перші вісім випусків праць. У дев'ятому і десятому випусках застосовується також курсивне виділення тексту. Титульний аркуш та обкладинка містять фото злакових культур, вирощених із застосуванням та без застосування мінеральних добрив, що власне і є результатом роботи дослідної станції. Таблиць позначено 43.

Найбільш насичений інформацією десятий випуск праць. Окрім таблиць у ньому дві ілюстрації, які пояснюють принципи використання свердловин у боротьбі з вимочками (коли рослини гинуть від надмірної кількості води на полях або утворення льодової кірки). Декоративні елементи більш різнопланові. Розділи виокремлені шмуцтитулами. В одному з розділів 16 чорно-білих фотографій, які ілюструють результати застосування мінеральних добрив у вирощуванні цукрового буряка та злакових культур. На звороті обкладинки розміщено інформацію про перші дев'ять випусків праць.

У 1930 році станцію було реорганізовано в опорний пункт Українського науково-дослідного інституту зернового господарства, створену на базі Харківської дослідної станції. У березні 1934 – станція відновила свою діяльність і була підпорядкована Всесоюзному науково-дослідному інституту добрив, агротехніки та агрогрунтознавства, а з 1965 її реорганізовано в обласну державну комплексну сільськогосподарську дослідну станцію. З 2001 року – Сумський інститут агропромислового виробництва.

Усвідомлюючи важливість наукових досліджень для розвитку сільського господарства ще у 1887 році П. Харитоненко відкриває в Миколаївському маєтку перше дослідне поле, яке проіснувало до 1895 року за його ж ініціативою у 1893 – 1894 роках засновано ще два дослідних поля, а у 1897 відкрито Іванівську дослідно-селекційну станцію.

Про обсяги виконуваних робіт колективом свідчили наукові праці, що видавалися майже щорічно. У 2002 році Іванівській дослідно-селекційній станції Інституту цукрових буряків Української академії аграрних наук

виповнилося 105 років. Сьогодні вона є провідним науково-дослідним центром в галузі буряківництва [130; 160].

Помітний внесок у розвиток педагогічної науки зробили викладачі Глухівського учительського інституту М. Григоревський (який протягом 1909 – 1913 років був його директором), В. Голубєв, Г. Линник, С. Криловський, А. Лебєдєв. Частину їх доробків опубліковано в „Ежегоднике Глуховского учительского института” (1912 – 1913).

У 80-90-х роках XIX ст. в Києві працювали видатні вчені в галузі гуманітарних дисциплін. Це історики – Д. Багалій, В. Іконніков, В. Антонович, М. Грушевський, М. Лазаревський, І. Левицький та ін.

Їхні праці являли собою як розробки окремих конкретних наукових питань, так і такі, в яких узагальнювався стан розвитку галузей науки на той час. Зокрема, історична література привертала в ці роки підвищену цікавість саме тим, що в ній розкривалися віхи історії України.

Уродженець Сумщини, історик М. Лазаревський видав в Києві працю „Люди старой Малороссии. Лизогубы. Милорадовичи, Миклашевске и Свечки”, „Очерки заметок и документов по истории Малороссии” (у 5 т.), „Дневник генерального подскарбия Якова Марковича”. Всі вони побудовані на зібраннях архівних, етнографічних, археологічних та ін. матеріалах місцевого характеру.

З друкарні М. Когона у 1897 році вийшло видання „Земские черепичные заводы” Н. Ковалевського, а в Охтирській друкарні О. Розторгуєвої в 1914 році побачила світ брошура С. Квєцєнь „Сведения, необходимые каждому рядовому во время стрельбы из винтовки”.

Близькими до наукових є *науково-популярні видання*. Оскільки призначені вони здебільшого для широкого кола читачів, які не є спеціалістами конкретної галузі знань, головною вимогою для їх створення є доступний, популярний стиль викладу.

Видання науково-популярних творів можна розглядати як складову українського видавничого руху та дієвий чинник популяризації наукових

знань. Такі книги надавали читачеві науковий фактаж, слугували навчальними підручниками й посібниками, практичними порадами господарського та економічного змісту. Вони призначені здебільшого для широкого кола читачів, які не є спеціалістами конкретної галузі знань.

Необхідність вивчення виникнення та розповсюдження науково-популярної книги у кінці XIX – на початку XX ст. визначається одним із таких основних чинників як зміни на сучасному українському книжковому ринку. Отже, інтерес до такого вирішального етапу розвитку видавничої справи носить не тільки науково-історичний характер. Кінець XIX ст. розглядається у плані актуалізації знань видавців цього часу та використання їх досвіду у сучасних книгознавчих процесах [149, с.8].

Популяризація самої науки виникла у XVIII столітті як засіб просвіти певних прошарків народу. Однак в цілому це процес поступальний, прогресуючий у часі.

Саме науково-популярні видання були і залишаються вірними своєму функціональному призначенню – розповсюдженню та пропаганді досягнень наукових та інших соціальних знань серед широких кіл читачів, виконуючи при цьому важливу функцію соціального значення – здійснюючи зв'язок між наукою та суспільством, допомагаючи їм краще орієнтуватися у питаннях трудової та суспільної діяльності [149, с.10].

Якщо розглядати науково-популярні видання з точки зору характеру викладеної в них інформації, то в першу чергу варто згадати властиву їм універсальність тематики. Вони присвячені будь-якій галузі знань науки, техніки, літератури, мистецтва. Причому постановка та вирішення порушених у них питань доволі різноманітні.

Що ж стосується просвітницьких видань для масового читання, то їх основним завданням є пробудити у широких кіл читачів інтерес до науки, розширити їх знання про життя, допомогти глибше зрозуміти їх. Адже у результаті ознайомлення з науково-популярними виданнями розширюється кругозір читача, розвивається інтелект, виробляються навички наукового

мислення. Видання цього виду не передбачають обов'язкового застосування здобутих знань на практиці, хоча у деяких випадках знання можуть бути використані читачами у їх діяльності.

Науково-популярну книжку, власне її появу в кінці XIX – на початку XX ст., покликали до життя практичні потреби суспільства. Про неї можна говорити, як про поліфункціональну, як таку, що містила наукові факти, вчила, давала поради практичного змісту та характеру, виконуючи при цьому і своєрідну мега-функцію – демонструвала рівень мови. А здобутки сучасної науки потрібно було популяризувати доступними для масового читача засобами і не як якийсь феномен, а як явище універсального змісту.

Згідно з сучасними дослідженнями, за читацькою адресою науково-популярні видання поділяються на такі, що розраховані: а) на масового читача; б) на осіб, що не є фахівцями у галузі, яка розглядається (де група читачів не володіє спеціальною науковою підготовкою до сприйняття даної роботи, при тому, що загальноосвітній рівень їх може бути різним); в) на фахівців, що працюють у суміжних галузях науки.

Наприкінці XIX століття науково-популярні видання, так звані книги для народу, мали просвітницький характер. Популяризатори вважали, що вони повинні допомогти масовому читачеві осмислити свій повсякденний побут, встановити його роль та зв'язок з виробничою діяльністю всього людства, допомогти йому удосконалити процес праці, дати йому основні гігієнічні навички, а заодно й виробити цілісний світогляд. І багато в чому це завдання вдалося вирішити [149; 150].

Основний тягар із популяризації наукових досягнень того часу лягав, зазвичай, на викладачів навчальних закладів. Розвиток суспільства після шкільної реформи 1864 року вимагав збільшення кількості вчителів. Перші учительські інститути були відкриті 1872 року в С.-Петербурзі, Москві і Тбілісі. 25 жовтня 1874 року в Глухові був відкритий перший в Україні учительський інститут – трьохрічний спеціальний навчальний заклад, який готував вчителів для міських шкіл [6, с.99-112].

При створенні інституту, враховуючи близькість міста до Курської і Орловської губерній, ставилась мета відгородити майбутніх фахівців від „неблагодатних впливів” українського середовища. Вищу освіту інститут не давав і студенти могли отримати тільки середню спеціальну освіту. До інституту приймалися тільки юнаки, в основному з заможних сімей. В ньому щорічно навчалось 75 студентів. З цієї кількості 15 вакансій надавалось у розпорядження і на утримання відомств, міських громад, земств, приватних, а також своєкоштних осіб [6, с.99-112].

Першим директором Глухівського учительського інституту було призначено О. Білявського, який працював у Гатчинському сирітському інституті під керівництвом К. Душинського. Протягом двадцяти років за його наставництва йшли пошук і втілення прогресивних форм і методів навчання. Значним науковим доробком О. Білявського стала книга „Исторический очерк развития элементарной школы в биографиях прославленных педагогов и по правительственным уставам” (Глухів, 1887). Ним же були здійснені переклади творів чеського педагога Г. А. Ліндера „Общее учение о воспитании” та „Общее учение об обучении”, книги О. В. Штутце „Училищеведение. Практическое учение о воспитании и обучении для семинарий и учителей народных школ” (Глухів, 1880).

Над удосконаленням навчального процесу плідно працював наступник В. Білявського на посаді директора з 1894 року історик І. Андрієвський. Він є автором праць „Генезис науки, её принципы и методы” (К., 1894, Ч.1-2) і „Классическое и реальное образование” (Глухів, 1890).

У 1870 році було відкрито Глухівську чоловічу чотирикласну прогімназію, а у будинку жіночого повітового училища – Глухівську жіночу прогімназію. Начальницею жіночої прогімназії була обрана О. Пігарева, головою педагогічної ради Ф. Чуйкевич, а потім М. Лазаренко. У 1894 році жіноча прогімназія перетворюється в повну гімназію. У 1898 році, після смерті О. Пігаревої, її місце зайняла С. фон-дер-Бріген, яка після закінчення Смольного інституту і Бестужівських курсів з нових мов, жила в маєтку, в

селі Слоут. Вона, у 1903 році разом з гімназистками, здійснила подорож-екскурсію за маршрутом: Глухів – Москва – Волга – Дон – Крим – Глухів. Опис цієї та ще двох екскурсій до Києва і південного Криму у 1910 році був виданий в Глухові окремою книгою „Экскурсии воспитанниц Глуховской женской гимназии (в 1903, 1909 и 1910 годах)”, за редакцією М. Григоревського. Змістовний текст цієї книги у дуже вдалій і захоплюючемої формі написали гімназистки з літературними здібностями [6, с.99-112].

Популярні географічні нариси та описи мандрівок мали допомогти масовому читачеві засвоїти основні географічні знання й виробити цілісний світогляд. Серед таких – нариси про Харківську губернію укладача П. Подпрятова (Охтирка, 1905), фізико-географічний нарис про річки за редакцією К. Кротова (Суми, 1915), книга В. Щербініна „У святынь киевских” (Суми, 1901).

Характерною особливістю кінця XIX – початку XX ст. стала поява численних історико-краєзнавчих досліджень.

У Сумській друкарні К. Пашкова було видане науково-популярне видання „Летопись Сумского Преображенского Собора” (1909) священника Якова Левицького. На книзі існувала примітка: „издание в пользу бедных села Пришиба, Соборного прихода”. Вартість 15 коп. Затверджена до друку Київським цензурним комітетом, продаж дозволявся наказом Харківської духовної консисторії від 4 вересня 1908 року за № 200050. Книга мала п’ять розділів: „Глава I. Прежніе Соборы; Глава II. Нынешний Соборъ; Глава III. Чудотворный образ Божіей Матери; Глава IV. Пребывание Петра Великого въ Сумахъ и посещение имъ Собора; Глава V. Краткія сведения о настоятеляхъ Сумскаго Собора”. У цікавій і доступній для читача формі подавалися факти про заснування Соборного храму, його побудову, перебування в Сумах Петра I, появу чудодійної ікони Божої Матері „Корсунської”, благочинну діяльність родини Суханових. В основу фактів було покладено документальні джерела, як-то царські грамоти та опис,

зроблений архієпископом Філаретом (Д. Гумілевським). Книга має неабиякий інтерес для дослідників історії регіону, тому і сьогодні, хоча і невеличким накладом, здійснено її репринтне видання.

У друкарні А. Левіна в 1914 році побачило світ видання викладача Кролевецької чоловічої гімназії А. Гур'єва „История города Кролевец”. Автор під час написання книги користувався цінними археографічними джерелами, зокрема публікаціями з журналу „Черниговские епархиальные ведомости” та описом церковних зібрань, зробленим архієпископом Філаретом (Д. Гумілевським), працями Чернігівської архівної комісії та архівом міської управи. Більшість названих документів на сьогодні втрачені.

З Лебединської друкарні М. Когона та А. Солодовникова вийшов друком історичний нарис колезького радника, перекладача, літератора, краєзнавця М. Гальковського „Наказной гетьман Полуботок”, створений на основі багатого архіву В. Капніста у с. Михайлівка.

У Роменській друкарні Б. Ционсона в 1898 році було надруковано книгу І. Курилова „Роменская старина: Ист., стат. и быт. записки о городе Ромне и его обывателях от начала города до нашего времени. в 4 ч., с приб. ист. и стат. описания всех гор. церквей”.

Сучасні дослідники і нині користуються спадщиною І. Рябініна (1834 – 1912) – відомого путивльського історика і краєзнавця, статського радника, купця першої гільдії і дворянина. Свого часу науковець був гласним Путивльського повітового земства, мировим суддею, земським начальником 5-ї ділянки Путивльського повіту, з 1881-го протягом 14 років – церковним старостою Спасо-Преображенського собору. Під його керівництвом у 1899 – 1900 було здійснено капітальний ремонт собору та дзвіниці, а в 1903 – 1907 – реставрацію соборного іконостасу.

І. Рябінін є автором кількох книг та наукових публікацій з історії Путивля та його найвизначніших пам'яток: „История о Путивле, уездном городе Курской губернии” (Путивль, 1911), „О Путивльском Преображенском соборе и о тех церквах и монастырях, кои имели связь с

собором” (Путивль, 1902), інших. Поховано І. Рябініна навпроти його будинку, на подвір’ї Спасо-Преображенського собору. З 1997-го його іменем названо одну з вулиць Путивля.

Окрему групу науково-популярних видань становлять нариси про діяльність навчальних закладів регіону за певні проміжки часу, книги, присвячені певним подіям, що в них відбувалися. Наприклад, освячення будинку Глухівської жіночої гімназії 22 вересня 1896 року, або десятиліття існування Сумської 2-ї жіночої гімназії.

У кінці XIX – на початку XX ст. мали розповсюдження також популярні керівництва для бесід та друковані промови посадових осіб, виголошені під час проведення урочистих заходів. Як-то: „Речь члена правления Ивана Феодосиевича Чигиринцева, произнесенная 21 ноября 1903 года в день освящения здания Убежища малолетних сирот Роменского благотворительного общества” (Ромни, 1904), „Руководство для бесед с баптистами, пашковцами, евангелическими христианами, молоканами и другими”, складене священиком Д. Владиковим (Охтирка, 1914), інші.

Кишенькові книжки та пам’ятки – ще один різновид науково-популярних видань кінця XIX – початку XX ст. Зокрема, у 1915 році в Конотопській друкарні Ш. Левіна побачило світ видання С. Мінцлова „Подделки старины. Памятка любителям и собирателям её”.

Таким чином, у період 1861– 1917 роки доведення наукових знань до населення було нагальною потребою всього суспільства. Основний тягар з популяризації наукових досягнень того часу лягав, зазвичай, на викладачів навчальних закладів. Саме вони ставали авторами, упорядниками і редакторами популярних керівництв для бесід, друкованих промов, історико-краєзнавчих досліджень, просвітницьких видань для масового читання тощо. Такі видання користувалися особливим попитом, здійснюючи зв’язок між наукою та суспільством та поєднавши в собі як інформаційно-наукову складову, так і відтворюючи неповторну привабливість регіону.

Окремим блоком розглянемо *громадсько-політичні видання* (видання творів громадсько-політичної тематики). У більшості це твори агітаційно-пропагандистського характеру. Вони набували особливої актуальності під час виборчих кампаній або революційних подій, мітингів, страйків, демонстрацій, з'їздів політичних партій.

Їх характер інформації зумовлений тим, що вони несуть у собі пропагандистське повідомлення про події суспільного життя та включають такі інформаційні елементи: перший, такий що відображає факти і може бути названий фактичним, другий – концептуальний – дає цим фактам оцінку.

Властивістю тексту є його доступність. Ступінь складності наведених у ньому фактів та їх виклад співвідносяться з можливістю їх сприйняття аудиторією, яку приваблює перш за все інформаційна новизна повідомлення. Найбільш розповсюджені – листівки, агітаційні брошури, пропагандистські брошури, збірки агітматеріалів.

На відміну від газет, листівки надзвичайно рідко використовуються для політичної інформації. В них, як правило, відсутня розгорнута аргументація та обґрунтування. Листівка – це переважно заклик, емоційно насичена відозва або заява. Листівка – один з найбільш оперативних і економних засобів розповсюдження пропагандистської декларації. Не випадково пропаганда за допомогою листівок набуває великих масштабів під час революцій та інших політичних збурень.

Політичні партії значну увагу приділяли агітаційно-пропагандистській роботі, поширенню нелегальної друкованої продукції. Після царського маніфесту від 17 жовтня 1905 року, згідно з яким політичним партіям і організаціям було дозволено видавати свої газети, брошури і листівки, ситуація дещо змінилася. Масштаби їх видавничої діяльності були неоднаковими, що зумовлювалося браком коштів і чисельним складом партій.

Найбільш популярною формою агітації більшовицьких партій були листівки, які подавали інформацію про політичні події в країні, передруки з центральних видань партії, зокрема газет „Вперед”, „Пролетарий” та інших.

Видання листівок не потребувало особливо великих матеріальних витрат та складної поліграфічної техніки. За відсутністю обладнаних підпільних друкарень вони друкувалися в усякому зручному місці на гектографі, друкарській машинці, а іноді просто розмножувалися від руки. Листівки відгукувалися на хвилюючі події дійсності, були зручними у транспортуванні та розповсюдженні [3, с.78-79, 104-114, 115, 115-125].

Найчастіше в Україні видавалися:

- 1) статuti більшовицьких організацій, профспілок;
- 2) резолюції зібрань, конференцій більшовицьких організацій та угруповань;
- 3) звіти про організаторську, видавничу, фінансову та інші види діяльності комітетів та організацій;
- 4) оповіщення;
- 5) звертання, заклики;
- 6) накази;
- 7) листи (адреси).

Дуже рідко, але частіше за брошури, з друку виходили нелегальні листівки, або газети-листівки. Це одна з перехідних форм видань, характерна для дореволюційного періоду.

Окрім брошур, легальних газет і журналів, у видавничій практиці того часу зустрічалися і такі види видань, котрі лише зароджувалися. Це заклики та плакати. Заклики друкувалися звичайним друкарським (металевим) шрифтом або великими гумовими буквами, іноді на гектографі, або писалися від руки. Інколи друкувалися плакатами. При цьому в окремих таких випадках тексти мали художнє оформлення, доповнювали їх малюнки, що мали більш глибоко розкрити зміст текстів.

Дуже рідкісне, епізодичне розповсюдження в Україні мали революційного спрямування листівки (адреси).

У ЦДІАК України в фонді 838, який на сьогодні містить більше 2 тис. документів перенесених на плівку, зібрані виконані друкарським способом, або на гектографі листівки Роменської організації Червоного Хреста, Роменської групи партії соціалістів-революціонерів, Конотопського комітету Московсько-Київсько-Воронізької залізниці, Роменської організації РСДРП.

Серед таких: „Ко всем гражданам г. Ромен” (1906, листівка Роменської організації Червоного Хреста), „Почему крестьяне не должны выбирать в Государственную Думу по законам 6-го августа и 11-го декабря” (23 лютого 1906, листівка Роменської групи ПСР), „Товарищи железнодорожники!” (1907, листівка Конотопського комітету М.К.В.З), „Мобилизация” (1905, листівка Роменської групи РСДРП), „Ко всем гражданам”, „К солдатам!”, „Ко всем трудящимся!”, „К роменским рабочим” (1905, листівки Роменської групи ПСР), інші.

Більшість агітаційних матеріалів Харківського комітету РСДРП(б) також мали розповсюдження на території Сумського краю [204, с.1-2, 31, 59, 61, 98,130, 159, 180,292, 323].

Сумська група РСДРП(б) підтримувала всі дії, які відбувалися у найближчому центрі – м. Харків, передрукувала статтю В. Леніна „Пролетариат и крестьянство”, як додаток до виданої нею у підпільній друкарні брошури „Програма РСДРП” [189, с.231-232].

У період 1905 – 1907 було також надруковано прокламації „Ко всем запасным рядовым”, „К новобранцам”, листівки „К товарищам новобранцам”, „Крестьяне” і „К крестьянам”.

Загалом же громадсько-політичні видання були головною формою друкованої пропаганди та агітації. Вони відрізнялися від інших нерегулярністю виходу, непостійністю редакційно-видавничого колективу, неякісністю друку.

Особливий вид видань – *навчальні*. Створені у відповідній формі та покликані допомогти широкому загалу конкретного користувача (учня, студента, аспіранта, викладача) в оволодінні ним конкретним навчальним предметом.

Поступове запровадження в Російській імперії загального навчання, збільшення кількості шкіл, гімназій, університетів, змушували видавців та книготоргівців приділяти особливу увагу такого роду виданням.

За даними перепису населення 1897 року, в містах Роменського повіту на 100 душ припадало письменних – 37,7, у селах – 15,8, серед них осіб чоловічої статі – 30,1, жіночої – 7,2. Зауважимо, що у значній мірі ці показники залежали від кількості євреїв та росіян. На 100 душ козаків та селян припадало всього 14,6 письменних. За відсотковими показниками письменного населення Полтавська губернія займала двадцять дев'яте місце, поза межами міст – двадцять п'яте. Становище в Харківській і Курській губерніях було ще гіршим [186].

Витрати на придбання навчальних видань зростали. Єдиним порятунком з цього становища було земське книговидання.

Особливою подією в Російській імперії став перший Всеросійський з'їзд видавців та книготоргівців, який відбувся в липні 1909 року в Санкт-Петербурзі. На ньому було прийнято кілька досить важливих резолюцій, які і зумовили подальший розвиток всієї видавничої справи на території держави.

З числа представників земств від Харківської губернської земської управи на з'їзді був присутній завідуючий книжковим складом М. Прокопович [98]. У доповідній записці він повідомляв про те, що головною думкою на з'їзді було обговорення можливостей утворення видавничого синдикату. При цьому доповідачі наголошували на тому, що змушені будуть боротися з цим злом, створивши кооперативне видавництво. У цьому земствам мала допомогти „Ліга освіти”, в уставі якої зазначалися завдання: „друкувати книги, брошури, періодичні видання, навчальні посібники”; „призначати конкурси з розробки питань, які входять у коло її діяльності, за кращі роботи

видавати премії та з відповідного дозволу медалі” [98]. Готовність до спільної роботи із земствами виявив член правління „Ліги освіти” п. Фальброк, вбачаючи в цьому справедливо початок визволення книг від „інстинктів ринку”.

Завдяки спільній діяльності земств вирішувалося болісне питання щорічного видання зі змінами підручників. Це було вигідно видавцям, бо змушувало насильно витратити додаткові кошти на придбання нових підручників. За існування спільного видавництва при „Лізі освіти”, її комісія мала планомірно доповнювати і переглядати підручники у визначені терміни, що давало можливість використовувати підручники протягом кількох років, передаючи їх від одного учня до іншого [179, с.270-274].

В Російській імперії таким шляхом пішли земства Саратовське, Ярославське, Курське, Новгородське. Вони почали видавати популярні книжки з прикладних знань – сільського господарства, ветеринарії, медицини. І, якщо в 1901 році їх дії були обмежені циркуляром Міністерства внутрішніх справ, то в 1908 році цей офіційний документ було відмінено. За кращі популярні видання назначалася премія, проводився конкурс.

Полтавська губерньська земська управа на зібранні 39 чергового скликання 1904 року розробила проект правил для преміювання за укладання популярного керівництва з питань землеробства [186, с.19-21]. Комплекс цих правил передбачав:

- 1) термін подачі керівництва управі до 1 червня 1906 року;
- 2) преміюванню підлягало повне керівництво, а не окремі його частини;
- 3) перша премія встановлюється в розмірі 200 руб. з аркуша та губерньському земству при цьому надавалося право власності на премійований твір;
- 4) друга премія встановлювалася в розмірі 500 руб. за весь твір без права надання його у власність земству;

- 5) вважалося за потрібне передчасне обрання комісії для присудження премії;
- 6) до складу комісії мали бути запрошені три представники агрономічної наради;
- 7) бажаним визнавалося щорічне асигнування губернським земським зібранням певної суми (не менше 100 руб.) на преміювання популярних брошур з сільського господарства, при чому агрономічна комісія Полтавського товариства сільських господарств мала виробити умови конкурсу брошур;
- 8) бажана мова для керівництва російська, але під час складання брошури припускалося використання „малоруської”;
- 9) обсяг премійованого керівництва не мав бути більшим 12 друкованих аркушів;
- 10) земству надавалося право першого видання в кількості 5 тис. примірників;
- 11) перша премія складала суму 2 тис. руб., друга – 500 руб.

Так, у 1910 році Полтавське земство запропонувало від кожного повітового земства зібрати по 20 руб., що за участі 359 земських управ мало скласти суму конкурсного фонду у 7 тис. руб. Чимала сума сприяла розвиткові земського книговидання. Почали з’являтися популярні навчальні посібники для народних шкіл повіту [186, с.19-21].

Відомо, що викладач Глухівського учительського інституту М. Тростніков у 1901 році за працю „Обучение грамоте, письму и граматике” одержав першу премію на Всеросійському конкурсі ім. К. Ушинського на кращу книгу-підручник для учнів початкових шкіл [6].

Серед навчальних видань друкарень Сумського краю – програми викладання в початкових школах, задачники для дітей, правила для учнів шкіл, підручники. Великим накладом видавалися збірки завдань з математики С. Козловського, які витримали по чотири перевидання, тобто мали великий попит.

Існує документ про те, що у 1882 році командир 28-го Драгунського Новгородського Його Королівської Високості принца Вільгельма Віртембурзького полку звертався із проханням до Харківського губернатора дозволити йому надрукувати в одній із приватних друкарень м. Суми програму підготовчих занять для офіцерів його полку в кількості 50 примірників. Нема підстав сумніватися, що таке навчальне видання побачило світ у 1883 році. Дозвіл губернатора було отримано 21 грудня 1882 року [63].

Значний масив являють *видання довідкові*, що у доступній читачеві формі подають стислі й найголовніші відомості щодо того чи іншого поняття, предмета, терміна, події, персоналії. Матеріали довідкових видань мають зручну форму розміщення, здебільшого за алфавітним принципом (суцільним, або проблемно-тематичним). Це дає можливість швидко віднаходити їх і не потребує суцільного читання.

Довідковим виданням властиві ряд специфічних рис. Перш за все, їх особлива акумулююча роль: при підготовці довідкових видань виявляється та підсумовується значна кількість фактичних даних, накопичених в літературі і апробованих наукою та практикою. У процесі роботи над ними інформація піддається творчому осмисленню, критичному аналізу з урахуванням останніх досягнень науки та виробництва.

Одна з головних якостей довідкових видань – нормативність. Зафіксовані у них дані, як правило, вивірені та апробовані. Вони можуть використовуватися в науковій та виробничій діяльності, побуті. У відповідності до характеру, цільового та читацького призначення повнота фактичного матеріалу видання є найважливішою вимогою. Для них також характерні особлива мова та стиль викладу: поривання до лаконічності й схематизму викладення, насиченість спеціальними термінами, спрощений синтаксис, велика кількість умовних скорочень. Деякі довідкові видання неможливі без таблиць та формул.

Специфічним є характер використання довідкових видань. Їх відрізняє багатократність звертань за поодинокими довідками та практика колективної

підготовки. Фундаментальні книги відрізняє довговічність. Найбільш характерною рисою їх є особлива структура, завдяки якій вони пристосовані для швидкого виконання довідок, а не для суцільного читання.

Численну групу таких видань складають звіти різних товариств та організацій. Зокрема, на базі Олександрівської гімназії традиційно готувалися щорічні звіти сумських гімназій та списки їх учнів. Друкарнею К. Пашкова в м. Суми у 1886 році видано звіти товариства взаємного кредиту Сумського повітового земства за 1881, 1885 роки, згідно з дозволи Харківського губернатора від 15 січня 1882 року та 14 січня 1886, а також звіт про діяльність Сумського товариства страхування від пожежі власності за 1885 рік [60].

Отже, довідкові видання є дуже рухомою групою, яка швидко відгукується на потреби виробництва, на події в суспільному та культурному житті країни.

Літературно-художні видання об'єднують усі твори художньої літератури, різноманітні за жанрами, часом і місцем їх появи. Це художні, документально-художні твори, альманахи, антології, пісенники.

У Сумській друкарні К. Пашкова свого часу були видані книги „Сербский народный эпос” викладача Сумського духовного училища М. Гальковського та в Лебединській друкарні М. Когона його вірші й оповідання.

Праця М. Гальковського „Сербский народный эпос” у 1901 році була удостоєна премії ім. О. Пушкіна Російської Академії наук. Деякі листи з чернетки цього унікального твору нині зберігаються у Держархіві Сумської області. Його твори за життя друкувалися не лише на Сумщині (Суми, Лебедин), а й у Москві. Свого часу очолював Лебединську і Білопільську чоловічі та Білопільську жіночу гімназії, викладав у Сумському духовному училищі. Був гласним Лебединського земства, членом місцевого учительського союзу, здійснював археологічні дослідження. На жаль,

бібліотеки області не мають жодного примірника його праць. Сьогодні вони – раритети приватних колекцій.

Рекламні видання Сумського краю періоду 1861–1917 роки представлені досить широким спектром. Їх цільове призначення – від імені конкретного виробника, рекламодавця якнайкраще (щодо змісту тексту та його оформлення) представити потенційному споживачеві чи покупцеві товари, ідеї, послуги.

Рекламна діяльність – комплекс заходів, які використовує фірма (товаровиробник, посередник) для інформування, переконання чи нагадування споживачам про свої товари чи послуги.

Поняття „реклама”, попри значну роль, яку остання відіграє в суспільстві, та широке застосування цього слова в побуті, у сучасній науковій літературі належить до числа дискусійних. Більш того, категорія „реклама” аналізується з багатьох точок зору (праці Н. Сидоренко, В. Георгієвської, Р. Іванченка, І. Імшинецької, В. Ученова, С. Шомова, Т. Грінберга, інших), і кожний такий підхід характеризується неоднозначністю й неоднорідністю сприйняття зазначеної категорії й чисельністю наукових визначень. В Україні питання історичного дискурсу реклами, становлення й розвитку друкованої та зовнішньої реклами (на відміну від рекламно-довідкової преси) залишається майже не дослідженими. Отже, виникає потреба звернути увагу саме на цей елемент соціальної комунікації та масової культури як складову частину важливого комунікативного процесу.

Якщо використовувати критерій історичної хронології, то первинним розумінням реклами було ставлення до неї, як до однієї з форм комерційної комунікації. В усі часи реклама є найпереконливішим і найдешевшим засобом проінформувати потенційних споживачів про конкретний товар або конкретну послугу. Її головне завдання – інформування.

Ведучи мову про рекламу, варто звернути увагу на близькість її до процесів розвитку людської культури. Вона вже давно не тільки інформує потенційних покупців, але й активно збуджує їхні емоції, звертає увагу на

вишукані форми мистецтва, змушує замислитися не тільки над споживчими характеристиками товару, але й над важливими життєвими проблемами. Вона формує естетичні стандарти, є частиною естетичного довкілля тощо. Тому справедливим є підхід до реклами як до явища людської культури та прояву прикладного мистецтва.

У другій половині XIX ст. рекламні видання здобувають не тільки масову популярність, а й стають основним компонентом у боротьбі за „просування” товару й послуги, елементом конкуренції у „битві за споживача” [15].

Рекламні жанрові різновиди важко структурувати, а тим більше, знайти чітку й однозначну класифікацію. Жанрові конструкції здатні до взаємопроникнення. На кожному етапі розвитку прості конструкції ускладнювалися додатковими елементами і кожне таке ускладнення спричиняло трансформацію у нові форми.

Загалом дослідники розглядають друковану рекламу за жанрами:

- 1) оголошення,
- 2) розгорнуте оголошення,
- 3) „життєву історію”,
- 4) консультацію фахівця,
- 5) каталог,
- 6) преїскурант,
- 7) афішу,
- 8) листівку.

До основних видів зовнішньої реклами належать:

- 1) вивіска,
- 2) вітрина,
- 3) плакат.

Інтенсифікація торгівельних взаємин, розвиток промисловості, потреба в інформаційних каналах, які б спрощували шлях до отримання довідок і повідомлень комерційного, торгівельного чи іншого характеру, сприяли

масовому поширенню друкованих оголошень. Здебільшого у заголовках використовувалися універсальні назви: „оголошення”, „шукаю”, „потрібні”, „приймається передплата”. Головне – оголошення слід було написати так, щоб на нього звернули увагу, щоб слова (і зображення) переконали і спонукали до дії.

Майже монопольне становище на ринку рекламних видань в Сумах тримав К. Пашков. Більша частина збережених до нашого часу друкованих оголошень – продукція із друкарні підприємця.

На межі XIX – XX ст. почалося бурхливе розповсюдження рекламних повідомлень за допомогою рекламної графіки для всіх прошарків населення (етикетки, проспекти, фірмові бланки і т. і.). Всі форми графічної реклами являють собою знакову систему. Бо, як правило, для передачі інформації рекламодавець обирає будь-яке символічне зображення, що стане зрозумілим для всіх. Будь-які упаковки, етикетки, оголошення, проспекти, товарні знаки, торгово-промислова реклама тощо виконують утилітарну функцію, що пов'язано, передусім, із завданням реклами, для якої комерційний успіх запропонованого товару чи послуги – бажане обов'язкове завершення рекламних зусиль. Звідси впливає своєрідність художньої мови реклами та тих засобів асоціативного впливу, до яких звертаються митці.

До нашого часу збереглися рекламні листівки магазину книжкового та канцелярського приладдя й паперових виробів К. Пашкова. Покупцям пропонувалося: великий вибір відкритих листівок; канцелярських, учнівських, креслярських, рисувальних та художніх приладь; паперу, папок; рамок та інших предметів. Зазначалася адреса та телефон магазину. У листівці було використано різні види шрифтів та віньетки.

Утвердження якісної продукції було справою честі кожного об'явника, тому на достоїнствах товару наголошувалось особливо, при цьому об'явники гарантували якість своєї продукції чи послуги. Як приклад – надруковане з дозволу справника Отрохова у типолітографії К. Пашкова у 1899 році оголошення фабрики віялок та сортувань І. Вараксіна в Сумах, яке містить

текст-історію. Засновник підприємства повідомляв, що комбінована у 1883 році віялка „Успіх” певний час слугувала зразком для деяких найкрупніших заводів та малих майстерень. Її копіювали з незначними змінами та під різними назвами виставляли на багатьох сільськогосподарських виставках, отримуючи при цьому різні нагородження. Але, враховуючи ряд проведених дослідів, було виявлено певні недоліки. Зокрема, при зміні нахилу одного сита погіршувалось положення іншого, потребували вдосконалення пробивні решета, від роботи ковша виникав гуркіт. Тому, детально розглянувши недоліки, підприємство налагодило випуск нових віялок, про переваги яких також інформувало оголошення. Виготовлювач при цьому застерігав споживача від покупки підробок. Для того, щоб відрізнити новинку від попередника, перші машини синього кольору було перефарбовано у червоний та кожну з них супроводжено написом „Привілеї Вараксін Суми”. Охоронні свідоцтва № 7283 та 7284. Подальший текст оголошення – ціни на продукцію фабрики. Бланк оголошення виконаний у зеленуватому кольорі, текст – звичайною чорною фарбою. Наприкінці подано ілюстрацію нової віялки фабрики. Оригінал оголошення зберігається у Держархіві Харківської області.

У фондах Сумського обласного художнього музею знаходимо театральну афішу 1891 року, видану в друкарні К. Пашкова. Її зміст засвідчує наявність у Сумах згуртованих представників творчої інтелігенції. Афіша містить інформацію про те, що у приміщенні Громадського зібрання міста Суми 17 лютого 1891 року гуртком любителів драматичного мистецтва був даний спектакль з благочинною метою на користь найбільш вихованців Олександрівської класичної гімназії, що закінчили восьмий клас. Комедія-фарс у трьох діях мала назву „Ні хвилини спокою” (автор М'ясницький). Ціна квитків від одного до трьох руб., місця, де можна придбати квитки на виставу, магазин Реньє та біля входу до будинку зібрання. На афіші вказані прізвища осіб, які у подальшому стануть відомими серед музейних працівників (П. Безсонов), музикантів (подружжя Кагадєєвих), художників

(К. Власовський). Афіша має декоративні прикраси. Використовуються різні формати шрифтів.

Цікавим рекламним виданням є проспект „Театр и сад „Швейцария” з друкарні К. Пашкова. Перша сторінка в ньому це афіша, друга – план театру, третя – ціни на квитки у ложах-бельетаж, ложах бенуару, партері, на балконі, а амфітеатрі. При чому окремо зазначено вартість квитка для учнів (з правом займати місця не ближче шостого ряду) та плату за вхід. В афіші повідомляється про виставу „Перехожі” в чотирьох діях (автор В. Шишков), яка мала відбутися 5 травня 1912 року в приміщенні театру. Перераховано прізвища усіх діючих осіб, головного режисера, його помічника, адміністратора. Наступні сторінки проспекту містять фотографії акторів, задіяних у виставі, та певну частину аркушів віддано під рекламні оголошення магазинів, ресторанів, фабрик, які знаходилися на центральній вулиці міста Соборній. Напевно, видання здійснювалося коштом рекламодавців і продавалося разом з квитками на виставу. Тут же розміщено рекламу книжкового та паперового магазину І. Ільченка.

Особливого поширення на початку ХХ ст. набув такий рекламний напрямок, як книжкові каталоги, поступово трансформуючись, вдосконалюючись, здобуваючи форму преїскуранта, буклету, збагачуючись графічними та ілюстративними елементами, поліграфічними деталями, образами.

У другій половині ХІХ століття було надруковано біля 100 книготоргівельних каталогів, хоча до цього періоду їх друкували ще у ХVІІІ ст. у Києво-Печерській та Почаївській Лаврах, Львівському ставропігійному братстві [150, с.50].

Друкарнями Сумського краю початку ХХ ст. видавалися каталоги міських громадських та публічних бібліотек. Зокрема, Роменської, Путивльської, Лебединської, Сумської.

З часом жанр книготоргового каталогу утверджується. У каталозі з’являється вказівник цін. Таким чином виникає преїскурант. Каталоги-

прейскуранти поглиблювали спеціалізацію за видами товарів і послуг, зорієнтованих на різні групи населення.

Два, три рази на рік першою друкарською артільлю м. Суми видавалися каталоги квітів, які поступали в продаж у крамницю А. Аболтина. Раз на рік виходив прейскурант. Каталоги готувалися до друку А. Аболтиним та О. Лашенко (Архангельською). Рекламувався продаж на замовлення 446 сортів троянд, 104 сортів левкоїв, 135 сортів айстр, 162 сортів гвоздик, 80 сортів кавунів. Всім бажаючим, а також дитячим притулкам, школам Сумського повіту, А. Аболтин безкоштовно розсилав ілюстровані каталоги насінневого матеріалу. Садівниче господарство було нагороджене великою золотою, двома великими срібними й малою срібною медаллю, про що дізнаємося з титульного аркуша прейскуранта за осінь 1915 – весну 1916 року.

Схожим рекламним виданням був „Каталог садівництва „Експорт”, продукції магазину Ю. Перковича в Сумах. Він видавався раз на рік у серпні місяці друкарнею П. Вертікова. На титульному аркуші у лівому верхньому куті бачимо зображення жінки-янгола у прекрасному саду, що викликає естетичне задоволення у користувача. У центральній частині аркуша жирним шрифтом відокремлюються текст, який інформує про послуги магазину квітникарства (оформлення корзин, букетів, вінків з живих квітів тощо). Розцінки на продукцію – у правому верхньому куті аркуша. Нижня частина аркуша інформує про гарантії рекламодавця: „виконання замовлень ретельне, акуратне й ціни загальнодоступні”. Відомо, що у 1911 – 1916 випускалися рекламні буклети та довідники товару магазину Ю. Перковича.

В Сумах виходив також каталог садівника Коровая.

Як засоби реклами широко використовувалися й книги та різноманітні довідники. Мала місце бібліографічна реклама, що виникла у XVIII ст. у формі списків щойно виданих книг. Бібліографічні дані відбивали інформацію в певному систематизованому порядку. Прикладом такої реклами є списки попередньо випущених праць Сумської

сільськогосподарської станції, які розміщувалися на звороті кожного їх наступного випуску. Звичайно, що це не була реклама в „чистому вигляді”, проте означені її форми інформували потенційних покупців про новинки у видавничій сфері, спонукаючи таким чином до їх придбання, що і є головною функцією реклами. Повідомлення про друкування нових творів сприяли їхньому продажу і були виявом попередньої реклами, адже саме у ній містилася оціночна інформація, тобто характерна особливість рекламного тексту.

Надзвичайно популярними наприкінці XIX – початку XX ст. в регіоні були вивіски. Якщо торговець мав декілька магазинів, він замовляв для них однакові вивіски. Найчастіше траплялися текстові вивіски, оскільки живописні коштували дорожче. Зазвичай, вивіски виготовлялись з покрівельного заліза, що набивався на підрамник, текст записувався масляною фарбою. Часто, крім вивісок, використовували емблеми [11, с.37-40].

На той час потреби інформувати населення про події у містах і селах, різноманітні акції, рішення органів місцевого самоврядування, виборчі кампанії тощо зростали. Благоустрій міст вимагав організації постійних вітрин. Зразком ставлення до організації реклами у краї є документ: рішення Конотопської міської Думи від 21 січня 1905 року, у якому повідомлялося про те, що улаштування в місті на вулицях вітрин для розклеювання афіш, є справою вельми корисною, як з боку зовнішнього благоустрою міста, так і з боку матеріального зиску. Громадянин міста Ромни Ш. Левін, запропонував облаштувати вітрини власним коштом, та 50 крб. річної оренди, тобто вдвічі більше, ніж Ліфшиц. Тому йому було дозволено облаштування вітрин на вулицях, за його рахунок, з оплатою в прибуток місту 50 крб. оренди на рік, з тим, щоб після 6 років облаштовані вітрини у непошкодженому вигляді були здані у власність міста. Вітрини повинні бути мати вигляд за типом та малюнком, затвердженим міською управою, та розташовуватися в наступних місцях: 1) біля воріт міського скверу; 2) на розі вулиць Соборної та

Роменської; 3) поблизу пошти; 4) на розі вулиць Роменської та Соснівської; 5) на розі Роменської та Волкогонівської; 6) біля казначейства; 7) біля в'язниці; 8) поблизу земства; 9) біля магазину Лури; 10) біля міського училища; 11) на розі Сарнавської та Комісарівської вулиць; 12) у будинку Богомолова; 13) біля будинку Юдовича; 14) проти вокзальних воріт; 15) поблизу шлагбаума. У разі якщо орендар вважатиме за необхідне ще будь-де, окрім вказаних місць, облаштувати одну чи декілька вітрин, то такі, за погодженням управи, можуть бути ним облаштовані поки діє орендний договір власним коштом та здані, одночасно з вищезазначеними, на користь міста.

За розклеювання афіш на вітринах орендар мав право стягнути на власну користь: за афіші на вистави та інші звеселяння за один раз не більше 2 руб., за такі ж афіші з благодійною метою не вище 1 руб., за об'яви з магазинів та інших приватних осіб не вище 1 руб. 50 коп. Об'яви казенних та суспільних закладів розклеювалися безкоштовно. За тим розклеювання афіш та об'яв в інших місцях по місту заборонялося, про що міська управа виставляла відповідні об'яви.

У підсумку було вирішено доручити міській управі заключити з Левінім необхідні угоди на його рахунки [44].

Таким чином, в процесі дослідження виявлені жанри друкованої та зовнішньої реклами: оголошення, „життєва історія”, каталог, прейскурант, афіша, листівка, бібліографічна реклама, вивіска, вітрина. У видавничій сфері періоду 1861 – 1917 реклама розвивалась у двох напрямках: рекламування власне видавничої продукції і рекламування інших продуктів та послуг засобами друкованого слова. При цьому перший напрям стимулював розвиток другого, формуючи окреме явище – друковану рекламу. Рекламні методи використовувалися також у формі списків нових книг, рецензій, оглядів, оголошень і стосувалися передплати та інформування публіки про публікування новинок.

2.2.2. Газетні та журнальні видання. Основними видами газетно-журнальних видань відповідно до стандарту є журнали, газети та бюлетені. Оскільки останні на території регіону не виходили, ми розглядатимемо за типологічними ознаками журнали та газети.

Згідно з чинним ДСТУ 3.017-95 *газетне видання* – видання у вигляді одного чи декількох аркушів друкованого матеріалу встановленого формату, видавничо пристосоване до специфіки даного періодичного видання.

Журнальне видання – видання у вигляді блока скріплених у корінці аркушів друкованого матеріалу встановленого формату в обкладинці або оправі, яке видавничо пристосоване до специфіки даного періодичного видання [99].

Журнальні та газетні видання мають власний типологічний ряд, зокрема при їх типологізації не визначаються види за такими ознаками, як обсяг, склад основного тексту, структура, повторність випуску та оригінальність змісту.

За періодичністю газети та журнали поділяються на: одноденні; щоденні; тижневі; щомісячні; двомісячні; щодадні; щоквартальні; піврічні; щорічні; такі, що виходили двічі на тиждень, тричі на тиждень, з невизначеним терміном виходу.

За проблемно-тематичним спрямуванням пресу типізують на універсальні, або масові, й спеціалізовані видання. Обґрунтовуючи їх змістовно-тематичну специфіку, на основі спільних класифікаційних ознак виділяють такі типологічні групи: громадсько-політичні представлені офіційною та масовою періодикою; молодіжні; літературно-мистецькі або літературно-художні, що утворюють групу розважальної періодики; рекламно-довідкові; сільськогосподарські; промислово-виробничі; релігійні.

За видавцем (або власником) пресу типізують на: приватні; органів державного управління та самоуправління; партійні; студентсько-учнівські; громадських, наукових та фахових товариств, з'їздів.

Найсуттєвішою ознакою преси є її періодичність. Завдяки періодичності встановлюється ритм подання, одержання інформації. Для аналізу ефективності випуску газетно-журнальних видань того часу та використання певних пластів інформації в них, за головну ознаку в дисертаційному дослідженні нами обрано типологію за видавцем. Таким чином буде зроблено спробу показати єдине стійке утворення, яке формується трьома основними факторами: видавець – призначення – аудиторія.

У період становлення інформаційного суспільства вагомим стає процес отримання, переробки та використання здобутої інформації. У відповідності до цього відбувається постійний кількісний та якісний зріст засобів масової інформації, посилення їх ролі та значення в усіх суспільних процесах. Сучасне суспільство неможливо уявити без преси, телебачення, радіо. Періодика є одним із самих доступних засобів залучення громадськості до участі в усіх найважливіших суспільних процесах. Вона не тільки інформує читача, а й виховує його ідейно-політично. Тому закономірним є інтерес до витоків періодики. Але, якщо історія формування загальнодержавної системи періодичної преси висвітлена достатньо детально, то процес зародження місцевої (провінційної) преси залишається маловідомим пластом історії і сьогодні. Спроби дослідити історію її виникнення та становлення уже мають місце у вітчизняній історії журналістики, але, частіш за все, вони стосувалися найбільших центрів країни: Києва, Харкова, Львова та інших [7; 9; 15; 20; 103; 108].

Українська журналістика зароджувалась у максимально несприятливих політичних умовах життя нашого народу. Тому перші періодичні видання виходили іншими мовами, хоча вже на початку XIX століття українська місцева стихія й прорвалася назовні і заявила про себе в наполегливих спробах української творчої інтелігенції не тільки друкувати окремі твори українською мовою в російській пресі, не тільки видавати українські книги, але й мати свою періодику. Щоправда, на перехід від журналістики в Україні до української журналістики пішло надто багато часу.

Датою народження журналістики в Україні, на землях, що входили до складу Російської імперії, є 1812 рік, коли в Харкові почали друкувати газету „Харьковский еженедельник”. Всього вийшло 12 чисел цього видання накладом у 600 примірників [156].

Періодика Сумського краю другої половини ХІХ – початку ХХ століття вивчена частково та фрагментарно й потребує подальших досліджень. Причини тут цілком об’єктивні: передусім недостатня, а інколи й повна відсутність в Україні безпосереднього об’єкту вивчення, що стало вагомою перешкодою на шляху багатьох дослідників. Найповніші комплекти дореволюційних газет та журналів знаходяться нині в бібліотеках та архівах Російської Федерації. В українських архівах зберігаються лише деякі примірники газет того часу, тому і міра висвітлення матеріалу в цьому підрозділі дисертації різна. Представлена сукупністю газетно-журнальних типів видань, періодика Сумського краю є унікальною складовою історії провінційної преси Російської імперії й водночас має свої специфічні риси, відповідні умовам північно-східної України, де вона функціонувала.

Нечисленною в регіоні виступає *приватна преса*. Поява тієї чи іншої типологічної одиниці завжди супроводжувалася усвідомленням необхідності в обміні інформації. Саме приватні видання формували громадську думку, відображали й фіксували місцеве життя, за умови вільного вибору ідеї часопису та шляхів її реалізації намагалися створювати індивідуальне „обличчя”. Поміркована цінова політика, універсальність змісту та розрахованість на масового читача сприяли популярності приватної преси й приваблювали рекламодавців.

До заснування таких видань долучалися представники торгово-промислових кіл, заможні міщани, власники друкарень, украй зацікавлені в розширенні та обміні інформацією в руслі своїх комерційних інтересів. Не завжди обставини, пов’язані здебільшого з регіональними особливостями суспільно-політичного устрою, були сприятливими до них, про що свідчать певні факти.

Так, згідно з архівними даними 23 грудня 1905 року дворянином м. Суми С. Величко на ім'я Харківського губернатора було подано заяву про бажання видавати в місті у друкарні І. Альтшулера щоденну газету „Сумская газета”. У програмі видання зазначалися рубрики: урядові повідомлення, телеграми агентств та власних кореспондентів, статті про внутрішню та зовнішню політику, з фінансових, економічних питань, події закордонного, міського та сільського життя, земські та міські справи, судова хроніка, театр та музика, фейлетони, бібліографія, довідковий відділ, об'яви. Але, зважаючи на „політичну неблагонадійність” С. Величка у проханні було відмовлено. Газета так і не вийшла з друку [84].

У Сумах мала б видаватись щоденна газета „Сумская речь”. Передплатна ціна 8 руб. за рік, видавець і відповідальний редактор – міщанин О. Борозда. Газету пропонувалось друкувати в друкарні В. Родіонова у 1905 році, але видавець відмовився бути членом партії революціонерів і видання так і не вийшло. Справу про друкування зі свідоцтвом про реєстрацію залишили в канцелярії губернатора [91].

Не довгий час (починаючи з 9 липня 1906 року) у Ромнах виходила щоденна суспільно-політична, економічна та літературна газета „Свободное слово”. Редактор-видавець – В. Безпальчев. Загалом було надруковано лише 29 випусків. Нині газета зберігається у фонді Російської державної бібліотеки (м. Москва) [148, с.80].

Майже таку ж історію має й щоденна суспільно-політична, економічна та літературна газета „Живое слово”, що виходила в Ромнах з 1 лютого 1906 року. Останній її номер датується другим червня 1906-го. Всього було надруковано 99 номерів. Газета також зберігається у фонді Російської державної бібліотеки (м. Москва) [148, с.80].

Найцікавішим архівним документом можна вважати документ про появу 3 лютого 1909 року в Лебедині свого рекламного видання: „Торгово-промышленный листок объявлений”. Видавець – власник Лебединської друкарні М. Когон [95]. Мета газети – дати довідкову інформацію про ринки

збуту різної продукції, повідомити ціни, зацікавити тією чи іншою місцевою продукцією, якої б галузі вона не стосувалася (промислової, сільськогосподарської, освітньої, побутової, культурної). Вміло і цікаво складена на сторінках газети реклама мала б збільшувати доходи підприємця, приваблювати багату клієнтуру і нових покупців та замовників. На сьогодні маємо інформацію лише про випуски за квітень і жовтень 1909 року, тому важко оцінити наскільки прибутковим було таке видання.

Упродовж 1912 – 1917 років виходила щоденна газета „Сумской вестник”. Адреса редакції: Безсмертний пров. (нині вул. Белінського), буд. 2. Редактор-видавець – власник друкарні та книжкового магазину І. Ільченко. Газета друкувала інформацію про місцеве життя, становище на фронтах, об’яви тощо [148, с.114-119]. Екстрений випуск від 16 червня 1914 року подавав матеріали про поховання почесного громадянина Сум П. Харитоненка. Деякі примірники газети нині зберігаються у фонді Держархіву Сумської області.

У 1913 році почала виходити газета „Сумское эхо”. Всього вийшло 40 номерів. Редактором-видавцем був Н. Кобцев, пізніше – Г. Старличанов. Це періодичне видання створювалось для середньої буржуазії та міської управи. Проіснувало лише 50 днів. 27 лютого 1913-го вийшов останній номер. Організатори розраховували на субсидію від земства, але грошей не отримали. У газеті публікували статті з соціальних питань (зростання цін, хуліганство та його причини тощо), листи до редакції, театральну критику, репортажі, хроніки судових процесів, історичну публіцистику. Іноді – додатки до газети, але лише в особливих випадках. Значну частину шпальти займали рекламні оголошення [148, с.119-124].

У 1914 році в Сумах виходила щотижнева газета „Сумская жизнь”. Всього вийшло 44 номери. З 38 номера газета стала щоденною, видавалася на чотирьох сторінках. Редактором-видавцем був Є. Косвінцев. Друкувалася в приміщенні, де була розташована і контора редакції, у будинку по вулиці Миколаївській, накладом 1 – 1,400 тис. примірників. Містила інформацію

про події на фронтах, рекламні оголошення, телеграми Петроградського телеграфного агентства. У 1914 – 1915 роках до неї видавалися додатки: ранкові і вечірні випуски форматом А4 синього або блакитного кольору [148, с.124-125].

У 1917 році в друкарні П. Пашкова його власним коштом почала виходити літературна та науково-популярна газета „Великий океан” [173, с.2]. Видавалася з 1909 року в Лос-Анжелесі (Сполучені Штати Америки). Видавець Pacific Ocean Publishing Co за редакцією А. Щербака. Містила відомості про життя робітників, новини з Росії, хроніку подій у Лос-Анжелесі.

Отже, майже кожна з приватних газет Сумського краю у визначенні свого напрямку мала складову – суспільно-політична, економічна, літературна, науково-популярна, довідкова. Доступність більшості таких видань зробила їх популярними серед читачів середнього статку й незаможної частини аудиторії. Показовою ознакою розвитку приватної преси стала монополізація сфери періодичного видавництва. Створення успішних газетних проектів і подальший їх продаж були прибутковим джерелом для власників друкарень М. Когона, П. Пашкова, І. Ільченка. Найдовше на теренах Сумського краю виходила газета І. Ільченка „Сумской вестник”.

Політичні мотиви стали причиною закриття багатьох приватних видань. Діючий на початку ХХ століття „Статут про пресу” забороняв публікацію матеріалів політичного характеру, які могли бути розцінені як „антидержавницькі”. Зрозуміло, що чимало газетних статей можна було підвести під таке розпливчате визначення. Згідно із законодавством Російської імперії, до порушників застосовувалися такі санкції, як накладання штрафу, закриття газети або арешт її редактора. Не витримуючи матеріального й інформаційного тиску багато з приватних газет припиняли існування вже на першому кроці до їх видання („Свободное слово”, „Живое слово” „Сумская жизнь” „Сумское эхо”).

Газетно-журнальні видання органів державного управління та самоуправління. Офіційна преса Сумського краю у кількісному відношенні виявилася нечисленною, не виділялася вона й якісними показниками. Це було пов'язано, по-перше, з відсутністю державного фінансування – земства намагалися випускати періодичні органи самотужки, а, по-друге, з обмеженим колом інформації, яка представляла лише офіційну точку зору. Перші такі видання почали виходити в другій половині XIX століття.

Сумська повітова земська управа на засіданні 26 вересня 1871 року вирішила видавати щотижневу газету „Сумской листок” за редакцією її секретаря [193, с.102]. Дозвіл Головного управління у справах друку було надано 10 травня 1872 року. У газеті мали друкувати постанови і розпорядження уряду щодо земських справ, звіти та відомості про діяльність земських установ губернії, витяги з журналів постанов та інших актів, відомості про ціни та об'яви. Передплатна ціна – 3 руб. без пересилання [51]. Кількість надрукованих номерів досі залишається невідомою, адже жодного з примірників за 1871 рік не збереглося.

Є відомості, що у 1908 році під такою ж назвою було видано перший номер щоденної громадсько-політичної, економічної і літературної газети, датований першим червня. Всього вийшло 144 номери (останній 25 грудня 1908). Редактор-видавець А. Овчаренко. Друкувалася газета в електродрукарні О. Чорнобривченка.

У 1914 році в Ромнах почали видавати газету повітового земства „Военные известия”. Видання містило телеграми Петроградського телеграфного агентства. Періодичність – двічі на тиждень. Редактор – М. Чи-гиринцев. Останній випуск датований 7 лютим 1917 року. Газета зберігається у фонді Російської державної бібліотеки (м. Москва) [148, с.80].

Таким чином, видавцями часописів такого типу були повітові земські управи та повітові земські зібрання. Видавався газети на кошти органів місцевого самоврядування, яких ледве вистачало на утримання соціальних закладів та установ, не ведучи вже мову про належну оплату журналістської

праці. Тим пояснюється нечисельність видань та нетривалість їх виходу. Метою видань було висвітлення основних документів і нормативних актів про економічний, політичний і соціальний курс як місцевої адміністрації, так і держави в цілому.

Партійні газети. 1905 рік створив нові умови, легально почали видаватися газети партій, з'явилися друковані органи рад і профспілкових організацій. Водночас епоха Першої російської революції принесла в газетну справу докорінні зміни. Швидкий темп політичного життя, міжпартійна полеміка, скликання Державної думи – все це стало поштовхом до кількісного зростання періодики. Почали видаватися подібні газети й на території України.

Маніфест 17 жовтня 1905 року поклав початок тому періоду в суспільно-політичному житті Російської імперії, який не без іронії називали „епохою оновленого ладу”. Становище преси на той час регламентувалося низкою додаткових правил, законами про тимчасові та надзвичайні охорони, жорстким і постійним втручанням поліції та адміністрації. Примітно, що в іменному указі про тимчасові правила про друк від 24 листопада 1905 року цар „звелів”, поміж інших розпоряджень, скасувати: попередню як загальну, так і духовну цензуру періодичних видань; постанови про адміністративні заборони, які б накладалися на періодику тощо.

Одночасно з цензурними постановами і відповідно до розширення прав, що надавалися новими законами і циркулярами, до преси постійно „прикладали руку” губернатори і градоначальники. Необмежений простір відкривався перед ними з уведенням „правил” про надзвичайну та іншу „охорону”. Такі правила після 15 грудня 1905 року почали поширюватися на більшість регіонів Російської імперії. У різних місцевостях губернатори мали право видавати власні „обов’язкові розпорядження” стосовно друку, що забороняли розповсюдження видань, публікацію статей і заміток, які вони вважали шкідливими.

Такий самий характер мав і циркуляр Київського інспектора друкарень. У ньому зазначалося наступне:

„1. Жодна друкарня не має права починати набір і друк газети чи журналу без особливого свідоцтва, що видається губернатором спеціально для друкарні на право друку цього видання. Це свідоцтво повинне зберігатися в друкарні.

2. У разі будь-яких змін в умовах виходу в світ даного періодичного видання, заміни відповідального редактора іншою особою, зміни друкарні т. п. видавець має подати заяву про це губернатору до початку подальшого випуску у світ видання, а якщо зміна була не передбачуваною, то упродовж 3-х днів із вступом в силу обставин, що викликали зміни, попереднє свідоцтво має бути замінене новим.

3. На кожному номері періодичного видання мають бути надруковані прізвища відповідального редактора і видавця, адреса редакції в друкарні, де віддрукований цей номер.

4. Кожний номер газети чи журналу, духовного чи світського, з усіма додатками, має бути одночасно з випуском його з друкарні негайно подаватися друкарнею в узаконеній кількості примірників у Київський тимчасовий комітет у справах преси (колишню цензуру)” [136, с.65-67].

Таким чином, навіть отримати дозвіл на видання газети у 1905 році було складно. Тому поряд із зростанням кількості періодичних видань, розгалуженням тематичної і жанрової палітри, розвитком національного друку не припиняються переслідування редакцій і друкарень, накладання штрафів і заборон, що часто призводили до закриття.

Всі ці процеси відбилися на періодичних виданнях Сумського краю громадсько-політичного спрямування.

Єдина на Сумщині революційна газета А. Щербака, друкований орган місцевої організації Всеросійської селянської спілки. „Крестьянская газета” почала виходити в Сумській друкарні П. Пашкова під час революції 1905 – 1907 років.

Як згадує учасник революційних подій М. Сердюк, її було створено без копійки грошей для видавництва, без паперу хоча б для першого номера і, навіть без свого каламаря, цілком по бівуачному, у дорожньому відділі земської управи. На рисувальній дошці два редактори підписали заяву про видання газети [205, с.61].

П. Пашков безкоштовно надав для редакції приміщення у своїй квартирі. Газета виходила до того моменту, поки поліція не заарештувала членів редакції. Павла Костянтиновича було усунуто від керівництва друкарнею і визнано „політично неблагонадійним” [185, с.109-113]. Вийшло всього два номери газети [205, с.26, 47, 49, 61, 65-66, 74].

Реакція місцевої влади була несподіваною. У рапорті Сумського повітового справника від 14 грудня 1905 року за № 1064 повідомлялося про те, що А. Щербак подав заяву про дозвіл видавати в Сумах „Крестьянскую газету”, вимагаючи при цьому не перешкоджати її виходу, погрожуючи повним погромом у м. Сумах з боку селян, що нібито бажають її випускати. Та 4 січня 1906 року у черговому рапорті Харківському губернаторові повідомлялося про те, що газета вийшла двома номерами, а потім її вихід було зупинено [85].

Сьомого серпня 1906 року Харківська судова палата почала розгляд справи про редагування „Крестьянской газеты” А. Щербаком та М. Сердюком. Проте, Харківський суд у Росії А. Щербака не знайшов. Було призначено повторний розгляд справи. На друге засідання суду він листом повідомив, що перебуває у США і є політичним емігрантом. На суді, який судив одного М. Сердюка, останній відмовився визнати свою діяльність як відповідального редактора „Крестьянской газеты” злочинною і був засуджений до півторарічного строку ув’язнення та подальшого заслання із заборону в’їзду до столиць та до Харківської губернії.

Найпопулярнішою партією в період першої російської революції була партія кадетів, яка перемогла на виборах у Державну думу. Кадетів

підтримувала майже уся загальна преса. У Сумах таким органом радикально налаштованої інтелігенції стала газета „Сумской голос” [87; 109, с.31-36].

Випускалася на 4-х сторінках, форматом А 3, на білому папері, 3-4 рази на тиждень і розповсюджувалась тільки вроздріб. Ціна окремого номера коштувала 5 коп. Редакційне бюро складало 9 чоловік (С. Величко, А. Єгоров, П. Курочкін, О. Линтварьова, П. Линтварьов, М. Названов, Ф. Соллогуб, М. Ткаченко, М. Фрей). Головні рубрики газети: „Объявления”, „Из газет и журналов”, „Новые книги”, „Со всех концов России”, „Из школьного отчета”, „Местная хроника”, „Городские дела”, „Телеграммы” тощо.

Головну увагу газета приділяла суспільно-політичній інформації: царським наказам, промовам, інформації про безчинства у військах, висвітлювала питання земських зборів, селянського та учительського з'їздів, звітів.

Порушувалися й питання культурно-мистецькі. Літературні сторінки газети були представлені як художніми, так і публіцистичними творами, популярністю в той час користувалися виключно твори російських письменників як минулого, так і сучасників. У газеті не зустрічаються прізвища українських авторів, що свідчить про згубну політику самодержавної влади стосовно української мови.

З 1 січня 1906 року планувалося зробити газету „Сумской голос” щоденною, передплатною, причому для земських вчителів, фельдшерів, повитух та селян ціна мала бути майже вдвічі нижчою, ніж для інших верств населення. Вона виходила б у форматі „Больших провинциальных изданий” (оголошення № 11 від 18 грудня), приділяла б більше уваги крайовим та місцевим інтересам. Але в дійсності проіснувала всього близько місяця.

Постанову про закриття друкарні І. Альтшулера підписано Харківським губернатором 8 грудня 1905 року [48]. Справу було розглянуто та винних притягнуто до відповідальності. Після закриття друкарні її обладнання було передано власнику Харківської друкарні міщанину Г. Молчадському [84].

Отже, партійні газети цікаві з точки зору дослідження розвитку

політичного нагнітання між ідеями різних політичних таборів. Вони в певній мірі висвітлюють історичний процес, відкривається увесь спектр ідей, поглядів певного етапу розвитку українського суспільства, що якнайповніше вплинули на атмосферу суспільного і громадянського життя регіону. Утворення кожної типологічної одиниці зумовлене низкою причин, зокрема національними, соціальними і, в першу чергу, політичними. У період 1861 – 1917 в Сумському краї виходили лише дві газети: місцевої організації Всеросійської селянської спілки „Крестьянская газета” та партії кадетів „Сумской голос”. Політичні події 1905 – 1907 років не давали можливість газетам розраховувати на тривале існування. Тому видання, які стали надзвичайно актуальним й важливим джерелом вивчення ідейно-політичної боротьби в регіоні, проіснували не більше місяця.

Окрему групу становлять *студентсько-учнівські* журнали. Сумська Олександрівська гімназія з 1880-х років випускала власний рукописний журнал „Александровец”, а пізніше – друковані видання „Классик” та „Александровец”. У 1907 – 1916 роках вони видавалися спільно з Другою приватною гімназією М. І. Ізмайлова. Кількість примірників одного номера найчастіше до 12-ти, друкованих більше; їх мінімальна кількість затверджувалося радою школи, а максимальна залежала від бажання батьків учнів передплачувати журнали [152, с.206].

У травні 1906 року було розглянуто справу про видання шкільних гектографованих журналів „Вперед” та „Журнал для учащихся” учнями Сумської Олександрівської гімназії. Метою їх створення була допомога бідним від продажу журналів. Після того, як учні довідались, що видання переслідуються керівництвом гімназії, їм довелося спалити всі 120 примірників, які на той час залишались. Педагогічна рада ухвалила рішення знизити учням бал за поведінку і піддати винних арешту від 16 до 24 годин [47].

У 1900 році, завдяки зусиллям меценатів Харитоненків, було засновано Сумський кадетський корпус. Саме в його стінах у жовтні 1906-го року

народився перший на території сучасної Сумщини. друкований літературний науково-популярний журнал про кадетське життя, двотижневик „Кадет”.

Він виходив принаймні два навчальні роки 1906 – 1907 та 1909 – 1910. Напевно, два навчальні роки (1907 – 1908, 1908 – 1909) журнал не видавався.

Перший його номер вийшов 15 жовтня 1906 року. Обсяг – один друкований аркуш. Редактором був кадет шостого класу О. Дяченко. Журнал друкувався у друкарні К. Пашкова в м. Суми.

Зрозуміло, особливу увагу редакція журналу надавала формуванню читацької культури кадетів. На його сторінках піднімаються актуальні для навчального закладу питання „кулачного права”.

Значний масив інформації складали статті з краєзнавчої тематики. Зокрема, „Исторический очерк г. Сум” по Багалію та Соловйову кадета п’ятого класу Пижова, що подавав в тому числі історію заснування Сумського кадетського корпусу, меценатську діяльність І. Харитоненка.

Зі сторінок журналу кадети дізнавалися про навчальний процес інших кадетських корпусів. Розміщувалися також відгуки, дайджести на журнали „Компас” Морського корпусу, „Кадетський досуг” Пажеського корпусу, „Кадетське слово” Миколаївського корпусу та інші.

Акцентувалася увага й на окремих наукових питаннях. Подавалися також цікаві, інколи курйозні факти, забавки з різних сфер життя. Окреме і чи не найважливіше місце в журналі відводилося творчим пробам кадетів: прозовим і поетичним, які торкалися різної тематики і характеризувалися жанровим розмаїттям, що, звичайно, відповідало специфіці журналу.

Популярною серед кадетів була рубрика „В часи досуга”, де друкувалися різноманітні математичні, геометричні, тригонометричні задачі, мовні шаради, загадки. У кожному наступному номері називалися ті кадети, хто давав правильні відповіді. І не тільки Сумського кадетського корпусу, а й інших військових навчальних закладів.

Як учнівське видання, журнал повністю відповідав своєму призначенню: дати вихід на широкий загаль літературній творчості кадетів і юнкерів. Однак

цим його роль і значення не обмежувалися. Безумовно, через журнал здійснювалася політика Військового міністерства Росії, реалізовувалися корпоративні завдання.

Журнал „Кадет” – помітне явище у житті сумських кадетів, оскільки виконував освітню, просвітницьку функції, формував естетичні, літературні смаки майбутніх офіцерів, вчив культурі читання і спілкування. Періодичне видання мало продовження у 1922 році у новій якості, як журнал „Курсант” [232, с.29-34].

В Глухові у 1905 – 1907 роках виходили учнівські та студентські видання „Луч”, „Начало” „Удар”, є інформація й про рукописну газету студентів учительського інституту, але назва її невідома [223, с.23, 27, 37, 39, 43].

Рукописний журнал Сумського реального училища „Свет” почав виходити з 2 грудня 1914 року. Журнал містив поетичні та прозові твори учнів, малюнки. Нині зберігається у приватній колекції краєзнавця В. Токарева.

Упродовж 1916 – 1917 років видавався журнал Охтирської чоловічої гімназії „Школьный луч” [157, с.19-27]. Відповідальний за вихід журналу – директор гімназії П. Квицинський. Редактори – вчителі С. Гудиліна, І. Яковлева. Видавався в друкарні І. Певзнера. Перший номер мав 28 аркушів, другий – 30, третій – 40. Часопис містив патріотичні і ліричні вірші, літні спогади гімназистів, публіцистичні твори, оповідання, матеріали для розваг: шаради, математичні, географічні задачі, питання з геометрії.

Путивльська прогімназія ім. княгині Ярославни мала власний рукописний літературно-художній журнал „Мыльный пузырь”, який виходив протягом 1912 – 1917 років. У випуску цього журналу брав участь відомий педагог, літературознавець, автор понад 100 наукових праць з філології, викладач російської словесності в Харківських Маріїнській і Вознесенській жіночих гімназіях, 2-й, 3-й Харківських чоловічих гімназіях, Путивльської гімназій Д. Гутніков (1847 – 1918), який був членом

педагогічного відділу Харківського історико-філологічного товариства та Товариства опіки найбідніших учнів.

З метою збирання коштів у фонд товариства педагог читав публічні лекції. Одна з них – „Иностранная критика о произведениях И. С. Тургенева до 1873 года” – опублікована в літературно-художньому журналі „Мыльный пузырь”, черговий номер якого був присвячений 30-річчю з дня смерті І. Тургенєва.

Упродовж 1907 – 1917 років Д. Гутніков викладав у Путивльській жіночій прогімназії ім. Єфросинії Ярославівни. На сторінках журналу „Мыльный пузырь” педагог відстоював право встановлення пам’ятника Ярославі у Путивлі. На жаль, досі не створено хоча б приблизної бібліографії праць літературознавця та видавця. Збирання даних триває [180, с.246-251].

Таким чином, у період 1861 – 1917 спостерігається інтерес до участі студентів у загальнолітературній і науковій періодиці. Рукописні і друковані періодичні видання різних навчальних закладів Сумського краю почали з’являтися ще наприкінці ХІХ століття й до 1917 року ця група видань переважала інші. Її тематичне розмаїття сприяло розвитку естетичних смаків студентів, школярів, допомагало набути певні теоретичні і практичні знання. Гімназисти отримували перші навички редакторської, журналістської та образотворчої майстерності, знайомилися з суспільно-політичним життям світу і країни, друкували власні поетичні та прозові твори.

Газети громадських, наукових та фахових товариств, з’їздів. Ще один шлях розвитку періодичної преси регіону був пов’язаний з розвитком культурно-громадського життя Сумського краю.

З метою інформування населення про кращі здобутки в сільському господарстві було засновано декілька періодичних видань. Зокрема, вже на початку ХХ ст. проблема заснування свого періодичного органу привернула увагу багатьох громадських діячів Роменського повіту. На зборах правління Роменського товариства сільських господарів 22 січня 1906 року зазначалося,

що випуск власної газети „Ромен” затримується через брак коштів. Члени товариства могли асигнувати на видання лише 500 руб., а потреби склали суму близько чотирьох тисяч. Перепоною для початку справи слугували й інші причини, одна з яких – відсутність цікавого місцевого матеріалу. Але з розвитком кооперативного життя, наданням агрономічної допомоги земствами населенню збільшилася кількість інформації, тому було вирішено розпочати друкування газети.

1 вересня 1910 року коштом Роменського сільськогосподарського товариства було засновано довідково-торгову газету „Ромен”. Вартість передплати 1 руб. 16 коп. на рік.

„Роменське сільськогосподарське товариство, з метою досягнення успіхів населення Роменського району в упорядкуванні різних галузей сільського господарства, коли саме життя висунуло у закладі в повіті 20 сільськогосподарських товариств та до 15 кредитних товариств, визнало невідкладною необхідністю в закладі свого друкованого органу, шляхом якого легко можливо було б, з одного боку, прищепити у дрібних сільських господарствах ті культурні засоби, які добуті сучасною технікою в галузі сільського господарства, а з іншого боку – кооперативні заклади мали б можливість у свою чергу обмінюватись між собою з різних питань сільського господарства та висвітлити у достатній мірі результати культурних прийомів”, – так зазначають мету створення друкованого органу документи [117, с. 104, 208-210].

У 1912 році було вирішено розширити видання, ввести нові рубрики. Газета містила постійні відділи пізнавального характеру про життя кооперативних та кредитних організацій Роменського повіту та суміжних районів, діяльність земств і Роменського зокрема, статті головним чином присвячені сільськогосподарській техніці, що мали зацікавити селян, реферати про здобутки дослідних полів, розділ „Питання та відповіді”. На майбутнє пропонувалося збільшити інформацію по торговому та довідковому відділах, організувати мережу кореспондентів на місцях, ввести

„Відділ співробітників хліборобів” (поради самих читачів). Земською управою було обрано комісію з розробки нової програми періодичного видання у складі: Г. Шахов-Корчинський, С. Ісаєвич та М. Румницький.

У 1914 році правління Роменського товариства сільських господарів на допомогу редактору газети обрало Редакційний комітет, до якого увійшли І. Шеремецинський, Г. Протас, Є. Гардецький, В. Бабка. З 1916 року газета почала виходити щосуботи. Один номер коштував 3 коп. Друкувалася в друкарні Р. Дельберга.

Серед основних рубрик – „Текущая жизнь”, „Местная жизнь”, „Хроника”. Значна частина площі сторінки виділялася під оголошення, рекламу, листи до редакції.

Газету отримували близько 500 передплатників. Окрім того, вона надсилалася всім сільськогосподарським товариствам, кредитним товариствам, народним училищам, волосним правлінням, земським лікарням та агрономам Роменського повіту безкоштовно.

Без підтримки земства газета не в змозі була видаватися, тому товариство зверталось до управи з проханням: клопотати перед черговим земським зібранням про виділення Роменському сільськогосподарському товариству допомоги на 1912 рік у розмірі 400 руб. На запит було отримано схвальну відповідь управи [117, с.104, 208-210]. Від передплатників того року надійшло 300 руб. та ще триста надав Департамент землеробства. Прибутки від публікації оголошень склали суму 400 руб.

Газета висвітлювала різноманітні питання сільськогосподарської практики, земського життя, кооперації і торгівлі. Особлива увага приділялася різним місцевим потребам та інтересам сільського населення Роменщини. Часопис містив постійні відділи пізнавального характеру про життя кооперативних, кредитних організацій Роменського повіту й суміжних районів, діяльність земств, зокрема Роменського, статті, головним чином присвячені сільськогосподарській техніці, що мали зацікавити селян, реферати про здобутки дослідних полів, розділ „Питання та відповіді”. На

своїх сторінках газета розміщувала відомості про ціни на хліб, які редакція отримувала щотижня по телеграфу з Миколаївського та Лівавського комерційного агентств. Авторами матеріалів ставали агрономи, інженери, спеціалісти з питань конкретних галузей сільського господарства. Статті друкувалися як російською, так і українською мовами. Часопис припинив виходити у 1917 році.

Досить швидко знайшли свого читача в регіоні й газети „Сумской вестник сельского хозяйства”, який певний час видавала Іванівська сільськогосподарська дослідна станція (нині Охтирський р-н. Сумська обл.) [148, с.126] та „Вестник Сумского сельскохозяйственного общества”.

У січні 1914 року на засіданні Ради Сумського сільськогосподарського товариства було прийнято рішення видавати газету „Вестник Сумского сельскохозяйственного общества”. Редактором видання було обрано Н. Курносова. Газета виходила великим накладом у 1000 примірників і субсидувалася Департаментом землеробства.

У процесі дослідження з’ясовано, що сільськогосподарські періодичні видання призначалися різним читацьким групам. Характерною ознакою була чітка орієнтованість на конкретного читача – реальну людину, певної статі, з відповідними знаннями, вміннями, навичками, світоглядом. Таким чином, цільова аудиторія сільськогосподарських часописів була досить обмеженою, що спонукало видавців-власників постійно шукати різноманітні засоби заохочення читачів передплачувати той чи інший друкований орган, обирати правильну тональність спілкування із читачем, дбати про постійне підтримання цікавості до видання.

Отже, матеріали місцевої періодики можна з успіхом використовувати для вивчення різноманітних аспектів економічного, політичного, соціального та культурного розвитку регіону. Пов’язано це, насамперед, з відсутністю або невеликою кількістю архівно-документальних свідчень. Тому преса є важливим історичним документом, унікальним літописом, що дає відповіді

на різноманітні питання поточного життя. Інколи виступає єдиним джерелом інформації на шляху дослідження окремих соціокультурних явищ, що є необхідною складовою аналізу історичного процесу, а також важливим чинником формування національної свідомості, обличчя українського народу, його культури і духовності, морально-історичних коренів.

Періодика регіону розвивалася у досить складних умовах. Беручись до справи, з надією реалізації поставлених цілей, чи то суто комерційних, чи то громадсько-політичних, засновники доволі часто зазнавали утисків, переслідувань, моральних та матеріальних збитків як з боку влади, так і від конкурентів. Тому багато хто не витримував – закривав газету, переїжджав до інших губерній, опинявся га ґратами. Однак, серед загальної кількості приватної преси Сумського краю, третина була успішними проектами для своїх засновників, багатьом з яких принесла солідні прибутки й почесне місце в історії.

2.3. Книжкова графіка

Відродження культури книжкового оформлення, перетворення цієї галузі графіки на високе й особливе „мистецтво книги” пов’язане з іменами О. Бенуа, І. Білібіна, М. Добужинського, Д. Митрохіна, С. Чехоніна. Кожен з цих майстрів – яскрава індивідуальність. Помітний слід в історії залишили й уродженці Сумщини Г. Нарбут (1886 – 1920) та В. Кричевський (1873 – 1952).

Г. Нарбут народився 9 березня 1886 року на хуторі Нарбутівка поблизу Глухова. З десяти до двадцяти років навчався в Глухівській гімназії. Під час вивчення курсу старослов’янської мови захопився зразками ручних шрифтів. Засвоїв засоби малювання для друку, переписуючи „Повчання Володимира Мономаха для своїх дітей”, „Євангелія від Матвія”, „Пісні про Роланда” (готичним шрифтом з орнаментованими заголовними літерами).

Під час навчання в гімназії приятелював з молодим Федором Ернстом (1891 – 1949), який пізніше став істориком мистецтва.

Оглядаючи у старших класах гімназії журнал „Мир искусства”, познайомився з графічними творами І. Білібіна, копіював його малюнки до російських казок. А 1904 року створює ілюстрації до „Руслана і Людмили” О. Пушкіна та „Егория Храброго”, у яких наслідує митця. Того ж року роботи Г. Нарбута експонувалися на сільськогосподарській виставці у Глухові.

У 1906 році, напередодні закінчення гімназії, з успіхом представляє свої роботи на іншій виставці, влаштованій гуртком любителів мистецтва. Один із своїх малюнків – „Герб міста Москви” – він надсилає до петербурзького видавництва „Общины св. Евгении”, і там його друкують. З братом Володимиром переїздить до Петербурга. У північній столиці відбувається знайомство з І. Білібіним, який вмовляє видавців надрукувати виконані ще у Глухові ілюстрації до казок „Горденя” та „Снігурочка”. Упродовж 1906 – 1911 років ілюструє казки „Журавль і цапля”, „Как грибы воевали”, „Деревянный орел”, „Как мыши кота хоронили”, „Пляши, Матвей”, „Игрушки”.

Праця Г. Нарбута „Теремок. Мизгирь” (1909) – етапна не тільки в його творчості, а й в історії дитячої книги. Чіткість, краса й різноманітність ліній та обрисів, віртуозність їхнього накреслення, бездоганне поліграфічне виконання вражають. Кольорів мінімальна кількість. Це – „чиста графіка” в усій своїй специфіці. Немало сприяв успіхові винайдений ним новий спосіб роботи. Раніше оригінали для ілюстрацій Г. Нарбут виконував в одному примірнику, у фарбах. Щоб їх відтворити, друкарі виготовляли кліше для кожного кольору окремо. Тепер він спочатку зробив контурний рисунок, довершив його так, аби він справляв враження і без подальшого кольорування. Маючи цинкографічні відбитки контурного рисунка, він повертав до друкарні кілька оригіналів, для кожного кольору окремо. Це полегшувало роботу поліграфістам.

У 1909 році Г. Нарбут працював у майстерні професора Коллаша в Мюнхені (Німеччина). Займається станковою графікою, відвідує музеї образотворчого мистецтва, різні майстерні провідних на той час графіків.

Влітку 1910 повертається в Нарбутівку. 1912 року він застосовує силуетну манеру в оформленні байок І. Крилова та казки Г.-Х. Андерсена „Соловей”. На той час це були книжки „бездоганної архітектури”. Формат, папір, шрифт, бережки, місця для розташування прикрас та ілюстрацій, спосіб друку, стилістика рисунків, добір фарб – усе має доцільність як з естетичного, так і з економічного боку.

Г. Нарбут працював над улаштуванням виставок, був членом редакції журналу „Гербовед”, займався вивченням геральдики, української історії та архітектури, декоративно-ужиткового мистецтва.

У 1913 – 1914 роках художник перебував на батьківщині. Напередодні світової війни відбив свої настрої в ілюстраціях до віршів М. Лермонтова. Офіційно був зарахований до штату царскосельського шпиталю, але найбільше замовлень мав від департаменту герольдії, генерального штабу. Оформлював „Статут ордена св. Георгія”.

Графічні роботи Г. Нарбута до 1917 року вражають класичною простотою, вишуканою архітектонікою. Він виконує заставки до книги Г. Лукомського „Старинные усадьбы Харьковской губернии”, композиції обгортки до журналу „Лукоморье”.

У 1916 році виникає перший задум „Української абетки”, упродовж 1917 він виконав для неї 15 композицій, які можна вважати підсумком усіх попередніх пошуків майстра. Своєрідні заголовні літери, у переважній більшості композицій домінують українські мотиви, зустрічаються примхливо зіставлені різнорідні елементи в дусі українського фольклору. Праця над „Абеткою” була перервана лютневою революцією.

У 1919 році Г. Нарбута обрано ректором Української академії мистецтв. Останні місяці життя художника, останні його твори – неперевершені зразки „чистої графіки”. Це значна частка світової культури. Його малюнки сьогодні

зберігаються в музеях Києва, Харкова, Сум, Москви, С.-Петербурга, багатьох держав Заходу, а також у приватних колекціях любителів мистецтва [16]. Г. Нарбут помер 23 травня 1920 і похований на Байковому цвинтарі у місті Києві. В музеї школи с. Уланівка Глухівського району Сумської області нині зберігаються книжки з ілюстраціями художника-графіка, видання 1909 року „Как грибы воевали”, портрет роботи сина Данила, листи від дружини [206].

З Сумським краєм також пов'язане ім'я видатного художника В. Кричевського, який народився у 1873 році в с. Ворожба (нині Лебединський р-н., Сумська область) [191]. Перші роботи майстра для книги датовані початком ХХ ст. На той час ця галузь мистецтва в Україні переживала глибокий занепад. Головним елементом книжкового оформлення залишалися обкладинки, що їх, як і більшість ілюстрацій, розробляли художники-станковисти. Вони хибували на оповідність, перевантаженість композицій різнорідними сюжетами, ігнорували об'єктивні закони графічного мистецтва (вибір формату, організацію сторінки, підбір і розташування шрифтів тощо).

На відміну від попередників В. Кричевський запропонував графічно виконані обкладинки, які сучасники художника називали „реакцією проти мистецького нігілізму в українській книзі” [146, с.62-71].

Перша робота графіка – обкладинка для альбому малюнків П. Мартиновича до поеми І. Котляревського „Енеїда”. Як свідчить напис на обкладинці, виготовлено її 30 серпня 1903 року, коли В. Кричевський разом з П. Мартиновичем перебував у Полтаві на урочистостях з нагоди відкриття пам'ятника письменнику. Більшу частину композиції відведено традиційному мотиву українського народного мистецтва – так званому „вазону”, який є одним з варіантів „дерева життя”. Художник свідомо спростив зображення, аби здавалося, що його намалювала непевна рука аматора. Обабіч розміщено вигадливий напис, який віддалено нагадує скоропис. За мінімуму виражальних засобів робота справляє добре враження, зокрема, завдяки поєднанню чорного кольору малюнка й напису з пісочним тлом.

Наступного року В. Кричевський створив обкладинку для збірки есе на теми літератури та мистецтва, знавця українських старожитностей В. Горленка. Книга мала назву „Отблески” та побачила світ у Санкт-Петербурзі 1905 року. Як і в попередній роботі, художник поєднав шрифтову частину з вишуканим рослинним візерунком, правда цього разу він використав характерну орнаментацию церковних гаптувань.

Ранні твори митця, попри шляхетність та делікатність, грішать відвертим цитуванням народних мотивів, але в наступних роботах художник запропонував цілком оригінальні композиції, навіяні прадавніми зразками.

Книжкові роботи майстра 1910-х років можна визначити як стиль модерн у національному варіанті. В оформленні обкладинки до „Ілюстрованої історії України” М. Грушевського (Київ-Львів, 1911) художник використовує мотиви українських стародруків – декоративний орнамент заставки „Учительного Євангелія”, друкованого 1619 року в Рохманові на Волині, постать козака з полемічного видання 1625 року „Labirynt albo droga Zawiktana”. Позначення автора подано як підпис на рукописі чи літопису – „Написав Михайло Грушевський”.

Взірці графіки українських стародруків нагадує і обкладинка В. Кричевського до книги М. Грушевського „Культурно-національний рух на Україні XVII – XVIII віків” (Київ-Львів, 1912). За основу зображення тут узято оформлення заголовної літери з видання „Книга о верь” 1619 року [146, с.62-71].

Для універсальних обкладинок видань Українсько-руської видавничої спілки та Всеукраїнського кооперативного видавничого союзу, зошитів паперової крамниці Ю. Туфель та збірки лірики Г. Чупринки „Контрасти” В. Кричевський використав сучасні варіації стрижневого мотиву народного мистецтва – „дерева життя”. Композиційним центром художник робить коло чи овал (округлий або мигдалеподібний) в осерді дерева, в якому розміщує видавничу марку або герб-тризуб. Орнаментальному мотиву на обкладинці надається більша частина площі, нижня частина залишається для написів з

ретельно розробленими шрифтами. В усіх вищезазначених роботах простежується прагнення автора створити симетричну композицію. Аби підсилити відчуття ґрунтовності й урівноваженості, художник, як правило, обирає близький до квадрата формат або тонкими рамками виділяє квадратну площину на обкладинці.

Вагомим внеском до скарбниці книжкової майстерності стали обкладинки В. Кричевського до двох випусків альбому „Українське мистецтво”, перший з яких побачив світ у 1913 році (упорядник В. Щербаківський). Для цього художник розробив 30 варіантів оправи. У проєкті розроблялися обкладинки до 15-ти томів [231, с.24]. На жаль, усі невикористані проєкти загинули в майстерні митця під час обстрілу більшовиками Києва в лютому 1918 року.

Домінантою обкладинки до першого випуску „Українського мистецтва” є стилізоване зображення керамічного баранця, незвично живописне в кольорі. Над баранцем розміщено розетку, від якої відходять дві виноградні лози з величезними гронами на кінцях. Тут остаточно сформувався характерний для В. Кричевського спосіб зображення виноградного грона у вигляді трикутника, що складається з менших трикутників, розташованих у шаховому порядку. Цей мотив художник вважав одним з найуживаніших в українському мистецтві [218, с.82-84].

Всі наступні роботи художника засвідчують, що його книжкова графіка – знакове явище в сучасному українському мистецтвознавстві та мистецтві книги.

У підсумку зазначимо, що, постаті В. Кричевського та Г. Нарбути зайняли чільне місце в історії мистецтва книги та українській графіці початку ХХ століття.

Вміле застосування народного орнаменту, вишукана композиція шрифтового заголовка обкладинки – характерні риси творчих робіт В. Кричевського.

Високої майстерності в оформленні й ілюструванні видань досяг Г. Нарбут. Відчуваючи архітектоніку книги як цілий організм, уміло поєднуючи рисунок з текстом, він створив неповторні взірці книжкового оформлення. Дбаючи про відродження друкарського мистецтва, художник згуртував навколо себе групу молодих графіків, яким передавав свою майстерність. Поєднання елементів народного мистецтва з рисами новітніх художніх шукань, рисунки шрифтів на базі модернізації кирилиці й шрифтів українського бароко дістали широке застосування у нарбутівському книжковому оформленні і наслідувались його учнями.

Українській книжковій графіці початку ХХ ст. притаманна розмаїтість пошуків. Виникнення нових видавництв, створення спеціальних літографічних майстерень, організація художніх товариств та навчальних мистецьких закладів дали змогу графікам працювати в різних графічних техніках – автолітографії, офорті, гравюрі на дереві та лінолеумі. Незважаючи на те, що в процесі творчої праці майстри користувалися зразками західноєвропейського мистецтва, все-таки їх творам притаманне національне забарвлення, зокрема у побутовій та історичній сюжетці, в зображеннях вітчизняного пейзажу, архітектури.

2.4. Видавці

До становлення і ствердження видавничої справи на теренах нашої держави були причетні сотні, тисячі різних за житейськими долями, суспільними, релігійними і просто людськими якостями особистостей. Сумська земля дала українській культурі, письменству багатьох книговидавців і бібліофілів.

Зародження видавничої справи на Сумщині – процес досить тривалий. Вже перші друковані книги мали тут широке поширення, як-то знайдений у 60-х роках ХХ ст. у селі Тулиголове (нині Кролевецького р-ну) „Апостол” [200, с.99-109].

За походженням і освітнім рівнем видавців кінця XIX – початку XX ст. умовно можна розділити на групи:

- 1) діячі освіти, науки, письменники;
- 2) книгознавці і бібліографи;
- 3) вихідці з заможних селянських родин;
- 4) вихідці з дворянських родин;
- 5) власники книжкових магазинів та друкарень.

Зазвичай яскраві і успішні особистості, як правило, мали, гімназійну освіту і в житті використовували всі отримані під час навчання та самоосвіти знання. Редакторська та видавнича діяльність була суттєвою складовою їх професійної біографії. Маючи великий організаційно-видавничий досвід вони в певній мірі будували теоретичні концепції та виробляли принципи видавничої діяльності, переводячи її з площини аматорської у площину професійну. На різних етапах своєї практики ці люди в широкому розумінні слова сприяли піднесенню ролі книги, читання, культури загалом.

Для української видавничої справи XIX – першої третини XX ст. характерним є формування фаху редактора, видавця, організація книго- та пресо видання, визначення норм української літературної мови.

На 1798 рік припадає вихід поеми І. Котляревського „Енеїда”. Твір поширювався в рукописних копіях не лише в Україні, а й в Росії, інших державах. Один з таких рукописних списків потрапив до рук заможної і освіченої людини, уродженця м. Конотоп М. Парпури (1768 – 1828). На титулі книжки вказано, що „Энеида на малороссийский язык перелицованная И. Котляревским”. На окремій сторінці – посвята: „Любителям малороссийскаго слова усерднейше посвящается”. У 1808 році конотопчанин випустив у світ друге видання цього твору. І перше, і друге, як з’ясувалося, виходили без відома автора. В них було допущено немало помилок, перекручень текстів і пропусків, про що сам автор інформує читачів в „Уведомлении” до третього видання твору, який побачив світ 1809 року з дещо зміненою назвою – „Вергилиева Энеида на малороссийский язык

переложенная И. Котляревским. Вновь исправленная и дополненная противу прежних изданий” [201, с.234].

Серед відомих видавців – письменник, генерал-лейтенант, уродженець м. Суми М. Богданович (1805 – 1882). За його активної участі були видані „Военный журнал” та „Военно-энциклопедический лексикон”. Він є автором ґрунтовних праць про історію царювання Олександра І, війни 1812 – 1814 років та Кримську, про О. Суворова, інших.

Перші роки життя в Конотопі, провів С. Барановський. Тут він закінчив курс повітового училища, потім навчався в Чернігівській гімназії. Знав близько десяти мов. Видав два підручники для вивчення шведами російської мови, один з них – „Руководство к первоначальному изучению русского языка” (Гельсінґфорс, 1846). У 1881 році за його участі побачила світ книга у перекладі з шведської „Путешествие вокруг Европы и Азии на пароходе „Вега” полярного исследователя А. Норденшельда”.

В історії видавничої справи відоме ім’я уродженця м. Суми І. Лисенкова (Лисенка) (1810 – 1881). Із 1836 року він був власником книжкової лавки в Петербурзі, яка стала своєрідним літературним клубом. Дружні стосунки з ним підтримували О. Пушкін, І. Крилов, М. Гоголь, Т. Шевченко. У 1841 році І. Лисенков видав поему Т. Шевченка „Гайдамаки”.

Не менш знана людина – книговидавець М. Гербель (1827 – 1883). Він був перекладачем творів Т. Шевченка, зокрема першого перекладу вірша „Думка” („Нащо мені чорні брови”) на російську мову, видав за своєю редакцією російськомовний „Кобзар”, де умістив і одинадцять власних перекладів та складену ним бібліографію опублікованих на той час творів поета. У доповненому й доопрацьованому вигляді М. Гербель перевидав „Кобзар” у 1869 та 1876 роках. До того ж він був видавцем творів зарубіжних авторів. У Берліні випустив збірник віршів О. Пушкіна.

Визначним діячем культури і науки є уродженець м. Конотоп С. Пономарьов (1826 – 1913). Філолог, бібліограф, поет і літературознавець з європейським ім’ям, член-кореспондент Російської Імператорської Академії

наук, член товариства Нестора Літописця, почесний член Імператорського Православного Палестинського Товариства.

Коло наукових інтересів вченого було надзвичайно широким. Про це свідчить його бібліографічна спадщина і, насамперед, „Хронологический список сочинений, изданий и переводов С. И. Пономарева, составленный им самим”, уміщений незадовго до його смерті у збірнику Відділення російської мови та словесності імператорської Академії наук за 1913 рік. Список налічує десятки праць за різними темами, галузями знань та персоналіями.

Життя і діяльність науковця тісно пов'язані з Київським університетом св. Володимира, де він певний час навчався. Перша наукова робота С. Пономарьова – кандидатська дисертація „Исследование о русской журналистике” (532 сторінки). Він редагував „Киевские епархиальные ведомости”, в „Киевской старине” надрукував матеріали до біографій Т. Шевченка, М. Гоголя, М. Максимовича. Видав працю „Покажчик всіх статей про Полтаву і Полтавську губернію з 1773 по 1861 рік і про уродженців Полтавської губернії – великих людей” (1862).

Результатом його перебування за кордоном навесні 1872 року стало капітальне бібліографічне видання „Иерусалим и Палестина в русской литературе, науке, живописи и переводах”, опубліковане у 1877 в „Записках Императорской Академии наук” та „Сборнике Отделения русского языка и словесности Императорской Академии наук”. Перебуваючи у Єрусалимі, він обходить пішки усі святі місця. За цей час С. Пономарьов складає каталоги бібліотеки монастиря св. Пантелеймона на Афоні, консульської бібліотеки і бібліотеки Духовної Місії у Єрусалимі.

В Чернігові (1898) випустив книгу „Земляки (Достопамятные уроженцы Черниговской земли)”. За редакцією конотопчанина також видано збірку „Москва в родной поэзии” (1880), „Илиада” Гомера в перекладі М. Гнедича (1892).

С. Пономарьов був у добрих стосунках з видатним українським ученим, першим ректором Київського університету св. Володимира

М. Максимовичем, брав участь у редагуванні тритомного видання його творів, склав повну бібліографію творчості педагога, опублікував низку матеріалів про його життя і діяльність.

У 1876 – 1877 Ніжинський історико-філологічний інститут відряджає С. Пономарьова до Москви прийняти бібліотеку професора Московського університету, академіка С. Шевирьова, яку він і привіз до Ніжина. Тут вчений розбирає її і складає каталог.

У третьому і четвертому числах журналу „Отечественные записки” за 1878 рік С. Пономарьов опублікував статтю „Копеечная свечка в память о Некрасове”, у якій виклав, зокрема, і докладно розроблену програму видання майбутнього повного зібрання творів поета. А відтак у кожному томі повного зібрання творів М. Некрасова у 15 томах, що виходив у видавництві „Наука”, зазначений С. Пономарьов – упорядник першого посмертного зібрання поетових творів (1878).

У 1880 науковець уклав і відредагував збірку „Москва в родной поэзии” (видавництво А. Суворіна, Санкт-Петербург). Велика заслуга С. Пономарьова полягає і в тому, що він після смерті знаменитого російського поета В. Жуковського за його рукописом видав твір „Странствующий жид”.

У 1880 – 1881 вчений брав участь в укладанні каталогу Київської Публічної бібліотеки. На прохання проф. І. Малішевського він склав проект інструкції для бібліотекаря Київської Духовної академії. Багаторічні біографічні пошуки дали йому змогу підготувати і опублікувати багато праць про видатних письменників і вчених, зокрема, літературно-бібліографічні нариси, присвячені О. Пушкіну, М. Некрасову, М. Ломоносову, О. Крилову, А. Міцкевичу, М. Гоголю, О. Грибоедову, М. Максимовичу, О. Карамзін, М. Лазаревському.

Упродовж свого життя С. Пономарьов написав, відредагував та видав понад 700 праць. Окрім того, він у різні часи вносив значні поправки до словника професорів університету св. Володимира проф. В. Іконникова та

допомагав укладати список всіх студентів за 50 років існування університету тощо [197, с.36-38].

Значний внесок у видавничу справу уродженця с. Гирівка (тепер Шевченкове) на Конотопщині М. Лазаревського (1834 – 1902). Ним було відкрите Рум'янцівське „Описание Малороссии”. Він склав і видрукував „Опыт указателя источников для изучения малороссийского края в историческом и географическом отношениях” (Черниговские губернские ведомости, 1853), згодом – „Указатель источников для изучения Малороссийского края”.

З 1856 року М. Лазаревський видав „Украинскую литературную летопись”. Як зазначав Є. Пеленський „це був його замисел, виконаний майже виключно його заходами і працею” [13, с.295]. „Украинская литературная летопись” мала обіймати книжки й статті з історії та географії України, але згодом програма її значно розширилася, охоплюючи всі ділянки українознавства. О. Лазаревський бажав видавати її як річник, однак вийшов мимоволі піврічник.

Не менші заслуги вченого як збирача архівного матеріалу, знавця архівної справи, співробітника журналів і редактора. Співробітничав з журналом „Основа” і „Черниговским Листком”. До речі, його покажчики за 1856 і 1857 роки знаходились в особистій бібліотеці Т. Шевченка.

Збирачем і любителем книги був М. Судієнко (1802 – 1871), власник маєтку в с. Очкине (нині Середино-Будський р-н.). У 1848 – 1857 роках він очолював Київську археографічну комісію, для розгортання роботи якої зробив чимало. Так, ним видано „Черниговского наместничества топографическое описание” О. Шафонського (К., 1851).

Чималий внесок у розвиток видавничої справи та редагування уродженця містечка Вороніж Глухівського повіту Чернігівської губернії (нині Шосткінський р-н. Сумської обл.) П. Куліша (1819 – 1897). Видана ним у Петербурзі 1857 року „ГраMATка” стала основою нового, фонетичного, правопису – „кулішівки”. Зміст її першого видання складався переважно з

церковних творів, оскільки тогочасна подвійна цензура, насамперед духовна, навряд чи пропустила б інші. Поряд з матеріалами для читання, письма та лічби автор умістив коротеньку історію України з уривками й коментарями. Перше видання, яке збереглося в чотирьох примірниках у НБУВ, започаткувало процес видання україномовних підручників у Москві та Санкт-Петербурзі. Ця чудово ілюстрована книжка з майстерно виконаними гравюрами, заставками, відбивками, обсягом 149 сторінок, являла собою типове для того часу поєднання: буквар і читанку. Відбираючи матеріали для читання, автор звертається до творчості Т. Шевченка і до народної творчості. Всього до друку упорядник відібрав 33 прислів'я, які ми й сьогодні зустрічаємо в сучасних підручниках для читання та з мови для початкової школи. „Граматка” П. Куліша – універсальний підручник для початкового навчання, що містив основи знань з багатьох галузей науки.

Київському поліцмейстеру з губернаторської канцелярії надійшов наказ зробити ревізію всіх книжкових магазинів, читалень та вилучити посібник, дізнатися, хто її постачає, скільки було продано примірників і кому. У результаті перевірок її було виявлено тільки в двох книжкових магазинах, а також вдалося вийти на постачальника у Києві. З рапорту поліцмейстера можна отримати такі дані: всього в книгорозповсюджувачів було 555 одиниць даної книги, з них 458 – було ним опечатано та 140 було продано вроздріб, тобто лише четверта частина тиражу дійшла до читача. Таким чином, „Граматка” П. Куліша не отримала значного розповсюдження серед населення Наддніпрянської України не тільки через негативне ставлення до неї з боку польських панів, заборонні дії влади, а й через невдоволення і вітчизняних поміщиків. У 1858 році в інструкціях, адресованих місцевим цензурним комітетам, йшлося про те, що в разі перевидання „Граматки” з неї слід вилучити пройняті національними почуттями місця. Однак у Петербурзі ще в 1862 році спокійно можна було купити цю книгу.

П. Куліш відіграв значну роль в організації українського книго- та пресовидання, у формуванні фаху редактора, видавця. Як згодом зазначав

С. Єфремов, саме з кінця 50-х років ХІХ століття став „найбільш енергійним діячем”, „душею видавничої справи” і „розгорнув „кипучу, як на одну людину, і – що найголовніше – систематичну вже до певної міри працю в сфері українського видавництва” [13, с.46-51].

Заснувавши 1856 року в Петербурзі власну друкарню, П. Куліш уперше здійснив багатотомне наукове видання творів М. Гоголя, відредагував і видав „Народні оповідання Марка Вовчка”, двотомник творів Г. Квітки-Основ'яненка, твори І. Котляревського, „Казання” („Проповіді для народу”) В. Гречулевича та ін. Серйозним досягненням видавця стала започаткована ним серія книжечок-„метеликів” під спільною назвою „Сільська бібліотека” – „перша спроба систематичного видавництва для народу, а коли не лічити листів Квітчаних, то й перша взагалі спроба цілком популярної книги” [13, с.46-51]. Упродовж 1860 – 1862 років вийшло 39 видань цієї серії, куди увійшли твори, що, за словами самого П. Куліша, „мали показати народові, що він таке, звідки узявся і як йому подобає на світі жити” [13, с.46-51]. У його друкарні побачили світ і власні „Записки о Южной Руси”, „Чорна рада”, український буквар і читанка „Грамматика”, а також альманах „Хата” і журнал „Основа”.

Якщо видання П. Кулішем альманаху, підготовка і друкування журналу, заснування в Петербурзі власної друкарні добре відомий науковцям факт, то менш знане те, що він у 1846 році через історика М. Погодіна передав для друку до „Общества истории и древностей российских” при Московському університеті „Літопис Самовидця”.

У 1847 році за участь у Кирило-Мефодіївському товаристві П. Куліш був заарештований і на три роки відправлений на поселення до Тули (де не пасивно очікував звільнення, а редагував неофіційну частину „Тульских губернских ведомостей”).

Ще з середини 40-х років ХІХ ст. дуже актуальною для українства стала проблема створення національного періодичного видання. І вже тоді П. Куліш почав робити перші кроки у цьому напрямі. Захопившись

вивченням українського побуту, етнографії, фольклору, він прийняв пропозицію О. Боденського організувати при його виданні „Чтения в обществе истории и древностей российских” відділ для слов'янських літератур, насамперед української. Справа з виданням українського журналу особливо пожвавилася в період діяльності Кирило-Мефодіївського товариства. Та після розгрому товариства про організацію українського періодичного суспільно-політичного органу вже не могло бути й мови. Наприкінці 50-х років XIX ст. обставини дещо поліпшилися, і П. Куліш знову взявся за підготовку видання українського журналу.

У жовтні 1858 року він офіційно звернувся до Міністерства народної освіти з проханням дозволити йому видавати український журнал під назвою „Хата, южно-русский журнал словесности, истории, этнографии і сельского хозяйства”. Та в проханні було відмовлено через „політичну неблагонадійність”. Проте, хоча й з великими труднощами, дозвіл на видання альманаху під тією ж назвою було одержано. Всього вийшло два випуски.

Український щомісячник „Основа” (12 книжок вийшло у 1860 році і 10 книжок – у 1861-му) став осередком, навколо якого згуртувалися провідні вчені, діячі культури та літератори України. Працюючи в ньому як редактор, П. Куліш опублікував низку власних матеріалів, історичні розвідки з часів козаччини, популярні нариси.

В одному з виступів своєї програми редакція зазначала: „З цієї книжки ми, по можливості, будемо старатися слідкувати за ступеневим розвитком тих чи інших явищ „южнорусского” життя, підводити ці явища до їх спільних початків і вишукувати таким чином необхідний зв'язок між ними” [13, с.46-51].

Поставивши таке завдання, „Основа” дала чимало місця як матеріалам в їх первісному вигляді, так працям, що носять в собі спробу пізнання суспільного процесу шляхом розкриття чинників, що впливають на систему взаємо чинності в суспільних скупченнях.

Проіснував часопис неповних два роки. З десятою книжкою другого річника (1862) перестав існувати. Пізніш П. Куліш ще робив спроби відновити видання, подібне до „Основи”, та переконався в цілковитій неможливості дістати дозвіл [13, с.46-51].

Після закриття щомісячника він зосередився на письменницькій та журналістській діяльності. До власне редакторської праці він повернувся ще лише раз, і то ненадовго, обійнявши у 1873 році посаду редактора петербурзького „Журнала Министерства путей сообщения”.

У 1874 – 1877 роках П. Куліш видав три томи „Истории воссоединения Руси”, де прагнув документально підтвердити ідею історичної згубності народно-визвольних рухів і піднести культурно-творчу місію польської шляхти, ополяченого українського панства і російського царизму на Україні. Поява цього твору була зустрінута українською громадськістю із розчаруванням і обуренням.

Упродовж 1873 – 1877 років ним було підготовано і видано додатковий том „Матеріалів”, в якому історія козаччини доведена до 20-х років XVII ст. [144, с.37-40].

Як редактор і літературний критик на прибуток від видання власної збірки „Дзвін” видав редагований М. Павликом та І. Франком часопис „Народ” і першу газету Наддніпрянської України „Хлібороб”. П. Куліш брав участь в організації журналу „Правда”, допомагав йому коштами і друкував там свої твори, статті.

Уславився П. Куліш і як видавець шеститомного зібрання творів і листів М. Гоголя. Під псевдонімом Павло Ратай випустив у Львові „Псалтир, або книгу хвали Божої”. Багато працював над виданням збірки „Актів Южной и Западной России” під редакцією М. Костомарова, над перекладом „Біблії”.

Його місце в українській культурі високе і почесне, а у формуванні професії редактора, видавця – просто унікальне [13, с.46-51].

Цікава і малодосліджена сторінка історії – видавнича діяльність родини Пашкових. У сучасній краєзнавчій літературі лише побіжно згадуються окремі факти з її біографії [14, с.87].

Засновником видавничого дому в Сумах був К. Пашков (1848 – 1911) – купець 2-ї гільдії, почесний громадянин міста. У 1905 році сім'я мала в місті Суми шкіряний завод, кравецький цех, крамниці, друкарню [24].

Справу батька після його смерті продовжили семеро синів. Один з них – Павло Костянтинович – з 1905 завідував друкарнею, з 1913, був її співвласником (одним з чотирьох спадкоємців). У друкарні підприємця працювало 29 осіб віком від 25 до 53 років [31]. Виготовляли листівки, оголошення, книги, історико-краєзнавчі праці місцевих авторів.

Під час революції 1905 – 1907 років П. Пашков проти волі батька під свою відповідальність друкував єдину в регіоні революційну газету А. Щербака „Крестьянскую газету”, безкоштовно надав для її редакції приміщення у своїй квартирі. Видання виходило до того моменту, коли поліція заарештувала редакцію. П. Пашкова було знято з головування друкарнею і визнано „політично неблагонадійним”.

У 1913 році він запропонував робітникам створити касу взаємодопомоги, відрахувавши зі своїх коштів 1000 крб. на цю справу. Пропозицію було прийнято, написано статут і відіслано на затвердження губернатору. Статут не був затверджений.

У 1917 він власним коштом друкував газету „Великий океан”. У 1918 видавалась також щоденна непартійна демократична газета „Луч”, друкований орган Сумської спілки кооперативних товариств. Відповідальний редактор – Н. Гладишев, редактор А. Попов. На шпальтах газети друкувались матеріали про події в Україні, у Росії, місцеве життя. Майже всю першу сторінку займали оголошення та реклама у т. ч. про роботу друкарні. Деякий проміжок часу у друкарні П. Пашкова видавалась газета „Власть Советам!”.

За радянських часів видавця було позбавлено виборчих прав „як колишнього підприємця” [45]. Помер від паралічу у 1932.

Отже, діяльність родини Пашкових є однією із яскравих сторінок видавничо-літературного процесу.

Підсумовуючи наведені вище факти, можна зробити висновок про те, що видавці Сумщини були вагомою культурно-будівничою силою свого часу. Спостерігаємо наступну особливість: для окремих осіб (вихідців з дворянських родин і з заможних селянських) книговидання частіше було виразом їх філантропічної діяльності, для деяких (власників друкарень, книжкових магазинів) – прибутковий бізнес, інших (діячів освіти, науки, письменників, книгознавців та бібліографів) – виразом їх особистих поглядів, суджень, творчою роботою. Розповідь про працю багатьох з них на благо суспільства заслуговує на окреме видання.

Висновки до другого розділу

Головними рисами видавничого руху на теренах Сумського краю упродовж 1861 – 1917 років є: збільшення чисельності видавничих підприємств; оперативне реагування на події у суспільно-політичному житті за допомогою місцевих засобів масової інформації та реклами; покращання якості видавничої продукції; ріст конкуренції у галузі; активізація політичних поглядів частини населення, яка й формувала попит та пропозицію на друковані органи певних національних кіл; впровадження в мистецтво книги традиційних для українства композицій.

У ході проведеного аналізу з'ясувалося, що регіон мав значний потенціал в галузі видавничої справи. Статистичні дані свідчать про те, що майже 30 відсотків видавничих підприємств Харківської губернії знаходилося на території сучасної Сумщини (73,4 проти 26,6 відсотків). У співвідношенні до губернського міста Харків (63,5 проти 15 відсотків) повітове містечко Суми мало 9 власних друкарень проти 38.

Дані по Чернігівській губернії не менш переконливі: якщо не враховувати місто Чернігів, то у трьох містах Сумського краю було

зосереджено 11 друкарень проти 21 в 13 інших містах губернії. У процентному відношенні лише одне місто Конотоп – 10,8 проти 15,8 відсотків у місті Чернігів. Повітове місто Ромни на Сумщині мало 15 власних видавничих підприємств, порівняно до губерньського Чернігова, у якому працювало лише 6 таких закладів.

Практичним результатом даного дослідження став „Каталог неперіодичних та продовжуваних видань 1861– 1917 рр., створених у межах території сучасної Сумщини: (Матеріали до бібліографічного репертуару)” [137]. До нього увійшли книги, брошури, навчальні посібники, підручники, праці товариств, державних установ тощо. Було використано бібліографічну базу покажчиків НБУВ, матеріали, описані у численних бібліографічних джерелах, музейних фондах. Частина з них була переглянута *de visu*, опис інших уточнювався.

Каталог побудовано за абеткою прізвищ авторів або назв праць. Усього подано 464 позиції.

Більша частина виявлених книг нині зберігається в фондах НБУВ (32,5 відсотки) та Держархіві Сумської області (45,9 відсотків). Незначна кількість – у приватних колекціях, ДОУНБ, фонді науково-довідкової бібліотеки Сумського обласного краєзнавчого музею, інших закладах (див. табл.В1).

У ході аналізу включених до каталогу 2009 року видань з’ясувалося, що ретроспективний покажчик НБУВ „Книга в Україні, 1861 – 1917” не відтворює реальну картину щодо бібліографічного репертуару всіх виданих на території України книг, а лише репрезентує наявні зі своїх фондів [139]. Адже більше 200 видань в ньому не зареєстровані, та лише 5 з них мають фонди як НБУВ, так і бібліотек, музеїв Сумщини. Цим посилюється необхідність регіональних досліджень такого плану.

У 2010 році проведено копітку пошукову роботу з виявлення неперіодичних та продовжуваних видань 1861 – 1917 років, створених у межах території сучасної Сумщини, у фонді Російської Державної бібліотеки,

колишньої ім. В. І. Леніна (м. Москва, Російська Федерація). Використано електронний каталог дореволюційних видань: <http://www.rsl.ru>.

Загальна кількість назв склала – 1133 одиниці (додаток Л), тобто до опублікованого каталогу було додано 669 записів, з яких завдяки приватним колекціонерам – 8, електронному каталогу РДБ – 661. Переглянуто – 847 записів РДБ, з яких 71 – на групи видань та 115 раніше занесених до каталогу, таких, що мають як бібліотеки України, так і Російської Федерації (див. табл.В2).

У результаті опрацювання каталогу РДБ спостерігаємо наступне: більше половини книг, нині фонди бібліотек України не мають, принаймні НБУВ. З одного боку – закономірно, обов'язкові примірники видань у царській Росії надходили до сховищ Санкт-Петербургу та Москви, з іншого – прикро, бо втрачаємо власне. У масиві виявлених лише 10 відсотків мають як бібліотеки України, так і Російської Федерації.

Складність виникає і під час визначення місця видання. У загальному потоці щорічних журналів засідань повітових земських управ, різного роду звітах певні примірники видавалися на Сумщині, певні – в інших регіональних центрах: Харкові Курську, Полтаві тощо.

Маючи створений бібліографічний репертуар, можна провести його типологічний аналіз (див. табл. В3, В4). Отже, найбільша кількість друкованої продукції припадає на офіційні видання (47,04 відсотка), близько до них – довідкові (40,07 відсотків). Такий розподіл є закономірним і пояснюється потребами громадських установ та організацій в розповсюдженні інформації про свою діяльність. Адже в загальному масиві найбільшу частку займають видання місцевих органів самоврядування. Наступне місце посідають видання наукові, науково-популярні, навчальні (до 4-х відсотків). Незначна кількість громадсько-політичних, літературно-художніх, рекламних (до 2-х відсотків).

Щодо мови книжкових видань – то україномовні взагалі не зустрічаються, принаймні з виявлених. Якщо підходити до цього явища

історично, то побачимо низку причин. Насамперед, територіальне прикордоння з Росією. Масовий читач не був звиклий до сприйняття української книжки й періодики; відсутність української освіти не сприяла появі україномовних видань; прошарок української інтелігенції був настільки тонкий, що всіх діячів українського руху цього часу історія знає за іменами; бракувало кваліфікованих друкарів для набору українських текстів, хоча каси з українським алфавітом підприємства мали.

У ході роботи над дисертацією було проведено контент-аналіз видавничої продукції друкарень Сумського краю періоду 1861–1917 років (див. табл. В5). У якості категорії виступили неперіодичні та продовжувані видання, виявлені під час створення матеріалів до бібліографічного репертуару регіону. Загальна кількість 1133 назви. Одиницею дослідження обрано найбільш повторювальні з них, зокрема, „Журнали засідань”, „Звіт”, „Праці”, „Статут”, „Інструкція”, „Кошторис”, „Доповідь” та інші, що залишалися [в оригіналі всі назви російською мовою].

Кількісні показники свідчать, що 40 відсотків видань склали звіти різних установ та організацій (450 назв). Друге місце посіли друковані журнали засідань місцевих дум та управ – 21 відсоток (237 назв). Всі інші види виходили в невеликій кількості (від 9 до 172 назв) і загалом склали лише 39 відсотків (446 назв). Тобто офіційні документи видавалися найчастіше.

Від 1867 до 1892 років відбувалося становлення галузі. Змінювалися власники друкарень, зачинялися окремі підприємства, на заваді ставали приналежність до певних політичних кіл та цензурні утиски. Тому в цей час видавалася найменша кількість видань (до 10 назв). Найбільша (від 87-и до 103-х назв) припадає на період 1911 – 1914 роки. Це саме той час, коли друковане слово стає більш доступним для масового читача. Підвищується освітній рівень населення. Збільшується число навчальних закладів, різного спрямування партійних і громадських установ. Події Першої світової і громадянської воєн зупинили процес збільшення друкованої продукції і

повернули її на рівень середини XIX століття, до витоків. Про це свідчать показники: у 1868 році видано сім назв творів, у 1917-му – шість.

У регіоні набувають поширення такі жанри рекламних видань як каталоги, прейскуранти, буклети, оголошення, збагачені графічними та ілюстративними елементами, поліграфічними деталями, образами. Рекламна продукція орієнтується на різні верстви населення і пов'язана передусім із завданням реклами, для якої комерційний успіх запропонованого товару чи послуги – обов'язкове завершення рекламних зусиль.

Отже, друкарні Сумського краю виробляли широкий спектр видавничої продукції, однак варто зазначити, що створення повноцінного бібліографічного репертуару книг продовжується.

На сьогодні, можемо визначити й констатувати існування таких типів газетно-журнальних видань: універсальні (масові) й спеціалізовані; за проблемно-тематичним спрямуванням: громадсько-політичні, науково-освітні, рекламно-довідкові; сільськогосподарські; літературно-мистецькі.

За періодичністю преса Сумського краю досліджуваного періоду була представлена журналами та газетами: щоденними – 6, тижневими – 9, іншою періодизацією – 12; за типами друкованої продукції: газетами – 16, журналами – 11 (див. табл. В6). Як бачимо, найпоширенішою формою спілкування з аудиторією, а також вигідною з комерційної точки зору були щоденні та щотижневі газети.

За ознакою видавця (або власника) преса регіону була представлена журналами та газетами: приватними – 9; органів державного управління та самоуправління – 2; партійними – 2; студентсько-учнівськими – 11; громадських, наукових та фахових товариств, з'їздів – 3.

Найбільша кількість газет належала власникам друкарень, і якщо навіть ті не були безпосередніми засновниками видань, згодом всі права на випуск і право володіння редакціями газет переходили до них.

Політичні мотиви стали причиною закриття багатьох приватних видань Сумського краю. Зокрема, припинили своє існування „Крестьянская газета” та „Сумской голос”.

Структурний аналіз періодики дозволив констатувати, що для переважної більшості регіональних друкованих органів був закономірним своєрідний синтез тематичних напрямків, які презентували тип універсальної загальнополітичної газети, розрахованої на масового читача. Така газета була найбільш конкурентноздатною, а тому, широко використовувалася приватними видавцями як форма прибуткової справи. Ці видання складала найбільшу частину й формували громадську думку, були своєрідним компасом для читача у вирі подій та явищ.

У книжковій графіці початку ХХ століття, представниками якої були уродженці Сумщини В. Кричевський та Г. Нарбут, знайшли вияв самобутні риси творчості майстрів XVI – XVIII століть. У той же час формувалися риси нової „чистої графіки”, співзвучної добі національного піднесення, нових форм і стилів, орнаментики книжкових прикрас, які й стали органічною часткою української культури.

Значну роль в організації українського книго-та пресовидання, у формуванні фаху редактора, видавця відігравали уродженці Сумського краю П. Куліш, М. Парпура, М. Богданович, О. Лазаревський, С. Пономарьов, І. Лисенко, М. Судієнко, П. Пашков. Навколо цих осіб гуртувалися провідні вчені, діячі культури та літератури. Вони сприяли літературному поступові, розвитку української періодики, науковому книговиданню, професійній літературній критиці, піднесенню українського народу до рівня європейських. Попри цензурні утиски, видавці мали успішні видавничі проекти, особливо це стосується газет, журналів, альманахів. У редакторській діяльності вони намагалися піднести на вищий щабель народну українську мову, зробити її здатною до функціонування в усіх сферах громадського та культурного життя.

РОЗДІЛ 3.

СИСТЕМА РОЗПОВСЮДЖЕННЯ ДРУКОВАНИХ ВИДАНЬ 1861– 1917

3.1 Книгарні

Як відомо, друкарство в Україні було започатковано у XV ст. у Львові. Але у XVII ст. центр книговиробництва переміщується на схід України. Головним осередком друку і поширення книги стає Київ. Тут почалося інтенсивне книгодрукування і книжкова торгівля. „Книжкові крамниці”, які виникли при Києво-Печерській лаврі, академії і при міському магістраті, поширювали друковане слово не лише в Україні, а й в країнах Східної Європи. Київські видання, будучи найрізноманітнішими за тематикою, користувались великим попитом у Росії, Сербії, Македонії, Чорногорії, Болгарії та ін.

Лаврські майстри друкованої продукції орендували в Москві крамницю і успішно торгували там книгами. Про це свідчать рукописні „Чорнові книги великої таможні московської за 1693 – 1694 рр.”, які зберігаються в Історичному музеї Москви (Російська Федерація). У цих книгах велась реєстрація товарів, що надходили до столиці Російської імперії. Записи в них відновлюють тогочасний розмах торгівлі київських книготоргівців. Один із таких свідчить: „Лютого 8 дня, мешканець Києва Григорій Прокоф’єв з брянської виписки на 3-х санчатах: 700 святців не в оправі, ще 100: 6 книг нового заповіту, 5 книг полууставів, 180 книг леменстрів польських, 16 книг альверей... 130 псалтирів навчальних, житія святих 3 місяці... 9 служебників у зошитах, 2 книги Йосип Царевич у зошитах, 50 зошитів абеток польською мовою; 40 святців в оправі, 2 книги латинські кнапеуші, ціна товару 488 карбованців з полтиною...” [228, с.75-84]. Для тодішнього часу це був великий і різноманітний асортимент літератури, подібного яким ми не знаходимо у інших книгопродавців.

Найбільш розповсюдженими шляхами постачання видавничої продукції нестоличному читачеві до середини 60-х років XIX ст. залишалися два традиційних: передплата столичних видань самостійно освіченою частиною провінціалів та промисел книгонош, які розносили і розвозили товар по всій країні [228, с.75-84]. Кожний видавець лубочних видань спирався на своє коло торгівців, яких закликав до себе різними способами, починаючи з великих знижок і закінчуючи пригощанням у трактирі. У другій половині XIX століття промисел книгонош занепадає. Почасті причина – адміністративні утиски, з якими їм довелося зіткнутися. Вони змушені були брати свідоцтва на право проводити торгівлю і т. і. У великих селах почали з'являтися невеличкі крамниці, господарі яких, завдяки розвинутому залізничному сполученню, мали змогу отримувати товар безпосередньо з Москви.

У 60-і, 70-і роки XIX ст. чітко визначилось дві протилежні тенденції розвитку провінційної книжкової торгівлі: перша – прибуткове купецьке заняття, друга – різновид ідейно-просвітницької діяльності. Почасті вівіскою книжкової лавки користувались тільки задля отримання пільг, що за законом надавалися такому роду торгівлі. У числі власників книжкових магазинів іноді зустрічались відставні військовослужбовці та чиновники. Заклади такого роду торговців, як правило, мали кабінет для читання. Варто зазначити, що багато починань з відкриттям книжкового магазину доволі швидко потерпали невдачу. Труднощі збуту, причіпки з боку губернського начальства з приводу якогось видання, призводили до того, що власник розчаровувався у своєму підприємстві та зупиняв торгівлю. Так було з тими, для кого книготоргівля була свого роду експериментом у галузі комерції або філантропічною діяльністю. Почасті такі експериментатори не мали ніякої підготовки до ведення книжкової торгівлі та ледве уявляли перспективи розпочатої справи. Однак були і такі, що усвідомлювали задля чого починали свій бізнес. У переважній більшості книгарні утримували власники приватних друкарень, які, контролюючи попит, намагалися

видавати і цілком певну, розраховану на якнайшвидше розповсюдження, літературу.

Новим етапом у розвитку книжкової торгівлі вважається період 1861 – 1862 роки. Зростання виробництва друкованої продукції зумовлює розширення книжкового ринку в Україні. Центрами книжкової торгівлі стають Київ, Одеса, Харків.

За даними „Адресной книги книгопродавцов, издателей, торговцев нотами, редакций газет и журналов, библиотек и заведений печати в России 1903-1904 г.” книготоргівельна мережа в 1904 році охопила велику територію України (див. табл.31) [10, с.265-278].

Зауважимо, якщо на початку 60-х років XIX ст. книжкова торгівля була більш-менш розвинута лише в найбільших містах Російської імперії, то з 70-х років прогресує і провінційна. Причому в книжковій крамниці почали торгувати не лише книгами, а й паперовими бланками, листівками, нотами, гравюрама, картинами, канцелярським приладдям. Необхідність у цьому пояснюється низькими прибутками від книжкової торгівлі для підприємців середнього достатку. Таким чином організований бізнес (у поєднанні книжкової та паперової торгівлі) був неминучим за економічних причин: книжковий відділ, за вдалого ведення справ, перевищував витрати у магазині майже не даючи при цьому прибутку, а паперовий відділ давав прибутки, які однак були б не достатніми, за відсутності продажу книг, або якщо б без продажу книг довелось з виторгу від торгівлі паперовим товаром покривати усі витрати у магазині. Знижка, яку видавці надавали книготоргівцям, не була однаковою для всіх підприємств, але загалом вона вважалася відносно невеликою і фактично до кінця XIX ст. не збільшувалася. Тому мали змогу працювати лише підприємства з великими грошовими обігами [158, с.119, 124, 190-192].

Право на відкриття книжкового магазину, лавки чи кабінету для читання надавалося приватним особам, акціонерним компаніям або товариствам у тому ж порядку, який визначено на відкриття друкарень та

подібних їм установ. Особи, які отримували право на заснування книжкового магазину, повинні були заявити до канцелярії генерал-губернатора де саме будуть розміщені їхні заклади та на кого буде покладено відповідальність за роботу книжкових магазинів. Продаж книг здійснювався за умови наявності свідоцтва на промисли. За торгівлею встановлювався нагляд поліцейського правління, адже торгувати можна було лише дозволеними цензурою виданнями. За продаж недозволених книготоргівців карали згідно з законодавством Російської імперії.

Початок книжкової торгівлі в Сумському краї пов'язаний з ім'ям члена-кореспондента Російської академії наук у Петербурзі Ф. Туманського, який народився у 1746 році на хуторі Родіонівка поблизу Глухова (тепер це частина міста). Свій статус Федір Йосипович намагався використати на благо рідного краю. У його плани входило відкриття в Глухові доступного для широкої публіки просвітницького центру. Першим кроком до цього стало створення у 1781 році академічної книгарні. За нею з'явилась і друга. Ці книгарні, безпосередньо пов'язані з книгарнями Академії, користувались успіхом у місцевих книголюбів. Через них налагоджувалась книжкова торгівля по всій Лівобережній Україні.

Пожвавлення книжкової торгівлі на території нинішньої Сумщини в кінці 1850-х – на початку 1860-х років у першу чергу було пов'язане з іменами С. Носа та В. Гнилосирова [174].

Чернігівський народний лікар, фольклорист та етнограф, просвітитель і книготорговець С. Ніс (Нос) (1829 – 1900) у 1861 році створив книготоргову фірму, що мала 54 точки продажу видань. Одна з таких точок існувала в Конотопі [17; 175; 176; 182].

В. Гнилосиров (1836 – 1900) – педагог, журналіст і письменник. Його ім'я стоїть у почесному ряду подвижників-громадівців другої половини ХІХ століття, які своєю діяльністю стверджували українське слово й український дух по смерті Т. Шевченка. Закінчив історико-філологічний факультет Харківського університету, де близько зійшовся з О. Потебнею, В. Мовою та

іншими членами студентського гуртка, які поширювали серед народу українські ідеї. Він поклав початок популяризації та розповсюдженню на Охтирщині творів Кобзаря та інших українських письменників. Торгував книгами по селах, відвідував ярмарки. Про книжкову торгівлю в Охтирці влітку 1861 року розповів в одному зі своїх нарисів „П'ять днів із життя Х-го студента (Вічної пам'яті Т. Г. Шевченка)”.

В. Гнилосиров зацікавився і збиранням народнопоетичних скарбів, підтримуючи в цій справі свого товариша, майбутнього видатного філолога і фольклориста О. Потебню. Разом з ним вони обійшли села довкіл Охтирки, зробивши немало цінних записів народних пісень. У 1862 – 1869 вчителював в Охтирці у повітовому училищі. Там брав участь у створенні недільних шкіл, для яких О. Потебня написав український буквар. Пізніше педагогічна доля переносить В. Гнилосирова до м. Звенигородка (тепер Черкаської обл.) та Канева, де він з 1873 по 1895 рік викладав та завідував міським двокласним училищем. Із Каневом пов'язана найвідоміша сторінка з життя цього подвижника – він став опікуном Шевченківської могили, був причетним до зведення першого Шевченкового меморіалу.

Окрім педагогічної, журналістської та фольклористичної діяльності, певну цінність має й літературна діяльність В. Гнилосирова, зокрема, ряд його віршів, присвячених Т. Шевченкові. Його поезії друкувалися в журналах „Основа”, „Зоря”, а окремими виданнями вийшла поема „Закохана” (1893), казка „Царівна-русалка” (1895) та збірка „Оповідання” (1897).

Життя й подвижницька діяльність цього народознавця досі до кінця не досліджені, у тому числі і його зв'язок з Охтирщиною, якій він віддав частку свого життя і таланту [188, с.112-113].

Наприкінці XIX – на початку XX століття книжкова торгівля була добре розвинута і в Сумах. Тільки по вулиці Соборній працювало кілька невеликих паперових магазинів.

Згідно з архівними документами, у грудні 1873 року в Сумах було дозволено відкрити книжковий магазин та бібліотеку для читання

відставному прапорщику В. Росинському, але знайти більш детальні відомості про роботу цього торгівельного закладу поки що не вдалося [53].

Свідоцтво на відкриття книжкового магазину та бібліотеки для читання в м. Суми Московському міщанинові І. Реньє було видане 9 вересня 1876 року [55]. Варто зазначити, що на той час у Харківській губернії було зареєстровано всього лише 16 книжкових магазинів, лавок та бібліотек для читання при них, з яких 14 здійснювали торгівлю в місті Харків, і одна в повітовому місті Ізюм [58]. Старовинні фото Сум зберігають пам'ять про будинок на вулиці Миколаївській (нині не існує) з привабливою рекламною вивіскою, у якому містився торгівельний заклад І. Реньє. На жаль, до нашого часу будинок не достояв.

Найбільш успішним у місті торгівцем вважався І. Ільченко. Його магазин містився в будинку купця Прядкіна по вулиці Соборній. Із рекламних оголошень в місцевих газетах дізнаємося, що туди щоденно надходили в роздрібну торгівлю газети „Русское слово”, „Новое время”, „Речь”, „Раннее утро”, „Утро России”, „День”, „Русские ведомости”, „Киевская мысль”, „Южный край”, „Сумской вестник”, „Польская газета”, журнали „Огонек”, „Солнце России”, „Русская иллюстрация”, „Синий журнал”, „Сатирикон”, „Весь мир”, „Новая всемирная иллюстрация”, „Будильник”, „Всемирная Новь”, „Журнал для хозяек”, „Женское дело”, „Журнал для Женщин”, „Женщина”, „Век”, „Всемирный юмор”, „Всемирная панорама”, „Рампа и жизнь”, „Театр и искусство”, „Жало”, „Стрекоза”, „Геркулес”, журнал „Фарс”, інші.

Під час революції 1905 – 1907 років І. Ільченко звертався до Сумського повітового справника про перегляд книжок у його магазині та відбирання таких, які могли спричинити „хвилювання умів” (див. додаток Ж). Прохання І. Ільченка задовольнили, до припинення військового стану було вирішено тримати відібрані книжки запечатаними у магазині. Проте, у 1909 році, власникові магазину було приписано виплатити штраф у сумі 300 руб. за знайдені знову призначеним Сумським повітовим справником недозволені

книжки. Підприємець змушений був пояснювати ситуацію листом до Харківського губернатора, при чому зауважував, що на період описання, алфавітного покажчика книжок, недозволених цензурою, як таких, ще не існувало, тому і критеріїв відбору не було. Після перегляду справи, постановою Харківського губернатора № 7438 від 12 серпня 1909 року власника книжкового магазину в Сумах І. Ільченка було звільнено від адміністративного стягнення [94].

Окрім вищезазначених двох магазинів в місті Суми працювали крамниці Ф. Удовиченка та М. Михайлова.

В Охтирці торгівлю навчальними виданнями здійснював купець 2-ї гільдії Д. Гордієнко, згідно наданому йому дозволу Харківського губернатора від 3 грудня 1885 року [72]. Дозвіл Харківського губернатора на право торгівлі в місті та повіті книгами та картинами 7 жовтня 1885 року отримав і відставний унтер-офіцер Я. Кузьмін. Колишній дворовий селянин Ольшанської волості Орловського повіту мешкав у власному будинку в Охтирці разом з дружиною, чотирма синами та дочкою і її дитиною з 1881 року. Займався спочатку торгівлею різним збіжжям, писати і читати умів, але, як зазначав у поданні Харківському губернаторові Охтирський повітовий справник „не настільки розвинутий, щоб відрізнити шкідливу книгу від нешкідливої”. Торгував книжками за каталогом Харківського книготорговця Косова [71]. Торгівлю книгами та картинами здійснював у власному галантерейному магазині й Охтирський 2-ї гільдії купець Д. Фоменко, згідно свідоцтва на право торгівлі від 1 березня 1902 року [77]. Міщанин Ф. Колот торгував книгами та картинами в Охтирці у власній лавці посуду, згідно наданому йому свідоцтву від 18 лютого 1902 року [78].

Продаж книг у м. Білопілья здійснювала у власній бакалійній лавці міщанка М. Захарова, згідно виданого їй свідоцтва від 16 березня 1902 року [79].

У Конотопі з 1884 року на вулиці Роменській, поруч з аптекою почав працювати книжково-паперово-галантерейний магазин купця Б. Йофе. Його

продукцією були папір різних сортів російських та закордонних фабрик, книги конторські, копіювальні, ордерні, кишенькові, навчальні, дитячі, різні палітурні матеріали: картон, з деревини та збіжжя, коленкор російський та закордонний, інше.

Утримували власні книжкові крамниці і Кролевецьке та Путивльське повітові земства, в Ромнах – підприємці Губанов, Михайлов, Янкелевський, Сохорь, Глухові – Жуков і Яворський [1, с.5, 19, 33].

Отже, провінційні книгарні були важливою ланкою в системі розповсюдження друкованих видань в Російській імперії, але мали на той час дуже повільний кількісний та якісний зріст. Це пояснюється низькими прибутками від продажу книг та високими цінами на продукцію, що і зумовлювало необхідність поєднання торгівлі різного роду товарами в одній крамниці.

Труднощі збуту, проблеми з оформленням офіційної документації на право торгівлі, претензії з боку губерньського начальства, призводили до того, що багато власників розчаровувалися у такого роду підприємстві та зупиняли свій бізнес. Іноді книготоргівці не мали ніякої підготовки до ведення книготоргової справи та ледве уявляли її перспективи. Але були й подвижники, які створювали свій капітал дуже повільно, шляхом обережної роботи. Однак їх діяльність в провінції не мала великого розмаху.

У другій половині XIX – на початку XX століття чітко визначилось дві протилежні тенденції в провінційній книжковій торгівлі: перша – прибуткове купецьке заняття, друга – різновид ідейно-просвітницької діяльності. Безумовно, за загальної економічної відсталості в Російській імперії першорядне значення щодо забезпечення книгою країни мала діяльність значних видавничих Санкт-Петербурзьких та Московських фірм – М. Вольфа, А. Маркса, О. Суворіна, Ф. Павленкова, І. Ситіна, К. Солдатенкова та ін. Втім, загальні умови економічного розвитку країни у післяреформений період неминуче залучали до активізації діяльності і периферійну

книготоргівельну промисловість, яка, концентруючись у найзначніших культурно-промислових центрах, поступово поширювалася і на інші – переважно губернські міста, а далі – повітові містечка.

3.2. Книгоноші

Початки книгоносіння сягають часів далекого минулого. Під час прощ до монастирів добрим звичаєм було принести із святого місця у подарунок своїм близьким хоча б одну книгу. Таким чином, прочани ставали першими книгоношами друкованих видань.

На розповсюдження видань шляхом книгоносіння вказують і деякі літературні пам'ятки. Наприклад, Є. Гребінка в альманасі „Ластівка” (1841) пише про те, що кожного року його відвідував книгоноша й приносив різну літературу, серед якої були й твори, писані рідною мовою.

Пізнішими розповсюджувачами були так звані „рашевці”, що від хати до хати розносили свій крам, а між ним і книги, по селах. Організованого ж книгоносіння Україна до 20-х років ХХ століття не мала [104].

Розповсюджувати книги Священного Писання шляхом книгоносіння в Російській імперії починали іноземці. З 20-х років ХІХ століття датчанин Отто Форхгамер їздив по губерніях і пропонував Новий Заповіт на російській та німецькій мовах. Оскільки Російське Біблейське товариство у 1826 році закрили – книгоноші пропонували видання Біблейських товариств Лондона та Лейпцига. З 1862 року Синод дозволив видавати Євангелія в Росії. А 2 травня 1869 було офіційно засновано Товариство розповсюдження Священного Писання, до якого увійшли 40 дійсних членів та співробітників.

На відміну від Російського Біблейського Товариства – члени Товариства розповсюдження Священного Писання самі нічого не перекладали та не видавали, а лише сприяли розповсюдженню книг. Спеціальних відділень по містах Російської імперії товариство не мало. Концентрувало книги на своїх складах у Петербурзі та Москві. Книгоноші отримували видання у кредит та

зберігали вдома лише таку кількість, яку були спроможні реалізувати у своїй місцевості. До книгонош висувалися певні вимоги, оскільки вони не просто торгували книгами, але й за потреби мали пояснити зміст, або незрозумілі місця Писання. Більшість книгонош були сільськими священиками.

За тридцятиліття свого існування, до 1893 (року його закриття), товариством було розповсюджено по містах і селах Російської імперії (а це й Україна, Білорусь, Кавказ та Закавказзя) 1 588 413 примірників Священного Писання – Біблій, Псалтирів, Нових Заповітів та його частин. Близько 150 тис. було подаровано або продано за зниженою ціною у лікарні, буцегарні, богадільні та найбіднішим людям [105].

З середини XIX століття набули популярності дешеві книжки для народного читання. У 1856 році в Петербурзі відкрив власну друкарню видатний літературно-громадський діяч П. Куліш. Він започаткував серію „Сільська бібліотека”, де випускав українські твори. За три роки (1860 – 1862) було здійснено 39 видань широкопопулярних „метеликів”. У 1962 року „Сільську бібліотеку” видає ще й друкарня „Департаменту уделов”. Загалом у серії вийшли твори: Т. Шевченка – 8 випусків, П. Куліша – 11, Марка Вовчка – 4, Ол. Стороженка – 5, Ганни Барвінок – 2, Квітки-Основ'яненка – 2, з народних уст – 3.

„Сільська бібліотека” була першою спробою систематичного видання для народу, спробою, що надовго визначила тип саме народної книжки. Окрім Петербурга склади „метеликів” були в Києві, Полтаві, Харкові, Чернігові, Одесі та Львові. Для селянина, що знався досі лише з церковною та лубочною книгою, ці книжечки були справжньою духовною відрадою і провідником у світ знань. Розповсюджувалися такі видання книгоношами, членами різного роду товариств та громадських організацій, педагогічними працівниками, українською інтелігенцією.

На Сумщині книгоношіння існувало, але не було впорядкованим. У журналі „Основа” за 1862 рік згадується факт торгівлі книгами в Охтирському повіті народником, студентом Харківського університету. Але,

як зазначає історик М. Сумцов, торг не склався з причини дуже однобокого підбору книг [199, с.44].

Згідно архівних документів право на розносну торгівлю книгами та картинами в місті Охтирка отримали міщани О. Родіонов та В. Безпалій [81]. Лебединського повіту Рябушинської волості села Гарбузівка селянин Ф. Єрмоєнко отримав дозвіл на право торгівлі на винос книжками та картинами 17 червня 1902 року [80]. У Недригайлові такого роду торгівлею займався міщанин О. Цирульник з дозволу губернатора від 10 грудня 1902 року [82].

У підсумку варто зазначити, що торгівля книгами шляхом книгоносіння велася кустарно, була стихійною, випадковою і тому відсутніх наслідків на формування свідомого читача не давала, хоч загалом читацьке середовище розширювала. Зі збільшенням обсягів книгопотоків така торгівля вже не задовольняла ні видавців, ні потенційних покупців і у країні почали виникати книжкові склади, які накопичували і продавали книги.

3.3. Земські книжкові склади

Харківське, Чернігівське, Полтавське губернські земства мали Центральні книжкові склади, відділення яких працювали в містах губерній.

18 січня 1904 року було прийнято документ, який мав назву: „Правила щодо книжкових складів при нижчих навчальних закладах відомства Міністерства народної освіти”. У ньому, зокрема, зазначалося, що книжкові склади при нижчих навчальних закладах відомства Міністерства народної освіти „відкриваються виключно для продажу таких книг і видань, які призначені для використання у нижчих навчальних закладах та для народного читання” [83]. Вони можуть бути засновані навчальними та іншими відомствами, земствами, суспільними управліннями, попечительствами про народну тверезість, приватними товариствами та

окремими особами. Утримання їх покладається на рахунок засновників. Відкриття таких книжкових складів відбувається з дозволу місцевого губернатора, за клопотанням повітових училищних рад (при початкових училищах) та директорів народних училищ.

Книжкові склади при нижчих навчальних закладах відомства Міністерства народної освіти звільнялися від промислових податків та виборки торгівельних документів. Завідуючими складами призначалися (за їх згодою) особи, які викладали в навчальних закладах. Вони мали право на певні винагороди. Частіш за все, у навчальному закладі книжковим складом та народною бібліотекою завідувала одна і та ж людина.

Кожен такий книжковий склад вів списки надходжень з позначкою повної назви книги та видання а також місця друкування, року, прізвища, імені автора або видавця.

Продаж книг здійснювався у позакласний час, при чому порядок ведення справ на складі затверджувався його засновником за згодою з завідуючим. Нагляд за книжковими складами було покладено на директорів та інспекторів народних училищ. Губернатори мали право здійснювати загальну ревізію складів, або закривати їх за потреби. Інспектори народних училищ щорічно звітували про кількість та загальну вартість книг та видань, відпущених зі складу протягом року [83].

У липні 1909 в Санкт-Петербурзі відбувся перший Всеросійський з'їзд видавців та книготоргівців, на якому було прийнято кілька резолюцій, що визначали розмір знижки на книжковий товар, методи покарання за невиконання постанов. Пропонувалося припинити преміювання та поступки, що надавалися приватним підприємцям під час роздрібною торгівлі виданнями; надавати знижку в розмірі десяти відсотків студентським організаціям, народним вчителям, просвітницьким товариствам, професійним організаціям та товариствам (без права продажу), міським навчальним закладам, ремісничим товариствам, бібліотекам, окрім публічних народних та безкоштовних читалень, у розмірі 15 відсотків – селянським товариствам

та публічним бібліотекам (без права перепродажу); керівникам народних шкіл дозволити торгувати підручниками зі знижкою; земські книжкові склади постачати виданнями за заготівельною вартістю. Крім того, на з'їзді було прийнято резолюцію, за якою всі книгопродавці (в тому числі і земські книжкові склади) отримували 25-ти відсоткову знижку на наукові книги та підручники і 30 відсотків на белетристику.

У 1910 році в Російській імперії існувало 34 губернських земства та 359 земств повітових, загалом 393 земства, але далеко не всі мали книжкові склади. За відомостями 1905 року земських книжкових складів в імперії всього було 142 (32 губернських та 110 повітових), таким чином, 251 земство їх зовсім не мало. У такому разі постачання книгами шкіл та бібліотек коштувало земствам на 10 відсотків дорожче [186, с.15-18].

На з'їзді земських лікарів та представників повітових земств Полтавської губернії, який відбувся 24 вересня – 10 жовтня 1896 року в Полтаві, доповідачі Л. Падалка та С. Балабуха піднімали питання необхідності відкриття книжкових складів при лікарняних земських амбулаторіях. Для народного читання пропонувалося мати книжки за такими темами: 1) Перша медична допомога при нещасних випадках; 2) Про збереження стану здоров'я; 3) Бережіть здоров'я; 4) Поради матерям; 5) Про вагітність та роди; 6) Як зупинити кровотечу; 7) Селянська бесіда про холеру; 8) Дифтерит; 9) „Дурна” хвороба або сифіліс; 10) Як лікувати рани; 11) Чим допомогти великому горю? Як зупинити пияцтво?; 12) Інфекційні хвороби; 13) Про роботи, шкідливі для здоров'я; 14) Про догляд за малечею; 15) Догляд за новонародженим; 16) Штучне вигодовування; 17) Їжа для дітей при віднятті їх від грудей; 18) Гнійне запалення очей у новонароджених; 19) Добра порада; 20) Від чого заводяться пошесті, або лихі хвороби і як їх стерегтися. До цього списку пропонувалося додати твори з природничо-наукових питань та художні твори. У доповіді наводився приклад вдалої роботи книжкових складів при амбулаторіях в Олександрійському повіті Херсонської губернії.

Комісія головуючих повітовими земськими управами Полтавської губернії, заслухавши доповідь Л. Падалки та С. Балабухи „одногосно визнала за необхідне улаштувати склади при повітових земських управах в усіх повітах губернії”. При цьому зазначалося, що найближчим часом при земських лікарнях потрібно відкрити невеличкі бібліотеки [208, с. 86-92].

У документі Охтирської повітової земської управи від 3 вересня 1893 року зазначалася важлива роль земських книжкових складів у доведенні популярних і доступних книжок до населення. А вже 22 лютого 1894 року за № 627 вийшла постанова, у якій говорилося про те, що відкриття в Охтирському повіті відділення книжкового складу визнане вельми корисним і бажаним.

Книжковий склад в Охтирському повіті функціонував шість років до 1900 року. За цей час було продано 8294 примірника книг та 99 картин, а непродана продукція в кількості 1901 примірник книг та 109 картин була повернута на склад всього на суму 141 руб. 27 коп. Ймовірно, нераціонально налагоджена справа призвела до її занепаду в повіті [30].

У Лебедині відділення книжкового складу було відкрито згідно з постановою Лебединського повітового зібрання від 20 лютого 1894 року [73]. Розміщувався він у Народному домі. Завідуючою складом було призначено доньку протоієрея С. Ходську. Відкриваючи склад, земство покладало надію, що більшу частину витрат буде покрито прибутками у перший же рік його існування [119, с.270, 281-289]. На роботу витрачалося 160 руб. за опалення і 240 руб. на заробітну плату завідуючій.

Сподівання земства у перші роки діяльності складу виправдалися. Цьому свідчення показники: у 1895 році продано товарів на суму 1212 руб. 74 коп., 1896 – 1154 руб. 06 коп., 1897 – 1267 руб. 75 коп., 1898 – 1684 руб. 04 коп., 1899 – 2961 руб. 26 коп., 1900 – 3436 руб. 28 коп., 1901 – 3542 руб. 50 коп., 1902 – 3517 руб. 93 коп. Прибутки від роботи складу на 1903 рік склали приблизно 400 руб.

Зважаючи на вищенаведені цифри, С. Ходська у 1903 році прохала повітову управу про збільшення свого окладу з 240 до 360 руб. На що отримала схвальну відповідь [111, с.427-428].

Однак, промислова криза в Російській імперії і події 1905 – 1907 років призвели до того, що Лебединська повітова управа стала боржником губернського книжкового складу. Борг сягнув суми 3596 руб. 14 коп. Повітова управа на той час прийняла рішення: просити дебіторів провести розрахунки за їх рахунками, запропонувавши повітовим управам зробити задля цієї мети довготривалі займи зі страхового капіталу. На борги повітових земств протягом 1906 року нарахувати 4 відсотка річних, а у випадку, коли повітовими земствами не будуть до 1 січня 1907 року погашені їх попередні борги книжковому складу, або не будуть відкриті клопотання перед губернськими земствами про довготривалий заїм для погашення боргу, то на залишену недоплачену суму нарахувати пеню $\frac{1}{2}$ відсотка у місяць, починаючи з 1 січня 1907 року.

Під час продажу повітовим управам книг та іншого просвітительського товару, за цінами беззбитковими для книжкового складу, встановити термін на три місяці для виплати відкритого кредиту, через 3 місяці нарахувати 5 відсотків річних [118, с.63-64]. Становище вирівнялося лише через кілька років [112, с.66-67, 169-170].

У 1903 році було відкрито книжковий склад Роменського повітового земства. На початку своєї діяльності його операції обмежувались постачанням земських училищ підручниками, комплектуванням публічних шкільних бібліотек та бібліотек-читалень а також передплатою книг для учительської земської бібліотеки. Що ж стосувалося власне продажу книжок, то з цією метою виписувалися виключно видання народні для малоосвіченого читача а також дитячі. Розповсюдження таких серед населення проводилось через відділення книжкового складу, що були відкриті при 11 училищах. Але і в такому разі друкована продукція розходила повільно. До причин такого розповсюдження, судячи з відгуків вчителів та завідуючих книжковими

складами, можна було віднести, зокрема, такі: ця справа виявилася новою для земства і службовці не могли дати належної оцінки книгам, щоб у достатній мірі їх розповсюдити, приміщення для складів були зачинені і працювали лише у певний час, вибір видань був обмеженим у зв'язку з тим, що за законодавством 1904 року було дозволено торгувати лише такими, які допущені Міністерством народної освіти у нижчі навчальні заклади та безкоштовні бібліотеки і читальні. Вчителі, які виконували свої безпосередні обов'язки, не мали змоги в усяк час продати книгу, у такому ж становищі опинилися і селяни, які не могли мимохідь завітати до книжкового складу. Треба враховувати і слабку потребу у книзі серед освіченого населення та безгрошів'я.

У 1903 році книжковий склад розпоряджався такими сумами: залишки від попереднього року склали суму 215 руб. 71 коп. та асигнаціями в оборотний капітал складу за кошторисом звітного року 500 руб., загалом 715 руб. 71 коп. Протягом року було витрачено на придбання книг та письмових приладь власне для продажу 1890 руб. 73 коп. (з включенням витрат на пересилку та доставку, палітурні роботи, інше) та на придбання меблів і книжкових шаф 140 руб. 65 коп., загалом 2031 руб. 38 коп. Приведені витрати покривалися наступними коштами: прибутки за продаж книжок та письмових приладь 824 руб. 76 коп. (здано в касу управи 621 руб. 09 коп. та у касі складу 203 руб. 67 коп.), борг вчителів – 619 руб. 93 коп., залишалося на складі товару – 721 руб. 53 коп., було відпущено на поповнення бібліотек – 274 руб. 40 коп., загалом 3110 руб. 16 коп. За рахунками кредиторів борги склали суму 771 руб. 37 коп. Таким чином, відрахування на покриття боргу, без врахування 771 руб. 37 коп., склали суму готівкою та товаром 2338 руб. 79 коп. [167, с.57-59].

Діяльність книжкового складу при Роменській повітській земській управі, головним чином, була направлена на виконання потреб земства у питаннях народної освіти. Зокрема, постачанні початкових училищ повіту підручниками, навчальними та наочними посібниками, придбанні Євангелій

та похвальних листів для видачі у нагороду учням, які закінчили народні училища, поповнення книгами шкільних бібліотек і бібліотек-читалень, відпуску для канцелярії управи і медичних дільниць письмовими приладдями, виписці і продажу письмових та канцелярських приладь школам та приватним особам, поповнення журналами та книгами безкоштовної бібліотеки земських службовців, що працюють при складі.

Згідно з постановами земських зібрань, книги, підручники, навчальні та наочні посібники відпускалися безкоштовно для земських шкіл у повіті, а також видавалися підручники та навчальні посібники керуючим міністерськими училищами для безкоштовної роздачі найбільш бідним учням останніх (Постанова 45 чергового повітового земського зібрання від 28 вересня 1909 року).

Відділенням книжкового складу Роменської земської повітової управи у 1908 році керував Т. Ілляшевич. У тому ж році на складі було книг: з питань сільського господарства – 34 примірники; духовної літератури – 74; з питань медицини та гігієни – 49; історії – 40. Серед видань релігійного характеру були книги про життя давніх християн, пророка Іллі, Тихона Задонського, Пантелеймона цілителя, Петра Митаря, апостола Павла, преподобного Сергія Радоніжського та інші; з питань сільського господарства – „Плодовые сады”, „О крестьянской лошади”, „Средство от засухи”, медичної – „О холере”, „О чуме”, „О брюшном тифе”, „О вреде спиртных напитков”, „О вреде курения”, „Работы вредные для здоровья”; географії – „Сказки природы”, „Как живут китайцы”, „Студеное море и его льды”, „На северных водопадах”; літературно-художніх – „Из народного быта”, „Друг детей”, „Иван Сусанин”, „Правла и кривда”, „Демон” Лермонтова, казки Пушкіна, „Вій” Гоголя, інші.

Постачальниками видань були книжкові магазини В. Думнова (замовлення підручників), Д. Тихомирова, магазин „Труд”, книговидавництво та склад Ситіна у Москві, книжковий склад В'ятського губернського земства, комітет Харківського товариства розповсюдження грамотності, щодо картин та письмових приладь – склад видань „Грсьманъ и

Кнебель”, хромолітографія Є. Фесенко (Одесса), склад Дитятківського товариства паперових фабрик (Київ), Лов’янов (Гомель), інші. Знижки мали від 20 до 30 відсотків.

Роменське повітове земське зібрання у 1908 році дійшло висновку: “Під час ревізії книжкового складу комісія угледіла, що такий виконує своє призначення з задоволення потреб шкіл навчальними книгами та посібниками, при чому приносить відомий грошовий прибуток для земства, який міг би бути збільшений, якщо б склад випикував необхідні предмети з перших рук. Ведення звітності потребує впорядкування” [115, с.59-60].

У 1910 році на придбання підручників, навчальних та наочних посібників було асигновано земським зібранням 6500 руб., а витрачено, включаючи пересилку, палітурні роботи, класні журнали та інше 3744 руб. 56 коп.; від попередніх років залишилось на суму 1177 руб. 04 коп., таким чином, підручників, навчальних та наочних посібників нараховувалось у складі на суму 4921 руб. 60 коп., а було видано у земські училища на суму 2965 руб. 33 коп. та у міністерські – 210 руб. 35 коп., всього на 3175 руб. 68 коп.

На поповнення книгами шкільних бібліотек та бібліотек-читалень було виписано книг на суму 494 руб. 82 коп., включаючи палітурні роботи, на складі залишалось книг на 724 руб. 22 коп., всього на 1219 руб. 04 коп. Відпущено у 34 бібліотеки на суму 955 руб. 77 коп. і залишалось на 1911 рік книг на 263 руб. 27 коп.

Євангелій та похвальних листів було виписано на суму 384 руб. 06 коп., від попередніх років залишалось на 90 руб. 52 коп., видано 410 руб. 18 коп. таким чином, на 1 січня 1911 року залишок склав 126 руб. 52 коп., прибутки – приблизно 10 відсотків.

Окрім того, у восьми відділеннях книжкового складу на 1 січня 1910 року було книг на 235 руб., по відділенням виторг складав суму 10 руб. 70 коп. Загальний річний оборот 5896 руб. 47 коп. Грошова виручка дорівнювала 544 руб. 67 коп., з яких було здано в Роменське казначейство

367 руб., а інша сума 177 руб. 67 коп. отримана касою управи та перерахована в прибуток книжкового складу.

Вчителям та учням народних училищ відпускалися для продажу в кредит письмові приладдя під розписку, тому борг складав суму 221 руб. 60 коп., від попередніх років ця сума дорівнювала 99 руб. 64 коп., а загалом – 321 руб. 24 коп.

Різним земським закладам було відпущено товару на суму 588 руб. 57 коп.

У навчальному році посібники пересувного музею були видані під розписку завідуючому Рогінцівського училища для четвертого року навчання та по закінченню навчальних занять були повернуті.

Загалом книжковим складом та його відділеннями обслуговувалось у 1910 році 66 народних училищ та 5 міністерських училищ, поповнено фонди 35 публічних шкільних бібліотек та бібліотек-читалень(див. табл. Д1).

При книжковому складі працювала безкоштовна бібліотека, якою користувались 150-160 осіб, головним чином викладачі.

У 1912 році на придбання підручників, навчальних та наочних посібників було асигновано земським зібранням 5000 руб., а витрачено, включаючи пересилку, палітурні роботи, класні журнали та інше 5967 руб. 83 коп.; від попередніх років залишилось на суму 2161 руб. 88 коп., таким чином, підручників, навчальних та наочних посібників нараховувалось у складі на 8129 руб. 71 коп., а було видано земським училищам – на 6116 руб. 54 коп.

На складі залишалось книг на суму 13 руб. 60 коп., та було виписано на 83 руб. 51 коп.

Євангелій та похвальних листів було виписано на 611 руб. 74 коп., від попередніх років залишалось на 8 руб. 47 коп., видано 533 руб. 22 коп. таким чином, на 1 січня 1913 року залишок склав суму 154 руб. 80 коп.

Окрім того у шести відділеннях книжкового складу на 1 січня 1912 року було книг на 164 руб., по відділенням книг не поверталось, таким чином на 1 січня 1913 року в шести відділеннях залишалось книг на суму 164 руб.

Грошовий виторг дорівнював 7869 руб. 57 коп., з яких було здано у Роменське казначейство 270 руб., 60 коп. витрачено готівкою на покупки по складу канцелярських приладь на суму 20 руб. 48 коп., відпущено у кредит викладачам у 1912 році на 199 руб. 17 коп., відпущено на вимогу управи підручників, навчальних посібників, Євангелій та похвальних листів на 6649 руб. 76 коп., канцелярських приладь для закладів на 716 руб. 72 коп. та залишалось у касі складу 12 руб. 84 коп. Крім того, отримано боргів з викладачів та службовців по земству безпосередньо касою управи за 1911 рік на 176 руб. 76 коп.

Вчителям та учням народних училищ відпускалися для продажу в кредит письмові приладдя під розписку, тому борг складав суму 199 руб. 17 коп. Загалом книжковим складом та його відділеннями обслуговувалось у 1912 році 82 народних училища (див. табл. Д2).

Наведені статистичні дані доводять прибутковість роботи книжкового складу Роменської повітової земської управи [168; 169]. Втім, слід зазначити і недоліки: книжковий склад, як і раніше, займається придбанням підручників та навчальних приладь у місцевих торговців, що на думку комісії удорожчає коштовність підручників, якими школи постачаються за рахунок земських коштів, управі слід було б звернути свою увагу та організувати постачання книг та навчальних посібників з перших рук, на сортування підручників, що повертаються з причин зношеності училищами на склад, тому що між ними зустрічалися примірники книг, які ще годилися для використання [116, с.87-88].

Загалом витрати земства на книжковий склад щорічно складали суму більше 3 тис. руб. Як довго працював склад допоки не відомо.

Документи свідчать про те, що у 1902 році для Конотопської повітової земської управи книжковим складом Чернігівського губерньського земства,

що почав працювати з 1895 року, надіслано книг на загальну суму 408 руб. 99 коп., повернено до складу книг на 54 руб. 35 коп. [33]. Вочевидь, Конотопська земська управа мала зацікавленість у друкованій продукції.

Обіг складу навчальних посібників, тобто витрати Сумського земства на придбання навчальних посібників для шкіл на початку ХХ століття коливався в межах від 8 до 10 тис. руб. на рік.

Кількість книжкових складів при нижчих навчальних закладах Сумського краю періоду 1861– 1917 років визначити складно. Така праця потребує ретельного дослідження фондів Канцелярії народних училищ і тому є мало дослідженою сторінкою історії. Праця зі збирання даних триває.

Таким чином, відділення губернських книжкових складів, що являли собою примітивне поєднання книгозбереження та книгорозповсюдження, тобто тут зберігалася література й відбувалася торгівля книжками, зіграли важливу роль у розвитку книговидавництва, поширенні друкованих видань. Їх діяльність у Сумському краї, у більшості випадків, була неприбутковою справою для повітових земств, але при цьому на зібраннях гласних відмічалось, що робота книжкових складів є явищем „досить бажаним та корисним”, „таким, що полегшує населенню доступ до книги”. Закриття відділень губернських складів визнавалось болючою проблемою. „Застосувати таку міру – означає знищити те, що признане попередніми земськими зібраннями бажаним та корисним”, – повідомлялось в журналах засідань повітових земських зібрань. Тому влада повітових містечок Сумського краю намагалася до останнього зберегти книжкові склади у повітах. Прийдешня радянська влада здобутки у розробці питання розповсюдження видань через книжкові склади не зруйнувала. В цьому можна вбачати спадковість кращих традицій поколінь.

3.4. Ярмарки

В умовах формування загальнодержавних національних ринків важлива роль належала ярмаркам. Ярмарки – загальні торги, на яких впродовж певного встановленого терміну, проводиться торгівля всілякого або тільки певного роду товарів.

Історія вітчизняної ярмаркової справи налічує вже майже тисячу років. Перша документальна інформація про традиційні щорічні торговища, що проводилися у Київській Русі, яка дійшла до нас, датується першою половиною XII ст. Від самого початку ці попередники великих ярмарків проводилися поблизу монастирів по храмових святах. Першими місцями їхнього проведення були укріплені поселення у Києві, Чернігові, Ніжині, Кролевці, Ромнах.

Проводилися великі ярмарки й пізніше. У XV – XVI ст. на цих щорічних торговищах українські виробники продавали віск, селітру, кримську сіль та вироби зі скла. Основними покупцями були російські торговці. Варто зазначити, що українські ярмарки того часу мали важливе міжнародне значення, тому їхніми учасниками традиційно виступали купці інших європейських країн і навіть Близького Сходу.

Після приєднання України до Росії українські ярмарки стали частиною загальноросійської ярмаркової системи. Наприкінці XIX – початку XX ст. роль ярмарків різко знижується у зв'язку з остаточним формуванням загальноросійського ринку, розвитком мережі залізниць і налагодженням постійних господарських зв'язків між товаровиробниками.

Як зазначає історик Д. Багалій, „торгівля поширилася в XVIII ст., коли життя в Слобідській Україні зробилося спокійнішим. Не дивно, що вона особливо розвинулася у північній частині Слобожанщини – у Сумському полку, де жити було безпечніше од татарських нападів, бо його захищали собою Охтирський полк, Гетьманщина та Белгородський край” [5, с.136-141].

На відкриття ярмарок треба було отримати дозвіл від уряду та прохання від населення. Ярмарки були і в полкових містах, і в містечках чи слободах, і в панських селах.

Вже у 1658 році сумчани звернулись до уряду з проханням, щоб „быть ярмаркам на Сумине трижды в год, как и государевых запорожских городах живут ярмарки” [195, с.336].

У XVIII ст. у місті відбувалось 4 ярмарки: середні Троїцька та Успенська, великі – Збірна (пізніше Олександрівська) і Введенська (тривали по 20-30 днів і залучали до себе купців з найвіддаленіших міст України, Росії та з-за кордону) [2, с.12,14,148-150; 5, 232,388,413].

На Введенську ярмарку, як зазначають архівні документи, у 1854 році було завезено книг та паперу на суму 3000 руб. (продаж – 1500 руб.) [96].

З першої половини XIX ст. ярмаркова торгівля стала поступово занепадати. Розвивалась стаціонарна торгівля. У 1863 в місті було 117 магазинів і крамниць, у 1912 – 79, проте їх товарообіг був у три рази більший ніж у 1863 [171, с.179; 204, с.28].

На картині К. Трутовського „Сорочинський ярмарок” зображено визначну культурно-історичну пам’ятку XVIII ст. – Воскресенську церкву. З свідчення самого художника, колоритні постаті на „Сорочинському ярмарку” – то теж базарний люд із Сум. Цікаво, що художник, пишучи це полотно, детально вивчав ярмаркування в Сумах [147].

Набуває розвитку торгівля і місті Ромни. Починаючи з XVIII століття Роменський Іллінський ярмарок випереджає в торгових оборотах інші міста України. Про нього згадується в щоденнику Якова Марковича, записках за 1724 – 1734 роки. У кінці 60-х років XVIII століття, як засвідчує Рум’янцевський літопис України, Ромен мав уже чотири великі ярмарки. Найбільший з-поміж них Іллінський – продовжувався чотири тижні. 10 квітня 1803 року було підписано план перенесення ярмарку за межі міста, що відчутно вплинуло на його розмах.

Варто підкреслити, що Іллінський ярмарок відігравав важливу роль не лише в розвитку торгівлі, промислового виробництва, ремесла і сільського господарства краю, але мав великий вплив на зародження і розвиток культури в Ромнах.

Роменські ярмарки, особливо Іллінський, вели в той час жваву торгівлю книгами. На ярмарок відправляли свої книжки для продажу Києво-Печерська Лавра, що мала тут своє власне подвір'я, Чернігівська Іллінська друкарня та інші, в тому числі іноземні друкарі. Відомий документ, який засвідчує, що книгопродавець Троїцької Іллінської Чернігівської друкарні Микита Зогій прямував на ярмарок до Ромен (а потім до Харкова) для продажу книг трьома возами з помічником.

Князь Шаликов, що відвідав ярмарок 1802 року, заводив знайомство із світською жінкою „біля книжної лавки”. І мабуть ця книжкова лавка була не одна, оскільки генерал-губернатор Куракін відводить для книжкових лавок цілий ряд в новому гостинному дворі. Як свідчив І. Аксаков, в 40 – 50-х роках XIX століття в Ромнах збували книги купці Ісаєв, Дмитрієв, Манукін та інші. Іллінський ярмарок з нетерпінням чекали численні любителі старожитностей, котрі сподівались (не без підстав) знайти тут старовинні рукописи, гетьманські універсали та привілеї [98].

Двічі (1843 та 1845 роки) побував в Ромнах Т. Шевченко.

З Іллінським ярмарком пов'язані імена великого російського композитора М. Глінки, бібліографа С. Пономарьова, історика О. Лазаревського та багатьох інших діячів науки, літератури та мистецтва.

На Іллінському ярмарку одержували замовлення і збували свої прекрасні вироби і роменські золотарі А. Атович, А. Післяківський, М. Золотар, Ф. Скидан.

Ярмаркова торгівля в Ромні почала занепадати з переведенням Іллінського ярмарку до Полтави, де він проіснував до 70-х років XIX століття. Після Іллінського найбільш тривалими ярмарками в Ромнах були Вознесенська (38 днів) та Маслянська (42 дні).

Загалом же у Роменському, Гадяцькому і Зінківському повітах переважали малі ярмарки строком до 5 днів, які не дуже позначалися на книжковій торгівлі (див. табл. И1).

Отже, у ХІХ столітті ярмаркова торгівля книгами в Сумському краї була поширеною формою розповсюдження друкованого слова. Найбільш прибутковим був Іллінський ярмарок у Ромнах, але мали значення і невеликі ярмарки в повітах.

3.5. Народні читання

Одним із проявів занепокоєння громадськості питанням народної освіти стало проведення безплатних народних читань, які проводилися з професорами та викладачами університетів, найпідготовленішими викладачами міських гімназій та училищ і, як правило, супроводжувалися т. з. „туманними картинами”. Вони користувалися попитом і викликали увагу слухачів.

Сам термін „народні читання” вірно визначити неможливо. У різних країнах, в різні епохи, та навіть у різних місцевостях однієї й тієї ж країни, вони різнобічні. У вузькому тлумаченні це поняття означає публічні читання вже надрукованих книг та брошур, або публічні лекції.

В Росії до 1871 року не існувало законодавчої бази, яка б регламентувала процес проведення народних читань. Законом 1863 року право читати лекції було надано попечителям навчальних округів з дозволу губернатора, а у Петербурзі – за згодою міністра народної освіти, внутрішніх справ, головного начальника ІІІ відділення канцелярії Його Імператорської Величності та військового генерал-губернатора. Після розгляду особовою комісією у складі міністрів військових та внутрішніх справ у 1871 році доповіді С.-Петербурзького генерал-губернатора Трепова про необхідність народних читань було дозволено проводити читання приватним особам.

Почалась розробка загальних правил їх улаштування в губернських містах (прийняті у 1876 році). За ними читання дозволялися на прохання товариств та приватних осіб, попечителями навчальних округів, та за згодою губернаторів. Матеріальна частина витрат лягала на організаторів читань, а нагляд за їх проведенням – на директорів народних училищ. Не дозволялося проводити читання на фабриках і заводах. На обговорення допускалися лише видання, погоджені Вченим комітетом міністерства народної освіти або Синодом. Читати лекції дозволялося лише особам, які отримали на те дозвіл директора народних училищ або губернатора.

До 1894 року ці правила місцеві адміністрації тлумачили як повну заборону на читання, тому і відомостей про їх проведення не зустрічалося. У 1887 році дозвіл на їх проведення надавався безпосередньо головам комітетів. У 1888 році в повітових відділеннях єпархіальних училищних рад вводилося проведення читань під керівництвом парафіяльних священиків та у шкільних приміщеннях. Дозвіл отримували від єпархіальних архієреїв. У більшості своїй такі читання носили виключно релігійно-навчальний характер. У 1889 році було дозволено проводити народні читання у більш великих повітових містах Харківського навчального округу під наглядом місцевого начальника освіти. У 1894 році було видано правила проведення народних читань для всіх місцевостей імперії.

Щодо видань, які дозволялося використовувати та розповсюджувати під час читань, треба сказати, що у проміжок часу з 1877 до 1891 року вчений комітет допустив для народних читань всього лише 132 брошури, а у наступні чотири роки каталог дозволених для народних читань творів збільшився лише на три книги, у 1895 їх було всього 287. У 1896 році міністерство народної освіти дозволило читати в аудиторіях усі книги, допущені в бібліотеки нижчих навчальних закладів, їх загальна кількість дорівнювала 718 назв. Не допускалися книги іншими мовами, як тільки російською.

Деякі зміни відбулися у зв'язку з початком Першої світової війни. Департамент народної освіти циркуляром від 19 січня 1916 року звернувся до губернських управ, піднімаючи питання про задоволення освітніх потреб населення, що викликані подіями та умовами військового часу. На думку міністерства „обов'язком не лише відомства освіти, а й всіх інтелігентних сил країни є прийти у цьому відношенні на допомогу народу та відповісти на його запити повідомленням відомостей, які вірно висвітлювали події, що відбуваються, а рівно зберегти той бадьорий, впевнений в собі настрій, який нині відчувається скрізь та укріпити загальний патріотичний підйом народного духу” [113, с.317-339]. Визначаючи за необхідне на той час організацію цілого ряду заходів з позашкільної освіти, міністерство на перший план висувало справу організації народних читань з питань війни та пов'язаних з цим читань історичного та географічного характеру.

На нараді з питань позашкільної освіти, яка відбулася 26-28 липня 1916 року при Харківській губернській земській управі, було затверджено систематичний звіт постанов, стосовно підготовки та проведення народних читань в умовах військового часу. До них прикладався список брошур на допомогу лекторам у висвітленні подій на фронтах, які були дозволені для використання і розповсюдження (загальна кількість – 80 назв творів). Література у списку була поділена на 9 розділів: причини великої європейської війни; сучасна війна у технічному відношенні; держави, які беруть участь у війні; про Червоний Хрест; питання суспільного життя в Росії у зв'язку з війною; про алкоголізм; державна допомога жертвам війни та їх сім'ям; хроніка війни; белетристичні твори і війна. До розповсюдження і обговорення пропонувалися оповідання Гі де Мопассана, О. Гаршина, Г. Сенкевича, О. Толстого, М. Немировича-Данченка [113, с.317-339].

Читання відбувалися здебільшого у приміщеннях навчальних закладів, найманих будинках, казармах. Іноді під час читань можна було почути музику та співи, іноді на додаток до читань влаштовувалися літературні вечори, загальнодоступні концерти, драматичні вечори.

Кількість читань протягом року коливалась між цифрами 10-47 в губернських містах, в повітових – 17-34, в селах показники були різними [105, с.595-598].

У Харківській губернії протягом 1911 року було задіяно читаннями 300 аудиторій, у 1915 – близько 500-550, середнє число читань дорівнювало 12-13, середня кількість слухачів у кожному пункті – 140-150, кількість читань – близько 6 – 6 тис. 600, загальне число відвідувачів – близько 90 тис. (табл. Е2).

Не зважаючи на здавалося б такі високі показники, висновок Харківської губернської земської управи був невтішним: якщо народні читання є однією із найбільш доступних та легко здійснюваних форм позашкільної освіти, якщо вони перебувають у тісному зв'язку з іншими заходами у цій галузі, то число народних аудиторій повинно було б дорівнюватись числу народних шкіл, або, у крайньому разі, народних бібліотек губернії. Між тим, співвідношення це далеко не було досягнуте: у 1916 році в губернії нараховувалось 2256 шкіл, 1027 народних бібліотек та лише 500 пунктів, у яких велися народні читання [105, с.595-598]. Турбувала і безсистемність читань, випадковість у виборі тем, відсутність зворотного зв'язку від слухачів.

Сумський повітовий комітет грамотності, за дозволом міської управи, проводив народні читання раз на тиждень (переважно у святкові дні) о 15-й або 16-й годині в залі будинку Сумського земства. Зокрема, з 13 березня 1894 року протягом двох з половиною місяців комітетом було проведено 9 читань, які відвідали 2852 особи. Зал Сумського земства не міг навіть вмістити більшу кількість бажаючих слухачів. У програмі зазначалися 9 тем: приниження на землі Господа Ісуса Христа; життя св. Митрофана Воронізького; життя св. Миколи; про смутні часи на Русі та обрання царем Михайла Федоровича Романова; початки християнства на Русі; великий піст; Вітчизняна війна 1812 року; „Пень о царе Иване Васильевиче, молодом опричнике и удалом купце Калашникове” М. Лермонтова; „Князь

Серебрянный” О. Толстого. У проведенні читань використовували не тільки „туманні картини”, а ще й були запрошені хори Соборної та Миколаївської церков, які виконували відповідні до читань релігійні співи, а оркестр 28-го Драгунського Новгородського полку виконав під час читань про царя Михайла Федоровича гімн „Коль славен наш Господь”. Все це мало неабиякий вплив на аудиторію. Кожного року земство асигнувало на подібні заходи комітету грамотності більше 100 руб. [122].

У січні 1904 року Сумське сільськогосподарське товариство почало також вводити в свою роботу таку форму, як народні читання. У селах Токарі, Стецьківка, Віри, Велика Чернеччина та Верхня Сироватка земським агрономом та агрономом товариства були проведені читання на теми: обробка парю, посів кормових рослин, очищення насіння, машини та знаряддя праці. Сумське повітове земство асигнувало на проведення читань 600 руб., які більшою частиною йшли на оплату праці агроному товариства і частково на наочний показ-демонстрацію рекомендацій товариства, у тому числі на розповсюдження друкованих видань [120, с.122-123, 350].

На засіданні Сумського повітового земського зібрання, яке відбулося 14 жовтня 1907 року, було прийнято проект інструкції для повітових завідуючих позашкільною освітою. У ньому, зокрема, зазначалися їх завдання: використання засобів для постановки читань, як-то ліхтарів, картин, брошур, наочних посібників та ін.; складання та ведення списку лекторів, складання розкладу для читань із зазначенням часу, місця проведення та змістом і кількістю друкованих матеріалів; нагляд за пересуванням у повіті картин, ліхтарів, брошур для читань і несення відповідальності за їх стан; складання звітів повітовим управам про проведення народних читань; складання відповідно до наявних засобів списків „туманних картин” та брошур, які потрібно придбати; складання за дорученням повітових управ доповідей про народні читання повітовому зібранню, надання до повітових управ звітів, реєстрація існуючих у повіті недільних шкіл та ознайомлення з їх діяльністю; ознайомлення з наявними у повіті навчально-допоміжними закладами, які

користувалися матеріальною допомогою земства. При цьому зазначалося, що завідуючий позашкільною освітою входить до складу повітових шкільних комісій та губернських зібрань з питань позашкільної освіти [121, с.245-247].

Протягом 1914 року у недільні та святкові дні, за виключенням двох місяців, коли не проводилися роботи, читання з „чарівним ліхтарем” проходили у народній бібліотеці при Павлівському цукрорафінадному заводі. У сільських училищах народні читання проходили в Битиці, Степанівці, Стецьківці, Низах, Ульянівці та п'ятому Сумському земському училищі. Варто зазначити, що на 1 січня 1915 року в Сумському повіті працювало 115 безкоштовних початкових народних училищ відомства Міністерства народної освіти, а разом з міським чотирикласним училищем, одним вищим початковим училищем, ремісничим училищем, приватними навчальними закладами третього розряду та недільною школою таких нараховувалось 124 [162, с.4-16].

У Лебединському повіті протягом 1912 року було проведено 108 народних читань, на яких прочитано 301 твір. Читання відвідали 21136 осіб, у тому числі 8666 чоловіків, 2793 жінок, дітей: хлопчаків – 7351 та дівчаток – 2325. Оскільки на кожному читанні було в середньому прочитано по три твори, то точна кількість слухачів дорівнювала приблизно 363408 осіб.

За змістом читання поділялися таким чином:

морально-етичні – 48;

белетристика – 149;

з історії – 50;

з географії – 32;

з природничих наук – 30;

з питань гігієни – 4.

Читання проводилися у приміщеннях волосного правління, дитячого притулку, казармах поліцейських, Народному домі, Лебединській лікарні, церковнопарафіяльній школі, ясел та земських училищ. Лекторами були у 114 випадках вчителі земських училищ, у 7 випадках – законовчителі, у 5

випадках – учні Штепівського ремісничого училища, 3 рази – псаломщики, двічі – учні церковних шкіл, 1 раз – столоначальник кримінальних справ та у 34 випадках – завідувачі позашкільною освітою.

1915 рік був у Лебединському повіті найбільш насиченим за кількістю проведених народних читань – 210, слухачів 37566 осіб. У 1911 році таких нараховувалось 25. У попередні роки влаштовувалось лише 5-10 читань на рік з кількістю слухачів не більше однієї тисячі. Виключення становило село Будки, де читання проводилися за ініціативи попечительниці народного училища М. К. Чаплиць з 1904 року у приміщенні притулку „Яслі”.

У звіті екстремому повітовому земському зібранню 1913 року відмічалось, що читання, за відсутності у повіті всілякої просвіти для дорослих, є єдиною формою передачі тих чи інших відомостей дорослому неосвіченому населенню та засобом пробудження у освічених інтересу до читання. У той же час відмічалось, що читання не мали системного характеру за відсутністю спеціально підготованих лекторів [114, с.35-38].

У більшості земств була прийнята пересувна система та самі читання, здебільшого, проводилися сільськими вчителями.

У Роменському повіті в 1897 – 1898 навчальному році читаннями було охоплено 9 населених пунктів, під час яких було розповсюджено лише 14 брошур та 132 картини (із загальної кількості по Полтавській губернії 314 брошур та 4088 картин на 81 читання) [106, с.134-135, 150]. З кожним роком ці показники зростали.

Відомо, що протягом 1911 року в Роменському повіті було проведено чотирма лекторами 107 читань, тобто на одного лектора припадало 27 читань. Кожне читання супроводжувалось роздачею листків та продажем за пільговими цінами (за півціни) брошур на прочитані теми (табл. Е1). Такі видання роздавалися і під час консультацій і користувались особливим попитом [170, с.25-27].

Полтавська губернська земська управа щорічно виділяла на постачання земських шкіл чарівними ліхтарями та читаннями до них 2 тис. руб., так, що

на початку 1900 року нараховувалось 100 ліхтарів, надісланих у повіти, брошур близько 300 та картин близько 4 тис. [165, с.60-61].

У 1901 році Полтавська комісія народних читань мала метою систематизувати читання, що проводилися за її безпосередньої участі. Для цього було складено списки читань з питань історії на місцях. Потім ці читання були доповнені таким чином, що з них склалися послідовні у хронологічному порядку серії, в основі яких було покладено книгу Тихомирова „История нашего царства”, як таку, що найбільш підходила з дозволених керівництв. Ці серії з дев’яти читань з картинами до них та двома примірниками керівництва, були розіслані в усі повітові управи у безповоротне користування.

Комісією було розіслано також 83 народних читання з 1064 картинами, поділеними на 15 серій, по 5-6 читань у кожному, за умови користування ними протягом двох місяців. Таким чином, у 1910 році було виміняно 10 серій і 50 читань. Однак, слід зазначити, що зворотного зв’язку від повітових управ не відчувалося і Комісією було вирішено певний проміжок часу сприяти відкриттю народних читань лише у найбільших населених пунктах повітів [166, с.55-57].

У 1911 році Полтавське сільськогосподарське товариство зібрало відомості про продаж та безкоштовну роздачу літератури. Наведені факти свідчать, що в губернії продаж здійснювали не всі сільськогосподарські товариства, а деякі просто не подали потрібних даних. Обіги окремих організацій не перевищували 15 руб. Загалом лише 13 товариств займалися продажем, 6 з них – під час виставок, інші – одночасно зторгівлею насінням, знаряддями праці та іншими предметами. Головним чином продавалися видання Полтавського сільськогосподарського товариства, з яких перше місце посідав календар „Хуторянин”.

Відносно безкоштовної роздачі сільськогосподарської літератури наводилися факти: відомості про такого роду діяльність подали лише 42 організації, але й вони не вказали вартість видань; 62 товариства літературу

роздавали, але відомостей про кількість не зазначили (див. табл. К1, К2). Насамкінець, 105 товариств вказали на те, що роздачі літератури не проводили. Але таку інформацію потрібно сприймати не дослівно, оскільки під час читань листівки відповідного змісту роздавалися агрономом, а не товариством. Тому розповсюдження видань, слід розуміти, здійснювалося більшістю сільськогосподарських товариств. Кількість розданої друкованої продукції коливалася в межах від 18 до 600 примірників, в середньому по губернії на товариство припадало 188 видань.

В Роменському повіті розповсюджувалися видання повітового земства, брошури Полтавського сільськогосподарського товариства, листки (метелики) журналу „Рілля”, календар „Хуторянин”, інше. Більшість розповсюдженої літератури стосувалося землеробства, скотарства, травосіяння, культури кормових рослин, садівництва, городництва. Невелика кількість – про кооперацію, економічні заходи земств, кооперативний збут продуктів сільського господарства та виставки, птахівництво, мінеральні добрива, укріплення пісків.

Народні читання є однією із найбільш доступних та легко здійснюваних форм розповсюдження літератури. Продумана система їх проведення, сприяла задоволенню освітніх потреб населення. Пропонована слухачам під час читань видавнича продукція слугувала засобом оперативного інформування про аграрні здобутки, події у суспільно-політичному житті країни та регіону. Безкоштовність та масовість заохочувала відвідувачів, сприяючи культурі читання.

Однак, підвищення попиту на книжки для народного читання в середині та другій половині 90-х років XIX ст. приводить до чергового збільшення кількості таких видань. Втім, вже на кінець 90-х років стало зрозуміло, що видання книг для народу високими темпами практично не впливало на його свідомість.

Висновки до третього розділу

Провінційна книжкова торгівля у другій половині XIX – на початку XX століття розвивалася в достатній мірі самостійно по відношенню до місцевого книговидання та за інтенсивністю переважала останнє. Розмахом і стабільністю не відзначалася. Стаціонарно працювали книгарні, земські книжкові склади; на винос торгівлю провадили книгоноші, приватні підприємці на ярмарках, базарах; як засіб розповсюдження літератури громадськими діячами, земськими лікарями, вчителями, агрономами-практиками повітів використовувалися народні читання.

Юридичною основою провінційної книжкової торгівлі було затверджене 9 лютого 1865 року „Положення про мито на право торгівлі та інших промислів”, згідно з яким утримання книжкових магазинів відносилось до торгових дій без сплати мита. Ця, здавалося б вигідна для підприємців пропозиція, була, однак, обмежена подальшими постановами Головного управління у справах друку. Тому книгарні, головним чином, утримували заможні купецькі родини, або власники магазинів і друкарень. Контролюючи попит на літературу, вони чітко усвідомлювали перспективи розпочатої справи. Книжкова торгівля не була для них головним прибутковим заняттям, радше короточасним пунктом продажу на місцях. У книгарнях здебільшого торгували столичними періодичними виданнями та канцелярським приладдям. Між торговцями існувала жорстка конкуренція, зокрема на постачання підручниками навчальних закладів регіону. Не можна сказати, що у цей період книготорговці досягли у своїй справі великих успіхів, однак цінність їх починань не викликає сумніву.

Відкриття земських книжкових складів – прогресивне для свого часу рішення суспільства. Перш за все, це вирішувало питання доступності книги та її здешевлення. У тих місцевостях, де були відсутні книгарні, земські книжкові склади ставали єдиним джерелом надходження книг до селянства та навчальних закладів округи.

Однак, нерідко замість основного завдання – постачати літературою земські школи та бібліотеки – переважала торгівля канцелярськими товарами. Економічні важелі руйнували благі починання. Робота велася з прибутком лише там, де земство вкладало достатньо головного капіталу. Складна звітність та активне листування відлякували. Тим не менш земські книжкові склади відіграли свою важливу роль у розповсюдженні друкованого слова.

У підсумку слід зауважити, що в Сумському краї до 1917 року головним джерелом надходження книг залишалися ярмарки та базари, як найбільш доступна форма отримання видавничої продукції.

ВИСНОВКИ

Історія видавничої справи нашої держави взагалі та Сумщини, зокрема – цікава і малодосліджена сторінка культурно-духовного процесу розвитку народу. Перлини людської думки, народжені й виплекані, зокрема й на Україні, завжди збуджували й живили розум. Дорогу в життя прокладали їм видавці та друкарі, невтомна праця яких сприяла збагаченню культури, рідного слова, розвитку наукової думки, суспільно-політичного устрою, розповсюдженню знань.

Книговидання – важлива галузь людської діяльності. Вона забезпечує закріплення та передачу інформації в часі та просторі у вигляді текстового й ілюстративного матеріалу, що є найпоширенішим засобом у цій галузі на наш час. Відповідно до загальної теорії комунікацій, книга залишається найважливішою формою існування й розповсюдження інформації, способом організації твору індивідуальної свідомості в знакову систему для сприйняття її суспільною свідомістю. Книжкове виробництво, як галузь економіки суспільства і як важлива сфера його духовного зростання, постійно поповнює його інтелектуальний потенціал новою інформацією та закріплює накопичені знання як духовну спадщину, соціальний досвід людства.

Процес активізації книговидання припадає на період після реформи 1861 року. Серед інших змін, що відбувалися в країні, розвивається, стрімко збільшується кількість видавничих підприємств, зростає відсоток приватних друкарень, рівень їхнього технічного обладнання, кількість та якість виробленої продукції. Часом найвищих досягнень стає період 1910 – 1913 років, втім, початок світової війни знижує можливості книговидання цього періоду.

У ході проведеного дослідження виявилось, що головними осередками видавничої справи Сумського регіону періоду 1861– 1917 років були повітові та позаштатні містечка Суми, Охтирка, Білопілля, Лебедин, Ромни, Конотоп,

Глухів, Кролевець, Путивль. Перші друкарні на Сумщині виникли ще у XVIII ст. в Глухові, колишній гетьманській столиці.

В цілому на початок XX століття вже було відкрито більше 40 приватних та державних друкарень в межах території сучасної Сумщини. Тому можна стверджувати, що регіон був значним осередком друкарської справи в дореволюційній Україні. Тут було сформовано міцні друкарські підприємства, які протягом тривалого часу довели свою конкурентоспроможність.

Різновиди видавничої продукції друкарень з'явилися не одразу. Процес їх урізноманітнення як значних духовних досягнень народу, був досить тривалим. Наприкінці XIX століття цим питанням опікувалося Головне управління у справах друку, яке диктувало видавцям умови, за якими можна працювати в цій галузі виробництва.

У 60-70-х роках XIX століття, із значним зростанням кількісних показників видавничої продукції, в країні активно розвивається процес формування типології видань, які, з певними змінами, набули теперішніх форм. Офіційні, наукові, науково-популярні, науково-виробничі, навчальні, громадсько-політичні, довідкові, літературно-художні та інші видання, розраховані на значно ширші, ніж у попередні десятиліття, кола читачів протягом досить короткого часу набувають найбільш досконалого вигляду за змістом та конструкцією.

Як з'ясувалося в ході проведеного дослідження, у період 1861 – 1917 років найбільш масового розповсюдження на території Сумського краю набули видання офіційні. У місцевих друкарнях виробляли широкий спектр видавничої продукції. Це були видання наукові, науково-популярні, літературно-художні, довідкові, рекламні тощо.

Незважаючи на цензуру, на початку XX століття спостерігається кількісне зростання наукової літератури, з'являється елітарна художня література, книги для широкого загалу, підручники. Книга із явища рідкісного перетворювалася на явище буденне. Водночас, різновидів

видавничої продукції українською мовою було небагато, адже повністю охопити найприхильніші до української книги верстви населення заважали несприятливі адміністративні умови. На той час ще не було сприятливих умов для того, щоб українська книга посідала таке ж місце, як і російська, а тим більше займала провідне становище.

І до сьогодні достеменно невідомо скільки і яких книжок було видано в період від 1798 до 1916 року. Перший бібліографічний репертуар книг, виданих на Україні, з'явився у 80-ті роки XIX століття. Це був посібник М. Комарова „Бібліографічний покажчик нової української літератури”, поява якого стала своєрідним актом протесту проти царських переслідувань української культури. Видання не було повним, але праця бібліографа, яка не мала підтримки з боку уряду, довела, що український народ має давні культурні традиції.

У період становлення інформаційного суспільства має велике значення процес отримання, переробки та використання здобутої інформації. У відповідності до цього відбувається постійний кількісний та якісний зріст засобів масової інформації, посилення їх ролі та значення в усіх суспільних процесах. Тому закономірним є інтерес до витоків сучасної періодики. Але, якщо історія формування загальнодержавної системи періодичної преси висвітлена достатньо детально, то процес зародження місцевої (провінційної) преси залишається маловідомим пластом історії і сьогодні. У дослідженні вперше було проаналізовано стан розвитку місцевої преси крізь призму документів, що збереглися до нашого часу.

Розглянуто також передумови та процес становлення і розвитку місцевої преси на основі структурно-логічних та проблемно-тематичних ознак. За цими ознаками пресу можна поділити на групи: універсальні та спеціалізовані; громадсько-політичні, релігійно-духовні, професійні, науково-освітні, мистецькі, сільськогосподарські, торгово-економічні, промислово-виробничі, рекламно-довідкові, видання телеграм. За періодичністю – одноденні, щоденні, тижневі, щомісячні, двомісячні,

щодадні, щоквартальні, піврічні, щорічні, такі, що виходили двічі на тиждень, тричі на тиждень, з невизначеним терміном виходу. За ознакою видавця – приватні; органів державного управління та самоуправління; партійні; студентсько-учнівські; громадських, наукових та фахових товариств, з'їздів.

Як з'ясувалося, у межах території сучасної Сумщини в місцевих друкарнях видавалися значна кількість різнопланових за змістом і характером інформації періодичних видань. Найбільшу групу представляли видання науково-освітні, однак набули поширення й громадсько-політичного спрямування, сільськогосподарські, рекламні газети та журнали. За допомогою такої преси сучасні дослідники можуть відтворити об'єктивну картину минулого.

На початку ХХ століття найпереконливішим і найдешевшим засобом проінформувати потенційних споживачів про конкретний товар або конкретну послугу стає реклама. Документи свідчать про те, що до 1917 року реклама на вулицях і площах міст та селищ Сумщини користувалась особливим попитом. Існували зачатки конкуренції. Зростали потреби інформувати населення про суспільно-політичні події у регіоні, різноманітні акції, рішення органів місцевого самоврядування, виборчі кампанії тощо.

Благоустрій міст вимагав організації постійних вітрин, на що зверталася особлива увага земств. Наприкінці ХІХ – початку ХХ століття в Сумському регіоні набувають популярності рекламні оголошення, афіші, преїскуранти, інше. Частіше це були об'яви про театралізовані вистави. Як засоби реклами широко використовувалися книги та різноманітні довідники.

З'ясовано також, що Сумська земля дала українській культурі, письменству багатьох книговидавців і бібліофілів. Це, зокрема, М. Парпура, М. Богданович, С. Барановський, І. Лисенков (Лисенко), М. Гербель, С. Пономарьов, М. Лазаревський, М. Судієнко, П. Куліш, К. Пашков тощо.

У процесі аналізу книготорговельної мережі регіону було зроблено висновок, що у переважній більшості книгарні утримували власники

приватних друкарень, які, контролюючи попит, намагалися видавати і цілком певну, розраховану на якнайшвидше розповсюдження, літературу.

Проаналізувавши роботу книжкових складів ми дійшли висновку про те, що відділення губернських книжкових складів, які являли собою примітивне поєднання книгозбереження з книгорозповсюдженням, тобто тут зберігалася література й відбувалася торгівля книжками, зіграли важливу роль у розвитку видавничої справи, поширенні друкованих видань. Їх діяльність на території сучасної Сумщини у період 1861– 1917 років, у більшості випадків, була неприбутковою справою для повітових земств, але при цьому полегшувала населенню доступ до книги. Тому влада повітових містечок намагалася до останнього зберегти книжкові склади. Прийдешня радянська влада здобутки у розробці питання розповсюдження видань через книжкові склади не зруйнувала. В цьому можна вбачати спадковість кращих традицій поколінь.

В умовах формування загальнодержавних національних ринків важлива роль належала ярмаркам. Унікальні природні ландшафти Сумщини створювали прекрасні умови для розвитку торгівлі. Через територію нинішньої Сумщини проходило кілька важливих торговельних шляхів. Ця географічно-кліматична специфічність і обумовлювала особливості історичного розвитку краю, де впродовж тисячоліть відбувалися контакти між місцевим населенням та торговцями різних країн.

Спочатку Суми займали своє перше місце у ярмарковій торгівлі у північній частині Слобожанщини, дещо пізніше вони поступилися першим місцем Харкову. Набуває розвитку торгівля і в Ромнах. Іллінський ярмарок набрав значення оптового і міжнародного. На ярмарок відправляли свої книжки для продажу Києво-Печерська Лавра, що мала тут своє власне подвір'я, Чернігівська Іллінська друкарня та інші, в тому числі іноземні друкарі. Отже, у XIX столітті ярмаркова торгівля книгами на території сучасної Сумщини була поширеною формою розповсюдження друкованого слова. Найбільш прибутковим був Іллінський ярмарок в Ромнах, але мали значення і невеликі ярмарки у повітах.

Певну благотворну роль у системі позашкільної освіти населення та розповсюдженні друкованих видань відігравали народні читання, втім суттєво не змінювали ситуації щодо загальної освіченості населення країни, оскільки на той час були несистематизовані і недостатньо продумані у плані їх підготовки і проведення.

Отже, здійснене дослідження дає підстави для таких висновків:

1. В українській історіографії питання розвитку пресо- та книговидання періоду 1861 – 1917 років в Україні, та на території сучасної Сумщини зокрема, розроблено лише частково.

Проведений аналіз літератури засвідчив, що спеціальні дослідження з розглянутого питання відсутні. Фактичний матеріал розпорошений у значному масиві опублікованих робіт більш загального характеру. Втім, певний внесок у вивчення проблеми розвитку книговидання другої половини ХІХ – початку ХХ ст. взагалі і на Сумщині, зокрема зробили вчені різних поколінь дореволюційного, радянського та пострадянського часу.

2. Джерельну базу даного дослідження склали архівні джерела; музейні фонди; статистичні та інші збірники; історико-краєзнавчі розвідки; матеріали періодичних видань (або журнально-газетний матеріал); спогади безпосередніх учасників подій.

Для досягнення мети дисертаційного дослідження були опрацьовані документи, що зберігаються в фондах ЦДІАК України, Держархівів Сумської, Харківської, Чернігівської, Полтавської областей, а також друковані матеріали НБУВ, ХДНБ, фонди науково-довідкових бібліотек музеїв області. І хоча джерельна база є достатньо широкою для розгляду нашої проблеми, потребують більш ретельного вивчення архівні документи.

3. Сумський регіон був значним осередком видавничої справи в дореволюційній Україні. Тут діяло більше 40 друкарень та палітурних майстерень. Статистичні дані свідчать про те, що майже 30 відсотків підприємств такого профілю Харківської губернії знаходилося на території сучасної Сумщини (73,4 проти 26,6 відсотків). У співвідношенні до

губернського міста Харків (63, 5 проти 15 відсотків) повітове містечко Суми мало 9 власних друкарень проти 38.

Дані по Чернігівській губернії не менш переконливі: якщо не враховувати місто Чернігів, то у трьох містах Сумського краю було зосереджено 11 друкарень проти 21 в 13 інших містах губернії. У процентному відношенні лише одне місто Конотоп – 10,8 проти 15,8 відсотків у місті Чернігів. Повітове місто Ромни на Сумщині мало 15 власних видавничих підприємств, на відміну від губернського Чернігова, у якому працювало лише 6 таких закладів.

4. Практичним результатом дослідження став каталог неперіодичних та продовжуваних видань 1861 – 1917 рр., складений на основі бібліографічних покажчиків, фондів наукових бібліотек, архівів, музеїв регіону. До каталогу було вміщено більше 400 виявлених одиниць друкованої продукції. В ході подальшого дослідження загальна кількість виявлених назв склала 1133 одиниці, тобто до вже надрукованого каталогу було додано 669 записів, з яких завдяки приватним колекціонерам – 8, електронному каталогу Російської державної бібліотеки (РДБ) – 661. Переглянуто – 847 записів РДБ, з яких 71 – на групи видань та 115 раніше занесених до каталогу, таких, що мають як бібліотеки України, так і Російської Федерації.

У результаті з'ясовано: більше половини виявлених книг нині фонди бібліотек України не мають. У загальному їх масиві лише 10 відсотків зберігаються як у бібліотеках України, так і Російської Федерації.

5. Книжкова продукція видавничих осередків Сумського краю періоду 1861 – 1917 років піддавалася типологічній класифікації. Книжкові видання типологізовано за функціональним призначенням (офіційні, наукові, науково-популярні, виробничо-практичні, навчальні, громадсько-політичні, довідкові, рекламні).

Типологічна характеристика, проведена спираючись на статистичні дані щодо кількості назв книжкових видань за різними ознаками типологічної схеми.

Найбільша кількість видавничої продукції припадає на офіційні видання (47,04 відсотка), близько до них – довідкові (40,07 відсотків). Наступне місце посідають видання наукові, науково-популярні, навчальні (до 4-х відсотків). Незначна кількість громадсько-політичних, літературно-художніх, рекламних (до 2-х відсотків).

Серед газетно-журнальних видань виділено такі основні види, як журнали, газети, котрі типологізовано за: видавцем (приватні; органів державного управління та самоуправління; партійні; студентсько-учнівські; громадських, наукових та фахових товариств, з'їздів); періодичністю (щоденні, щомісячні, з невизначеним строком виходу).

За ознакою видавця (або власника) преса регіону була представлена журналами та газетами: приватними – 9; органів державного управління та самоуправління – 2; партійними – 2; студентсько-учнівськими – 11; громадських, наукових та фахових товариств, з'їздів – 3.

За періодичністю преса Сумського краю досліджуваного періоду була представлена журналами та газетами: щоденними – 6, тижневими – 9, іншою періодизацією – 12; за типами друкованої продукції: газетами – 16, журналами – 11.

Найбільша кількість газет належала власникам друкарень, і якщо ті навіть не були безпосередніми засновниками видань, згодом всі права на випуск і право володіння редакціями газет переходили до них.

Політичні мотиви стали причиною закриття багатьох видань. Зокрема, припинили своє існування „Крестьянская газета” та „Сумской голос”.

У період 1861 – 1917 спостерігається інтерес до участі студентів у загальнолітературній і науковій періодиці. Її тематичне розмаїття сприяло розвитку естетичних смаків студентів, школярів, допомагало набути певні теоретичні і практичні знання. Гімназисти отримували перші навички редакторської, журналістської та образотворчої майстерності, знайомилися з суспільно-політичним життям світу і країни, друкували власні поетичні та прозові твори.

Отже, у межах території сучасної Сумщини в місцевих друкарнях видавалися значна кількість різнопланових за змістом і характером інформації періодичних видань. Найбільшу групу представляли видання громадсько-політичного спрямування, однак набули поширення науково-освітні, сільськогосподарські, рекламні газети та журнали. За допомогою преси сучасні дослідники можуть відтворити об'єктивну картину минулого.

6. Наприкінці XIX – на початку XX століття набули розвитку рекламні повідомлення. У процесі дослідження виявлені такі жанри: оголошення, „життєва історія”, преїскурант, каталог, афіша, бібліографічна реклама вивіска, вітрина. У видавничій сфері періоду 1861 – 1917 реклама розвивалась у двох напрямках: рекламування власне видавничої продукції і рекламування інших продуктів та послуг засобами друкованого слова. При цьому перший напрям стимулював розвиток другого, формуючи окреме явище – друковану рекламу.

7. Вагомою культурно-будівничою силою свого часу були і видавці Сумщини, розповідь про яких заслуговує на окреме дослідження. Серед найбільш ушлюблених – П. Куліш, М. Лазаревський, М. Парпура, інші. Редакторська та видавнича діяльність була суттєвою складовою їх професійної біографії. Маючи великий організаційно-видавничий досвід вони в певній мірі будували теоретичні концепції та виробляли принципи видавничої діяльності, переводячи її з площини аматорської у площину професійну. На різних етапах своєї практики ці люди в широкому розумінні слова сприяли піднесенню ролі книги, читання, культури загалом.

8. Сумщина мала достатньо розвинуту систему розповсюдження книжкових видань. У багатьох повітах працювали відділення губернських книжкових складів, книжкові магазини, проводилися народні читання та ярмарки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Адресная книга книгопродавцов, издателей, торговцев нотами, редакций газет и журналов, библиотек и заведений печати в России 1903 – 1904 г. – СПб : Изд-е Р. Эд. Гинлейн, 1904. – 108 с.
2. Аксаков М. Исследование о торговле на украинских ярмарках / М. Аксаков. – С-Пб. : Университетская типография, 1858. – 354 с.
3. Алексеев Л. Д. Печать большевиков Украины в период реакции (1907 – 1910 гг.) / Л. Д. Алексеев ; МВД УССР ; Киевская высшая школа. – К. : Типогр. № 5 Комитета по печати при СМ УССР. – 242 с.
4. Багалій Д. І. Історія Слобідської України / Д. І. Багалій. – Х. : „Дельта”, 1993. – 256 с.
5. Багалеї Д. І. Матеріали для історії колонізації і быта Харківської і частини Курської і Вороніжської губерній в XVI – XVIII ст. Т.2. / Д. І. Багалеї.– Х. : Типографія К. П. Счасні, 1890. – 437 с.
6. Белашов В. І. Глухів – столиця Гетьманщини (До „Глухівського періоду” історії України (1708 – 1782 рр.)) / В. І. Белашов. – Глухів : РВВ ГДПУ, 2005. – 220 с.
7. Березовський О. М. Українська преса Наддніпрянщини: пропаганда та відновлювання національних домагань українства (1905 – 1907 рр.) : Автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.08 / О. М. Березовський ; КНУ ім. Т. Г. Шевченка. – К., 2004. – 20 с.
8. Бібліографія української преси 1816 – 1916. – К.: Держвидав України, 1930. – 230 с.
9. Бондаренко В. В. Розвиток комерційної реклами на сторінках періодики Східної України середини XIX — початку XX століття / В. В. Бондаренко // Наук. зап. Ін-ту журналістики. – 2002. – Т. 7. – С. 62-64.

10. Бриль М. Н. Географія розміщення книговидавничої справи і книготорговельної мережі в українській РСР / М. Н. Бриль // Український історико-географічний збірник.– К., 1972. – Вип.2. С.265-278.
11. Булах Т. Історія реклами у видавничій справі / Т. Булах // Вісник книжкової палати. – 2007. – № 8. – С.37-40.
12. Бюллетень Сумської сільськогосподарської дослідної станції. Вип. III. Октябрь 1946 год. – Сумы : Сумская облтипография, 1946. – 116 с.
13. Видавнича справа та редагування в Україні : статті і джерела (XIX – перша третина XX ст.) : навч. посібн. / [за ред. Н. Зелінської]. – Львів : Світ, 2003. – 612 с.
14. Власенко В. М. Гальковський Микола Михайлович / В. М. Власенко, Ю. В. Голод // Сумщина в іменах: енциклопедичний довідник. – Суми, 2004. – С.87.
15. Георгієвська В. В. Становлення та розвиток рекламно-довідкової преси на території Східної України XIX – на початку XX століть : Автореф. дис. ... канд. наук із соціальних комунікацій 27.00.05 / В. В. Георгієвська; Київський ун-т ім. Т. Шевченка. Ін-т журналістики. – К., 2009. – 18 с.
16. Георгій Нарбут: альбом / [авт.-упорядн. П. О. Білецький]. – К. : Мистецтво, 1983. – 119 с., іл.
17. Глухівська книжкова лавка // Чернігівщина: енциклопедичний довідник. – К., 1990. – С.169.
18. Гнедич А. Обзор фабрично-заводской промышленности Харьковской губернии. Вып.1 / А. Гнедич, С. Аксенов. – Харьков : Типография Адольфа Дарре, 1899. – 246 с.
19. Гринченко Б. Д. Земские книжные склады / Б. Д. Гринченко. – Чернигов : Типография губернского земства, 1895. – 86 с.

20. Гутковський В. В. Українська преса Наддніпрянщини в національно-культурному та державотворчому процесі (друга пол. XIX – 1920 р.) : Автореф. дис. ... канд.. іст. наук : 07.00.08 / В. В. Гутковський; Львівський нац. ун-т. – Львів, 2002. – 22 с.
21. Давидченко Т. С. Формування понять „тип”, „типологія” в теорії та практиці журналістики, їх сутність і визначення / Т. С. Давидченко // Інформаційне суспільство. – 2006. – Вип.4. – С.49-51.
22. Демченко Е. П. Сатирическая пресса Украины. 1905 – 1907 гг. / Е. П. Демченко. – К. : Наукова думка, 1980. – 128 с.
23. Державний архів Сумської області (Держархів Сумської обл.), ф.1, оп.1, спр.41, арк.84.
24. Держархів Сумської обл., ф.1, оп.1, спр.82, арк.24-31.
25. Там само, спр.73, арк.10.
26. Там само, спр.194, арк.5.
27. Там само, спр.104, арк.4.
28. Там само, ф.1, оп.2, спр.18, арк..169, 138, 145, 86, 103.
29. Там само, Ф.571, оп.1, спр.1, арк.16-17
30. Там само, Ф.759, оп.1., спр.824, арк.1-297.
31. Там само, Ф.780, оп.1, спр.5, арк.3.
32. Там само, Ф.813, оп.1, спр.91, арк. 1-35.
33. Там само, оп.31, спр.75, арк.38.
34. Там само, ф.961, оп.1, спр.79, арк.3.
35. Там само, спр.205, арк.5.
36. Там само, спр.239, арк.1-5.
37. Там само, спр.240, арк.1-5.
38. Там само, спр.241, арк.1-5.
39. Там само, спр.242, арк.1-5.
40. Там само, спр.243, арк.1-5.
41. Там само, спр.244, арк.1-5.

42. Там само, спр.318, арк.1-5.
43. Там само, спр.338, арк.1-5.
44. Там само, ф.1199, оп.1, спр.26, арк.4-5, 9.
45. Там само, ф.Р-6, оп.1, спр.572, арк.1-14.
46. Там само, ф.Р-2340, оп.2, спр.8, арк.30.
47. Там само, ф.Р.-2362, оп.1, спр.11, арк.12-13.
48. Там само, арк.128-136.
49. Там само, арк.236-237.
50. Там само, арк.255-256.
51. Державний архів Харківської області (Держархів Харківської обл.), ф.3, оп.244, спр.129, арк.19.
52. Держархів Харківської обл., ф.3, оп.252, спр.20, арк.8.
53. Там само, спр.27, арк.61, 66.
54. Там само, оп.256, спр.6, арк.54.
55. Там само, оп.264, спр.15, арк.78.
56. Там само, оп.268, спр.11, арк.32.
57. Там само, оп.268, спр.11, арк.51.
58. Там само, оп.271, спр.14, арк.44.
59. Там само, оп.273, спр.10, арк.89.
60. Там само, оп.279, спр.6, арк.64,68.
61. Там само, спр.6а, арк.109.
62. Там само, спр.6а, арк.521-522.
63. Там само, спр.6а, арк.17-18.
64. Там само, спр.19, арк.10.
65. Там само, оп.281, спр.10, арк.12.
66. Там само, спр.68, арк.7.
67. Там само, спр.70, арк.6.
68. Там само, спр.73, арк.7.
69. Там само, спр.78, арк.1.
70. Там само, спр.130, арк.21.

71. Там само, спр.154, арк.4,8.
72. Там само, спр.177, арк.1-5.
73. Там само, оп.282, спр.502, арк.6-13.
74. Там само, спр.904, арк.25.
75. Там само, спр.904, арк.22-24.
76. Там само, спр.904, арк.18-19.
77. Там само, оп.283, спр.240, арк.11.
78. Там само, арк.32.
79. Там само, арк.43.
80. Там само, арк.68.
81. Там само, арк.92, 196.
82. Там само, арк.218.
83. Там само, спр.611, арк.6.
84. Там само, спр.689, арк.19.
85. Там само, спр.706, арк.1.
86. Там само, спр.689, арк.1.
87. Там само, арк.9.
88. Там само, арк.9зв.
89. Там само, арк.15.
90. Там само, арк.17.
91. Там само, спр.703, арк.41-42.
92. Там само, арк.72.
93. Там само, спр.706, арк. 4.
94. Там само, спр.1099, арк.1-12
95. Там само, спр.1145, арк.1.
96. Там само, ф.51, оп.1, спр.35, арк.1-12.
97. Там само, ф.304, оп.1, спр.2700, арк.1.
98. Там само, спр.2954, арк.1-2.

99. ДСТУ 3.017-95. Видання. Основні види. Терміни та визначення. – [Чинний від 1996-01-01]. – К. : Держстандарт України, 1995. – 47 с. – (Національні стандарти України).
100. Діброва Г. В. Іллінський ярмарок: (історико-краєзнавчий нарис) / Г. В. Діброва, В. В. Панченко. – Ромни : Роменська міська друкарня, 1993. – 69 с.
101. Дмитрієнко М. Ф. Листовки більшовицьких організацій України 1917 – 1920 рр. як історичне джерело / М. Ф. Дмитрієнко. – К. : Політвидав України, 1980. – 304 с.
102. Доклады Сумской уездной Земской Управы уездному земскому собранию очередной сессии 1913 года. По бухгалтерскому и земельно-окладному отделам с приложением свода постановлений Земского Собрания. – Сумы : Типо-лит. П. К. Пашкова, 1914. – [4], 32 с.
103. Дроздова О. В. Видавнича та інформаційно-бібліографічна діяльність просвітницьких осередків Полтавщини (другої половини ХІХ – поч. ХХ ст.) : Автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.08 / О. В. Дроздова; Полтавський ун-т. споживчої кооперації України. – Полтава, 2001. – 22 с.
104. Енциклопедія українознавства. Загальна частина. Перевидання в Україні. Т.3. – К. : Вид-во „Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 1995. – 365 с.
105. Энциклопедический словарь / [издатели Ф. А. Брокгауз, И. А. Эфрон]. – СПб, 1897. – Т.40. – С.595-598.
106. Ежегодник Полтавского губернского земства на 1898 год. Год четвертый. – Полтава : Типо-литография И. А. Дохмана, 1900. – 271 с.
107. Женченко М. І. Видання правничої літератури в Україні: історичний, типолого-тематичний та редакційно-видавничий аспекти: дис. ... канд. наук. із соціальних комунікацій : 27.00.05 /

- М. І. Женченко ; Київський нац. ун-т. ім. Т. Шевченка, Ін-т журналістики. – К., 2008. – 282 с.
108. Животко А. П. Історія української преси / А. П. Животко; упоряд., авт. іст.-біогр. нарисів та приміт. М. С. Тимошик. – К. : Наша культура і наука, 1999. – 368 с. – (Сер. „Літературні пам’ятки України”).
109. Жиленко І. Р. Питання культури і мистецтва на сторінках газети „Сумської голось” (1905) / І. Р. Жиленко // Вісник Сум ДУ. Серія Філологія. – 2007. – № 2. – С.31-36.
110. Жирков Г. В. История цензуры в России XIX – XX вв. : учеб. пособ. – М. : Аспект Пресс, 2001. – 230 с.
111. Журнал очередного XXXIX/XII Лебединского уездного земского собрания 21 и 22 сентября 1903 года с приложениями. – Лебедин: Типография М. Е. Когона, 1904. – 640 с.
112. Журнал XLVII очередного Лебединского уездного земского собрания 25, 26, 27 и 28 октября 1911 года с приложениями. – Лебедин : Типография М. Е. Когона, 1912. – 122 с.
113. Журнал очередного Лебединского уездного земского собрания за 1916 год. – Лебедин : Типография Совета раб. и кр. депутат., 1919. – 840 с.
114. Журнал экстренного Лебединского уездного земского собрания 15, 16 ноября и 10 декабря 1913 года с приложениями. – Лебедин: Типография М. Е. Когона, 1914. – [266] с.
115. Журналы и доклады 44-го очередного Роменского уездного земского собрания 1908 года. – Ромны. : Типография бр. Дельберг, 1909. – [2], XIII, 463 с.
116. Журналы и доклады 46-го очередного Роменского земского собрания 1910 года. – Ромны. : Типография Р. Г. Дельберг, 1911. – XIII, 375, 111 с.

117. Журналы и доклады 47-го очередного Роменского уездного земского собрания 1911 года. – Ромны. : Типография Р. Г. Дельберг, 1912. – IX, 324, 116 с.
118. Журналы XLII / XV очередного Лебединского уездного земского собрания 24, 25, 26 и 27 октября 1906 года с приложениями. – Лебедин: Типография М. Е. Когона, 1907. – 830 с.
119. Журналы XXIX / II очередного Лебединского уездного земского собрания 2 и 3 октября 1893 года и экстренного собрания 20 февраля 1894 года с приложениями. – Лебедин : Типография М. Е. Когона, 1895. – 242 с.
120. Журналы очередного Сумского уездного земского собрания 30 сентября, 1, 2, 3, и 4 октября 1904 года с приложениями. – Сумы: Типо-литография К. М. Пашкова, 1905. – 392 с.
121. Журналы очередного Сумского уездного земского собрания с 10-го по 14-е октября 1907 года с приложениями. – Сумы : Типо-литография К. М. Пашкова, 1908. – 380 с.
122. Журналы Сумского очередного уездного земского собрания 20, 21, 22, 23 и 24 сентября 1894 года с приложениями. – Сумы: Типо-литография К. М. Пашкова, 1895. – 226 с.
123. Журналы Сумского Уездного Земского Собрания очередной сессии 17-22-го сентября 1913 года. С приложениями. – Сумы: Типографія Т-ва печатного дела И. Г. Ильченко и братья, 1914. – 126 с.
124. З історії книги на Україні / АН УРСР; ЦНБ; Відп. ред. С. К. Гутянський. – К. : Наук. думка, 1978. – 113 с.
125. З історії Лебединщини. Вип. 3. Неповторні миттєвості : збірник. – Суми : Слобожанщина, 1994. – 124 с.
126. Загуменна О. І. Становлення та розвиток книготорговельної бібліографії (XVIII – XX ст.) : Автореф. дис. ... канд. пед. наук : 07.00.08 / О. І. Загуменна; КНУКіМ. – К., 2002. – 22 с.

127. Закон України Про видавничу справу // *Голос України*. – 1997. – 22 лип. – С.4-6.
128. Зелінська Н. В. Наукове книговидання в Україні: історія та сучасний стан: навч. посібник для студ. вищ. навч. закл. / Н. В. Зелінська. – Львів: Світ, 2002. – 267 с.
129. Зелінська Н. В. Поетика приголомшеного слова: Українська наукова література ХІХ – початку ХХ ст. / Н. В. Зелінська. – Львів : Світ, 2003. – 352 с.
130. Іванівська дослідно-селекційна станція: Путівник / УААН, Ін-т цукрових буряків, ІДСС наукова бібліотека ; Відп. за вип. Г. В. Кулик. – Суми : Козацький вал, 2002. – 20 с.
131. Іванов В. Контент-аналіз як формалізований метод дослідження документів / В. Іванов // *Філософська і соціологічна думка*. – 1994. – № 3-4. – С.211-224.
132. Ігнатенко В. Українська преса (1816-1923) : Іст.-бібліогр. етюд / В. Ігнатенко. – К. : Держвидав України, 1926. – 86 с.
133. Ісаєвич Я. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми / Я. Ісаєвич. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. – 520 с.
134. Історія видавничої справи Сумщини. Збірник документів та матеріалів. 1861 – 1920 / [упорядник Н. С. Подоляка]. – Суми : Мрія-1, 2007. – 128 с.
135. Кароєва Т. Р. Книговидавнича справа Поділля: тенденції розвитку (друга половина ХІХ – початок 30-х років ХХ ст.) : дис. ... канд. іст. наук: 07.00.08 / Т. Р. Кароєва ; Київ. нац. ун-т культури і мистецтв. – К., 2004. – 215 арк., дод. арк. 217-509; бібліогр.: арк.187-215.
136. Касаткін К. П. Цензурні умови існування київської преси (1905 – 1907) / К. П. Касаткін // *Наук. зап. Ін-ту журналістики*. – 2001. – Т.3. – С. 65-67.

137. Каталог неперіодичних та продовжуваних видань 1861 – 1917 рр., створених у межах території сучасної Сумщини: (Матеріали до бібліографічного репертуару) / [укладач Н. С. Подоляка]. – Суми: Слобожанщина, 2009. – 32 с.
138. Книга в России. Ч.2. Русская книга девятнадцатого века / [под ред. В. Я. Адарюкова, А. А. Сидорова]. – М : Госиздат, 1926. – 521 с.
139. Книга в Україні, 1861– 1917 : Матеріали до репертуару укр. кн. Вип. 1-8 / Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського; Укладачі С. Й. Петров, С. С. Петров; Наук. ред. В. Ю. Омельчук. – К., 1999 – 2006.
140. Книга і друкарство на Україні / [за ред. П. М. Попова]. – К. : Наукова думка, 1964. – 234 с.
141. Книговедение: Энциклопедический словарь. А – Я / [редкол. Н. М. Сикорский и др.]. – М. : Сов. энциклопедия, 1982. – 664 с., ил., 12 л. ил.
142. Корж Л. В. Освітня діяльність земств Харківської губернії (В кінці ХІХ – на початку ХХ століття) : дис. ... канд. пед. наук. 13.00.01/ Л. В. Корж; Сумський держ. педагогічний ін-т ім. А. С. Макаренка. – Суми, 1999. – 190 с.
143. Кревецкий І. Початки преси на Україні 1776 – 1850 / І. Кревецкий. – Львів : Світоч, 1927. – 128 с.
144. Крижанівська Т. Пантелеймон Куліш – першорядна зірка української культури: письменник, видавець, редактор / Т. Крижанівська // Вісник книжкової палати. – 2009. – № 8. – С.37-40.
145. Купченко В. В. Діяльність земств України у розвитку освіти (1864-1914 роки): дис. ... канд. іст. наук. 07.00.01 / В. В. Купченко; Харківський держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Х., 1997. – 183 с.

146. Лагутенко О. Від модерну до конструктивізму: Книжкова графіка Василя Кричевського // О. Лагутенко // Родовід. – 1995. – № 3 (12). – С.62-71.
147. Лакшкул З. В. К. О. Трутовський. Життя і творчість / З. В. Лакшкул. – К. : Мистецтво, 1974. – 234 с.
148. Ленський О. В. Історія преси і журналістики / О. В. Ленський. – Суми : Ткачов О. О., 2009. – 400 с., іл.
149. Лозняк М. М. Роль української науково-популярної книги кінця ХІХ – початку ХХ століття у формуванні інформаційної культури суспільства та особистості та взаємозв'язку між ними / М. Лозняк. – Львів: [Атлас], 2003. – 77 с.
150. Лозняк М. М. Українська науково-популярна книга кінця ХІХ – початку ХХ ст. як соціокультурний феномен: З історії виникнення та становлення / М. М. Лозняк. – Львів : Атлас, 2000. – 376 с.
151. Малиновська Н. Л. Українська книга другої половини ХІХ – першої чверті ХХ століття на півдні України: Історико-книгознавчий і бібліографічний аспекти : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.08 / Н. Л. Малиновська; НАН України. Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. – К., 2005. – 218 арк.; рис.
152. Манько М. О. Суми та сумчани у документах сучасників. Книга перша (1655-1919) / М. О. Манько. – Суми : Мрія-1, 2005. – 425 с.
153. Мармазова О. І. Просвітницька діяльність земств в Україні (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / О. І. Мармазова; Донецький держ. ун-т. – Донецьк, 1998. – 180 с.
154. Матеріали з історії національної журналістики Східної України початку ХХ століття / [укладачі Н. М. Сидоренко, О. І. Сидоренко]. – К. : Дослідницький центр історії української преси, 2001. – 448 с.

155. Методологія та організація наукових досліджень: конспект лекцій / [укладач В. М. Кислий]. – Суми : СумДУ, 2009. – 111 с.
156. Михайлин І. М. Історія української журналістики. Період становлення: від журналістики в Україні до української журналістики. – вид. 3-тє, доп. і поліпшене / І. М. Михайлин. – Х. : Прапор, 2004. – 320 с.
157. Михайлин І. Журнал Охтирської чоловічої гімназії „Школьный луч” (1916-1917) як тип учнівського видання / І. Михайлин // Журналістика: наук. зб. / [за ред. Н. М. Сидоренко]. – К. : Ін-т журналістики Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка, 2006. – С.19-27.
158. Муратов М. В. Книжное дело в России в XIX и XX вв. / М. В. Муратов. – М.-Л. : Социально-экономическое издательство, 1931. – 258 с.
159. Національна періодика початку ХХ століття: розвиток і реалізація української ідеї державотворення : матеріали міжнародної наукової конференції, 8-9 грудня 2006 р. / Київ. нац. ун-т. ім. Т. Шевченка. Ін-т журналістики; За ред. Н. М. Сидоренко. – К., 2006. – 166 с.
160. Наукові праці Іванівської дослідно-селекційної станції 1901-1997 рр. : науково-допоміжний бібліографічний покажчик : до 100-річчя Іванівської дослідно-селекційної станції / Українська академія аграрних наук, Центральна наукова сільськогосподарська бібліотека Інституту цукрових буряків, Іванівська дослідно-селекційна станція. – Суми : Обласна друкарня, Козацький вал, 2000. – 68 с.
161. Низовий М. А. Вступ до книгознавства: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / М. А. Низовий. – К. : Кондор, 2009. – 143 с.
162. Обзор работ Сумской сельско-хозяйственной опытной станции с 1906 г. по 1910 год / [составил В. И. Сазанов]. – Сумы : Типография И. Г. Ильченко, 1911. – 16 с.

163. Огієнко І. І. Історія українського друкарства / [упоряд., іст-біогр. нарис та приміт. М. С. Тимошика] / І. І. Огієнко. – К. : Либідь, 1994. – 448 с.
164. Отчет о начальном народном образовании в Сумском уезде Харьковской губернии за 1914 год. – Сумы : Типо-литография П. К. Пашкова, 1915. – 126 с.
165. Отчет Полтавской губернской земской управы за 1899 год. Выпуск первый. – Полтава : Типо-Литография Л. Т. Фишберга, 1900. – 124 с.
166. Отчет Полтавской губернской земской управы за 1901 год. Выпуск первый. – Полтава : Типо-Литография Торгового Дома „Л. Фришберг”, 1902. – 285 [39][69][CLXIII]с.
167. Отчет Роменской уездной земской управы за 1904 год. – Ромны : Типография бр. Э. и Н. Дельберг, 1905. – 222 с.
168. Отчет Роменской уездной земской управы по народному образованию и книжному складу за 1910 г. – Ромны : Типография Р. Г. Дельберг, 1911. – 98 с.
169. Отчет Роменской уездной земской управы по народному образованию и книжному складу за 1912 год. – Ромны : Типография Р. Г. Дельберг, 1913. – 12 с.
170. Отчет Роменской уездной земской управы по экономическому отделу за 1912 год. – Ромны : Типография Р. Г. Дельберг, 1913. – 124[8]с.
171. Памятная книжка Харьковской губернии на 1865 год. – Х. : Типография губернского земства, 1865.– 232 с.
172. Періодичні видання Полтави та Полтавської губернії (1838 – 1917 рр.) : список / НАНУ; Львівська наукова бібліотека імені В. Стефаника; Науково-дослідний центр періодики; Дослідницький центр історії української преси. – Львів-Київ, 1996 – 126 с.

173. Петров Г. „Аккорды”, „Горнило”, „Курсант”: Актуальна проблема: журнали в Сумах / Г. Петров // Панорама Сумщини. – 1991. – 7 березня. – С.2.
174. Петров Г. Т. Д. С. Нос и В. С. Гнилосоыров: 200 лет книжной торговле на Сумщине : [закладка] / Г. Т. Петров. – Сумы, 1994.
175. Петров Г. Т. Славні сторінки: До 200-річчя книжкової торгівлі на Сумщині / Г. Т. Петров // Червоний промінь. – 1981. – 26 вересня. – С.3.
176. Петров Г. Т. Факел, запалений у Глухові: До 200-річчя книжкової торгівлі на Сумщині / Г. Т. Петров // Ленінська правда. – 1981. – 7 липня.
177. Петров С. Книжкова справа в Києві 1861– 1917 / С. Петров. – К. : Екс об, 2002. – 344 с.
178. Плахтій І. С. З історії розвитку української преси в 1900 – 1914 рр. / І. С. Плахтій, С. В. Шефель // Культура України: зб. ст. / Харк. держ. ін-т. культури. – Х., 1994. – Вип.2. – С.44-52.
179. Подоляка Н. С. Видавнича діяльність земств 1861– 1917 рр. (На матеріалах Сумського краю) / Н. С. Подоляка // Слобожанське культурне надбання: збірка статей учених з пам'яткоохоронної роботи : [матеріали другої науково-практичної конференції молодих учених „Слобожанщина та її культурна спадщина”, 2 жовтня 2009 р.]. – Х., 2009. – Вип. 2. – С.270 – 274.
180. Подоляка Н. С. Дмитро Васильович Гутніков – педагог, літературознавець, видавець / Н. С. Подоляка // Матеріали восьмої Сумської наукової історико-краєзнавчої конференції (29-30 жовтня 2009 р.). – Суми, 2009. – С.246-251.
181. Подоляка Н. С. До витоків видавничої справи на Сумщині / Н. С. Подоляка // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Сер. Журналістика. – 2010. – Вип.17. – С.35 – 38.

182. Подоляка Н. С. Знавець старовини з Сіверщини (До біографії Степана Даниловича Носа) / Н. С. Подоляка // Конотопські читання. – Конотоп, 2010. – С. 126 – 129.
183. Подоляка Н. С. Книжники землі Сумської (XVII – XVIII ст.) / Н. С. Подоляка // Могілянські читання 2009 року: зб. наук. пр.: Мазепинська доба в культурі України / Нац. Києво-Печер. іст.-культ. заповідник. – К., 2010. – С.107-111.
184. Подоляка Н. С. Майстер книжкової гравюри Григорій Сребреницький / Н. С. Подоляка // Сумський історико-архівний журнал. – 2008. – № IV-V. – С.178-184.
185. Подоляка Н. С. Родина Пашкових в історії видавничої справи Сумщини / Н. С. Подоляка // Сумська старовина. – 2004. – № VII-VIII. – С.109-113.
186. Полтавское уездное земство. Сборник постановлений земских собраний чрезвычайных созывов 14 марта, 15 июня, 46-го очередного и чрезвычайных 3 и 30 ноября 1910 г. и 27 февраля 1911 года, с докладами и приложениями. – Полтава : Электрич. Типо-лит. Д. Н. Подземского, 1911. – 308 с.
187. Потужна сила рідного слова : до 100-ліття виходу в світ перших україномовних видань Східної України / Н. М. Сидоренко (упоряд.). – Полтава : РІК, 2005. – 444 с.
188. П'ятаченко С. Педагог і народознавець: До 170-річчя від дня народження Василя Гнилосирова / С. П'ятаченко // Земляки: Альманах. Вип. 3. – Суми, 2006. – С.112-113.
189. Революційна боротьба трудящих України в 1905 – 1907 рр./ за ред. Сарбей В. Г. – К. : АН СРСР, Ін-т. історії, 1980. – 285 с.
190. Ромат Є. В. Основи реклами: навч. посібн. / Є. В. Ромат. – К. : Студцентр, 2006. – 288 с.

191. Рубан-Кравченко В. В. Кричевські і українська художня культура ХХ століття. Василь Кричевський / В. В. Рубан-Кравченко. – К. : Криниця, 2004. – 704 с.; іл..
192. Свод законов Российской империи, повелением императора Николая первого составленный. – СПб., 1890. – Т.14. – 345 с.
193. Систематический сборник постановлений Сумского уездного земского собрания с 1865 до 1895 г.: Составил М. А. Городенский. Издание Сумского уездного земства. – Сумы : Типография В. П. Радионова, 1895. – 538 с.
194. Скрипник Т. О. Історія книги: учбово-метод. посібн. / Т. О. Скрипник. – Х.: б.в., 1973. – 120 с.
195. Слюсарский А. Г. Социально-экономическое развитие Слобожанщины XVII – XVIII в. / А. Г. Слюсарский – Х. : Харьковское книжное издательство, 1964. – 460 с.
196. Стеченко Д. М. Методологія наукових досліджень : підручник / Д. М. Стеченко, О. С. Чмир. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Знання, 2007. – 317 с.
197. Сторонська Н. Степан Пономарьов: бібліограф, книгознавець, дослідник, новатор / Н. Сторонська // Вісник кн. палати. – 2010. – № 9. – С.36-38.
198. Студінський В. А. Паперова промисловість України (XVI - ХХ ст.) Автореф. дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.01 / В. А. Студінський, Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці, 2005. – 34 с.
199. Сумцов Н. Ф. Очерки народного быта: Из этнографической экскурсии 1901 г. по Ахтырскому уезду Харьковской губернии / Н. Ф. Сумцов // Труды Харьковского предварительного комитета по устройству XII археологического съезда. Под ред. Е. К. Редина. Т. II. Ч. I-я и II-я. – Х.: Тип. „Печ. Дело” кн. К. Н. Гагарина, 1902. – С.44.

200. Терлецький В. Книговидавці Сумського краю / В. Терлецький // Слобожанщина: Альманах літераторів Сумщини. Вип.4. – Суми, 1999. – С.99-109.
201. Тимошик М. Історія видавничої справи: підручник / М. Тимошик. – К. : Наша культура і наука, 2003. – 496 с.
202. Тимошик М. С. Її величність – книга. Історія видавничої справи Київського університету. 1834 – 1999: монографія / М. С. Тимошик; Передм. В. В. Скопенка. – К. : Наша культура і наука, 1999. – 308 с., іл..
203. Тимошик М. С. Книга для автора, редактора, видавця / М. С. Тимошик. – К. : Наша культура і наука, 2005. – 560 с. – (Сер. „Бібліотека видавця, редактора, автора”).
204. 1905 г. на Україні: Хроника и материалы / [под ред. М. И. Мебеля]. – Х. : Пролетарий, 1926. – 508 с.
205. 1905 рік на Сумщині: збірник. – Суми: Плуг и молот, 1930. – 144 с.
206. Ткаченко В. Ю. Нарбутівка і Нарбути: Науково-публіцистичний нарис / В. Ю. Ткаченко. – Суми : Мрія-1, 1998. – 104 с.
207. Торговля и промышленность в Европейской России по районам. Полесская полоса. – С-Пб., 1913. – Вып. 11. – 39, 86 с.
208. Труды съезда земских врачей и представителей уездных земств Полтавской губернии. (24 сентября – 10 октября 1896 года). – Полтава: Типолитография Старожицкого, 1896. – 134 с.
209. Українська Радянська Соціалістична республіка: Енциклопедичний довідник. – К. : Українська енциклопедія ім. М. Бажана, 1986. – 496 с.
210. Українська революція 1917 – 1920 рр. в листівках та газетах: Альбом / Державний архів Сумської області; Автор-упорядник Г. Іванущенко. – Суми : Сумська обласна друкарня, Козацький вал, 2005. – 85 с.

211. Українські періодичні видання у фонді ХДНБ ім. В. Г. Короленка : друк. каталог. Вип. 1. Журнали (1816 – 1917) / Харк. Держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка. Уклад. Л. Ф. Бондаренко. – Х., 2000. – 192 с.
212. Устав о цензуре и печати Т. XIV. Издание 1890 года // СЗРИ. Т.14. – СПб., 1890. – С.1-58.
213. Харків ХХ століття: Бібліогр. покажчик. У 2 випусках. Вип.1. Історія міста Харкова (1900 – 2000). – Х., 2003. – 800 с.
214. Харьковский календарь на 1870 г. – Х. : Типография губернского земства, 1870. – 354 с.
215. Харьковский календарь на 1914 г. – Х. : Типография губернского земства, 1914. – 386 с.
216. Харьков и Харьковская губерния в Великой Октябрьской социалистической революции. – Х. : Прапор, 1957. – 234 с.
217. Харьков и Харьковская губерния в первой русской революции 1905 – 1907 годов: Сборник документов и материалов. – Х. Харьковское обл. изд-во, 1955. – 432 с.
218. Ходак І. Майстер книжкового корабля / І. Ходак // Друкарство. – 2003. – № 3. – С.82-84.
219. Хроника революционного рабочего движения на Украине (1900-1917): справочник. – К. : Наук. думка, 1987. – 376 с.
220. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДАК України), ф. 304, оп. 1, спр.88, 35 арк.
221. ЦДАК України, ф. 304, оп.1, спр.51, 12 арк.
222. Чепурна О. М. Дані про почесних громадян м. Сум в Державному архіві Сумської області / О. М. Чепурна, В. М. Приймак // Матеріали ювілейної науково-практичної конференції, присвяченої 75-річчю Державного архіву Сумської області. – Суми, 2000. – С.83-85.

223. Черняков Б. І. Джерела до історії української преси учнівської та студентської молоді: (XIX – початок XX ст.) / Б. І. Черняков; Нац. академія наук України, Львів. Наук. Б-ка ім. В. Стефаника, Н-д. центр періодики. – Львів : ЛНБ, 2005. – 115 с.: портр.
224. 400 лет русского книгопечатания. 1564 – 1964: Русское книгопечатание до 1917 года. 1564 – 1917. В 2-х т. Т.2 / Отв. ред. А. К. Сидоров. – М. : Наука, 1964. – 663 с.
225. Шалашна Н. М. Розвиток історико-книгознавчої думки в Україні у XIX ст.: Автореф. дис. ... канд. пед. наук : 07.00.08 / Н. М. Шалашна; Слов'янський Держ. пед. ун-т. – К., 2004. – 22 с.
226. Швецова-Водка Г. М. Типологія книги: навч. посіб. для студ. вузів культури і мистецтв / Г. М. Швецова-Водка; Рівненський держ. ін-т культури. – К. : Кн. палата України, 1999. – 68 с.
227. Шейко В. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності : підручник. – 6-те вид., переробл. і доповн. / В. М. Шейко, Н. М. Кушнарєнко. – К. : Знання, 2008. – 310 с.
228. Шпак А. П. К вопросу о появлении в провинции прогрессивных книготорговых заведений в 60-70-е гг. XIX в. / А. П. Шпак // Книжное дело в России во второй половине XIX – начале XX века. Сборник научных трудов. Вып. 2. Из истории демократической и научной книги. – Л : ГПБ им. Салтыкова-Щедрина, 1986. – С.75-84.
229. Шукліна С. О. Освітня та культурницька діяльність органів місцевого самоврядування й громадськості Таврійської губернії (друга половина XIX – початок XX ст.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. 07.00.08 / С. О. Шукліна ; Київський нац. ун-т культури і мистец. – К., 2004. – 19 с.
230. Щербак М. Г. Архівні матеріали про діяльність цензурних установ в Україні / М. Г. Щербак, Н. М. Щербак // Сумський історико-архівний журнал. – 2008. – № IV – V. – С.86 – 90.

231. Щербаківський В. Пам'яті Василя Григоровича Кричевського / В. Щербаківський. – Лондон : Українська видавнича спілка, 1954. – 56 с.
232. Яременко Л. М. До історії української журналістики. Журнал „Кадет” Сумського кадетського корпусу: тематичний аспект / Л. М. Яременко // Вісник Сум ДУ. Серія Філологія. – 2006. – № 6. – С.29-34.
233. Яцина О. Українська дореволюційна книжка в дзеркалі національної преси (1907 – 1914) / О. Яцина // Бібл. вісник. – 1999. – № 3. – С.49-53.

ДОДАТКИ

Додаток А

Таблиця А1

Друкарні та палітурні майстерні Сумського краю 1861– 1917 рр.

№ пп.	Прізвище власника або назва закладу	Адреса
1.	Друкарня Вертікова П.	м. Суми, вул. Миколаївська (нині пл. Незалежності)
2.	Друкарня Ільченка І. Г.	м. Суми, пров. Безсмертний, 2 (нині вул. Белінського)
3.	Друкарня Пашкова К. М.	м. Суми, вул. Іллінська, 3
4.	Друкарня Родіонова В. П. (орендатор Альтшулер)	м. Суми, вул. Лебединська (нині вул. Кірова)
5.	Друкарня Чорнобривченка А. Є.	м. Суми, вул. Миколаївська (нині пл. Незалежності)
6.	Друкарня 1-ї артілі	м. Суми
7.	Друкарня Счасні К. П.	м. Суми
8.	Друкарня Будкова П. І.	м. Суми
9.	Друкарня Павлівського цукрового заводу	м. Суми
10.	Друкарня Кравченка П. Я.	м. Білопілля
11.	Друкарня Айзіковича	м. Конотоп
12.	Друкарня „Культура”	м. Конотоп
13.	Друкарня Левіна А.	м. Конотоп
14.	Друкарня Левіна Ш.	м. Конотоп
15.	Друкарня Левіна Ш.	м. Кролевець
16.	Друкарня Чернаго	м. Конотоп
17.	Палітурна майстерня Вайнштейна	м. Конотоп
18.	Друкарня Когона М. Є.	м. Лебедин
19.	Друкарня Солодовнікова О. Г.	м. Лебедин, пров. Пархоменкова (нині пров. Мудрого)
20.	Друкарня Заїкіна В.	м. Охтирка
21.	Друкарня Певзнера І. Є.	м. Охтирка
22.	Друкарня Меркулової (орендатор Розторгуєва А. П.)	м. Охтирка
23.	Друкарня Уварова В. В.	м. Охтирка
24.	Друкарня Голобовського А. Л.	м. Ромни, Панський ряд 147
25.	Друкарня бр. Дельберг	м. Ромни, буд. Литвиненка
26.	Друкарня Хотякова З. Л.	м. Ромни
27.	Друкарня Циансона	м. Ромни
28.	Друкарня Шафрана І. Г.	м. Ромни, вул. Полтавська, буд. бастузевича
29.	Друкарня Шпака Ш.-Г. В.	м. Ромни
30.	Друкарня Гордон	м. Ромни
31.	Друкарня Липковича П. Ф. та Поверенної Л. Ф.	м. Ромни, вул. Полтавська, буд. Баткіна
32.	Друкарня Розинкевича М. Л.	м. Ромни, Пильний ряд

33.	Друкарня Глушанського М. Л.	м. Ромни, Панський ряд
34.	Палітурна майстерня Рабіновича І. Ц.	м. Ромни
35.	Палітурна майстерня Каткіна М. Н.	м. Ромни, вул. Коржівська
36.	Палітурна майстерня Дробинського Н. Б.	м. Ромни, вул. Полтавська
37.	Палітурна майстерня Прахіна З. М.	м. Ромни, вул. Терпиловського
38.	Палітурна майстерня Соловкова	м. Ромни
39.	Друкарня Нікіфорова І. К.	м. Путивль
40.	Друкарня Д'яконової М.	м. Путивль
41.	Друкарня Шумицького	м. Глухів
42.	Друкарня Дворкіна	м. Глухів
43.	Друкарня Нестерова	м. Глухів
44.	Друкарня Віленського	м. Глухів
45.	Друкарня Яворського	м. Глухів
46.	Друкарня Квасникової А. С.	м. Глухів

Таблиця А2
Кількісний склад склад друкарень та палітурних майстерень
Харківської губернії, до яких належали землі Сумського краю
1861– 1917 рр. *

	Місце розташування	Кількість	%
По містах губернії	Харків	38	63,5
	Богодухів	1	1,6
	Вовчанськ	1	1,6
	Ізюм	2	3,5
	Куп'янськ	1	1,6
	Слов'янськ	1	1,6
В т.ч. Сумського краю			
	Суми	9	15,0
	Білопілля	1	1,6
	Лебедин	2	3,5
	Охтирка	4	6,5
Загальна кількість		60	100

* Підстава: Гнедич А. Обзор фабрично-заводской промышленности Харьковской губернии. Вып.1. / А. Гнедич, С. Аксенов. – Х., 1899. – С.14-15; Харьковский календарь на 1914 г. – Х., 1914. – С. 19-20.

Таблиця АЗ
Кількісний склад склад друкарень та палітурних майстерень
Чернігівської губернії, до яких належали землі Сумського краю
1861– 1917 рр. *

	Місце розташування	Кількість	%	
По містах губернії	Борзна	1	2,6	
	Городня	3	8,0	
	Козелець	1	2,6	
	Мглин	2	5,2	
	Новгород-Сіверськ	1	2,6	
	Новозибків	2	5,2	
	Ніжин	3	8,0	
	Остер	1	2,6	
	Сосниця	1	2,6	
	Стародуб	2	5,2	
	Сураж	1	2,6	
	Почеп	1	2,6	
	Чернігів	6	15,8	
	Клинці	2	5,2	
	В т.ч. Сумського краю			
		Конотоп	4	10,8
Глухів		5	13,2	
	Кролевець	2	5,2	
Загальна кількість		38	100	

* Підстава: Держархів Чернігівської обл., ф.128, оп.1, спр.14390, арк.1-2.

Таблиця А4
Кількісний склад склад друкарень та палітурних майстерень
Полтавської губернії, до яких належали землі Сумського краю
1861– 1917 рр. *

	Місце розташування	Кількість	%
По містах губернії	Полтава	15	22,7
	Гадяч	3	4,5
	Золотоноша	5	7,7
	Кобеляки	3	4,5
	Кременчуг	9	13,6
	Лохвиця	3	4,5
	Лубни	4	6,1
	Миргород	2	3,1
	Переяславль	2	3,1
	Пирятин	1	1,5
	Яготин	1	1,5
	Прилуки	3	4,5
	В т.ч. Сумського краю		
	Ромни	15	22,7
Загальна кількість		66	100

* Підстава: Памятная книжка Полтавской губернии на 1915 год. Издание Губернского статистического комитета. – Полтава: Типо-литография Губернского правления, 1915. – С.124, 168, 187, 224, ,298, 327, 353, 373, , 393, 412, 436, 459.

**Список научных та практичних видань
Іванівської дослідно-селекційної станції (1901 – 1918) та Сумської
сільськогосподарської дослідної станції (1913 – 1917)**

1. Труды Ивановской сельскохозяйственной опытной станции П. И. Харитоненко. Вып. 1. / Сост. Жуков Я. М. – Х.: Типо-литогр. „Печатное дело”, 1901. – 254 с.: ил.+ Прил. (3 л. рис.).
2. Труды Ивановской сельскохозяйственной опытной станции П. И. Харитоненко. Вып. 2. Результаты полевых опытов. За трехлетие 1904 – 1905 – 1906 гг./ Сост. Рождественский Б. Н. – Сумы: Типо-литогр. К. М. Пашкова, 1907. – 236 с.: табл.
3. Труды Ивановской сельскохозяйственной опытной станции П. И. Харитоненко. Вып. 3. Исследования лаборатории опытной станции и результаты вегетационных опытов в сосудах. За трехлетие 1904 – 1905 – 1906 гг. / Сост. Сазанов В. И. – Сумы: Типо-литогр. К. М. Пашкова, 1907. – 143 с.: ил., прил.
4. Труды Ивановской сельскохозяйственной опытной станции П. И. Харитоненко. Вып. 4. Продолжение результатов полевых опытов за трёхлетие 1904 – 1906 г. / Сост. Рождественский Б. Н. – Ахтырка: Типогр. А. П. Расторгуевой, 1910. – 157 с: табл.
5. Труды Ивановской сельскохозяйственной опытной станции П. И. Харитоненко. Вып. 5. Результаты полевых опытов и лабораторных работ 1907 года; Программа постоянного поля; Результаты работ по методологическим вопросам сельскохозяйственного опытного дела / Сост. Рождественский Б. Н., Гельмер О. Ф., Сазанов В. И. – Ахтырка: Типогр. А. П. Расторгуевой, 1911. – 245с.

6. Труды Ивановской сельскохозяйственной опытной и селекционной станции П. И. Харитоненко. Вып. 6. / Сост. Жуков Я. М., Лебединский Б. Н., Максимович С. А., Егоров В. А. – Сумы: Тип. П. Вертикова, 1914. – 292 с.: ил., прил.
7. Труды Ивановской сельскохозяйственной опытной станции П. И. Харитоненко. Вып. 7. Результаты селекции и сортоиспытания озимой пшеницы (1909 – 1916 гг.). / Сост. Лебединский Б. Н. – Ахтырка: Типогр. А. П. Расторгуевой, 1918. – 137 с.: ил., прил.
8. Труды Сумской сельскохозяйственной опытной станции. Вып.1. Проект программы работ опытного поля / Сост. В. И. Сазанов. – Сумы: Типо-литография П. К. Пашкова, 1913. – 50 с., ил.
9. Труды Сумской сельскохозяйственной опытной станции. Вып. 2. Рекогносцировочный посев / Сост. В. И. Сазанов. – Сумы: Типо-литография П. К. Пашкова, 1913.
10. Труды Сумской сельскохозяйственной опытной станции. Вып.3. Журнал совещания Комиссии по рассмотрению работ Опытного поля Сумской опытной станции 3 марта 1913 г. – Сумы: Типо-литография П. К. Пашкова, 1913. – [4], 24 с.; 26.
11. Труды Сумской сельскохозяйственной опытной станции. Вып.4. Отчет о деятельности Сумской земской сельскохозяйственной опытной станции. За 1910 – 1911 – 1912 годы / Сост. В. И. Сазанов, И. М. Фомичев, Д. И. Привалов. – Сумы: Типо-литография П. К. Пашкова, 1913. – 64 с.
12. Труды Сумской сельскохозяйственной опытной станции. Вып. 6. Краткое сообщение о результатах полевых опытов в 1913 году / Сост. В. Сазанов. – Сумы: Типо-литография П. К. Пашкова, 1914. – 8 с.
13. Труды Сумской сельскохозяйственной опытной станции. Вып. 7. Краткое сообщение о результатах полевых опытов в 1914 году / Сост. В. Сазанов. – Сумы: Типо-литография П. К. Пашкова, 1914. – 56 с.

14. Труды Сумской сельскохозяйственной опытной станции. Вып. 8. Отчет о деятельности Сумской земской сельскохозяйственной опытной станции за 1913 год. – Сумы: Типо-литография П. К. Пашкова, 1915.
15. Труды Сумской сельскохозяйственной опытной станции. Вып. 9. Краткое сообщение о результатах полевых опытов в 1915 г./ Сост. В. Сазанов, И. Фомичев. – Сумы: Типо-литография П. К. Пашкова, 1915. – 84 с.
16. Труды Сумской сельскохозяйственной опытной станции. Вып. 10. Отчет за 1914 г. – Сумы: Типо-литография П. К. Пашкова, 1916. – 244 с.

Таблиця В1

**Розподіл включених до Каталогу 2009 року* видань
за їх місцезнаходженням у фондах бібліотек та музеїв України**

НБУВ	Держархів Сумської обл.	ДОУНБ	СОКМ	ХДНБ	ПР.	НБУВ ТА ХДНБ	НБУВ ТА Держархів Сумської обл.	НБУВ ТА ДОУНБ	НБУВ ТА СОКМ
151	213	33	45	3	14	1	1	2	1
32,5%	45,9%	7,2%	9,7%	0,7%	3,0%	0,2%	0,2%	0,4%	0,2%

* Каталог неперіодичних та продовжуваних видань 1861 – 1917 рр., створених у межах території сучасної Сумщини: (Матеріали до бібліографічного репертуару) / Укладач Н. С. Подоляка. – Суми: Видавництво „Слобожанщина, 2009. – 32 с.

Таблиця В2.

**Розподіл виявлених у фондах бібліотек та музеїв України й
Російської Федерації видань станом на 2010 рік за їх
місцезнаходженням**

НБУВ	РДБ	Держархів Сумської обл.	ДОУНБ	СОКМ	ХДНБ	ПР.	НБУВ ТА ХДНБ	НБУВ ТА Держархів Сумської обл.	НБУВ ТА ДОУНБ	НБУВ ТА СОКМ	РДБ ТА ФОНДИ ТА УКР.
107	661	164	13	43	3	22	1	1	2	1	115
9,5 %	58, 4%	14,5%	1,2 %	3,8 %	0,3 %	1,9 2%	0,01 %	0,01%	0,2%	0,01%	10,15%

Таблиця В3

Розподіл включених до каталогу 2009 року* видань з фондів бібліотек та музеїв України за їх типологічними ознаками

Офіційні	Наукові та практичні	Науково-популярні	Громадсько-політичні	Навчальні	Довідкові	Літературно-художні	Рекламні
242	25	18	1	38	124	12	4
52,1%	5,4%	3,9%	0,2%	8,2%	26,7%	2,6%	0,9%

* Каталог неперіодичних та продовжуваних видань 1861 – 1917 рр., створених у межах території сучасної Сумщини: (Матеріали до бібліографічного репертуару) / Укладач Н. С. Подоляка. – Суми: Видавництво „Слобожанщина, 2009. – 32 с.

Таблиця В4

Розподіл виявлених у фондах бібліотек та музеїв України й Російської Федерації видань станом на 2010 рік за їх типологічними ознаками

Офіційні	Наукові та практичні	Науково-популярні	Громадсько-політичні	Навчальні	Довідкові	Літературно-художні	Рекламні
533	41	34	1	44	454	22	4
47,04%	3,61%	3,0%	0,08%	3,9%	40,07%	1,95%	0,35%

Таблиця В5
Контент-аналіз видавничої продукції
друкарень Сумського краю 1867 – 1917

Рік	Журнали засідань	Звіти	Праці	Статути	Інструкції	Кошториси	Доповіді	Інше	Загалом
1867		1							1
1868	4	2				1			7
1869	2								2
1870	3	1				1			5
1871	3	2				1	1		7
1872	4	1				1			6
1873	4	1							5
1874	3	1				1			5
1875	5	1				1			7
1876	2	1				1			4
1877	3	1				1	1		6
1878	4	1				1	1		7
1879	3	1				1			5
1880	3	1				1	2		7
1881	3	1				1			5
1882	3	2				1	1	1	8
1883	4	2				2	1		9
1884	4	2		1		1	1		9
1885	5	2				1	1		9
1886	4	3				1	1		9
1887	8	2				1	1		12
1888	2	3				1	2		8
1889	2	1		1		1			5
1890	6	2				1	1	1	11
1891	3	1				1		2	7
1892	1	2				1			4
1893	3	3			1	1		2	10
1894	2	6			2	1		5	16
1895	4	4				1		6	15
1896	3	9			4	1		5	22
1897	1	8		1		2		5	17
1898	4	9		5		2		1	21
1899	4	11		2	1	3		1	22
1900	4	16				3		3	26
1901	4	9		2		2		6	23
1902	5	12		1		2		2	22
1903	2	15		1		2		5	25
1904	5	14		1		4		5	29
1905	6	12		2		2		7	29
1906	7	7		3		2	8	7	34
1907	9	16	2	3		2	3	7	42

1908	7	17	1	4		4		6	39
1909	7	29		10		3	6	15	70
1910	9	29	1	3		2	6	9	59
1911	11	42	1	10	1	4	7	11	87
1912	9	36		11		5	4	16	81
1913	15	42	4	10		1	10	21	103
1914	11	29	3	5		4	7	11	70
1915	11	19	2	4		2	7	4	49
1916	5	16	1	2		4	1	5	34
1917	1	2		2				1	6
б. р.			1	9				2	12
Зага лом	237	450	16	93	9	83	73	172	1133
%	21,0	40,0	1,4	8,2	0,7	7,3	6,3	15,1	100

Таблиця В6
Розподіл преси за періодичністю, терміном виходу, місцем виходу

№ пп.	Назва	Тип видання	Термін виходу	Місце виходу	Періодичність виходу
1	„Александровец”	Журнал	1880-ті-1916	м. Суми	З невизначеним терміном
2	„Великий океан”	Газета	1909-1917	м. Суми	Щотижнева
3	“Вестник Сумского сельскохозяйственного общества”	Газета	1914-1917	м. Суми	З невизначеним терміном
4	„Военные известия”.	Газета	1914-1917	м. Ромни	Двічі на тиждень
5	„Вперед”	Журнал	1906	м. Суми	З невизначеним терміном
6	„Живое слово”	Газета	1906-1917	м. Ромни	Щотижнева
7	„Журнал для учащихся”	Журнал	1906	м. Суми	З невизначеним терміном
8	„Кадет”	Журнал	1906, № 1-5; 1907, № 6-10; № 1, 2; 1908, № 3; 1913, № 3.	м. Суми	Двічі на тиждень
9	„Классик”	Журнал	1880-ті-1916	м. Суми	З невизначеним терміном
10	„Крестьянская газета”	Газета	1905-1906	м. Суми	Щотижнева
11	„Луч”	Журнал	1905 – 1907	м. Глухів	З невизначеним терміном
12	„Мыльный пузырь”	Журнал	1912-1917	м. Путивль	З невизначеним терміном
13	„Начало”	Журнал	1905 – 1907	м. Глухів	З невизначеним терміном
14	„Ромен”	Газета	1910-1917	м. Ромни	Щоденна
15	„Свет”	Журнал	1914	м. Суми	З невизначеним терміном
16	„Свободное слово”	Газета	1906	м. Ромни	Щотижнева
17	„Сумская газета”	Газета	1905	м. Суми	Щоденна
18	„Сумская жизнь”	Газета	1914	м. Суми	Щотижнева
19	„Сумская речь”	Газета	1905	м. Суми	Щоденна
20	„Сумской вестник”	Газета	1912-1917	м. Суми	Щоденна
21	„Сумской вестник сельского хозяйства”	Газета	1914-1917	м. Охтирка	З невизначеним терміном
22	„Сумской голос”	Газета	1905	м. Суми	Щотижнева
23	„Сумской листок”	Газета	1872	м. Суми	Щоденна
24	„Сумское эхо”	Газета	1913	м. Суми	Щотижнева
25	„Торгово-промышленный листок объявлений”	Газета	1909-1917	м. Лебедин	Щоденна
26	„Удар”	Журнал	1905 – 1907	м. Глухів	З невизначеним терміном
27	„Школьный луч”	Журнал	1916-1917	м. Охтирка	З невизначеним терміном

Таблиця Д1

**Відомість про діяльність восьми відділень книжкового складу
Роменського земства у 1910 році**

№ пп.	Назва відділень	Складало на 1 січня 1910		Повернуто		Перебувало на 1 січня 1911	
		руб.	коп.	руб.	коп.	руб.	коп.
1	Бобрикське	6	13			6	13
2	Ведмедівське	61	09			61	09
3	Хмелівське	19	44			19	44
4	Волошнівське	66	70 ½	10	70 ½	56	
5	Хоружівське	54	04			54	04
6	Чернечо-Слобідське	17	49			17	49
7	Чайно-столова № 1	10	90			10	90
8	Саливон зав. Перекопівськ.		15		15		
	Загалом	235	94 ½	10	85 ½	225	09

Таблиця Д2

**Відомість про діяльність шести відділень книжкового складу
Роменського земства у 1912 році**

№ пп.	Назва відділень	Складало на 1 січня 1912		Повернуто		Перебувало на 1 січня 1913	
		руб.	коп.	руб.	коп.	руб.	коп.
1	Бобрикське	6	13			6	13
2	Хмелівське	19	44			19	44
3	Волошнівське	56				56	
4	Хоружівське	54	04			54	04
5	Чернечо-Слобідське	17	49			17	49
6	Чайно-столова № 1	10	90			10	90
	Загалом	164				164	

Таблиця Е1

**Народні читання в Харківській губернії станом на 1.01.1916 року
(за даними повітових земських управ та інспекторських звітів)***

Повіти	Число пунктів, у яких проводилася читання	Кількість „чарівних ліхтарів”	Кількість картин	Асигнування повітових земств на 1916 р. у руб.	Асигнування губерньського земства на 1916 р. у руб.
Охтирський	24	35	1007	1635	1235
Богодухівський	65	70	303	2715	433
Валківський	34	5	343	500	-
Волчанський	136	139	3939	3000	1000
Зміївський	18	6	29	-	-
Ізюмський	20	30	792	1520	849
Куп'янський	73	77	1569	4563	600
Лебединський	24	50	738	1000	404
Старобільський	58	45	1340	1200	816
Сумський	12	-	1578	-	-
Харківський	85	125	4328	3550	500
Загалом	552	582	16086	19683	5837

* Підстава: Журнал очередного Лебединского уездного земского собрания за 1916 год. – Лебедин: Типография Совета Раб. и Кр. Депутат., 1919. – С.340.)

Таблиця Е2
Список видань, що роздавалися населенню
під час читань у 1911 році в Роменському повіті *

№ пп.	Назва брошур, плакатів та листівок, що роздавалися населенню	Кількість розданих брошур
1	Пора пахать толоку ... соб. Издания	2000
2	О посеве люцерны ... то же	4000
3	Про вспашку на зябь ... то же	3000
4	Об очистке и протравливании семян ... то же	1000
5	О борьбе с вредителями садов 1 лист	3000
6	-//- 2 лист	1500
7	О сельских выставках	400
8	Черезрядное просо Р. Общ. с.х.	100
9	О работе, листок Ром. Общ. с.х.	100
10	Календарь хуторянина	150
11	Главные выводы Полтавского опытно. Поля	300
12	Розмова про сельское хозяйство Чикаленко в №№ книг	500
13	Костычев. Какие бывают земли	70
14	-//- Чем удобрять землю	70
15	-//- О жизни растений	70
16	Тиц. Землемерие	50
17	Архангельский. Скотолечебник	100
18	Королев. Лечебник животных	50
19	Степовык. Про огородыну	75
20	Мазуренко. Про химию	50
21	--//- О лугах изд. Х.О. с.х.	50
22	Сосковин. Буряк кормовой	60
23	Матисен. Беседы по полеводству	100
24	Гаршин. О семенах для посева	100
25	Василенко. Вжитки селянськи на Полтавщине	75
26	Кулыжный. Союзы и крестьянство	30
27	Модестов. Основы разумного земледелия	450
28	Котельников. Начальн. сведения по скотовод.	50
29	Примо. Признаки молочной коровы	150
30	Емельянов. Энтомологический календарь	50
31	Календарь журнала Рілля	75
32	Юрмалыат. Датский способ кормл. Коров	20

* Підстава: Отчет Роменской уездной земской управы по экономическому отделу за 1912 год. – Ромны.: Типография Р. Г. Дельберг, 1913. – С.25.

Перелік недозволених книг, знайдених у книжковому магазині**І. Г. Ільченка в м. Суми***

- 1) Бебель А. „Академики и социализм”. Ціна 5 коп., 1 примірник (вилучений згідно алфавітного покажчика в справах друку, складеного на 1 січня 1909 року).
- 2) Каутский „Республики и социал-демократия во Франции”, видання з „Колокола”, 15 примірників (вилучений згідно алфавітного покажчика в справах друку, складеного на 1 січня 1909 року).
- 3) Марков В. „Положение евреев в России”, видання друкарні Ситіна, 15 примірників (вилучений згідно алфавітного покажчика в справах друку, складеного на 1 січня 1909 року).
- 4) Николаев „Интеллигенция и народ”, книга видавництва „Труд и воля”, ціна 10 коп., 8 примірників (вилучений згідно алфавітного покажчика в справах друку, складеного на 1 січня 1909 року).
- 5) Верлен „Перед судом премудрым”, переклад з французької, 9 примірників (вилучений згідно алфавітного покажчика у справах друку, складеного на 1 січня 1909 року).
- 6) Бах „Экономические очерки”, 4 примірники (вилучені за каталогом складеним по м. Харків 7 березня 1907 року).
- 7) Житков „О налогах”, ціна 6 коп., 37 примірників (вилучені за каталогом складеним по м. Харків 7 березня 1907 року).
- 8) Иванов „Что такое политическая партия”, 7 примірників (вилучені за каталогом складеним по м. Харків 7 березня 1907 року).
- 9) Курский „Американские рабочие”, 8 примірників (вилучені за каталогом складеним по м. Харків 7 березня 1907 року).
- 10) „Как управляют народом в России”, поручик Стряпок, 4 примірника (вилучені за каталогом складеним по м. Харків 7 березня 1907 року).

- 11) Лозинский „Об избирательных системах”, 15 примірників (вилучені за каталогом складеним по м. Харків 7 березня 1907 року).
- 12) Либкнехт „Нечто о налогах”, 8 примірників (вилучені за каталогом складеним по м. Харків 7 березня 1907 року).
- 13) Омельченко „Вместе с кем и против кого”, 1 примірник (вилучені за каталогом складеним по м. Харків 7 березня 1907 року).
- 14) Радин „Государственное устройство во Франции”, 6 примірників (вилучені за каталогом складеним по м. Харків 7 березня 1907 року).
- 15) Чумаков „О народном самоуправлении в Новой Зеландии”, 3 примірника (вилучені за каталогом складеним по м. Харків 7 березня 1907 року).

* Підстава: Держархів Харківської обл., ф.3, оп.283, спр.1099, арк.1-12

Таблиця 31
Книготоргівельна мережа України в 1904 році*

Географічні пункти	Кількість торго вельних підпри ємств	Географічні пункти	Кількість торго вельних підпри ємств	Географічні пункти	Кількість торго вельних підпри ємств
		Хорол	1	<i>Волинська губернія</i>	
<i>Київська губернія</i>		Чугуїв	1	Житомир	12
Київ	19	Харків	16	Ровно	5
Бердичів	5	Охтирка	1	Дубно	2
Біла Церква	4	Зміїв	2	Кременець	3
Звенигородка	1	Ізюм	3	Луцьк	5
Радомишль	3	Слав'янськ	2	Любар	1
Сміла	2	<i>Херсонська губернія</i>		Новоград-Волинський	3
Умань	3	Херсон	1	Овруч	1
Черкаси	2	Олександрія	1	Острог	1
<i>Катеринославська губернія</i>		Вознесенськ	2	Рожиця	1
Катеринослав	10	Єлісаветград	5	Старокостянтинів	2
Олександрівськ	1	Миколаїв	5	Славута	1
Бахмут	1	<i>Полтавська губернія</i>		<i>Подольська губернія</i>	
Кам'янка	2	Полтава	8	Балта	1
Луганськ	1	Золотоноша	1	Гайсин	1
Маріуполь	4	Зеньков	3	Вінниця	1
Нікополь	2	Кобиляки	1	Проскуров	5
Ново московськ	1	Костянтиноград	1	Могилів	3
Павлоград	1	Кременчук	6	Кам'янець-Подільськ	3
Хортиця	3	Лохвиця	1	<i>Чернігівська губернія</i>	
Юзово	1	Лубни	2	Чернігів	4

<i>Одеська губернія</i>		Переяслав	2	Глухів	2
Одеса	28	Прилуки	2	Кролевець	1
<i>Харківська губернія</i>		Пирятин	2	Ніжин	2
Суми	2	Ромни	2	Новгород-Сіверський	3

*Підстава: Бриль, М. Н. Географія розміщення книговидавничої справи і книготорговельної мережі в українській РСР/ М. Н. Бриль // Український історико-географічний збірник. Вип.2. – К., 1972. – С.265-278.

Таблиця И1
Ярмарки Полтавської губернії 1915 року
(в межах кордонів сучасної Сумської області)*

Назва населеного пункту	Назва ярмарки	Тривалість ярмарки
Гадяцький повіт (нині Липоводолинський та Роменський райони)		
с. Підставки	У день свята покладання ризи Богородиці	3 дні
	Воздвиженська	3 дні
с. Семенівка	Гаврилівська	1 день
с. Кимличка	Варварівська	1 день
	Аполонівська	1 день
с. Берестівка	Різдво-Богородична	1 день
	Іуланівська	1 день
с. Капустинці	На Масляній з середи	3 дні
	Проводська	3 дні
	Вознесенська	3 дні
	Семенівська	3 дні
	Андріївська	2 дні
с. Беєво	Похвальна	2 дні
	Преображенська	2 дні
с. Липова Долина	Хрестопоклонна	3 дні
	Троїцька	3 дні
	Успенська	3 дні
	Новорічна	3 дні
с. Синівка	Кирило-Мефодіївська	3 дні
	Козьмодем'янівська	1 день
	Дев'ятип'ятницька	1 день
с. Поділки	Великопісна	1 день
	Троїцька	2 дні
	Успенська	1 день
с. Русанівка	Іванівська	1 день
	Миколаївська	1 день
с. Побиванка	Георгіївська	3 дні
с. Червона Долина	Феодосіївська	2 дні
	Миколаївська	2 дні
с. Бобрик	Євдокиївська	1 день
	Вознесенська	1 день
	Різдво-Богородична	2 дні
с. Андріївка	Миколаївська	3 дні
	Казанська	3 дні
Зіньківський повіт (нині Охтирський район)		
с. Грунь	Маслянська	3 дні
	Троїцька	3 дні
	Володимирська	3 дні
	Семенівська	3 дні

	Андріївська	3 дні
с. Куземин	Панасівська	1 день
	Іллінська	1 день
	Воздвиженська	1 день
с. Комиші	Трьохсвятительська	3 дні
	Панасівська	3 дні
	Іллінська	3 дні
	Воздвиженська	3 дні
Роменський повіт (нині Роменський та Недригайлівський райони)		
м. Ромни	Вознесенська	38 днів
	Петро-Павлівська	5 днів
	Олександрівська	11 днів
	Михайлівська	7 днів
	Маслянська	42 дні
м. Глинськ	Стріченська	2 дні
	Похвальна	4 дні
	Троїцька	4 дні
	Лукська	5 днів
	Ганнівська	6 днів
с. Біловод	Феодосіївська	3 дні
с. Новицьке (Новицька Сlobідка)	Іллінська	2 дні
с. Бацмани	Постова	1 день
	Андріївська	1 день
с. Галка	Десята п'ятниця на Великдень	4 дні
	Матвіївська	3 дні
	Предтечинська	6 днів
с. Великі Бубни	Благовіщенська	6 днів
	Іванівська	6 днів
	Яковлівська	3 дні
с. Хрещатик	Воздвиженська	1 день
	Андріївська	1 день
с. Локня	Воздвиженська	4 дні
с. Ярмолинці	Миколаївська	4 дні
	Савінська	4 дні
с. Волошнівка	Трьохсвятительська	3 дні
с. Засулля	Юріївська	5 днів
	Пантелеймонівська	3 дні
с. Пустовійтівка	Кирило-Мефодіївська	4 дні
	Володимирська	3 дні
	Казанська	4 дні
с. Коровинці	Трьохсвятительська	1 день
	Олексіївська	3 дні
	Іванівська	1 день
	Маккавіївська	4 дні
	Андріївська	1 день
с. Вовківці	Хрисанфівська	3 дні
	Євангеліста Марка	3 дні
	Воздвиженська	1 день
	Варварівська	3 дні

с. Курмани	Троїцька	3 дні
	Десятп'ятницька	4 дні
	Успенська	3 дні
	Покровська	5 днів
с. Червона Слобода	Постова	1 день
	Пантелеймонівська	1 день
с. Сакуниха (Сакунова Слобода)	40 мучеників	4 дні
	Юріївська	1 день
	Іллінська	1 день
	Козьмодем'янівська	1 день
с. Перекопівка	Вербна	3 дні
	Онуфріївська	3 дні
	Івано-Покровська	4 дні
	Параскеївська	3 дні
с. Пекарі	Похвальна	1 день
	Маккавіївська	1 день
	Покровська	1 день
	Стріченська	1 день
с. Рогинці	Олексіївська	3 дні
	Леонтіївська	1 день
	Апостола Хоми	1 день
	Григоріївська	1 день
с. Сміле	Миколаївська	4 дні
	П'ятницька	4 дні
	Прокоф'ївська	4 дні
	Новорічна	5 днів
с. Хмелів	Великодня	2 дні
	Петрівська	2 дні
	Казанська	1 день
	Спиридонівська	1 день
с. Хоружівка	Благовіщенська	2 дні
	Іванівська	1 день
	Преображенська	1 день
	Катеринівська	1 день

*Підстава: Памятная книжка Полтавской губернии на 1915 год. Издание Полтавского Губернского Статистического Комитета. – Полтава: Типо-Литография Губернского Правления, 1915. – С.489-502.

Таблиця К1
Відомості про кількість безкоштовно розданої в 1911 році
сільськогосподарськими товариствами
Полтавської губернії літератури*

№ пп.	Повіти	Кількість товариств, що надали відомості про кількість розданих книг	Ними роздано книг та листівок	Кількість товариств, у яких книги роздавалися, але кількість їх невідома	Кількість товариств, які не роздавали книги
1	Гадяцький	4	400	2	16
2	Золотоношський	2	400	-	7
3	Зіньківський	1	100	3	5
4	Кобеляцький	1	55	6	6
5	Кон-Градський	10	2940	5	4
6	Кременчужський	10	2701	5	1
7	Лохвицький	-	-	-	12
8	Лубенський	1	25	1	10
9	Миргородський	7	322	4	6
10	Переяславський	-	-	2	10
11	Пирятинський	1	29	2	11
12	Полтавський	-	-	9	7
13	Прилуцький	-	-	2	4
14	Хорольський	3	687	6	5
15	Роменський	2	253	15	1
	Загалом по губернії	42	7912	62	105
	%	20		30	50

* Підстава: Мало-районныя сельско-хозяйственныя общества Полтавской губернии / Составил Т. В. Зинченко; Под ред. Ю. Ю. Соколовскаго. – Полтава: Издание журнала „Хуторянин”, 1911. – С.89.

Таблиця К2
Відомості про кількість проданої в 1911 році
сільськогосподарськими товариствами
Полтавської губернії літератури*

№ пп.	Повіти	Товариство	Продано книг	На суму (руб.)
1	Гадяцький	Липово-Долинське	4	?
2	Зінківський	Груньське	32	7.90
		Опішнянське	12	?
3	Костянтиноградський	Велико-Бучківське	?	?
4	Кременчузький	Зачепилівське	?	?
		Градизьке	13	3.25
		Кринківське	?	2.21
		Недогарське	25	5.25
5	Пирятинський	Райковщинське	29	7.25
6.	Полтавський	Диканьське	28	7.0
		Решетилівське	?	2.20
7	Хорольський	Іванівське	13	2.34
		Родіонівське	86	14.40
	По губернії		242	51.80

* Підстава: Мало-районныя сельско-хозяйственныя общества Полтавской губернии / Составил Т. В. Зинченко; Под ред. Ю. Ю. Соколовскаго. – Полтава: Издание журнала „Хуторянин”, 1911. – С.88.

Додаток Л

**Каталог неперіодичних та продовжуваних видань 1861 – 1917 рр.,
створених у межах території сучасної Сумщини: (Матеріали до
бібліографічного репертуару)**

А

1. **АЛФАВИТ** губерний, уездов и волостей, где введен закон 12 июля 1889 г. о участковых земских начальниках с показанием к какому земскому участку причислена волость/ Сост. зем. нач. 6 участка Ромен. уезда, Полт. губ. Н. Г. Яновский. – Ромны: Тип. Э. и Н. Дельберг, 1896. – 124 с.; 22. – Шифр РДБ А 227/505.
2. **АЛФАВИТНЫЙ КАТАЛОГ** Лебединской общественной библиотеки. Июнь 1909 г. – Лебедин: Тип. М. Е. Когана, 1909. – 81 с.; 8°. – Шифр НБУВ1074.
3. **АЛФАВИТНЫЙ УКАЗАТЕЛЬ ЛИЦ**, осужденных волостными судами Роменского уезда Полтавской губ. за проступки, предусмотренные 169, 172-174 ст. Уст. о наказаниях за 1909 г./ Сост. Роменским уездным съездом. – Ромны: Тип. Р. Г. Дельберга, 1911. – 23 с.; 8°. – Шифр НБУВ 1001. – Шифр РДБ V 113/110.
4. **АСТАХОВ И. Л.** Таблицы для вычисления стоимости питей и посуды в казенных винных складах и лавках, с указанием количества ведер и градусов спирта: Пособ. для чинов акцизн. надзора, сборщиков денег, служ. в конторах при складах продавцов в казен. лавках. – Лебедин: Тип. М. Е. Когана, 1900. – 25 с.; 8°. – Шифр НБУВ 1907. – Шифр РДБ G 49/647.
5. **АСТАХОВ И. Л.** Таблицы для вычисления стоимости питей и посуды в казенных винных складах и лавках, с указанием количества ведер и градусов спирта. – Лебедин: Тип. М. Е. Когана, 1908. – 23 с.; 8°. – Шифр НБУВ 1908. Шифр РДБ U 24/693.
6. **АСТАХОВ И. Л.** Тетрадь для грамматического разбора по частям предложения, речи и составу слов. (Этимология и синтаксис простого предложения): Пособие для классн. и домашн. обуч. – Лебедин: Тип. М. Е. Когана, 1903. – 23 с.; 8°. – Шифр НБУВ 1909.
7. **АСТАХОВ И. Л.** Тетрадь для грамматического разбора по частям предложения, речи и составу слов. (Этимология и синтаксис простого предложения): Пособие для классн. и домашн. обуч. – Изд. 2-е. – Лебедин: Тип. М. Е. Когана, 1907. – 24, [1] с.; текст на обл. 8°. – Шифр НБУВ 1910. – Шифр РДБ P 39/204.

Б

8. **БАЛАНС РОМЕНСКОЙ** земской управы за 1907 год и доклад к отчету 1906 г. – Ромны, 1908. – 18 с.; 8°. – Шифр НБУВ 2424. – Шифр РДБ U 224/282, U 36/586.
9. **БЕЛОНОГ В. А.** Весенний подарок деткам “Веночек”: [Сб. рассказов и стихов]. В 2 т. – Ахтырка: Тип. И. Е. Певзнера, 1905. – Шифр РДБ А 273/560.
10. **БОГУН В.** Про краший розпорядок у полі. (Про плодозмін або сівооборот). – Ромни: Роменська повітова зем. упр.; Тип. Р. Г. Дельберга, 1913. – 8 с.; 8°. – Шифр НБУВ 4272.
11. **БОРК В.** Программа устного испытания по математике учеников VIII класса Лебединской мужской гимназии. – Лебедин: Тип. М. Е. Когана, 1914. – 13 с.; 24. – Шифр РДБ Гр.

В

12. **ВАШКЕ Р. П.** Сахарная промышленность в Сумском уезде в связи с предстоящим разрешением аграрного вопроса: Докл. Сум. отд. Лиги аграр. реформ. – Сумы: Печ. дело торг. д. И. Г. Ильченко и К°, 1917. – 11 с. – Шифр РГБ U 484/75, W 509/598.
13. **ВЕТЕРИНАРНЫЙ** отчет Сумской уездной земской управы за 1905 год. – Сумы, 1906. – 40 с. – Шифр РДБ Т 28/369, V 266/6.
14. **ВЕТЕРИНАРНЫЙ** отчет Сумской уездной земской управы за 1907 год. – Сумы, 1908. – 19 с. – Шифр РДБ Т 28/369, V 266/6.
15. **ВЕТЕРИНАРНЫЙ** отчет Сумской уездной земской управы за 1908 год. – Сумы, 1909. – 16 с. – Шифр РДБ Т 28/369, V 266/6.
16. **ВЕТЕРИНАРНЫЙ** отчет Сумской уездной земской управы за 1911 год. – Сумы: Тип. П. К. Пашкова, 1912. – 23 с.; 8°. – Шифр НБУВ 7073. – Шифр РДБ Т 28/369, V 266/6.
17. **ВЕТЕРИНАРНЫЙ** отчет Сумской уездной земской управы за 1912 год. – Сумы: Тип. П. К. Пашкова, 1913. – [4], 99с. ; 8°. – Шифр НБУВ 7076. – Шифр РДБ Т 28/369, V 266/6.
18. **ВЕТЕРИНАРНЫЙ** отчет Сумской уездной земской управы за 1914 год. Издание Сумского уездного земства. – Сумы: Электро-печатня т-ва А. Е. Чернобрывченка, 1915. – 100 с.; 8°. – Шифр НБУВ 7076. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 1545.

19. **ВЕТЕРИНАРНЫЙ** отчет Сумской уездной земской управы за 1915 год. – Сумы: Тип. П. К. Пашкова, 1916. – [3], 114 с.; 8°. – Шифр НБУВ 7076. – Шифр РДБ Т 28/369, V 266/6.
20. **ВЛАДЫКОВ Д. И.**, свящ. Руководство для бесед с баптистами, пашковцами (еванг. христиан.), молоканами и др. В. 3-х вып. Вып. 1-2. – Ахтырка: Тип. Певзнера, 1913. – Шифр РДБ V 24/98.
21. **ВРЕМЕННЫЕ ПРАВИЛА** “Детской больницы Св. Зинаиды” в г. Сумах, учрежденной на средства Коммерции Советника П. И. Харитоненко в память покойной дочери его Зинаиды. – Сумы: Типо-литография К. М. Пашкова, 1899. – 4 с.

Г

22. **ГАЛЬКОВСКИЙ Н.** Наказной гетман Полуботок: Ист. очерк. – Лебедин: Изд-во кн. магазина М. Е. Когана, 1909. – 47 с. – Шифр ХДНБ 69530.
23. **ГАЛЬКОВСКИЙ Н.** Петр Великий в родной поэзии. – Лебедин, 1909. – Шифр ХДНБ 132201. – Шифр НБУВ 9233.
24. **ГАЛЬКОВСКИЙ Н.** Петр Великий в родной поэзии. – Лебедин: Изд. А. Г. Солодовникова, 1911. – Шифр НБУВ 9231.
25. **ГАЛЬКОВСКИЙ Н.** Повести и рассказы. Т.1. – Лебедин: Тип. А. Г. Солодовникова, 1910. – 197 с. – Шифр ХДНБ Б1003.
26. **ГАЛЬКОВСКИЙ Н.** Стихотворения. – Лебедин: Тип. М. Е. Когана, 1909. – 239 с. – Шифр ХДНБ Б 4543. – Шифр НБУВ 9234.
27. **ГЕРБУТ-ГЕЙБОВИЧ В. Ф.** Отзыв профессора Г. Гербут-Гейбовича на заключение профессора Г. Альбицкого по вопросу переустройства харьковских мостов у г. Сум через р. Псел. – Сумы: Типо-лит. К. М. Пашкова, [1911]. – 8 с.; 8°. – Шифр НБУВ 9838.
28. **ГЛУПЕНКОВ Н. Н.** Автоматический регулятор при водяном отоплении. – Конотоп: Тип. А. Ш. Айзиковича, 1913. – 7 с.; 16°. – Шифр НБУВ 10323.
29. **ГОДИЧНЫЙ** отчет Роменского общества взаимного вспоможения прикзчиков и лиц другого частного труда за 1910 год. – [Ромны], 1911.
30. **ГОДОВОЙ** отчет Роменского русско-украинского вокально-музыкального драматического общества с 1-го сентября 1912 г. по 1-е сентября 1913 г. – Ромны, 1913. – 10 с.; 8°. – Шифр НБУВ 10645.
31. **ГОДОВОЙ** отчет Сумского общества сельского хозяйства за 1914 год с приложениями. – Сумы: Типография П. К. Пашкова, 1915. – 130 с. – Шифр ДАСО, ФНДБ 7621. – Шифр НБУВ 10647.
32. **ГОДОВОЙ** отчет частного женского коммерческого училища Р. Я. Орловской в г. Харькове ведомства министерства торговли и промышленности: За 1906-1907 учебный год. – Ахтырка: Тип. И. Е. Певзнера, 1908. – 33 с. – Шифр ХДНБ 4649. – Шифр НБУВ 10657.
33. **ГОЛОДАЙКО Г. Т.** Друг счетовода. Высокочитимому Николаю Иосифовичу Лещинскому. – Сумы: Типо-литография К. М. Пашкова, 1894. – 402 с. – Приватне зібрання А. В. Ткаченко.
34. **ГУДЗЕВ Г. В.** Я просто схожу с ума: Комедия в 1 д. – Сумы: Тип. П. Вертикова, 1904. – 32 с.; 22. – Шифр РДБ М 105/274.
35. **ГУРЬЕВ А. Д.** История города Кролевец. – Кролевец: Типография А. Ш. Левина, 1914. – 36 с.; 22. – Шифр РДБ U 402/740, V 117/2339.

Д

36. **ДЕМКОВ М.** Что нужно для успехов русской науки. – Глухов, б.г. – 8^л. – Шифр НБУВ 13631.
37. **ДЕНЕЖНЫЙ** отчет Ахтырской уездной земской управы за 1909 год. – Ахтырка: Типография А. П. Расторгуевой, 1910. – 160 с. – Шифр СОКМ, Ф.НДБ 10740.
38. **ДЕНЕЖНЫЙ** отчет Ахтырской уездной земской управы за 1910 год. – Ахтырка: Типография А. П. Расторгуевой, 1911. – 136 с. – Шифр СОКМ, Ф.НДБ 10765.
39. **ДЕНЕЖНЫЙ** отчет Конотопского Союза кредитных ссудо-сберегательных т-в за 1917 год. (Второй операционный год). Союз открыл свои действия 3 декабря 1915 г. – Конотоп: Тип. Союза кооперативов, 1917. – 30 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 7978.
40. **ДЕНЕЖНЫЙ** отчет Роменского общества сельского хозяйства за 1899 г. – Ромны, 1900. – 61 с. – Шифр НБУВ 13787.
41. **ДЕНЕЖНЫЙ** отчет Роменской уездной земской управы за 1907 год. – Ромны, 1908. – 135 с. – Шифр НБУВ 13788. – Шифр РДБ U 37/52.
42. **ДЕНЕЖНЫЙ** отчет Роменской уездной земской управы за 1908 год. – Ромны, 1909. – [3], 121 с. – Шифр НБУВ 13788. – Шифр РДБ U 37/52.
43. **ДЕНЕЖНЫЙ** отчет Роменской уездной земской управы за 1909 год. – Ромны, 1910. – 141 с. – Шифр НБУВ 13788. – Шифр РДБ U 37/52.

44. **ДЕНЕЖНЫЙ** отчет Роменской уездной земской управы за 1910 год. – Ромны: Тип. Р. Г. Дельберг, 1911. – 135 с. – Шифр НБУВ 13788. – Шифр РДБ У 37/52.
45. **ДЕНЕЖНЫЙ** отчет Роменской уездной земской управы за 1911 год. – Ромны, 1912. – 165 с. – Шифр НБУВ 13788. – Шифр РДБ У 37/52.
46. **ДЕНЕЖНЫЙ** отчет Роменской уездной земской управы за 1912 год. – Ромны: Тип. Р. Г. Дельберг, 1913. – 96 с., 78 с. – Шифр НБУВ 13788. – Шифр РДБ У 37/52.
47. **ДЕНЕЖНЫЙ** отчет Роменской уездной земской управы за 1913 год. – Ромны, 1914. – 167 с. – Шифр НБУВ 13788. – Шифр РДБ У 37/52.
48. **ДЕНЕЖНЫЙ** отчет Сумской уездной земской управы за 1906 год. – Сумы, 1909. – 242 с. разд. паг. – Шифр РДБ А 146/48, А 315/24.
49. **ДЕНЕЖНЫЙ** отчет Сумской уездной земской управы за 1907 год. – Сумы, 1909. – 222 с. разд. паг. – Шифр РДБ А 146/48, А 315/24.
50. **ДЕНЕЖНЫЙ** отчет Сумской уездной земской управы за 1908 год. – Сумы, 1909. – 222 с. разд. паг. – Шифр РДБ А 146/48, А 315/24.
51. **ДЕНЕЖНЫЙ** отчет Сумской уездной земской управы за 1909 год. – Сумы, 1910. – 229 с. разд. паг. – Шифр РДБ А 146/48, А 315/24.
52. **ДЕНЕЖНЫЙ** отчет Сумской уездной земской управы за 1910 год. – Сумы, 1911. – 237 с. разд. паг. – Шифр РДБ А 146/48, А 315/24.
53. **ДЕНЕЖНЫЙ** отчет Сумской уездной земской управы за 1911 год. – Сумы, 1912. – [3], IV, 113, 119 с. – Шифр РДБ А 146/48, А 315/24.
54. **ДЕНЕЖНЫЙ** отчет Сумской уездной земской управы за 1912 г. – Сумы: Тип. П. К. Пашкова, 1913. – 4, III, 121, 129 с. – Шифр НБУВ 13796. – Шифр РДБ А 146/48, А 315/24.
55. **ДЕНЕЖНЫЙ** (хозяйственный) отчет по содержанию Роменской уездной земской больницы. – Ромны: Электро-типография И. Г. Шафрана, 1916. – 18 с. – Шифр НБУВ 13812. – Шифр ДОУНБ 749975/2594.
56. **ДОБРОГАЕВ Н. И.** Подробные решения и объяснения алгебраических задач Шапошникова и Вальцова. Ч.1, вып. 1. Отделения 1, 2 и 3. – Сумы: Изд. С. А. Козловского. Тип. П. К. Пашкова, 1912. – XVI, 112 с.; 8°. – Шифр НБУВ 14813.
57. **ДОБРОГАЕВ Н.И.** Подробные решения и объяснения разными способами всех алгебраических задач Шапошникова и Вальцова. Ч.1, вып. 3. Отделение 6. – Сумы: Изд. С. А. Козловского. Тип. П. К. Пашкова, 1913. – XVI, 224 с. 8°. – Шифр НБУВ 14816.
58. **ДОБРОГАЕВ Н. И.** Полные решения и подробные объяснения всевозможными (1-6-ю) способами всех 542 задач, находящихся в книге Н. А. Шапошникова: Курс прямолинейной тригонометрии и собрание тригонометрических задач: С условиями всех 542 задач: (Для самообразования): С весьма подробными теоретич., ист., практич. и др. интересными сведениями, которых нельзя почерпнуть в существующих ныне учебниках тригонометрии. – Сумы: Изд. С. А. Козловского. Тип. П. К. Пашкова, 1914. – XII, 268 с., 48 л. черт.; 8°. – ([Сер.]; № 45). – Шифр НБУВ 14817.
59. **ДОБРОГАЕВ Н. И.** Полные решения разными (1-5-ю) способами и подробные объяснения всех 356 задач краткого курса геометрии З. Вулиха. – Сумы: Изд. С. А. Козловского. Тип. К. М. Пашкова, 1908. – VIII, 148 с. 8°. – Шифр НБУВ 14818.
60. **ДОКЛАД АХТЫРСКОМУ** чрезвычайному уездному земскому собранию 22 мая 1909 года по отделу народного образования. – Ахтырка: Типография И. А. Расторгуева, 1909. – 46 с. – Шифр СОКМ, Ф.НДБ 10753.
61. **ДОКЛАД ГЛУХОВСКОЙ** уездной земской управы Глуховскому уездному земскому собранию XXIV-й очередной сессии: О земской медицине в Глуховском уезде. – Глухов, 1888. – [2], 50 с. – Вид. також під заголовком: “Один из проектов устройства земской медицины”. – Шифр НБУВ 15013.
62. **ДОКЛАД ГЛУХОВСКОЙ** уездной земской управы Глуховскому уездному земскому собранию XXIV-й очередной сессии: О преподавании садоводства и огородничества при школах. – Глухов, 1890. – 9 с. – Шифр НБУВ 15013.
63. **ДОКЛАД ГЛУХОВСКОМУ** уездному земскому собранию Глуховской уездной земской управы. – [Глухов, 1880]. – 33 с.; 8°. – Шифр НБУВ 15014.
64. **ДОКЛАД О РАЗРЕШЕНИИ** ссуды в 300000 рублей на частичное мощение дорог в связи с общим вопросом об улучшении путей сообщения в уезде. – [Ахтырка], 1913. – 16 с.; 8°. – Шифр НБУВ 15173.
65. **ДОКЛАД РОМЕНСКОЙ** уездной земской управы об основаниях оценки недвижимых имуществ г. Ромен и заштатного г. Глинска. – Ромны: Типография Иды Гордон, 1909. – 16 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 7708.
66. **ДОКЛАД СУМСКОЙ** уездной земской управы Сумскому уездному земскому собранию чрезвычайной сессии 17-го ноября 1913 г. – Сумы: Тип. П. К. Пашкова, 1913. – 8 с.; 8° – (Доклад № 1). – Шифр НБУВ 15375.

67. **ДОКЛАД СУМСКОЙ** уездной земской управы Сумскому уездному земскому собранию экстренной сессии 30 апреля 1912 года. – Сумы: Тип. П. К. Пашкова, 1912. – 70 с. 8°. – Шифр НБУВ 15376.
68. **ДОКЛАДЫ АХТЫРСКОЙ** уездной земской управы 42-му очередному Ахтырскому уездному земскому собранию 1906 года. Вып. 1. – [Ахтырка], 1906. – 37 с. – Шифр РДБ U 75/401, U 75/402.
69. **ДОКЛАДЫ АХТЫРСКОЙ** уездной земской управы 42-му очередному Ахтырскому уездному земскому собранию 1906 года. Вып. 2. – [Ахтырка], 1906. – 54 с. – Шифр РДБ U 75/401, U 75/402.
70. **ДОКЛАДЫ АХТЫРСКОЙ** уездной земской управы 42-му очередному Ахтырскому уездному земскому собранию 1906 года. Вып. 3. – [Ахтырка], 1906. – 26 с. – Шифр РДБ U 75/401, U 75/402.
71. **ДОКЛАДЫ АХТЫРСКОЙ** уездной земской управы 42-му очередному Ахтырскому уездному земскому собранию 1906 года. Вып. 4. – [Ахтырка], 1906. – 43 с. – Шифр РДБ U 75/401, U 75/402.
72. **ДОКЛАДЫ АХТЫРСКОЙ** уездной земской управы 42-му очередному Ахтырскому уездному земскому собранию 1906 года. Вып. 5. – [Ахтырка], 1906. – 23 с. – Шифр РДБ U 75/401, U 75/402.
73. **ДОКЛАДЫ АХТЫРСКОЙ** уездной земской управы 42-му очередному Ахтырскому уездному земскому собранию 1906 года. Вып. 6. – [Ахтырка], 1906. – 16 с. – Шифр РДБ U 75/401, U 75/402.
74. **ДОКЛАДЫ АХТЫРСКОЙ** уездной земской управы 42-му очередному Ахтырскому уездному земскому собранию 1906 года. Вып. 7. – [Ахтырка], 1906. – 83 с. – Шифр РДБ U 75/401, U 75/402.
75. **ДОКЛАДЫ АХТЫРСКОЙ** уездной земской управы 42-му очередному Ахтырскому уездному земскому собранию 1906 года. Вып. 8. – [Ахтырка], 1906. – 27 с. – Шифр РДБ U 75/401, U 75/402.
76. **ДОКЛАДЫ АХТЫРСКОЙ** уездной земской управы Ахтырскому чрезвычайному уездному земскому собранию 24 апреля 1911 года. Вып. 1. – [Ахтырка], 1911. – 27 с. – Шифр РДБ U 75/401, U 75/402.
77. **ДОКЛАДЫ АХТЫРСКОЙ** уездной земской управы Ахтырскому чрезвычайному уездному земскому собранию 24 апреля 1911 года. Вып. 2. – [Ахтырка], 1911. – 2, 20 с. – Шифр РДБ U 75/401, U 75/402.
78. **ДОКЛАДЫ АХТЫРСКОМУ** 45-му очередному уездному земскому собранию 1909 года по техническому отделу. – Ахтырка: Типография И. А. Расторгуева, 1909. – 66 с. – Шифр СОКМ, Ф.НДБ 10769.
79. **ДОКЛАДЫ АХТЫРСКОМУ** 45-му очередному уездному земскому собранию 1909 года по бухгалтерскому отделу. – Ахтырка: Типография И. А. Расторгуева, 1909. – 66 с. – Шифр СОКМ, Ф.НДБ 10773.
80. **ДОКЛАДЫ АХТЫРСКОМУ** 46-му очередному уездному земскому собранию 1910 года по распорядительному отделу. – Ахтырка: Типография А. П. Расторгуевой, 1910. – 84 с. – Шифр СОКМ, Ф.НДБ 10779.
81. **ДОКЛАДЫ АХТЫРСКОМУ** 46-му очередному уездному земскому собранию 1910 года по техническому отделу. – Ахтырка: Типография И. Е. Певзнера, 1910. – 70 с. – Шифр СОКМ, Ф.НДБ 10759.
82. **ДОКЛАДЫ АХТЫРСКОМУ** уездному земскому собранию очередной сессии 1907 года. По бухгалтерскому отделу. – Ахтырка: Типография И. Е. Певзнера, 1907. – XLIII. – 28 с. – Шифр СОКМ, Ф.НДБ 10746.
83. **ДОКЛАДЫ АХТЫРСКОМУ** уездному земскому собранию очередной сессии 1907 года. По медицинскому отделу. – Ахтырка: Типография И. А. Расторгуева, 1907. – XLIII. – 32 с. – Шифр СОКМ, Ф.НДБ 10752.
84. **ДОКЛАДЫ АХТЫРСКОМУ** чрезвычайному уездному земскому собранию 6 апреля 1910 года по распорядительному отделу. – Ахтырка: Типография И. А. Расторгуева, 1910. – 28 с. – Шифр СОКМ, Ф.НДБ 10761.
85. **ДОКЛАДЫ АХТЫРСКОМУ** чрезвычайному уездному земскому собранию 17 ноября 1913 года по распорядительному отделу. – Ахтырка: Типография А. П. Расторгуевой, 1913. – 16 с. – Шифр СОКМ, Ф.НДБ 10779.
86. **ДОКЛАДЫ ГЛУХОВСКОМУ** уездному земскому собранию... Глуховской уездной земской управы. – Глухов, 1871. – 62 с. – Шифр НБУВ 15501.
87. **ДОКЛАДЫ ГЛУХОВСКОМУ** уездному земскому собранию... Глуховской уездной земской управы. – Глухов, 1877. – 15 с. – Шифр НБУВ 15501.
88. **ДОКЛАДЫ ГЛУХОВСКОМУ** уездному земскому собранию... Глуховской уездной земской управы. – Глухов, 1878. – 16 с. – Шифр НБУВ 15501.

89. **ДОКЛАДЫ ГЛУХОВСКОМУ** уездному земскому собранию... Глуховской уездной земской управы. – Глухов, 1880. – 10 с. – Шифр НБУВ 15501.
90. **ДОКЛАДЫ ГЛУХОВСКОМУ** уездному земскому собранию... Глуховской уездной земской управы. – Глухов, 1882. – 63 с. – Шифр НБУВ 15501.
91. **ДОКЛАДЫ ГЛУХОВСКОМУ** уездному земскому собранию... Глуховской уездной земской управы. – Глухов, 1883. – 40 с. – Шифр НБУВ 15501.
92. **ДОКЛАДЫ ГЛУХОВСКОМУ** уездному земскому собранию... Глуховской уездной земской управы. – Глухов, 1884. – 42, 118, 43-78, 73-120 с. – Шифр НБУВ 15501.
93. **ДОКЛАДЫ ГЛУХОВСКОМУ** уездному земскому собранию... Глуховской уездной земской управы. – Глухов, 1885. – 176 с., 1 л. табл. – Шифр НБУВ 15501.
94. **ДОКЛАДЫ ГЛУХОВСКОМУ** уездному земскому собранию... Глуховской уездной земской управы. – Глухов, 1886. – 46 с. – Шифр НБУВ 15501.
95. **ДОКЛАДЫ ГЛУХОВСКОМУ** уездному земскому собранию... Глуховской уездной земской управы. – Глухов, 1887. – 102 с. – Шифр НБУВ 15501.
96. **ДОКЛАДЫ ГЛУХОВСКОМУ** уездному земскому собранию XXIV-й очередной сессии Глуховской уездной земской управы. – Глухов, 1888. – [2], 69 с. – Шифр НБУВ 15501.
97. **ДОКЛАДЫ КОНОТОПСКОЙ** уездной земской управы Конотопскому земскому собранию... По агрономическим мероприятиям. – Конотоп, 1914. – [1], 102 с. – Шифр РДБ V 250/562 V 48/160.
98. **ДОКЛАДЫ РОМЕНСКОЙ** уездной земской управы 45-му очередному земскому собранию созыва 1909 года. Вып. 1. – Ромны, 1909. – 35 с. – Шифр РДБ V 291/171, V 64/736.
99. **ДОКЛАДЫ РОМЕНСКОЙ** уездной земской управы 45-му очередному земскому собранию созыва 1909 года. Вып. 2. – Ромны, 1909. – 43 с. – Шифр РДБ V 291/171, V 64/736.
100. **ДОКЛАДЫ СУМСКОЙ** уездной земской управы очередному уездному земскому собранию сессии 1907 года по сельско-хозяйственным вопросам. – Сумы: Типо-литография К. М. Пашкова, 1907. – [4], 75 с. – Шифр НБУВ 15680. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 767.
101. **ДОКЛАДЫ СУМСКОЙ** уездной земской управы ... Уездному земскому собранию очередной сессии 29-го сентября 1910 года: О перестройке харьковских мостов. – Сумы, [1910]. – 15 с. – Шифр НБУВ 15680. – Шифр РДБ V 262/80, V 262/81, V 262/83.
102. **ДОКЛАДЫ СУМСКОЙ** уездной земской управы ... Уездному земскому собранию...: Об изменении “Положения об организации земского строительного дела в Харьковской губернии”. – Сумы, [1910]. – 5 с. – Шифр НБУВ 15680. – Шифр РДБ V 262/80, V 262/81, V 262/83.
103. **ДОКЛАДЫ СУМСКОЙ** уездной земской управы Уездному земскому собранию экстренной сессии 30 апреля 1912 года: О переустройстве Сумской уездной земской телефонной сети с однопроводной на двухпроводную и реорганизации эксплуатации её. – Сумы, 1912. – 70 с. – Шифр НБУВ 15680. – Шифр РДБ V 262/80, V 262/81, V 262/83.
104. **ДОКЛАДЫ СУМСКОЙ** уездной земской управы ... Уездному земскому собранию: Об изменении “Положения об организации земского строительного дела в Харьковской губернии”. – Сумы, [1910]. – 5 с. – Шифр РДБ V 262/80, V 262/81, V 262/83.
105. **ДОКЛАДЫ СУМСКОЙ** уездной земской управы уездному земскому собранию очередной сессии 1912 года по бухгалтерскому и земельно-окладному отделам с приложением свода постановлений земского собрания. – Сумы: Типография Василия Ильченко, 1913. – IV, 55 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 308. – Шифр РДБ V 262/80, V 262/81, V 262/83.
106. **ДОКЛАДЫ СУМСКОЙ** уездной земской управы ... Уездному земскому собранию чрезвычайной сессии 17 ноября 1913 г.: О разделении территории Сумского уезда с городами Сумы и Белополье на мировые участки; О выборах мировых судей. – Сумы, [1913]. – 8 с. – Шифр РДБ V 262/80, V 262/81, V 262/83.
107. **ДОКЛАДЫ СУМСКОЙ** уездной Земской Управы уездному земскому собранию очередной сессии 1913 года. По бухгалтерскому и земельно-окладному отделам с приложением свода постановлений Земского Собрания. – Сумы: Типо-лит. П. К. Пашкова, 1914. – [4], 32 с. – Шифр НБУВ 15680. – Шифр РДБ V 262/80, V 262/81, V 262/83.
108. **ДОКЛАДЫ СУМСКОЙ** уездной Земской Управы уездному земскому собранию очередной сессии 1914 года. По бухгалтерскому и земельно-окладному отделам с приложением свода постановлений Земского Собрания. – Сумы: Типо-лит. П. К. Пашкова, 1915. – 40 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 1545.
109. **ДОКЛАДЫ СУМСКОЙ** уездной земской управы уездному земскому собранию очередной сессии 1912 г. по медицинскому и ветеринарному отделам с приложением свода постановлений земского собрания. – Сумы: Типо-лит. П. К. Пашкова, 1913. – [4], 67 с. – Шифр НБУВ 15680. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 308. – Шифр РДБ V 262/80, V 262/81, V 262/83.
110. **ДОКЛАДЫ СУМСКОЙ** уездной Земской Управы уездному земскому собранию очередной сессии. 1913 года. По медицинскому и ветеринарному отделам с приложением свода постановлений Земского Собрания. – Сумы: Типо-лит. П. К. Пашкова, 1914. – 62 с. – Шифр НБУВ 15680. – Шифр ДОУНБ 74995/2595. – Шифр РДБ V 262/80, V 262/81, V 262/83.

111. **ДОКЛАДЫ СУМСКОЙ** уездной земской управы уездному земскому собранию очередной сессии 1914 г.: По медицинскому и ветеринарному отделам с приложением свода постановлений земского собрания. – Сумы: Электро-печатня т-ва А. Е. Чернобрывченка, 1915. – 48 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 1545.
112. **ДОКЛАДЫ СУМСКОЙ** уездной земской управы уездному земскому собранию очередной сессии 1912 г. по отделу народного образования с приложением свода постановлений земского собрания. – Сумы: Типо-лит. П. К. Пашкова, 1913. – [6], 116 с. – Шифр НБУВ 15680. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 308. – Шифр РДБ V 262/80, V 262/81, V 262/83.
113. **ДОКЛАДЫ СУМСКОЙ** уездной земской управы уездному земскому собранию очередной сессии 1913 года. По отделу народного образования с приложением свода постановлений земского собрания. – Сумы: Типография Т-ва печатного дела И. Г. Ильченко и братья, 1914. – 84 с.
114. **ДОКЛАДЫ СУМСКОЙ** уездной земской управы ... Уездному земскому собранию очередной сессии 1912 года: По распорядительному отделу. – Сумы, 1913. – [2], IV, 69 с. – Шифр НБУВ 15680. – Шифр РДБ V 262/80, V 262/81, V 262/83.
115. **ДОКЛАДЫ СУМСКОЙ** уездной земской управы уездному земскому собранию очередной сессии 1914 г.: По распорядительному отделу с приложением свода постановлений земского собрания. – Сумы: Электро-печатня т-ва А. Е. Чернобрывченка, 1915. – 48 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 1545.
116. **ДОКЛАДЫ СУМСКОЙ** Уездной Земской Управы уездному земскому собранию очередной сессии 1913 года. По телефонному отделу с приложением свода постановлений Земского Собрания. – Сумы: Типография Т-ва печатного дела И. Г. Ильченко и братья, 1914. – 74 с.
117. **ДОКЛАДЫ СУМСКОЙ** уездной земской управы уездному земскому собранию очередной сессии 1914 г.: По телефонному отделу с приложением свода постановлений земского собрания. – Сумы: Электро-печатня т-ва А. Е. Чернобрывченка, 1915. – 40 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 1545.
118. **ДОКЛАДЫ СУМСКОЙ** уездной земской управы уездному земскому собранию очередной сессии 1912 г. по техническому отделу и телефонной сети с приложением свода постановлений земского собрания. – Сумы: Типо-литогр. П. К. Пашкова, 1913. – 70 с. – Шифр НБУВ 15680. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 308. – Шифр ДОУНБ 749949. – Шифр РДБ V 262/80, V 262/81, V 262/83.
119. **ДОКЛАДЫ СУМСКОЙ** уездной Земской Управы уездному земскому собранию очередной сессии 1913 года. По техническому отделам с приложением свода постановлений Земского Собрания. – Сумы: Типография Т-ва печатного дела И. Г. Ильченко и братья, 1914. – 76 с.
120. **ДОКЛАДЫ СУМСКОЙ** уездной земской управы уездному земскому собранию очередной сессии 1914 года. По техническому отделу с приложением свода постановлений земского собрания. – Сумы: Типо-литография П. К. Пашкова, 1915. – 32 с.
121. **ДОКЛАДЫ СУМСКОЙ** уездной земской управы ... Уездному земскому собранию очередной сессии 1915 г.: По техническому отделу. – Сумы, 1916. – [4], 36 с. – Шифр НБУВ 15680. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 1545. – Шифр РДБ V 262/80, V 262/81, V 262/83.
122. **ДОКЛАДЫ СУМСКОЙ** уездной земской управы уездному земскому собранию очередной сессии 1912 года по экономическому отделу с приложениями свода постановлений земского собрания. – Сумы: Типография Василия Ильченко, 1913. – 116 с. – Шифр НБУВ 15680. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 308. – Шифр РДБ V 262/80, V 262/81, V 262/83.
123. **ДОКЛАДЫ СУМСКОЙ** уездной земской управы уездному земскому собранию очередной сессии 1913 года. По экономическому отделу с приложением свода постановлений Земского Собрания. – Сумы: Типо-лит. П. К. Пашкова, 1914. – IV, 130, 26, 131-147 с. – Шифр НБУВ 15680. – Шифр РДБ V 262/80, V 262/81, V 262/83.
124. **ДОКЛАДЫ СУМСКОЙ** уездной земской управы уездному земскому собранию очередной сессии 1914 г.: По экономическому отделу с приложением свода постановлений земского собрания. – Сумы: Электро-печатня т-ва А. Е. Чернобрывченка, 1915. – [1], III, 230 с. – Шифр НБУВ 15680. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 1545. – Шифр РДБ V 262/80, V 262/81.
125. **ДОКЛАДЫ СУМСКОЙ** уездной земской управы уездному земскому собранию очередной сессии 1914 года. По отделу народного образования с приложением свода постановлений земского собрания. – Сумы: Типо-литография П. К. Пашкова, 1915. – 126 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 1545.
126. **ДОКЛАДЫ УЕЗДНОЙ УПРАВЫ** очередному Лебединскому уездному земскому собранию 1911 года. – Лебедин: Типография М. Е. Когона, 1912. – 198 с.
127. **ДОКЛАДЫ УЕЗДНОЙ УПРАВЫ** очередному Лебединскому уездному земскому собранию 1911 года. По агрономическому отделу. – Лебедин: Типография М. Е. Когона, 1911. – 90 с.
128. **ДОКЛАДЫ УЕЗДНОЙ УПРАВЫ** очередному Лебединскому уездному земскому собранию 1911 года 25-го октября. По бухгалтерскому отделу. – Лебедин: Типография М. Е. Когона, 1911. – 178 с.
129. **ДОКЛАДЫ УЕЗДНОЙ УПРАВЫ** очередному Лебединскому уездному земскому собранию 1911 года. По ветеринарному отделу. – Лебедин: Типография М. Е. Когона, 1911. – 42 с.

130. **ДОКЛАДЫ УЕЗДНОЙ УПРАВЫ** очередному Лебединскому уездному земскому собранию 1911 года. По вопросам уездной медицины. – Лебедин: Типография М. Е. Когана, 1911. – 90 с. – Шифр ДОУНБ 350033.
131. **ДОКЛАДЫ УЕЗДНОЙ УПРАВЫ** очередному уездному земскому собранию 1911 года. По техническому отделу. – Лебедин: Типография М. Е. Когана, 1912. – 216 с. + 30 с.
132. **ДОКЛАДЫ УЕЗДНОЙ УПРАВЫ** очередному Лебединскому уездному земскому собранию 1911 года. По школьному отделу. – Лебедин: Типография М. Е. Когана, 1911. – 176 с.
133. **ДОПОЛНЕНИЕ КАТАЛОГА** Лебединской общественной библиотеки, июнь 1913 г. – Лебедин: Тип. М. Е. Когана, 1913. – 59 с.; 8°. – Шифр НБУВ 15944.

Е

134. **ЕЛЬЧУКОВ А. А.** Национальное значение поэзии Н. В. Гоголя: Речь, произнес. преп. рус. яз. А. Ельчуковым в Ром. реал. уч-ще на юбил. чествовании 100-летней годовщины со дня рождения Н. В. Гоголя, 11 апр. 1909 г. – Ромны: Тип. Р. Г. Дельберг, 1909. – 13 с.; 24. – Шифр РДБ U 87/32.

Ж

135. **ЖУРНАЛ АХТЫРСКОЙ** уездной земской управы. Заседание 4 января 1899 г. – Сумы, 1899. – [2], 207, 219 с. – Шифр РДБ К 7/288.
136. **ЖУРНАЛ АХТЫРСКОГО ЧРЕЗВЫЧАЙНОГО** уездного земского собрания 6 апреля 1910 г. с приложениями к нему. – Ахтырка: Типография И. А. Расторгуева, 1910. – 30 с. – Шифр СОКМ, Ф.НДБ 10760.
137. **ЖУРНАЛ АХТЫРСКОГО ЧРЕЗВЫЧАЙНОГО** уездного земского собрания 2-го июля 1906 года с приложениями к нему. – Ахтырка: Типография И. А. Расторгуева, 1906. – 78 с. – Шифр СОКМ, Ф.НДБ 10749.
138. **ЖУРНАЛ ЗАСЕДАНИЯ КОНОТОПСКОГО** очередного уездного земского собрания с 25 по 30 сентября 1905 года включительно. – Конотоп: б.и, б.г. – ХLI. – 674 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 52821.
139. **ЖУРНАЛ ЗАСЕДАНИЯ СОВЕТА** Лебединского общества сельского хозяйства, 11 января 1912 года: С прил. – Лебедин: Тип. М. Е. Когана, 1912. – 60 с. – Шифр НБУВ 17961.
140. **ЖУРНАЛ ЗАСЕДАНИЯ СОЕДИНЕННОЙ** комиссии Сумского уездного земства с участием сведущих лиц, приглашенных председателем Сумского уездного земского собрания, по вопросу о разделении территории Сумского уезда с городами Сумы и Белополье на мировые участки, 22 октября 1913 г. – Сумы, [1913]. – 11 с. – Шифр НБУВ 17964.
141. **ЖУРНАЛ ЗАСЕДАНИЯ СУМСКОГО** уездного земского собрания чрезвычайной сессии 30-го апреля 1912 года с приложениями. – Сумы: Типография Василия Ильченко, 1912. – 127 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 308.
142. **ЖУРНАЛ ЗАСЕДАНИЯ СУМСКОГО** уездного земского собрания чрезвычайной сессии. 17 мая 1913 года с приложениями. – Сумы: Типо-лит. П. К. Пашкова, 1913. – 146 с.
143. **ЖУРНАЛ ЗАСЕДАНИЯ СУМСКОГО** уездного земского собрания чрезвычайной сессии 30 июля 1914 года с приложениями. – Сумы: Т-во печатного дела И. Г. Ильченко и братья, 1914. – 32 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 243, 1545.
144. **ЖУРНАЛ ЗАСЕДАНИЯ СУМСКОГО** Уездного Земского Собрания чрезвычайной сессии. 17 ноября 1913 года с приложениями. – Сумы: Электротпечатня А. Е. Чернобрывченка, 1914. – 112 с.
145. **ЖУРНАЛ ЗАСЕДАНИЯ СУМСКОГО** уездного земского собрания чрезвычайной сессии 19-го января 1914 года с приложениями. – Сумы: Электро-печатня А. Е. Чернобрывченка, 1914. – 42 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 1540.
146. **ЖУРНАЛ ЗАСЕДАНИЯ СУМСКОГО** уездного земского собрания чрезвычайной сессии 21-го июня 1915 года с приложениями. – Сумы: Электротпечатня т-ва А. Е. Чернобрывченка, 1915. – 56 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 1539.
147. **ЖУРНАЛ ЗАСЕДАНИЯ УЕЗДНОГО** сельскохозяйственного совета 14 ноября 1910 года. Отчеты Лебединских земских агрономов о поездках на Екатеринославскую областную сельскохозяйственную выставку. – Лебедин: Тип. М. Е. Когана, 1911. – [2], 52 с.; 23. – Шифр РДБ U 36/63.
148. **ЖУРНАЛ ЗЕНЬКОВСКОГО УЕЗДНОГО** собрания, заседания 3-го февраля 1905 г. – Лебедин, 1905. – 19 с. – Шифр НБУВ 17987.
149. **ЖУРНАЛ ОБЩЕГО СОБРАНИЯ** Лебединского общества сельского хозяйства, 30-го января 1915 года: С прил. – Лебедин, 1915. – [4], 54 с.; 8°. – Шифр НБУВ 18005.
150. **ЖУРНАЛ ОЧЕРЕДНОГО ЛЕБЕДИНСКОГО** уездного земского собрания 21 и 22 сентября 1903 года с приложениями. – Лебедин: Типография М. Е. Когана, 1904. – XXXIX/XII. – 640 с.

151. **ЖУРНАЛ ОЧЕРЕДНОГО ЛЕБЕДИНСКОГО** уездного земского собрания 30 сентября, 1, 2 и 3 октября 1908 года с приложениями. – Лебедин: Типография М. Е. Когона, 1909. – XXXXIV/XVII. – 874 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 38.
152. **ЖУРНАЛ ОЧЕРЕДНОГО ЛЕБЕДИНСКОГО** уездного земского собрания 10,11, 12, 13 и 14 октября 1910 года с приложениями. – Лебедин: Типография М.Е.Когона, 1911. – XLVI/XIX. – 1316 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 164, 165.
153. **ЖУРНАЛ ОЧЕРЕДНОГО ЛЕБЕДИНСКОГО** уездного земского собрания 25, 26, 27 и 28 октября 1911 года с приложениями. – Лебедин: Типография М. Е. Когона, 1912. – XLVII. – 122 с.
154. **ЖУРНАЛ ОЧЕРЕДНОГО ЛЕБЕДИНСКОГО** уездного земского собрания 25, 26, 27 и 28 октября 1911 года с приложениями. – Лебедин: Типография М. Е. Когона, 1912. – XLVII. – 122 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 158, 502, 1518.
155. **ЖУРНАЛ ОЧЕРЕДНОГО ЛЕБЕДИНСКОГО** уездного земского собрания 23, 24, 25 и 26 октября 1912 года с приложениями. – Лебедин: Типография М. Е. Когона, 1913. – XLVIII/XXI. – 842 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 158.
156. **ЖУРНАЛ ОЧЕРЕДНОГО ЛЕБЕДИНСКОГО** уездного земского собрания 28, 29, 30 сентября, 1 и 2 октября 1913 года с приложениями. – Лебедин: Типография М. Е. Когона, 1914. – XLIX/XXII. – 748 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 267.
157. **ЖУРНАЛ ОЧЕРЕДНОГО ЛЕБЕДИНСКОГО** уездного земского собрания 28, 30 ноября, 1, 2 и 3 декабря 1914 года с приложениями. – Лебедин: Типография М. Е. Когона, 1915. – L/XXIII. – 828 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 35, 1451.
158. **ЖУРНАЛ СОВЕЩАНИЯ КОМИССИИ** по рассмотрению проекта программы работ Опытного поля Сумской опытной станции, 3 марта 1913 г. – Сумы, 1913. – [4], 24 с. – Шифр НБУВ 18047.
159. **ЖУРНАЛ СОЕДИНЕННОГО ЗАСЕДАНИЯ** экстренного Лебединского уездного земского собрания и Лебединской городской Думы 23 марта 1914 года и экстренного Лебединского уездного земского собрания 23 марта и 24 мая 1914 года с приложениями. – Лебедин: Типография М. Е. Когона, 1914. – 88 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 140.
160. **ЖУРНАЛ СУМСКОГО УЕЗДНОГО** земского собрания 27 апреля 1901 г. с приложениями к нему. – Сумы: Типо-литография К. М. Пашкова, 1901. – 14 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 1580.
161. **ЖУРНАЛ СУМСКОГО УЕЗДНОГО** земского собрания чрезвычайной сессии 18-го марта 1909 г. с приложениями. – Сумы: Типография И. Г. Ильченко, 1909. – 82 с.
162. **ЖУРНАЛ СУМСКОГО УЕЗДНОГО** земского собрания чрезвычайной сессии 15-го мая 1911 г. с приложениями. – Сумы: Типография П. Вертикова, 1911. – 96 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 1581.
163. **ЖУРНАЛ СУМСКОГО УЕЗДНОГО** земского собрания чрезвычайной сессии 28-го ноября 1910 г. с приложениями. – Сумы: Типография И. Г. Ильченко, 1911. – 34 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 1583.
164. **ЖУРНАЛ СУМСКОГО УЕЗДНОГО** земского собрания чрезвычайной сессии 29 ноября 1911 года с приложениями. – Сумы: Типо-литография П. К. Пашкова, 1912. – III, 56 с. – Шифр НБУВ 18075. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 590.
165. **ЖУРНАЛ СЪЕЗДА** гг. учащихся Конотопского уезда. – Конотоп, 1903. – 74 с.; 24. – Шифр РДБ А 292/39.
166. **ЖУРНАЛ УЕЗДНОГО СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО** совета двадцать пятого февраля 1911 года. Отчеты по агрономическим мероприятиям Лебединского уездного земства за сезон ноябрь-март 1911 г. – Лебедин, 1911. – 32 с. – Шифр РДБ R 432/64.
167. **ЖУРНАЛ ЧРЕЗВЫЧАЙНОГО ЛЕБЕДИНСКОГО** уездного земского собрания 7-го августа 1914 года. – Лебедин: Типография М. Е. Когона, 1914. – 28 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 53.
168. **ЖУРНАЛ ЧРЕЗВЫЧАЙНОГО СУМСКОГО** уездного земского собрания 20-го мая 1907 года с приложениями. – Сумы: Типография П. Вертикова, 1907. – 380 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 767.
169. **ЖУРНАЛ ЭКСТРЕННОГО ЛЕБЕДИНСКОГО** уездного земского собрания 15 февраля 1908 г. с приложениями. – Лебедин: Типография М. Е. Когона, 1908. – [180] с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 156, 157, 160.
170. **ЖУРНАЛ ЭКСТРЕННОГО ЛЕБЕДИНСКОГО** уездного земского собрания 26 мая 1910 года с приложениями. – Лебедин: Типография М. Е. Когона, 1910. – 168 с. Шифр ДАСО, Ф.НДБ 1520.
171. **ЖУРНАЛ ЭКСТРЕННОГО ЛЕБЕДИНСКОГО** уездного земского собрания 25 апреля 1911 года с приложениями. – Лебедин: Типография М. Е. Когона, 1911. – 216 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 150, 1519.
172. **ЖУРНАЛ ЭКСТРЕННОГО ЛЕБЕДИНСКОГО** уездного земского собрания 14 апреля 1912 года с приложениями. – Лебедин: Типография М. Е. Когона, 1912. – 160 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 159.

173. **ЖУРНАЛ ЭКСТРЕННОГО ЛЕБЕДИНСКОГО** уездного земского собрания 15, 16 ноября и 10 декабря 1913 года с приложениями. – Лебедин: Типография М. Е. Когона, 1914. – [266] с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 39, 49, 154, 1533.
174. **ЖУРНАЛ ЭКСТРЕННОГО ЛЕБЕДИНСКОГО** уездного земского собрания 25 апреля 1915 года с приложениями. – Лебедин: Типография М. Е. Когона, 1915. – [136] с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 298, 299.
175. **ЖУРНАЛ ЭКСТРЕННОГО ЛЕБЕДИНСКОГО** уездного земского собрания 23-го июля 1916 года с приложениями. – Лебедин: Электр. тип. А. Г. Солодовникова, 1916. – 78 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 162, 550, 8781.
176. **ЖУРНАЛ ЭКСТРЕННОГО ЛЕБЕДИНСКОГО** уездного земского собрания 18 марта 1916 года с приложениями. – Лебедин: Электрич. тип. А. Г. Солодовникова, 1916. – 88 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 549, 1532, 1578.
177. **ЖУРНАЛ ЭКСТРЕННОГО ЛЕБЕДИНСКОГО** уездного земского собрания 22 и 23 февраля 1917 года с приложениями. – Лебедин: Электр. тип. А. Г. Солодовникова, 1917. – 180 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 548, 552, 8782.
178. **ЖУРНАЛЫ АХТЫРСКОГО** 44-го очередного уездного земского собрания. – Ахтырка: Типография И. А. Расторгуева, 1908. – 80 с. – Шифр СОКМ, Ф.НДБ 10738.
179. **ЖУРНАЛЫ ГЛУХОВСКОГО** уездного земского собрания очередных заседаний 1886 г. – Глухов: Печатня А. Шумицкого, 1887. – [2], XIII, 154 с. – Шифр СОКМ, Ф.НДБ 1454. – Шифр РДБ F 177/2, F 177/4.
180. **ЖУРНАЛЫ ГЛУХОВСКОГО** уездного земского собрания очередных заседаний 1870 г. – Глухов, 1871. – [2], 84 с. – Шифр РДБ F 177/2, F 177/4.
181. **ЖУРНАЛЫ ГЛУХОВСКОГО** уездного земского собрания очередных заседаний 1871 г. – Глухов, 1872. – 89 с. – Шифр РДБ F 177/2, F 177/4.
182. **ЖУРНАЛЫ ГЛУХОВСКОГО** уездного земского собрания очередных заседаний 1872 г. – Глухов: Печатня А. Шумицкого, 1873. – 114 с. – Шифр СОКМ, Ф.НДБ 1416. – Шифр РДБ F 177/2, F 177/4.
183. **ЖУРНАЛЫ ГЛУХОВСКОГО** уездного земского собрания очередных заседаний 1873 г. – Глухов, 1874. – [2], 116 с. – Шифр РДБ F 177/2, F 177/4.
184. **ЖУРНАЛЫ ГЛУХОВСКОГО** уездного земского собрания чрезвычайного заседания 26 июля 1873 года. – Глухов, 1873. – 8 с. – Шифр РДБ F 177/2, F 177/4.
185. **ЖУРНАЛЫ** Глуховского уездного земского собрания очередных заседаний 1874 г. – Глухов, 1875. – [2], VI, 120 с. – Шифр РДБ F 177/2, F 177/4.
186. **ЖУРНАЛЫ ГЛУХОВСКОГО** уездного земского собрания чрезвычайного заседания 23 мая 1874 года. – Глухов, 1874. – 15 с. – Шифр РДБ F 177/2, F 177/4.
187. **ЖУРНАЛЫ ГЛУХОВСКОГО** уездного земского собрания очередных заседаний 1875 г. – Глухов, 1876. – [2], 189, VI с. – Шифр РДБ F 177/2, F 177/4.
188. **ЖУРНАЛЫ ГЛУХОВСКОГО** уездного земского собрания очередных заседаний 1876 г. – Глухов, 1877. – [2], VI, 173 с. – Шифр РДБ F 177/2, F 177/4.
189. **ЖУРНАЛЫ ГЛУХОВСКОГО** уездного земского собрания экстренных и очередных заседаний 1877 г. – Глухов, 1878. – [1], 145 с. – Шифр РДБ F 177/2, F 177/4.
190. **ЖУРНАЛЫ ГЛУХОВСКОГО** уездного земского собрания очередных заседаний 1878 г. – Глухов, 1879. – [1], 209 с. – Шифр РДБ F 177/2, F 177/4.
191. **ЖУРНАЛЫ ГЛУХОВСКОГО** уездного земского собрания очередных заседаний 1879 г. – Глухов, 1880. – [2], 169 с. – Шифр РДБ F 177/2, F 177/4.
192. **ЖУРНАЛЫ ГЛУХОВСКОГО** уездного земского собрания очередных заседаний 1880 г. – Глухов, 1881. – VIII, 121 с. – Шифр РДБ F 177/2, F 177/4.
193. **ЖУРНАЛЫ ГЛУХОВСКОГО** уездного земского собрания очередных заседаний 1881 г. – Глухов, 1882. – [2], VIII, 143 с. – Шифр РДБ F 177/2, F 177/4.
194. **ЖУРНАЛЫ ГЛУХОВСКОГО** уездного земского собрания очередных заседаний 1882 г. – Глухов, 1883. – [2], VI, 118 с. – Шифр РДБ F 177/2, F 177/4.
195. **ЖУРНАЛЫ ГЛУХОВСКОГО** уездного земского собрания очередных заседаний 1883 г. – Глухов, 1884. – [2], VIII, 128 с. – Шифр РДБ F 177/2, F 177/4.
196. **ЖУРНАЛЫ ГЛУХОВСКОГО** уездного земского собрания очередных заседаний 1884 г. – Глухов, 1885. – [2], VIII, 135 с. – Шифр РДБ F 177/2, F 177/4.
197. **ЖУРНАЛЫ ГЛУХОВСКОГО** уездного земского собрания чрезвычайного заседания 5 февраля 1884 г. – Глухов, 1885. – 15 с. – Шифр РДБ F 177/2, F 177/4.
198. **ЖУРНАЛЫ ГЛУХОВСКОГО** уездного земского собрания очередных заседаний 1885 г. – Глухов, 1886. – [2], XII, 125 с. – Шифр РДБ F 177/2, F 177/4.
199. **ЖУРНАЛЫ ГЛУХОВСКОГО** уездного земского собрания очередного заседания 1888 г. – Глухов, 1889. – 115 с. – Шифр РДБ F 177/2, F 177/4.
200. **ЖУРНАЛЫ ГЛУХОВСКОГО** уездного земского собрания очередного заседания 1889 г. – Глухов, 1890. – 109 с. – Шифр РДБ F 177/2, F 177/4.

201. **ЖУРНАЛЫ ГЛУХОВСКОГО** уездного земского собрания очередного [1890] года. – Глухов, 1891. – 138 с. – Шифр РДБ F 177/2, F 177/4.
202. **ЖУРНАЛЫ ГЛУХОВСКОГО** уездного земского собрания 1905 года а) очередной сессии 25-30 сентября и б) чрезвычайной сессии 28 декабря. – Глухов, 1906. – XXII, 164 с. – Шифр РДБ F 177/2, F 177/4.
203. **ЖУРНАЛЫ ГЛУХОВСКОГО** уездного земского собрания 1906 года а) чрезвычайной сессии 30 июня и б) очередной сессии 25-30 сентября. – Глухов, 1907. – XXIII, 188 с. – Шифр РДБ F 177/2, F 177/4.
204. **ЖУРНАЛЫ ГЛУХОВСКОГО** уездного земского собрания 1907 года а) очередной сессии 20-29 сентября и б) чрезвычайной сессии 19 октября и 16 ноября. – Глухов, 1908. – XXXVI, 346 с. – Шифр РДБ F 177/2, F 177/4.
205. **ЖУРНАЛЫ ГЛУХОВСКОГО** уездного земского собрания 1908 года а) чрезвычайных сессий 10-го февраля, 5 апреля и 22 ноября и б) очередной сессии 29 сентября – 6 октября. – Глухов: Типография А. С. Квасниковой, 1909. – 318 с. – Шифр СОКМ, Ф.НДБ 1526.
206. **ЖУРНАЛЫ ГЛУХОВСКОГО** уездного земского собрания 1909 года а) чрезвычайных сессий 8-го мая и 21 декабря и б) очередной сессии 25 – 30 сентября. – Глухов: Типография А. С. Квасниковой, 1910. – 412 с. – Шифр СОКМ, Ф.НДБ 1504. – Шифр РДБ F 177/2, F 177/4.
207. **ЖУРНАЛЫ ГЛУХОВСКОГО** уездного земского собрания 1912 года: а) чрезвычайных сессий 19 февраля и 11 мая и б) очередной сессии 8-14 ноября. – Глухов, 1913. – 29, 379 с. – Шифр РДБ F 177/2, F 177/4.
208. **ЖУРНАЛЫ ГЛУХОВСКОГО** уездного земского собрания 1913 года: а) чрезвычайных сессий 31 марта и 10 ноября и б) очередной сессии 23-28 сентября 1913 года. – Глухов, 1914. – 27, 402 с. – Шифр РДБ F 177/2, F 177/4.
209. **ЖУРНАЛЫ ГЛУХОВСКОГО** уездного земского собрания 1915 года: а) чрезвычайных сессий, 5 июля и 12 сентября 1915 года; б) очередной, 24-28 сентября 1915 года. – Глухов: Тип. А. И. Дворкина, 1916. – [6], 230 с.; 8°. – Шифр НБУВ 18138. – Шифр РДБ F 177/2, F 177/4.
210. **ЖУРНАЛЫ ГЛУХОВСКОГО** уездного земского собрания чрезвычайного заседания 19 февраля 1885 г. – Глухов, 1885. – [2], 33 с. – Шифр РДБ F 177/2, F 177/4.
211. **ЖУРНАЛЫ ГЛУХОВСКОГО** уездного земского собрания чрезвычайной сессии 18 декабря 1881 года и сведения о хозяйственном положении сельских обществ крестьян... Глуховского уезда. – Глухов, 1882. – [2], 339 с. – Шифр РДБ F 177/2, F 177/4.
212. **ЖУРНАЛЫ ЗАСЕДАНИЙ КОНОТОПСКОГО** уездного земского собрания чрезвычайных, 31-го января и 15-го мая 1911 года и очередного с 1 по 9 октября 1911 г., включительно. – Конотоп: Тип. А. Ш. Айзиковича, 1912. – XXXIX, 503 с.; 8°. – Шифр НБУВ 18185. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 5288.
213. **ЖУРНАЛЫ ЗАСЕДАНИЙ КОНОТОПСКОГО** уездного земского собрания чрезвычайного, 25-го апреля и очередного с 30-го октября по 6-е ноября 1912 года, включительно. – Конотоп: Тип. А. Ш. Айзиковича, 1913. – XXXIX, 521 с.; 8°. – Шифр НБУВ 18186. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ. 5289.
214. **ЖУРНАЛЫ ЗАСЕДАНИЙ ЛЕБЕДИНСКОЙ** городской думы 1914 года. – Лебедин: Электрич. тип. А. Г. Солодовникова, 1915. – 128 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 52, 553.
215. **ЖУРНАЛЫ ЗАСЕДАНИЙ СУМСКОГО** очередного уездного земского собрания 2-6 октября 1901 года с приложениями. – Сумы: Типо-литография К. М. Пашкова, 1902. – 328 с.
216. **ЖУРНАЛЫ И ДОКЛАДЫ VII** очередной сессии 1871 г. Роменского уездного земского собрания. Свод постановлений Роменского уездного земского собрания. – [Ромны], 1871. – IV, 186 с., 1 табл. – Шифр РДБ F 137/54.
217. **ЖУРНАЛЫ И ДОКЛАДЫ VIII** очередного Роменского уездного земского собрания 1872 г. – [Ромны], 1873. – 231 с., 1 табл. – Шифр РДБ F 137/54.
218. **ЖУРНАЛЫ И ДОКЛАДЫ IX** очередного Роменского уездного земского собрания 1873 г. и краткий отчет земского врача Г. И. Волянского за 1873 год. – [Ромны], 1873. – 168, 76 с. – Шифр РДБ F 137/54.
219. **ЖУРНАЛЫ И ДОКЛАДЫ X-го** очередного Роменского уездного земского собрания 1874 г. и журналы экстренных заседаний 20 сентября 1873 и 14 января 1874 года. Постановления Роменского уездного земского собрания 1874 г. – [Ромны], 1875. – 292, 103 с. – Шифр РДБ F 137/54.
220. **ЖУРНАЛЫ И ДОКЛАДЫ XI** созыва Роменского уездного земского собрания 1875 г. – [Ромны], 1875. – 264 с. – Шифр РДБ F 137/54.
221. **ЖУРНАЛЫ И ДОКЛАДЫ XII** созыва Роменского уездного земского собрания 1876 г. – [Ромны], 1876. – 206 с. – Шифр РДБ F 137/54.
222. **ЖУРНАЛЫ И ДОКЛАДЫ XIII** [очередного] созыва Роменского уездного земского собрания 1877 г. и экстренного 14 января 1877 г. заседания Роменского уездного земского собрания. – [Ромны], 1877. – 296, 25 с. – Шифр РДБ F 137/54.

223. **ЖУРНАЛЫ И ДОКЛАДЫ** экстренного 20 сентября 1877 года и очередного XIV созыва 1878 г. Роменского уездного земского собрания. Постановления Роменского уездного земского собрания 1878 г. – [Ромны], 1878. – 22, 374 с. – Шифр РДБ F 137/54.
224. **ЖУРНАЛЫ И ДОКЛАДЫ XV** [очередного] созыва и экстренного 19 августа 1879 года заседаний Роменского уездного земского собрания. Постановления Роменского уездного земского собрания 1879 г. – [Ромны], 1879. – 363 с. – Шифр РДБ F 137/54.
225. **ЖУРНАЛЫ И ДОКЛАДЫ XVII** [очередного] созыва и экстренных 20 сентября и 20 ноября 1881 г. заседаний Роменского уездного земского собрания. – [Ромны], 1881. – 369, 31, II с. – Шифр РДБ F 137/54.
226. **ЖУРНАЛЫ И ДОКЛАДЫ XVIII** [очередного] созыва Роменского уездного земского собрания 1882 г. – [Ромны], 1882. – 352, 28 с. – Шифр РДБ F 137/54.
227. **ЖУРНАЛЫ И ДОКЛАДЫ XIX** [очередного] созыва Роменского уездного земского собрания 1883 г. – [Ромны], 1883. – 318 с., 2 табл. – Шифр РДБ F 137/54.
228. **ЖУРНАЛЫ И ДОКЛАДЫ XX** [очередного] созыва и экстренного заседания 21-го декабря 1884 года Роменского уездного земского собрания. – [Ромны], 1884. – 198, 23 с. – Шифр РДБ F 137/54.
229. **ЖУРНАЛЫ И ДОКЛАДЫ XXI** [очередного] созыва Роменского уездного земского собрания 1885 г. Постановления Роменского уездного земского собрания 1875 г. – [Ромны], 1885. – 130 с. – Шифр РДБ F 137/54.
230. **ЖУРНАЛЫ И ДОКЛАДЫ XXII** [очередного] созыва Роменского уездного земского собрания 5, 6, 7, 11, 12 и 13 сентября 1886 года, а также соединенного заседания земского собрания и Роменской городской думы 13-го сентября сего же года и экстренного заседания 31 октября 1886 г. Постановления Роменского уездного земского собрания 1886 г. – [Ромны], 1887. – III, 179, 46 с. – Шифр РДБ F 137/54.
231. **ЖУРНАЛЫ И ДОКЛАДЫ XXIII** очередного созыва Роменского уездного земского собрания 3, 10 и 11 сентября 1887 г. Постановления Роменского уездного земского собрания 1887 г. – [Ромны], 1887. – 207 с. – Шифр РДБ F 137/54.
232. **ЖУРНАЛЫ И ДОКЛАДЫ XXIV** очередного созыва Роменского уездного земского собрания и экстренного созыва 16-го марта 1888 года. Постановления Роменского уездного земского собрания 1888 г. – [Ромны], 1888. – 17, 162 с. – Шифр РДБ F 137/54.
233. **ЖУРНАЛЫ И ДОКЛАДЫ XXV** очередного созыва Роменского уездного земского собрания 1889 г. Постановления Роменского уездного земского собрания 1889 г. – [Ромны], 1890. – 177 с. – Шифр РДБ F 137/54.
234. **ЖУРНАЛЫ И ДОКЛАДЫ XXVI** [очередного] созыва Роменского уездного земского собрания [1890 г.]. Постановления Роменского уездного земского собрания 1890 г. – [Ромны], 1890 [обл. 1891]. – 154 с. – Шифр РДБ F 137/54.
235. **ЖУРНАЛЫ И ДОКЛАДЫ XXVII** [очередного] созыва Роменского уездного земского собрания 1891 г. Постановления Роменского уездного земского собрания 1891 г. – [Ромны], 1891. – 221 с. – Шифр РДБ F 137/54.
236. **ЖУРНАЛЫ И ДОКЛАДЫ XXVIII** очередного созыва Роменского уездного земского собрания 1892 г. Постановления Роменского уездного земского собрания 1892 г. – [Ромны], 1893. – [2], XIV, XIV, 185 с. – Шифр РДБ F 137/54.
237. **ЖУРНАЛЫ И ДОКЛАДЫ XXIX** очередного созыва и чрезвычайных 2-го апреля и 5-го сентября 1893 г. Роменского уездного земского собрания. Постановления Роменского уездного земского собрания 1893 г. – [Ромны], 1894. – [2], 20, 18, 239 с. – Шифр РДБ F 137/54.
238. **ЖУРНАЛЫ И ДОКЛАДЫ XXX** очередного созыва 1894 г. Роменского уездного земского собрания. Постановления Роменского уездного земского собрания 1894 г. – [Ромны], 1895. – 207 с. – Шифр РДБ F 137/54.
239. **ЖУРНАЛЫ И ДОКЛАДЫ** экстренного созыва Роменского уездного земского собрания 5-го февраля и XXXI очередного 1895 г. Постановления Роменского уездного земского собрания 1895 г. – [Ромны], 1896. – 16, 255 с. – Шифр РДБ F 137/54.
240. **ЖУРНАЛЫ И ДОКЛАДЫ XXXII** очередного созыва 1896 г. Роменского уездного земского собрания. Постановления Роменского уездного земского собрания 1896 г. – [Ромны], 1896. – IV, 247 с. – Шифр РДБ F 137/54.
241. **ЖУРНАЛЫ И ДОКЛАДЫ XXXIII** очередного созыва 1897 г. Роменского уездного земского собрания. – [Ромны], 1898. – V, 192, LIX с. – Шифр РДБ F 137/54.
242. **ЖУРНАЛЫ И ДОКЛАДЫ XXXIV** очередного созыва 1898 года Роменского уездного земского собрания. – [Ромны], 1899. – IV, 180, LXIII с. – Шифр РДБ F 137/54.
243. **ЖУРНАЛЫ И ДОКЛАДЫ XXXV** очередного созыва 1899 года Роменского уездного земского собрания. – [Ромны], 1900. – VII, 194, LXXXII с. – Шифр РДБ F 137/54.
244. **ЖУРНАЛЫ И ДОКЛАДЫ XXXVI** очередного созыва 1900 года Роменского уездного земского собрания. – [Ромны], 1901. – VI, 198, LXXXIX с. – Шифр РДБ F 137/54.

245. **ЖУРНАЛЫ И ДОКЛАДЫ XXXVII** очередного созыва 1901 года Роменского уездного земского собрания. – [Ромны], 1902. – [2], V, 208, 63 с. – Шифр РДБ F 137/54.
246. **ЖУРНАЛЫ И ДОКЛАДЫ XXXVIII** очередного созыва 1902 года Роменского уездного земского собрания. – [Ромны], 1903. – [2], IV, 251, 72 с. – Шифр РДБ F 137/54.
247. **ЖУРНАЛЫ И ДОКЛАДЫ XXXIX** очередного Роменского уездного земского собрания 1903 года. – Ромны.: Типография бр. Э. и Н. Дельберг, 1904. – [2], IV, 243, 75 с. – Шифр ДОУНБ 749944/2591. – Шифр РДБ F 137/54.
248. **ЖУРНАЛЫ И ДОКЛАДЫ XL** очередного созыва 1904 года Роменского уездного земского собрания. – [Ромны], 1905. – [2], V, 300, 76 с. – Шифр РДБ F 137/54.
249. **ЖУРНАЛЫ И ДОКЛАДЫ XXXXI** очередного Роменского уездного земского собрания 1905 года. – [Ромны], 1906. – [2], V, 284, 71 с., 1 табл. – Шифр РДБ F 137/54.
250. **ЖУРНАЛЫ И ДОКЛАДЫ XXXXII** очередного Роменского уездного земского собрания 1906 года. – [Ромны], 1907. – [2], IX, 320 с. – Шифр РДБ F 137/54.
251. **ЖУРНАЛЫ И ДОКЛАДЫ** 43-го очередного Роменского уездного земского собрания 1907 года. – [Ромны], 1908. – X, 336 с. – Шифр РДБ F 137/54.
252. **ЖУРНАЛЫ И ДОКЛАДЫ** 44-го очередного Роменского уездного земского собрания 1908 года. – Ромны.: Типография бр. Дельберг, 1909. – [2], XIII, 463 с. – Шифр ДОУНБ 749978/2612. – Шифр РДБ F 137/54.
253. **ЖУРНАЛЫ И ДОКЛАДЫ** экстренного созыва Роменского уездного земского собрания 12-го февраля 1883 года. – [Ромны], 1883. – 15 с. – Шифр РДБ F 137/54.
254. **ЖУРНАЛЫ И ДОКЛАДЫ** 45-го очередного Роменского уездного земского собрания 1909 года. – [Ромны], 1910. – X, 464 с. – Шифр РДБ F 137/54.
255. **ЖУРНАЛЫ И ДОКЛАДЫ** 46-го очередного Роменского уездного земского собрания 1910 года. – Ромны.: Типография Р. Г. Дельберг, 1911. – XIII, 375, 111 с. – Шифр ДОУНБ 7499977/2640. – Шифр РДБ F 137/54.
256. **ЖУРНАЛЫ И ДОКЛАДЫ** 47-го очередного Роменского уездного земского собрания 1911 года. – Ромны.: Типография Р. Г. Дельберг, 1912. – IX, 324, 116 с. – Шифр ДОУНБ 749973/2663. – Шифр РДБ F 137/54.
257. **ЖУРНАЛЫ И ДОКЛАДЫ** 48-го очередного Роменского уездного земского собрания 1912 года. – Ромны.: Типография Р. Г. Дельберг, 1913. – 654 с. разд. паг., 1 табл. – Шифр ДОУНБ 749974. – Шифр РДБ F 137/54.
258. **ЖУРНАЛЫ И ДОКЛАДЫ** 49-го очередного Роменского уездного земского собрания 1913 года. – Ромны.: Типография Р. Г. Дельберг, 1914. – 495 с. разд. паг. – Шифр ДОУНБ 749955/2660. – Шифр РДБ F 137/54.
259. **ЖУРНАЛЫ И ДОКЛАДЫ** 50-го очередного Роменского уездного земского собрания 1914 года. – [Ромны], 1915. – IX, 178, 123 с. – Шифр РДБ F 137/54.
260. **ЖУРНАЛЫ И ДОКЛАДЫ** 51-го очередного Роменского уездного земского собрания 1915 года. – Ромны.: Типография Р. Г. Дельберг, 1916. – X, 172, 114 с. – Шифр ДОУНБ 749980/2661. – Шифр РДБ F 137/54.
261. **ЖУРНАЛЫ И ДОКЛАДЫ** чрезвычайного Роменского уездного земского собрания созыва 30 апреля 1905 года. – [Ромны], 1905. – 26 с. – Шифр РДБ F 137/54.
262. **ЖУРНАЛЫ И ДОКЛАДЫ** чрезвычайного Роменского уездного земского собрания созыва 22 декабря 1905 г. – [Ромны], 1906. – 19 с. – Шифр РДБ F 137/54.
263. **ЖУРНАЛЫ И ДОКЛАДЫ** чрезвычайного Роменского уездного земского собрания 30 апреля 1909 года. – [Ромны], [1910]. – 65 с. – Шифр РДБ F 137/54.
264. **ЖУРНАЛЫ И ДОКЛАДЫ** чрезвычайного Роменского уездного земского собрания 5 июля 1909 года. – [Ромны], 1909. – 27 с. – Шифр РДБ F 137/54.
265. **ЖУРНАЛЫ И ДОКЛАДЫ** чрезвычайного Роменского уездного земского собрания 31 января 1910 года. – [Ромны], 1910. – [2], 32 с. – Шифр РДБ F 137/54.
266. **ЖУРНАЛЫ И ДОКЛАДЫ** чрезвычайного Роменского уездного земского собрания 16 января 1911 года. – [Ромны], 1911. – IV, 87 с. – Шифр РДБ F 137/54.
267. **ЖУРНАЛЫ И ДОКЛАДЫ** чрезвычайного Роменского уездного земского собрания 12-го июня 1911 года. – [Ромны], 1911. – V, 47 с. – Шифр РДБ F 137/54.
268. **ЖУРНАЛЫ И ДОКЛАДЫ** чрезвычайного Роменского уездного земского собрания 22-го января 1912 года. – [Ромны], 1913. – V, 102 с. – Шифр РДБ F 137/54.
269. **ЖУРНАЛЫ И ДОКЛАДЫ** чрезвычайного Роменского уездного земского собрания 24-го июня 1912 года. – [Ромны], 1913. – [2], VIII, 119, 31 с. – Шифр РДБ F 137/54.
270. **ЖУРНАЛЫ И ДОКЛАДЫ** чрезвычайного Роменского уездного земского собрания 17 января 1913 года. – [Ромны], 1913. – [1], III, 70 с. – Шифр РДБ F 137/54.
271. **ЖУРНАЛЫ И ДОКЛАДЫ** чрезвычайного Роменского уездного земского собрания 20-го февраля 1913 г. – [Ромны], 1913. – [1], II, 28 с. – Шифр РДБ F 137/54.
272. **ЖУРНАЛЫ И ДОКЛАДЫ** чрезвычайного Роменского уездного земского собрания 17-го апреля 1913 года. – [Ромны], 1913. – [3], 20 с. – Шифр РДБ F 137/54.

273. **ЖУРНАЛЫ И ДОКЛАДЫ** чрезвычайного Роменского уездного земского собрания 12 апреля 1914 года. – [Ромны], 1915. – IV, 149 с. – Шифр РДБ F 137/54.
274. **ЖУРНАЛЫ И ДОКЛАДЫ** чрезвычайного Роменского уездного земского собрания 10 августа 1914 года. – [Ромны], 1915. – [3], 21 с. – Шифр РДБ F 137/54.
275. **ЖУРНАЛЫ И ДОКЛАДЫ** чрезвычайного Роменского уездного земского собрания 21 сентября 1914 года. – [Ромны], 1915. – [3], 8 с. – Шифр РДБ F 137/54.
276. **ЖУРНАЛЫ И ДОКЛАДЫ** чрезвычайного Роменского уездного земского собрания 12 июля 1915 года. – [Ромны], 1916. – [1], III, 29 с. – Шифр РДБ F 137/54.
277. **ЖУРНАЛЫ И ДОКЛАДЫ** экстренного созыва Роменского уездного земского собрания 16 декабря 1883 года. – [Ромны], 1884. – 22 с. – Шифр РДБ F 137/54.
278. **ЖУРНАЛЫ КОНОТОПСКОГО** очередного заседания уездного земского собрания с 25-го по 29-е сентября 1906 года – Конотоп: Типография Ш. Левина, 1907. – XLII. – 496 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 5283.
279. **ЖУРНАЛЫ КОНОТОПСКОГО** очередного заседания уездного земского собрания с 27 сентября по 2 октября 1907 года включительно и чрезвычайных 11 февраля и 27 мая 1907 года. – Конотоп: Типография Ш. Левина, 1908. – XLIII. – 608 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 5284.
280. **ЖУРНАЛЫ КОНОТОПСКОГО** очередного заседания уездного земского собрания с 18 по 24 включительно октября 1909 года и чрезвычайных 27 ноября 1908 г., 17 марта и 24 июня 1909 г. – Конотоп: Типография Ш. Левина, 1910. – XLV. – 930 с. + 26 с. прил. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 5286.
281. **ЖУРНАЛЫ КОНОТОПСКОГО** очередного и чрезвычайного уездного земского собрания от 30 января, 1 марта и с 25 сентября по 1 октября 1905 года. – Конотоп: Типография Ш. А. Левина, 1906. – 676 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 5281.
282. **ЖУРНАЛЫ КОНОТОПСКОГО** очередного уездного земского собрания с 29 сентября по 7 включительно октября и чрезвычайного 14 марта 1910 года. – Конотоп: Типография Ш.А.Левина, 1911. – 570 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 5287.
283. **ЖУРНАЛЫ КОНОТОПСКОГО** уездного земского собрания [23 – 26 сентября] 1868 года. – [Конотоп], 1868. – 49 с. – Шифр РДБ F 194/111, F 69/1034, F 69/1035.
284. **ЖУРНАЛЫ КОНОТОПСКОГО** уездного земского собрания 26-го – 30 сентября 1867 года. – [Конотоп], 1868. – 51 с. – Шифр РДБ F 194/111, F 69/1034, F 69/1035.
285. **ЖУРНАЛЫ КОНОТОПСКОГО** уездного земского собрания чрезвычайных 2 декабря 1907 г., 3 апреля и 20 июля 1908 г. и очередного с 26 сентября по 1 октября 1908 года. – Конотоп: Типография Ш. А. Левина, 1909. – 616 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 5285.
286. **ЖУРНАЛЫ КОНОТОПСКОГО** чрезвычайного и очередного уездного земского собрания 27 июня и с 26 сентября по 1 октября 1904 года. – Конотоп: Типография Ш. А. Левина, 1905. – 678 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 5280.
287. **ЖУРНАЛЫ КОНОТОПСКОГО** чрезвычайного и очередного уездного земского собрания 16 марта и 28 сентября по 1 октября 1903 года. – Конотоп: Типография Ш. А. Левина, 1904. – 540 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 5279.
288. **ЖУРНАЛЫ ЛЕБЕДИНСКОГО** уездного земского собрания экстренного 20 июня 1896 года очередного 4 и 5 октября 1896 года и с приложениями. – Лебедин: Типография М. Е. Когона, 1898. – XXX/1. – 310 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 471.
289. **ЖУРНАЛЫ ЛЕБЕДИНСКОГО** уездного земского собрания очередного 10-го и 11-го октября 1897 года и экстренного 25 февраля 1898 года с приложениями. – Лебедин: Типография М. Е. Когона, 1898. – 368 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 426.
290. **ЖУРНАЛЫ ОЧЕРЕДНОГО АХТЫРСКОГО** уездного земского собрания 23, 24 и 25 сентября 1886 года и экстренного 25-го февраля 1887 г. с приложениями к ним. – Ахтырка: Типография В. С. Заикина, 1887. – XXII. – [210] с. – Шифр СОКМ, Ф.НДБ 10722.
291. **ЖУРНАЛЫ ОЧЕРЕДНОГО АХТЫРСКОГО** уездного земского собрания 19-го 20-го и 21-го октября 1887 года с приложениями к ним. – Ахтырка: Типография В. С. Заикина, 1888. – XXIII. – [98] с. – Шифр СОКМ, Ф.НДБ 10775.
292. **ЖУРНАЛЫ ОЧЕРЕДНОГО И ЧРЕЗВЫЧАЙНОГО КОНОТОПСКОГО** уездного земского собрания от 30 января, 1 марта и с 25 сентября по 1 октября 1905 года. – [Конотоп], 1906. – XVII, 674 с. – Шифр РДБ F 194/111, F 69/1034, F 69/1035.
293. **ЖУРНАЛЫ ОЧЕРЕДНОГО КОНОТОПСКОГО** уездного земского собрания 23, 24 и 25 сентября 1870 года. – [Конотоп], 1870. – 52 с. – Шифр РДБ F 194/111, F 69/1034, F 69/1035.
294. **ЖУРНАЛЫ ОЧЕРЕДНОГО КОНОТОПСКОГО** уездного земского собрания с 23 по 29 сентября 1871 года. – Ромны: Типография П. Пигуренко, 1871. – VII. – [2], VIII, 105 с. – Шифр РДБ F 194/111, F 69/1034, F 69/1035.

295. **ЖУРНАЛЫ ОЧЕРЕДНОГО КОНОТОПСКОГО** уездного земского собрания с 24 по 27 сентября 1872 года. – Ромны: Типография П. Пигуренко, 1872. – VIII. – XVI, 241 с. – Шифр РДБ F 194/111, F 69/1034, F 69/1035.
296. **ЖУРНАЛЫ ОЧЕРЕДНОГО КОНОТОПСКОГО** уездного земского собрания с 23 по 27 сентября 1873 года. – Ромны: Типография П. Пигуренко, 1873. – IX. – XII, 125 с. – Шифр РДБ F 194/111, F 69/1034, F 69/1035.
297. **ЖУРНАЛЫ ОЧЕРЕДНОГО КОНОТОПСКОГО** уездного земского собрания 25-28 сентября 1874 года. – Ромны: Типография Пигуренко, 1875. – X. – 148 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 5268. – Шифр РДБ F 194/111, F 69/1034, F 69/1035.
298. **ЖУРНАЛЫ ОЧЕРЕДНОГО КОНОТОПСКОГО** уездного земского собрания XI [созыва] 15-17 сентября 1875 года и чрезвычайных 15 февраля и 23 октября 1875 года. – [Конотоп], 1875. – 122, VI с. – Шифр РДБ F 194/111, F 69/1034, F 69/1035.
299. **ЖУРНАЛЫ ОЧЕРЕДНОГО КОНОТОПСКОГО** уездного земского собрания, 25-27 сентября 1877 года. – [Конотоп], 1878. – XIII. – [2], II, 132, VI с. – Шифр РДБ F 194/111, F 69/1034, F 69/1035.
300. **ЖУРНАЛЫ ОЧЕРЕДНОГО КОНОТОПСКОГО** уездного земского собрания, 27-29 сентября 1879 года. – [Конотоп], 1880. – XV. – [2], II, 123, VI с. – Шифр РДБ F 194/111, F 69/1034, F 69/1035.
301. **ЖУРНАЛЫ ОЧЕРЕДНОГО КОНОТОПСКОГО** уездного земского собрания, 24, 25 и 26 сентября 1882 года. – [Конотоп], 1883. – XVIII. – VIII, 113 с. – Шифр РДБ F 194/111, F 69/1034, F 69/1035.
302. **ЖУРНАЛЫ ОЧЕРЕДНОГО КОНОТОПСКОГО** уездного земского собрания, 25-27 сентября 1883 года. – [Конотоп], 1884. – XIX. – IX, 175 с. – Шифр РДБ F 194/111, F 69/1034, F 69/1035.
303. **ЖУРНАЛЫ ОЧЕРЕДНОГО КОНОТОПСКОГО** уездного земского собрания, 27-29 сентября 1884 года. – [Конотоп], 1885. – XX. – XII, 182 с. – Шифр РДБ F 194/111, F 69/1034, F 69/1035.
304. **ЖУРНАЛЫ ОЧЕРЕДНОГО КОНОТОПСКОГО** уездного земского собрания, 27-29 сентября и чрезвычайного 28 декабря 1886 года. – [Конотоп], 1887. – XXII. – XIV, 172 с. – Шифр РДБ F 194/111, F 69/1034, F 69/1035.
305. **ЖУРНАЛЫ ОЧЕРЕДНОГО КОНОТОПСКОГО** уездного земского собрания, 27-29 сентября 1887 года и чрезвычайных 15 ноября и 20 января 1888 года. – [Конотоп], 1887. – XXIII. – 98 с. – Шифр РДБ F 194/111, F 69/1034, F 69/1035.
306. **ЖУРНАЛЫ ОЧЕРЕДНОГО КОНОТОПСКОГО** уездного земского собрания, 28-30 сентября 1888. – [Конотоп], 1889. – XXIV. – 87 с. – Шифр РДБ F 194/111, F 69/1034, F 69/1035.
307. **ЖУРНАЛЫ ОЧЕРЕДНОГО КОНОТОПСКОГО** уездного земского собрания, 26-28 сентября 1889 года. – [Конотоп], 1890. – XXV. – 66 с. – Шифр РДБ F 194/111, F 69/1034, F 69/1035.
308. **ЖУРНАЛЫ ОЧЕРЕДНОГО КОНОТОПСКОГО** уездного земского собрания, 25-27 сентября 1890 года. – [Конотоп], 1890. – XXVI. – 138, IV с. – Шифр РДБ F 194/111, F 69/1034, F 69/1035.
309. **ЖУРНАЛЫ ОЧЕРЕДНОГО КОНОТОПСКОГО** уездного земского собрания, 26-28 сентября 1891 года. – [Конотоп], 1890. – XXVII. – 137, VIII с. – Шифр РДБ F 194/111, F 69/1034, F 69/1035.
310. **ЖУРНАЛЫ ОЧЕРЕДНОГО КОНОТОПСКОГО** уездного земского собрания с 25 по 30 сентября 1892 года и чрезвычайного 20 февраля 1893 года. – Конотоп: Типография Ш. А. Левина, 1893. – XXVIII. – 212 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 5270. – Шифр РДБ F 194/111, F 69/1034, F 69/1035.
311. **ЖУРНАЛЫ ОЧЕРЕДНОГО КОНОТОПСКОГО** уездного земского собрания с 26-го по 29-е сентября 1893 года и чрезвычайных 3-го сентября и 22-го декабря 1893 года. – [Конотоп], 1894. – XXIX. – VI, 172 с. – Шифр РДБ F 194/111, F 69/1034, F 69/1035.
312. **ЖУРНАЛЫ ОЧЕРЕДНОГО КОНОТОПСКОГО** уездного земского собрания с 27 по 30 сентября 1894 года. – [Конотоп], 1895. – XXX. – XV, 256 с. – Шифр РДБ F 194/111, F 69/1034, F 69/1035.
313. **ЖУРНАЛЫ ОЧЕРЕДНОГО КОНОТОПСКОГО** уездного земского собрания с 25 по 29 сентября 1895 года. – [Конотоп], 1896. – XXXI. – XVII, 295 с. – Шифр РДБ F 194/111, F 69/1034, F 69/1035.
314. **ЖУРНАЛЫ ОЧЕРЕДНОГО КОНОТОПСКОГО** уездного земского собрания с 4 по 8 ноября 1896 года и чрезвычайного 2 июня 1896 года. – [Конотоп], 1897. – XXXII. – XXIV, 455 с. – Шифр РДБ F 194/111, F 69/1034, F 69/1035.
315. **ЖУРНАЛЫ ОЧЕРЕДНОГО КОНОТОПСКОГО** уездного земского собрания с 20 по 23 октября 1897 года [и чрезвычайного 19 апреля 1898 года]. – Конотоп: Типография Ш. А. Левина,

1898. – XXXIII. – XVI, 583 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 5271. – Шифр РДБ F 194/111, F 69/1034, F 69/1035.
316. **ЖУРНАЛЫ ОЧЕРЕДНОГО КОНОТОПСКОГО** уездного земского собрания с 10 по 14 октября 1898 года. – Конотоп: Типография Ш. А. Левина, 1899. – XXXIV. – XII, 385, 8 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 5272. – Шифр РДБ F 194/111, F 69/1034, F 69/1035.
317. **ЖУРНАЛЫ ОЧЕРЕДНОГО КОНОТОПСКОГО** уездного земского собрания с 19 по 23 октября 1899 года и чрезвычайного 16 января 1900 года. – Конотоп: Типография Ш. А. Левина, 1900. – XXXV. – XIV, 534 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 5273. – Шифр РДБ F 194/111, F 69/1034, F 69/1035.
318. **ЖУРНАЛЫ ОЧЕРЕДНОГО КОНОТОПСКОГО** уездного земского собрания сессии 1900 года. – Конотоп: Типография Ш. А. Левина, 1901. – XXXVI. – XIV, 508 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 5274, 5275. – Шифр РДБ F 194/111, F 69/1034, F 69/1035.
319. **ЖУРНАЛЫ ОЧЕРЕДНОГО КОНОТОПСКОГО** уездного земского собрания сессии 1901 года. – Конотоп: Типография Ш. А. Левина, 1902. – XXXVII. – XII, 630 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 5276, 5277. – Шифр РДБ F 194/111, F 69/1034, F 69/1035.
320. **ЖУРНАЛЫ ОЧЕРЕДНОГО КОНОТОПСКОГО** уездного земского собрания с 21-го по 25-е сентября 1902 года включительно. – [Конотоп], 1902. – 663 с. – Шифр РДБ F 194/111, F 69/1034, F 69/1035.
321. **ЖУРНАЛЫ ОЧЕРЕДНОГО КОНОТОПСКОГО** уездного земского собрания с 25-го по 29-е сентября 1906 года. – [Конотоп], 1907. – XLI. – XVI, 495 с. – Шифр РДБ F 194/111, F 69/1034, F 69/1035.
322. **ЖУРНАЛЫ ОЧЕРЕДНОГО КОНОТОПСКОГО** уездного земского собрания с 27-го сентября по 2 октября 1907 года. – [Конотоп], 1907. – XLIII. – XXIII, 607 с. – Шифр РДБ F 194/111, F 69/1034, F 69/1035.
323. **ЖУРНАЛЫ ОЧЕРЕДНОГО КОНОТОПСКОГО** уездного земского собрания с 18 по 24 включительно октября 1909 года и чрезвычайных 27 ноября 1908 года, 17 марта и 24 июня 1909 года. – [Конотоп], 1910. – XLV. – XXIV, 929, XXV с. – Шифр РДБ F 194/111, F 69/1034, F 69/1035.
324. **ЖУРНАЛЫ ОЧЕРЕДНОГО КОНОТОПСКОГО** уездного земского собрания с 29 сентября по 7 включительно октября и чрезвычайного 14 марта 1910 года. – [Конотоп], 1911. – 568, 376, XVI с. – Шифр РДБ F 194/111, F 69/1034, F 69/1035.
325. **ЖУРНАЛЫ ОЧЕРЕДНОГО ЛЕБЕДИНСКОГО** уездного земского собрания 28-29 и 30 сентября 1886 года и экстренных заседаний 22 февраля и 27 мая 1887 года с приложениями. – Лебедин: Типография М. Е. Когона, 1887. – XXII. – 194 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 427.
326. **ЖУРНАЛЫ ОЧЕРЕДНОГО ЛЕБЕДИНСКОГО** уездного земского собрания 4 и 5 октября 1890 года с приложениями. – Лебедин: Типография М.Е.Когона, 1891. – XXVI. – 230 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 480.
327. **ЖУРНАЛЫ ОЧЕРЕДНОГО ЛЕБЕДИНСКОГО** уездного земского собрания 2 и 3 октября 1891 года и экстренных земских собраний 20 апреля и 4 сентября 1892 года с приложениями. – Лебедин: Типография М. Е. Когона, 1892. – XXVII. – 346 с. + табл. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 483.
328. **ЖУРНАЛЫ ОЧЕРЕДНОГО ЛЕБЕДИНСКОГО** уездного земского собрания 3 и 4 октября 1892 года и экстренного земского собрания 6 сентября 1893 года с приложениями. – Лебедин: Типография М. Е. Когона, 1893 – XVIII/1. – 232 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 470.
329. **ЖУРНАЛЫ ОЧЕРЕДНОГО ЛЕБЕДИНСКОГО** уездного земского собрания 24 и 25 сентября 1894 года с приложениями. – [Лебедин: Типография М.Е.Когона, 1895] – XXXIII. – [385] с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 506, 1536.
330. **ЖУРНАЛЫ ОЧЕРЕДНОГО ЛЕБЕДИНСКОГО** уездного земского собрания 6 и 7 октября 1898 года и экстренного 23-го февраля 1899 года с приложениями. – Лебедин: Типография М. Е. Когона, 1899. – XXXIV/II. – 640 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 203, 375.
331. **ЖУРНАЛЫ ОЧЕРЕДНОГО ЛЕБЕДИНСКОГО** уездного земского собрания 29, 30, и 31 октября 1899 года и экстренного 30 апреля 1900 года с приложениями. – Лебедин: Типография М. Е. Когона, 1900. – XXXV/VIII. – 590 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 1535.
332. **ЖУРНАЛЫ ОЧЕРЕДНОГО ЛЕБЕДИНСКОГО** уездного земского собрания 26 и 27 сентября 1900 года с приложениями. – Лебедин: Типография М. Е. Когона, 1901. – XXXVI/ IX. – 494 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 428.
333. **ЖУРНАЛЫ ОЧЕРЕДНОГО ЛЕБЕДИНСКОГО** уездного земского собрания 2, 3 и 4 октября 1901 года с приложениями. – Лебедин: Типография М. Е. Когона, 1902. – XXXVII/X. – 512 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 1450.
334. **ЖУРНАЛЫ ОЧЕРЕДНОГО ЛЕБЕДИНСКОГО** уездного земского собрания 24, 25, 26 и 27 октября 1906 года с приложениями. – Лебедин: Типография М. Е. Когона, 1907. – XLII/XV. – 830 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 268.

335. **ЖУРНАЛЫ ОЧЕРЕДНОГО ЛЕБЕДИНСКОГО** уездного земского собрания 21 и 22 сентября 1903 года с приложениями. – Лебедин: Типография М. Е. Когона, 1904. – XXXIX. – 640 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 1499.
336. **ЖУРНАЛЫ ОЧЕРЕДНОГО ЛЕБЕДИНСКОГО** уездного земского собрания 24, 25, 26, 27 и 28 октября 1907 года с приложениями. – Лебедин: Типография М.Е.Когона, 1908. – XLIII/XVI. – 1066 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 352.
337. **ЖУРНАЛЫ ОЧЕРЕДНОГО СУМСКОГО** уездного земского собрания 30 сентября, 1, 2, 3 и 4 октября 1904 года с приложениями. – Сумы: Типо-литография К. М. Пашкова, 1905. – 392 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 381.
338. **ЖУРНАЛЫ ОЧЕРЕДНОГО СУМСКОГО** уездного земского собрания с 10-го по 14-е октября 1907 года с приложениями. – Сумы: Типо-литография К. М. Пашкова, 1908. – 380 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 30, 410, 767, 1124.
339. **ЖУРНАЛЫ ОЧЕРЕДНОГО УЕЗДНОГО** земского собрания 3, 4, 5, 6 и 7 ноября 1907 года с приложениями к ним. – Ахтырка: Типография И. Е. Певзнера, 1907. – XLIII. – 80 с. – Шифр СОКМ, ф. НДБ 2021.
340. **ЖУРНАЛЫ ОЧЕРЕДНЫХ ЗАСЕДАНИЙ** Конотопского уездного земского собрания [23 – 25 сентября] 1869 года. – [Конотоп], 1869. – 63 с. – Шифр РДБ F 194/111, F 69/1034, F 69/1035.
341. **ЖУРНАЛЫ СУМСКОГО ОЧЕРЕДНОГО** уездного земского собрания 20, 21, 22, 23 и 24 сентября 1894 года с приложениями. – Сумы: Типо-литография К. М. Пашкова, 1895. – 226 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 1123, 1545.
342. **ЖУРНАЛЫ СУМСКОГО УЕЗДНОГО** очередного земского собрания 4, 5, 6, 7 и 8 октября 1899 года с приложениями. – Сумы: Типо-литография К. М. Пашкова, 1900. – 316 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 69.
343. **ЖУРНАЛЫ СУМСКОГО УЕЗДНОГО** земского собрания очередной сессии 30 ноября-5 декабря 1914 года. – Сумы: Электро-печатня А. Е. Чернобрывченка, 1915. – 108 с.
344. **ЖУРНАЛЫ СУМСКОГО УЕЗДНОГО** земского собрания очередной сессии 23-28 октября 1912 года. – Сумы: Типо-лит. П. К. Пашкова, 1913. – 90 с.; 8°. – Шифр НБУВ 18365. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 308.
345. **ЖУРНАЛЫ СУМСКОГО УЕЗДНОГО** земского собрания очередной сессии 30 ноября – 5 декабря 1914 года. – Сумы: Электропечатня т-ва А. Е. Чернобрывченка, 1915. – 40 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 527, 1545.
346. **ЖУРНАЛЫ СУМСКОГО УЕЗДНОГО** земского собрания чрезвычайной сессии 15-16-го ноября 1909 г. с приложениями. – Сумы: Типография И.Г.Ильченко, 1910. – 122 с.
347. **ЖУРНАЛЫ СУМСКОГО УЕЗДНОГО** земского собрания чрезвычайной сессии 6-го марта 1914 года с приложениями. – Сумы: Т-во печатного дела И. Г. Ильченко и братья, 1914. – 24 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 1545.
348. **ЖУРНАЛЫ ЧРЕЗВЫЧАЙНОГО И ОЧЕРЕДНОГО КОНОТОПСКОГО** уездного земского собрания, 16 марта и с 28 сентября по 1 октября 1903 года. – [Конотоп], 1904. – XV, 540 с. – Шифр РДБ F 194/111, F 69/1034, F 69/1035.
349. **ЖУРНАЛЫ ЧРЕЗВЫЧАЙНОГО И ОЧЕРЕДНОГО КОНОТОПСКОГО** уездного земского собрания, 27 июня и с 26 сентября по 1 октября 1904 года. – [Конотоп], 1905. – XIX, 675 с. – Шифр РДБ F 194/111, F 69/1034, F 69/1035.
350. **ЖУРНАЛЫ ЧРЕЗВЫЧАЙНОГО КОНОТОПСКОГО** уездного земского собрания [15 февраля 1868 года]. – [Конотоп], 1868. – 51 с. – Шифр РДБ F 194/111, F 69/1034, F 69/1035.
351. **ЖУРНАЛЫ ЧРЕЗВЫЧАЙНОГО КОНОТОПСКОГО** уездного земского собрания, [9 – 11 декабря] 1868 года. – [Конотоп], 1868. – 32 с. – Шифр РДБ F 194/111, F 69/1034, F 69/1035.
352. **ЖУРНАЛЫ ЧРЕЗВЫЧАЙНОГО КОНОТОПСКОГО** уездного земского собрания, 12 мая 1869 года. – [Конотоп], 1869. – 6 с. – Шифр РДБ F 194/111, F 69/1034, F 69/1035.
353. **ЖУРНАЛЫ ЧРЕЗВЫЧАЙНОГО КОНОТОПСКОГО** уездного земского собрания, 14 февраля 1870 года. – [Конотоп], 1870. – 22 с. – Шифр РДБ F 194/111, F 69/1034, F 69/1035.
354. **ЖУРНАЛЫ ЧРЕЗВЫЧАЙНОГО КОНОТОПСКОГО** уездного земского собрания, [23 апреля 1871 года]. – [Конотоп], 1870. – 51 с. – Шифр РДБ F 194/111, F 69/1034, F 69/1035.
355. **ЖУРНАЛЫ ЧРЕЗВЫЧАЙНОГО КОНОТОПСКОГО** уездного земского собрания, 24-го и 25-го чисел февраля 1872 года. – Ромны: Типография П. Пигуренко, 1872. – 39; 22 с. – Шифр РДБ F 194/111, F 69/1034, F 69/1035.
356. **ЖУРНАЛЫ [ЧРЕЗВЫЧАЙНОГО] КОНОТОПСКОГО** уездного земского собрания, 22 февраля, 20 апреля и [очередного] 23-25 сентября 1876 года. – [Конотоп], 1877. – 130, V с. – Шифр РДБ F 194/111, F 69/1034, F 69/1035.

357. **ЖУРНАЛЫ ЧРЕЗВЫЧАЙНОГО КОНОТОПСКОГО** уездного земского собрания, 5-го мая 1877 года. – [Конотоп], 1878. – 21 с. – Шифр РДБ F 194/111, F 69/1034, F 69/1035.
358. **ЖУРНАЛЫ ЧРЕЗВЫЧАЙНОГО КОНОТОПСКОГО** уездного земского собрания, 26 мая и 24 июня 1880 года и очередного 25-27 сентября 1880 года. – [Конотоп], 1880. – IX, 123 с. – Шифр РДБ F 194/111, F 69/1034, F 69/1035.
359. **ЖУРНАЛЫ ЧРЕЗВЫЧАЙНОГО КОНОТОПСКОГО** уездного земского собрания, 24 апреля и очередного 16-18 июня 1881 года. – [Конотоп], 1881. – [2], 158, IX с. – Шифр РДБ F 194/111, F 69/1034, F 69/1035.
360. **ЖУРНАЛЫ ЧРЕЗВЫЧАЙНОГО КОНОТОПСКОГО** уездного земского собрания мая 25 дня, 1882 года. – [Конотоп], 1886. – 13 с. – Шифр РДБ F 194/111, F 69/1034, F 69/1035.
361. **ЖУРНАЛЫ ЧРЕЗВЫЧАЙНОГО КОНОТОПСКОГО** уездного земского собрания 26 января 1884 года. – [Конотоп], 1886. – 9 с. – Шифр РДБ F 194/111, F 69/1034, F 69/1035.
362. **ЖУРНАЛЫ ЧРЕЗВЫЧАЙНОГО КОНОТОПСКОГО** уездного земского собрания, 28 апреля и XXI очередного 27-29 сентября 1885 года. – [Конотоп], 1886. – XIV, 175 с. – Шифр РДБ F 194/111, F 69/1034, F 69/1035.
363. **ЖУРНАЛЫ ЧРЕЗВЫЧАЙНОГО КОНОТОПСКОГО** уездного земского собрания, 19 февраля и 15 мая 1895 года. – [Конотоп], 1896. – VI, 32 с. – Шифр РДБ F 194/111, F 69/1034, F 69/1035.
364. **ЖУРНАЛЫ ЧРЕЗВЫЧАЙНОГО КОНОТОПСКОГО** уездного земского собрания, 25-го апреля и очередного с 30 октября по 6 ноября 1912 года включительно. – [Конотоп], 1913. – 1133 с. разд. паг. – Шифр РДБ F 194/111, F 69/1034, F 69/1035.
365. **ЖУРНАЛЫ ЧРЕЗВЫЧАЙНОГО КОНОТОПСКОГО** уездного земского собрания, 15 февраля 1913 года и очередного с 25 сентября по 3 октября 1913 года включительно. – [Конотоп], 1914. – 1315 с. разд. паг. – Шифр РДБ F 194/111, F 69/1034, F 69/1035.
366. **ЖУРНАЛЫ ЧРЕЗВЫЧАЙНЫХ КОНОТОПСКИХ** уездных земских собраний 20 января, 5 и 6 мая 1873 года. – Ромны: Типография П. О. Пигуренко, 1874. – 128 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 5269. – Шифр РДБ F 194/111, F 69/1034, F 69/1035.
367. **ЖУРНАЛЫ [ЧРЕЗВЫЧАЙНЫХ] КОНОТОПСКИХ** уездных земских собраний 20 февраля, 25 апреля, [очередного] 25 сентября и 26 сентября 1878 года [Конотоп], 1879. – 147, IX с. – Шифр РДБ F 194/111, F 69/1034, F 69/1035.
368. **ЖУРНАЛЫ ЧРЕЗВЫЧАЙНЫХ КОНОТОПСКИХ** уездных земских собраний, 2 декабря 1907 года, 3 апреля и 20 июля 1908 года и очередного с 26 сентября по 1 октября 1908 года. – [Конотоп], 1909. – XIX, 616 с. – Шифр РДБ F 194/111, F 69/1034, F 69/1035.
369. **ЖУРНАЛЫ ЧРЕЗВЫЧАЙНЫХ КОНОТОПСКИХ** уездных земских собраний, 31-го января и 15-го мая 1911-го года и очередного с 1-го по 9-е октября 1911 года включительно. – [Конотоп], 1912. – 963 с. разд. паг. – Шифр РДБ F 194/111, F 69/1034, F 69/1035.
370. **ЖУРНАЛЫ ЭКСТРЕННОГО ЛЕБЕДИНСКОГО** уездного земского собрания 9 июля и 25 августа 1906 года с приложениями. – Лебедин: Типография М. Е. Когона, 1907. – 112 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 3952, 3953.

3

371. **ЗАРУБИН К.** В защиту дичи/ [Чл. Ахтыр. отд. имп. правильной охоты К. Зарубин] /. – Ахтырка: Тип. А.П. Расторгуевой, 1913. – 14 с.; 15. – Шифр РДБ V 114/1646.
372. **ЗАСОРИН А.** Спутник акцизного чиновника/ Сост. помощник надзирателя А. Засорин. – Сумы: Типо-литография К. М. Пашкова, 1911. – [30], VIII, 145 с.: ил. – Шифр НБУВ 19372.
373. **ЗЕЛИНСКИЙ Л. П.** Как избавиться от пьянства? – Ромны: Тип. Ционсона, 1903. – 24 с.; 18. – Шифр РДБ J 45/427.
374. **ЗИХМАН А. Я.** Полные решения всевозможными (1-12-10) способами и подробные объяснения всех без исключения (402, 27) задач элементарной геометрии для средних учебных заведений А. Киселева; Для самообразования. – 2-е изд. испр. и доп. – Сумы: Изд. С. А. Козловского. Тип. К. М. Пашкова, 1911. – XVI, 208 с.; черт.; 8°. – ([сер.]; № 51). – Шифр НБУВ 19984.
375. **ЗИХМАН А. Я.** Полные решения всевозможными способами и пробные объяснения всех (более 1000 вопросов и задач) руководства прямолинейной тригонометрии для гимназий и реальных училищ А. Малинина. Вып. 1. – Сумы: Изд. С. А. Козловского. Тип. К. М. Пашкова, 1911. – XVI, 280 с.; черт.; 8°. – Шифр НБУВ 19985.

376. **ЗИХМАН А. Я.** Полные решения всевозможными способами и подробные объяснения всех (310) вопросов и задач руководства прямолинейной тригонометрии для гимназий и реальных училищ А. Малинина. Вып. 2 (Глава VIII). Разные задачи (повторительный отдел): (Для самообразования). – Сумы: Изд. С. А. Козловского. Тип. К. М. Пашкова, 1915. – XVI, 104 с.; черт. – Шифр НБУВ 1986.

I

377. **ИНСТРУКЦИЯ** дорожным мастерам/ О-во Киево-Воронеж. ж. д. – Конотоп: Тип. Левина, 1894. – 61 с. – Шифр РДБ G 49/470.
378. **ИНСТРУКЦИЯ** дорожным мастерам на случай появления холеры/ Киево-Воронеж. ж. д. – Конотоп: Тип. Левина, 1894. – 8 с. – Шифр РДБ G 51/893.
379. **ИНСТРУКЦИЯ** земской врачебной службы в Конотопском уезде Черниговской губернии. – Конотоп: Типография Левина, 1899. – 8 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 5272.
380. **ИНСТРУКЦИЯ** об организации санитарной части в г. Ромнах. – Ромны: Тип. Р. Г. Дельберга, 1911. – 11 с.; 8°. – Шифр НБУВ 21590.
381. **ИНСТРУКЦИЯ** об уходе и содержании непрерывных автоматических тормозов системы Гарди/ О-во Московско-Киево-Воронежская ж.д. – Конотоп.: Тип. Ш. А. Левина, 1896. – 7 с. – Шифр РДБ А 243/1351, Гр.
382. **ИНСТРУКЦИЯ** обер-кондукторам и кондукторам/ Московско-Киево-Воронежская ж.д. – Конотоп: Тип. Левина, 1893. – 47 с. – Шифр РДБ А 206/2123.
383. **ИНСТРУКЦИЯ** обер-машинистам/ Московско-Киево-Воронежская ж.д. – Конотоп, 1896. – 16 с. – Шифр РДБ А 218/2283, Гр.
384. **ИНСТРУКЦИЯ** раздатчику нефтяных остатков/ Московско-Киево-Воронежская ж.д. – Конотоп, 1896. – 10 с. – Шифр РДБ А 213/592, Гр.
385. **ИНСТРУКЦИЯ** смотрителю нефтяной станции/ Московско-Киево-Воронежская ж.д. – Конотоп, 1896. – 16 с. – Шифр РДБ А 213/587, Гр.

K

386. **КАБЕШТОВ И. М.** Как смягчить угрожающее бедствие от ожидаемого недорода озимых хлебов: Суррогаты ржаного хлеба. – Сумы: Тип. К. М. Пашкова, 1908. – 6 с.; 8°. – Шифр НБУВ 22319.
387. **КАБЕШТОВ И. М.** Моя жизнь и воспоминания: бывшего до шести лет дворянином, потом двадцать лет крепостным. – Сумы: Типо-литогр. К. М. Пашкова, 1906. – 162 с. – Шифр НБУВ 22322.
388. **КАБЕШТОВ И. М.** Разведение лозы (ивы) и плетений из неё разных изделий при учебной мастерской плетеных изделий в Гребенниковской экономии графа М.М.Толстого. – Сумы: Тип. К. М. Пашкова, 1910. – 29 с. – Шифр НБУВ 22326.
389. **КАГАН Ш. Е.** Полные решения и объяснения всех 295 стереометрических (и планиметрических задач Н. Рыбкина, требующих применения тригонометрии: Для самообразования. – 2-е изд. – Сумы; Одесса: Изд. С. А. Козловского. Тип. К. М. Пашкова, 1909. – XVI, 64 с.: черт.; 8°. – Шифр НБУВ 22363.
390. **КАГАН Ш. Е.** Полные решения и объяснения всех 295 стереометрических (и планиметрических задач Н. Рыбкина, требующих применения тригонометрии: Для самообразования. – [3-е изд.]. – Сумы; Одесса: Изд. С. А. Козловского. Тип. К. М. Пашкова, 1911. – XVI, 64 с.: черт.; 8°. – Шифр НБУВ 22364.
391. **КАК ПОВЫСИТЬ** доход с болот: Докл., представл. на Съезде Екатериносл. обл. выст. Юга России, т. 4., 7-20 сент.1910 г., агр. 2 участка Ромен. уезда Ю. С. Людоборского. – Ромны: Тип. Р. Г. Дельберг, 1913. – 38 с.; 25. – Шифр РДБ V 121/1051.
392. **КАЛУГИН П. Ф.** Проекты к улучшению народного хозяйства и благосостояния, чем разрешается аграрный вопрос. Ч.1. – Ромны: Тип. Бр. Э. и Н. Дельберг, 1906. – 21 с. – Шифр НБУВ 22979. – Шифр РДБ М 76/152.
393. **КАЛУГИН П. Ф.** Проекты к улучшению народного хозяйства и благосостояния, чем разрешается аграрный вопрос. Ч.2. – Ромны: Тип. А. Р. Гордона, 1906. – 25 с. – Шифр НБУВ 22979. – Шифр РДБ М 76/152.
394. **КАЛУГИН П. Ф.** Проекты к улучшению народного хозяйства и благосостояния, чем разрешается аграрный вопрос. Ч.3. – Ромны: Тип. А. Р. Гордона, 1907. – [4], 12 с. – Шифр НБУВ 22979. – Шифр РДБ М 76/152.
395. **КАМСКИЙ С.** Хронология еврейской истории: Пособие и справоч. книга для учащейся молодежи при изучении евр. истории в евр. училищах и других учеб. заведениях. В 3 ч. Ч.1. – Ромны: Тип. Бр. П. и Н. Дельберг, 1896. – 32 с.; 8°. – Шифр НБУВ 23137. – Шифр РДБ А 236/267.
396. **КАРМАННАЯ КНИЖКА** по свеклосахарному производству для чинов сахаро-акцизного надзора/ Сост. М. А. Городенский. – Сумы: Тип. П. Вертикова, 1900. – 232, V с.; 15. – Шифр РДБ Е 95/446.

397. **КАТАЛОГ** (алфавитный) Лебединской общественной библиотеки, июнь 1909 г. – Лебедин, 1909. – 81 с. – Шифр НБУВ 23660.
398. **КАТАЛОГ** Глуховской публичной библиотеки. – Глухов, 1905. – 130 с. – Шифр НБУВ 23929.
399. **КАТАЛОГ КНИГ** Сумской городской общественной библиотеки. – Сумы, 1895. – [2], II, 59 с. – Шифр НБУВ 24266.
400. **КАТАЛОГ КНИГ** Сумской городской общественной библиотеки. Ч.1. Отдел научный. – Сумы, 1902. – 86 с. – Шифр НБУВ 24268.
401. **КАТАЛОГ ПУТИВЛЬСКОЙ** городской публичной библиотеки “гг. Маклаковых”. – Путивль: Типография И. К. Никифорова, 1890. – 234 с. – Шифр НБУВ 24572.
402. **КАТАЛОГ** роз, пальм и многолетников. Садоводство “Экспорт” в Сумах, Харьковской губернии. Осень 1912. Весна 1913. – Сумы: Тип. П. Вертикова, 1912. – 44 с.
403. **КАТАЛОГ РОМЕНСКОЙ** городской публичной библиотеки. Вып.1. – Ромны, 1909. – [3], 182 с. – Шифр РДБ R 11/1012.
404. **КАТАЛОГ РОМЕНСКОЙ** общественной библиотеки: Дополнительный каталог: Сост. в 1901 г. – Ромны, 1901. – 44 с. – Шифр НБУВ 24592.
405. **КАТАЛОГ РОМЕНСКОЙ** общественной библиотеки: [Сост. в 1896 г.]. – Ромны, 1896. – 88 с.; 21 – Шифр РДБ R 11/151.
406. **КВЕЦЕНЬ С. С.** Сведения необходимые каждому рядовому при стрельбе из винтовки. – Ахтырка: Тип. А. Расторгуевой, 1914. – 29 с.; 8°. – Шифр НБУВ 25114.
407. **КИПТЕНКО К. И.** Практические сельскохозяйственные статьи и заметки. – Ахтырка: Тип. И. Е. Певзнера, 1911. – 56 с. – Шифр НБУВ 25561. – Шифр РДБ U 88/283.
408. **КИРИЧЕК А.** Люды: Драма в 5 действиях и 6 картинах. – Сумы: Типо-литогр. К. М. Пашкова, 1905. – 85 с.; 8°. – Шифр НБУВ 25591.
409. **КЛУННЫЙ П. М.** Вопросы жизни: Стихотворения. – Ромны: Тип. Б. Ш. Ционсона, 1903. – 94, II с.; 22. – Шифр РДБ G 75/131.
410. **КОЗЛОВСКИЙ С. А.** Подробные решения и объяснения всевозможными (2-10-ю) способами всех арифметических задач сборника Н. А. Шапошникова и Н. К. Вальцова: (Для самообразования). Ч.1. Целые отвлеченные и именованные числа: С описанием всех методов решения арифмет. задач и др. теорет. и практ. сведениями. – Сумы, 1913. – VIII, 128 с. – Шифр НБУВ 26676.
411. **КОЗЛОВСКИЙ С. А.** Подробные решения и объяснения всевозможными (2-10-ю) способами всех арифметических задач сборника Н. А. Шапошникова и Н. К. Вальцова: (Для самообразования). Ч. 2. Отдел общих задач: Смешанное собр. общих задач (№ 2181 по № 2250 включит.). – Сумы, 1912. – XVI, 75 с. – Шифр НБУВ 26676.
412. **КОЗЛОВСКИЙ С. А.** Подробные решения и объяснения всевозможных (2-8-ю) способами всех арифметических задач сборника А. Малинина и К. Буренина. Ч. 1. Целые числа (простые и составные): Задачи с № 1 по № 1330 включ.: Со многими подробными ст., как то: Об употреблении скобок, составлении и вычислении арифмет. формул, о задачах на вычисление времени, площадей и объемов, о пробе, о геогр. широте и долготе мест и проч. – Сумы: Изд. авт., 1909. – VIII, 304 с. – Шифр НБУВ 26780.
413. **КОЗЛОВСКИЙ С. А.** Подробные решения и объяснения всевозможных (2-8-ю) способами всех арифметических задач сборника А. Малинина и К. Буренина. Ч. 2. Дроби, простые, десятичные, периодические и непрерывные: (с № 1331 по № 2677 включ.): С прибавлением весьма подробной теории дробей, с указанием всех методов решения, объяснения арифмет. задач и массой всевозможных теорет. и практ. сведений: (Для самообразования). – Сумы: Изд. Авт., 1910. – XVI, 307 с. – Шифр НБУВ 26780.
414. **КОЗЛОВСКИЙ С. А.** Подробные решения и объяснения всевозможных (2-8-ю) способами всех арифметических задач сборника А. Малинина и К. Буренина. Ч. 3. Вып. 1. Отношения, пропорции и правила: Тройные – простое и сложное, процент, простых и сложных и учета векселей (с № 2678 по № 3194 включ.), с весьма подробной теорией этих правил, с указанием многих способов решения, объяснения, проверки задач и проч. – Сумы: Изд. Авт., 1911. – XVI, 218 с. – Шифр НБУВ 26780.
415. **КОЗЛОВСКИЙ С. А.** Подробные решения и объяснения всевозможных (2-8-ю) способами всех арифметических задач сборника А. Малинина и К. Буренина. Ч.3. Вып.2. Тройные правила: (с № 3195 по № 3390 включ.). Правила: Цепное, товарищества (пропорционального деления), смешения и уравнения сроков платежей (срочные уплаты): С прибавлением весьма подробной теории всех тройных правил и различных методов решения, с ист. о них справками и проч. – Сумы: Изд. Авт., 1911. – XVI, 83 с. – Шифр НБУВ 26780.
416. **КОЗЛОВСКИЙ С. А.** Подробные решения и объяснения всевозможных (2-8-ю) способами всех арифметических задач сборника А. Малинина и К. Буренина. Ч. 4. Задачи на все арифметические действия из § 51 (с № 3391 – № 3814 включ.), с указанием всевозможных сведений. – Сумы: Изд. Авт., 1911. – XVI, 195 с. – Шифр НБУВ 26780.

417. **КОЗЛОВСКИЙ С. А.** Подробные решения и объяснения всевозможных (2-8-ю) способами всех арифметических задач сборника А. Малинина и К. Буренина. Ч.1. Целые числа (простые и составные): Задачи с № 1 по № 1330 включ.: Со многими подробными ст., как то: Об употреблении скобок, составлении и вычислении арифмет. формул, о задачах на вычисление времени, площадей и объемов, о пробе, о геогр. широте и долготе мест и проч. – Сумы: Изд. Авт., 1912. – XVI, 167 с. – Шифр НБУВ 26779.
418. **КОЗЛОВСКИЙ С. А.** Подробные решения и объяснения возможными (2-6) способами всех арифметических задач сборника И. П. Верещагина. Ч.2. Дроби простые и десятичные (с № 1223-2521 включ.): С прибавлением весьма подробной теории дробей и указанием всех методов решения арифмет. задач с ист. о них справками и массой всевозможных сведений: (Для самообучения). – Сумы: Тип. К. М. Пашкова, 1913. – 200, XVI с.; 8°. – Шифр НБУВ 26774.
419. **КОЗЛОВСКИЙ С. А.** Подробные решения и объяснения всевозможных (2-8-ю) способами всех арифметических задач сборника А. Малинина и К. Буренина. Ч.2. Ч.2. Дроби, простые, десятичные, периодические и непрерывные: (с № 1331 по № 2677 включ.): С прибавлением весьма подробной теории дробей, с указанием всех методов решения, объяснения арифмет. задач и массой всевозможных теорет. и практ. сведений: (Для самообразования). – Сумы: Изд. Авт., 1914. – XVI, 287 с. – Шифр НБУВ 26779.
420. **КОЗЛОВСКИЙ С. А.** Полные решения всех арифметических задач В. А. Евтушевского. Ч.2, Вып.3. – Сумы: Тип. Пашкова, 1907. – 112 с.; 8°. – Шифр НБУВ 26787.
421. **КОЗЛОВСКИЙ С. А.** Полные решения и объяснения всевозможными (2-8) способами всех арифметических задач и численных примеров В. А. Евтушевского. Ч.2, Вып.1. Дроби простые и десятичные, периодические и непрерывные (задачи 1-843) и численные примеры № 1-98 и № 1186-1257 включ., со всеми подробностями касательно теории дробей, методов решения задач и проч. – Сумы: Изд. авт, 1907.. – Шифр НБУВ 26791.
422. **КОЗЛОВСКИЙ С. А.** Полные решения (2-8) способами и подробные объяснения всех задач и примеров приготовительного курса простых дробей из 2-й части [сборника] В. А. Евтушевского (задач и примеров № 1-474 включ.). Вып.2.: Отношения, пропорции и правила: тройные – простое и сложное, процентов: (задачи № 844-1367) и численные примеры (№ 981-1185 включ.). – Сумы: Изд. авт., 1907. – 288с. – Шифр НБУВ 26788.
423. **КОЗЛОВСКИЙ С. А.** Полные решения (2-8) способами и подробные объяснения всех задач и примеров приготовительного курса простых дробей из 2-й части [сборника] В. А. Евтушевского (задач и примеров № 1-474 включ.). Вып. 3: Правила: Товарищества (пропорционального деления), ценное, смешенное, вычисление пробы. – Сумы: Изд. Авт., 1908. – Шифр НБУВ 26788.
424. **КОЗЛОВСКИЙ С. А.** Полные решения и подробные объяснения многими (2-10-ю) способами всех арифметических задач В. А. Евтушевского. Ч.2, Вып.3. Правила: товарищества (пропорционального деления), цепное, смещения, вычисления пробы и повторительный отдел (задачи № 1368-1575 включ.): Со всеми подробностями касающимися теории этих правил, методов решения задач и проч. – Сумы: Изд. авт., 1908. – VIII, 112 с. – Шифр НБУВ 26803.
425. **КОЗЛОВСКИЙ С. А.** Полные решения многими (2-6) способами и подробные объяснения всех арифметических задач сборника для средних учебных заведений мужских и женских. И. П. Верещагина: (Для самообразования). Ч.3, Вып.1: Отношения, пропорции и правила: Тройные (простое и сложное), простых процентов и учета векселей (с № 2522 по № 2900 включ.): С весьма полной теорией и со всеми подробностями, относящимися до этих правил, с указанием многих способов решения, объяснения, проверки задач и проч. – 4-е изд. – Сумы, 1909. – VIII, 235 с. – Шифр НБУВ 26817.
426. **КОЗЛОВСКИЙ С. А.** Полные решения и подробные объяснения всевозможными (1-10-ю) способами всех арифметических задач сборника Н. А. Шапошникова и Н. К. Вальцова. Ч.2, Вып.2. – Сумы: Тип. К. М. Пашкова, 1910. – VIII, 192 с.; 8°. – Шифр НБУВ 26797.
427. **КОЗЛОВСКИЙ С. А.** Полные решения и подробные объяснения всевозможными (2-5-ю) способами всех арифметических задач сборника для средних учебных заведений А.Стеблева. Ч.3, Вып.3. Смешанные задачи для ознакомления с метрической системой мер (с № 2080 по № 2243 включ.): В этой брошюре помещены и условия всех 2080-2199 задач. – Сумы: Тип. К. М. Пашкова, 1911. – XVI, 88 с.; 8°. – Шифр НБУВ 26796.
428. **КОЗЛОВСКИЙ С. А.** Полные решения многими (2-6) способами и подробные объяснения всех арифметических задач сборника средних учебных заведений мужских и женских И. П. Верещагина: (Для самообразования). Ч.3, Вып.1. отношения пропорций и правила: тройные (простое и сложное), простых процентов и учета векселей (с № 2522 по № 2900 включ.): С весьма полной теорией и со всеми подробностями, относящимися до этих правил, с указанием многих способов решения, объяснения... - 4-е изд., перераб. и доп. – Сумы: Изд. авт., [1912]. – XVI, 224 с.: 8°. – Шифр НБУВ 26795.

429. **КОЗЛОВСКИЙ С. А.** Полные решения и подробные объяснения всевозможными (1-10-ю) способами всех арифметических задач сборника Н.А.Шапошникова и Н.К.Вальцова. Ч.2, Вып.3. – Сумы: Тип. К. М. Пашкова, 1912. – X, 118 с.; 8°. – Шифр НБУВ 26798.
430. **КОЗЛОВСКИЙ С. А.** Полные решения и подробные объяснения всевозможными (1-10-ю) способами всех арифметических задач сборника Н. А. Шапошникова и Н. К. Вальцова. Ч.2, Вып.4. – Сумы: Тип. К. М. Пашкова, 1912. – XVI, 72 с.; 8°. – Шифр НБУВ 26799.
431. **КОЗЛОВСКИЙ С. А.** Полные решения и подробные объяснения (2-10-ю) способами) всех арифметических задач П. И. Верещагина. Ч.3, Вып.1. Отношения, пропорции и правила: тройное (простое и сложное) простых процентов и учета векселей (с № 2522 по № 2900 включ.), с весьма полной теорией и со всеми подробностями, относящимися до этих правил, с указанием многих способов решения, объяснения, проверки задач и проч. – Сумы: Тип. К. М. Пашкова, 1912. – XVI, 224 с.; 8°. – Шифр НБУВ 26820.
432. **КОЗЛОВСКИЙ С. А.** Полные решения и подробные объяснения (2-5-ю) способами) всех арифметических задач П. И. Верещагина. Ч.3, Вып.3; § 57.Смешанные задачи для повторительного курса (с № 3178 по № 3374 включ.). –3-е изд., испр. и доп.. – Сумы: Тип. К. М. Пашкова, 1912. – XVI, 144 с.; 8°. – Шифр НБУВ 26805.
433. **КОЗЛОВСКИЙ С. А.** Полные решения многими (2-6) способами и подробные объяснения всех арифметических задач сборника для средних учебных заведений мужских и женских И. П. Верещагина: (Для самообразования). Ч.2. Дроби и простые десятичные (с № 1223 по № 2521 включ.): С прибавлением подробной теории дробей, с указанием всех методов решения и объяснения арифмет. Задач, и массой всевозможных теорет. и практ. сведений. – 4-е изд., перераб и доп. – Сумы: Изд. авт., 1913. – XVI, 200 с.; 8°. – Шифр НБУВ 26819.
434. **КОЗЛОВСКИЙ С. А.** Полные решения и подробные объяснения многими (2-10) способами всех арифметических задач сборника для средних учебных заведений А. Стеблова. Ч. 1: Целые числа – простые и составные именованные (с № 1 по № 1248 включ.): Для самообразования: Со всеми подробностями, относящимися до теории целых чисел, с указанием всевозможных способов решения, объяснения задач и с прибавлением подробных ст.: О задачах на вычисление времени, площадей и объемов, о методах решения арифмет. задач и проч. – Сумы: Изд. авт., 1913. – XVI, 88 с. – Шифр НБУВ 26804.
435. **КОЗЛОВСКИЙ С. А.** Полные решения и подробные объяснения многими (2-10) способами всех арифметических задач сборника для средних учебных заведений А. Стеблова. Ч. 3. Вып. 3: Смешанные задачи: Задачи для ознакомления с метрич. системою мер (с № 2080 по № 2243 включ.). – Сумы: Изд. авт., 1913. – XVI, 88 с. – Шифр НБУВ 26804.
436. **КОЛКОТИН А. А.** Пособие начинающим счетоводам кредитных товариществ к ведению приходно-расходной книги и к составлению по записям в ней месячных отчетов. – Ромны: Тип. Дельберг, 1906. – 46 с.; 21. – Шифр РДБ М 77/40.
437. **КОЛЯНКОВСКИЙ Д. П.** Собрание и решение 150 задач по математике для подготовки к конкурсным экзаменам в институты: Путей сообщения, технологический, горный, гражданских инженеров, лесной и др. – Сумы: Изд. С. А. Козловского, 1909. – VIII, 16 с.: объявл. – Шифр НБУВ 27180.
438. **КОРСАК-КУЛАЖЕНКО А. Г.** Отчет о составе и деятельности земской медицины Сумского уезда за 1909 год. – Сумы: Тип. К. М. Пашкова, 1910. – 256 с. ; 8°. – Шифр НБУВ 28037–Шифр ДАСО, Ф.НДБ 939, 1510.
439. **КОРСАК-КУЛАЖЕНКО А. Г.** Отчет о составе и деятельности земской медицины Сумского уезда за 1910 год. – Сумы: Тип. К. М. Пашкова, 1911. – 289, 44, III с.; 8°. – Шифр НБУВ 28038.
440. **КОТЛЯРЕВСКИЙ В., СОБОЛЕВ Н. Н.** Систематический указатель циркулярных распоряжений Государственного банка: С 1 сент. 1906 г. – Ромны: Тип. Бр. Дельберг, 1906. – 98 с.; 27. – Шифр РДБ М 32/97 М 56/276.
441. **КРАТКИЙ ОТЧЕТ** о деятельности Сумской сельскохозяйственной опытной станции в 1908 году/ Сост. М. А. Егоров. – Сумы, 1911. – 18 [2] с. – Шифр РДБ R 440/78.
442. **КРАТКИЙ ОТЧЕТ** о деятельности Сумской сельскохозяйственной опытной станции за 1909 год/ Сост. А. А. Романика. – Сумы, 1911. – 15 [2] с. – Шифр РДБ R 440/78.
443. **КРАТКИЙ ОТЧЕТ** о состоянии Роменского реального училища за 1908-9 уч. г. и актовая речь преп. А. А. Ельчукова, чит. на годичн. акте 13 дек. 1909 г. – [Ромны], 1910. – 50 с. – Шифр РДБ U 33/490.
444. **КРАТКИЙ ОТЧЕТ** о состоянии и деятельности Виленского технического железнодорожного училища за 1915-16 учебный год. – Конотоп, 1916. – 49 с. – Шифр РДБ F 71/190.
445. **КРАТКИЙ ОЧЕРК** коммерческой деятельности Белгород-Сумской железной дороги и результаты эксплуатации за время с 2-го августа 1901 г. по 1-е января 1912 года. – Сумы: Изд. Правления о-ва Белгород-Сум. ж.д. Тип. К. М. Пашкова, 1913. – 42 с., 7 с. табл.; 4°. – Шифр НБУВ 29093.

446. **КРАТКОЕ РУКОВОДСТВО** к расценке типографических, переплетных и линовальных работ/ Сост. А. Ларченко. – Сумы: Тип. П. Вертикова, 1911. – 95 с.; 17. – Шифр РДБ Е 77/268.
447. **КРАТКОЕ СООБЩЕНИЕ** о результатах полевых опытов. Вып.6/ Сумская сельскохозяйственная опытная станция Харьковского губернского земства. – Сумы: [б.и.], 1913. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 884.
448. **КРАТКОЕ СООБЩЕНИЕ** о результатах полевых опытов в 1914 г. Вып.7/ Сумская сельскохозяйственная опытная станция Харьковского губернского земства. – Сумы: [б.и.], 1914. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 884.
449. **КУНЦЕВИЧ Л. З., ВЛАДЫКОВ Д.** Пособие при беседах с баптистами, молоканами и др. сектан. рационалистами. – Ахтырка: Тип. Певзнера, 1911. – 116 с.; 25. – Шифр РДБ U 434/360 V 120/410.
450. **КУПЧИНСКИЙ П. Г.** Таблица для расчета мастеровых и рабочих на фабриках, заводах и в имениях от 3 руб. до 65 руб. на 24, 26, и 30 дней. – Сумы: Тип. П. Вертикова, 1912. – 35 с.; 8°. – Шифр НБУВ 30510.
451. **КУРИЛОВ И. А.** Роменская старина: Ист., стат. и быт. записки о городе Ромне и его обывателях от начала города до нашего времени. в 4 ч., с приб. ист. и стат. описания всех гор. церквей/ Сост. Иван Алексеевич Курилов, г. Ромны 1897 г. – Ромны: Тип. Б. Ционсона, 1898. – [4], 345 с.; 21. – Шифр РДБ G 51/473, R 76/166.

Л

452. **ЛЕВИТСКИЙ И.** Встреча и разлука двух старых товарищей / Иаков Левитский, свящ. – Сумы, 1912. – Шифр НБУВ 31621.
453. **ЛЕТОПИСЬ** Сумского Преображенского Собора. Составил священник Яков Левитский. Издание в пользу бедных деревни Пришиба, Соборного прихода. – Сумы: Типо-литография К. М. Пашкова, 1909. – 57 с.
454. **ЛИПЕНСКИЙ С.Н.** Реки: Физ.-геогр. очерк/ Ред. К. И. Кротов. – Сумы: Тип. П. Вертикова, 1915. – 24 с.; 26. – Шифр РДБ U 254/921, V 162/732.
455. **ЛИСОВСКИЙ О. М.** Сбирнык творив / А. М. Лисовский. – Сумы: Изд. кн. магазина Ф. И. Михайлова. Типо-литогр. К. М. Пашкова, 1901. – 284 с.

М

456. **МАЛАХОВСКИЙ Б. Ф.** Отчет о деятельности агронома 3-го участка за 1913 год. – Кролевец, 1913. – Шифр НБУВ 34480.
457. **МАНДРЫКА М.** Житейский задачник для детей. – Сумы: Типо-литогр. К. М. Пашкова, 1895. – 46 с.; 8°. – Шифр НБУВ 34821.
458. **МАРЧЕНКО С. Н.** Волостной суд по закону 12 июля 1889 года/ Сост. С. Н. Марченко. – Изд. неофиц. – Сумы: Типо-литогр. К. М. Пашкова, 1891. – 46 с.; 16°. – Шифр НБУВ 35372.
459. **МАРЧЕНКО С. Н.** Волостной суд по закону 12 июля 1889 года/ Сост. С. Н. Марченко. – 2-е изд. неофиц. – Сумы: Типо-литогр. К. М. Пашкова, 1891. – 49 с.; 16°. – Шифр НБУВ 35373.
460. **МАТЕРИАЛЫ** по движению населения Сумского уезда за 1909 год. – Сумы: Тип. К. М. Пашкова, 1910. – С.265-305; 8°. – Шифр НБУВ 35667.
461. **МАТЕРИАЛЫ** по учредительному собранию Торгово-промышленного товарищества кооперативов Роменского района, бывшего 16 марта 1916 года. – Ромны, 1916. – 35 с.; 21. – Шифр РДБ R 454/989.
462. **МЕДИКО-СТАТИСТИЧЕСКИЙ ОТЧЕТ** о состоянии земской медицины и народного здоровья в Конотопском уезде Черниговской губернии за 1881 год. – Конотоп, 1882. – VI, 188 с., 13 л. табл. – Шифр НБУВ 35982.
463. **МЕДИКО-СТАТИСТИЧЕСКИЙ ОТЧЕТ** о состоянии земской медицины и народного здоровья в Конотопском уезде за 1882 год. – [Конотоп], 1883. – [4], 110 с. – Шифр РДБ А 198/133, U 89/22.
464. **МЕДИКО-СТАТИСТИЧЕСКИЙ ОТЧЕТ** о состоянии земской медицины и народного здоровья в Конотопском уезде Черниговской губернии за 1883 год. – [Конотоп], 1884. – [3], 98 с. – Шифр НБУВ 35982. – Шифр РДБ А 198/133, U 89/22.
465. **МЕДИКО-СТАТИСТИЧЕСКИЙ ОТЧЕТ** о состоянии земской медицины и народного здоровья в Конотопском уезде за 1884 год: 4-й год/ Сост. зем. врачи Д. В. Шеболдаев и В. В. Шеболдаев. – Конотоп: Тип. Ш. А. Левина, 1885. – [4], 141 с. – Шифр НБУВ 35980. – Шифр РДБ А 198/133, U 89/22.
466. **МЕДИКО-СТАТИСТИЧЕСКИЙ ОТЧЕТ** о состоянии земской медицины и народного здоровья в Конотопском уезде за 1885 год. – [Конотоп], 1886. – Шифр РДБ А 198/133, U 89/22.
467. **МЕДИКО-СТАТИСТИЧЕСКИЙ ОТЧЕТ** о состоянии земской медицины и народного здоровья в Конотопском уезде за 1886 год/ Сост. зем. врач В. Уклеин. – [Конотоп], 1887. – [4], 81 с. – Шифр РДБ А 198/133, U 89/22.

493. **МЕДИЦИНСКИЙ И ВЕТЕРИНАРНЫЙ ОТЧЕТЫ** по Сумскому уезду за 1901 год. – Сумы: Тип. К. Пашкова, 1903. – 115 с.; 8°. – Шифр НБУВ 36002. – Шифр РДБ U 47/111.
494. **МЕДИЦИНСКИЙ ОТЧЕТ** по Сумской земской больнице за 1897 год / Сост. Л. В. Шеболдаев. – Сумы: Типолитограф. К. М. Пашкова, 1898. – 122 с. – Шифр НБУВ 36034.
495. **МЕДИЦИНСКИЙ ОТЧЕТ** по Сумской земской больнице за 1898 год/ Составлен врачом Л. В. Шеболдаевым. – Сумы: Типо-литография К. М. Пашкова, 1900. – 140 с. – Шифр ДОУНБ 749966/2659.
496. **МЕДИЦИНСКИЙ ОТЧЕТ** Сумской уездной земской управы за 1893 год. Издание Сумского уездного земства. – Сумы, 1894. – 51 с. – Шифр РДБ U 47/111.
497. **МЕДИЦИНСКИЙ ОТЧЕТ** Сумской уездной земской управы за 1895 год. Издание Сумского уездного земства. – Сумы, 1896. – 43 с., 1 табл. – Шифр РДБ U 47/111.
498. **МЕДИЦИНСКИЙ ОТЧЕТ** Сумской уездной земской управы за 1896 год. Издание Сумского уездного земства. – Сумы, 1897. – 46 с., 1 табл. – Шифр РДБ U 47/111.
499. **МЕДИЦИНСКИЙ ОТЧЕТ** Сумской уездной земской управы за 1897 год. Издание Сумского уездного земства. – Сумы, 1898. – 96 с. – Шифр РДБ U 47/111.
500. **МЕДИЦИНСКИЙ ОТЧЕТ** Сумской уездной земской управы за 1898 год. Издание Сумского уездного земства. – Сумы, 1899. – 82 с. – Шифр РДБ U 47/111.
501. **МЕДИЦИНСКИЙ ОТЧЕТ** Сумской уездной земской управы за 1899 год. Издание Сумского уездного земства. – Сумы, 1900. – 48 с. – Шифр РДБ U 47/111.
502. **МЕДИЦИНСКИЙ ОТЧЕТ** Сумской уездной земской управы за 1900 год. Издание Сумского уездного земства. – Сумы, 1901. – 107 с. – Шифр РДБ U 47/111.
503. **МЕДИЦИНСКИЙ ОТЧЕТ** Сумской уездной земской управы за 1901 год. Издание Сумского уездного земства. – Сумы, 1903. – 115 с. – Шифр РДБ U 47/111.
504. **МЕДИЦИНСКИЙ ОТЧЕТ** Сумской уездной земской управы за 1902 год. Издание Сумского уездного земства. – Сумы, 1903. – 173 с., 13 л. ил. – Шифр РДБ U 47/111.
505. **МЕДИЦИНСКИЙ ОТЧЕТ** по Сумскому уезду за 1903 год. – Сумы: Тип. К. Пашкова, 1904. – 213 с., 6 табл. черт.; 8°. – Шифр НБУВ 36035. – Шифр РДБ U 47/111.
506. **МЕДИЦИНСКИЙ ОТЧЕТ** Сумской уездной земской управы за 1905 год. Издание Сумского уездного земства. – Сумы, 1907. – 116 с. – Шифр РДБ U 47/111.
507. **МЕДИЦИНСКИЙ ОТЧЕТ** Сумской уездной земской управы за 1906 год. Издание Сумского уездного земства. – Сумы, 1907. – 108 с. – Шифр РДБ U 47/111.
508. **МЕДИЦИНСКИЙ ОТЧЕТ** Сумской уездной земской управы за 1907 год. Издание Сумского уездного земства. – Сумы, 1908. – 164 с. – Шифр РДБ U 47/111.
509. **МЕДИЦИНСКИЙ ОТЧЕТ** Сумской уездной земской управы за 1910 год. Издание Сумского уездного земства/ Сост. А. Г. Корсак-Кулаженко. – Сумы, 1911. – 289, 44, III с. – Шифр РДБ U 47/111, А 240/274.
510. **МЕДИЦИНСКИЙ ОТЧЕТ** Сумской уездной земской управы за 1911 год. Издание Сумского уездного земства. – Сумы: Типо-лит. П. К. Пашкова, 1912. – 287, 52, IV с., 8°. – Шифр НБУВ 36043. – Шифр РДБ U 47/111.
511. **МЕДИЦИНСКИЙ ОТЧЕТ** Сумской уездной земской управы за 1912 год. Издание Сумского уездного земства. – Сумы, 1913. – 224, II с. – Шифр РДБ U 47/111.
512. **МЕДИЦИНСКИЙ ОТЧЕТ** Сумской уездной земской управы за 1913 год. Издание Сумского уездного земства. – Сумы: Типо-лит. П. К. Пашкова, 1914. – 259, 116, III с. – Шифр РДБ U 47/111.
513. **МЕДИЦИНСКИЙ ОТЧЕТ** Сумской уездной земской управы за 1914 год. Издание Сумского уездного земства. – Сумы: Типо-лит. П. К. Пашкова, 1915. – 216 с., [76 с.]. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 1545. – Шифр РДБ U 47/111.
514. **МЕХАНИКА**: Уход за паровыми котлами и машинами. Руководство для низш. учеб. ремесл. заведений и руководство для кочегаров, сост. фаб. инспектором Харьк. губ. П. И. Василиным. – 2-е изд. – Сумы: Тип. П. Вертикова, 1903. – 88, 3-82, 82 с., табл., черт. – Шифр РДБ 22 G 83/363.
515. **МИНЦЛОВ С. Р.** Подделки старины: Памятка любителям и собирателям её. – Конотоп: Тип. Ш. А. Левина, 1915. – 14, [1] с. – Шифр НБУВ 36776. – Шифр РДБ V 114/2470, V 486/2801, МК.
516. **МИХАЙЛОВ П. А.** Курс двойной бухгалтерии: Руководство для торговых шк., учениц бухгалтер. Курсов и для лиц, занимающихся конторскими и торговыми делами / Сост. П. А. Михайлов, учредитель и преподаватель Бухгалтер курсов и Бюро в Челябинске. – Ахтырка: Тип. И. А. Расторгуева, 1907. – [2], 53 с. – Шифр НБУВ 37048.
517. **МОРАШ Ж.** Врачебное сословие, его обязанности, его права: Пер. с разрешения авт. Вып.1/ G.Morache, проф. судеб. медицины Мед. фак. в Бордос. ун-те, действ. чл. Нац. мед. акад. – Сумы: Изд. П. М. Курочкина. Тип. К. Пашкова, 1904 (обкл. 1905). – IV, 140 с.; 8°. – Шифр НБУВ 37803.

518. **МОРАШ Ж.** Врачебное сословие, его обязанности, его права: Посвящается интеллигентной публике и врачам: Пер. с разрешения авт. – Сумы: Изд. П. М. Курочкина. Тип. К. Пашкова, 1905. – IV, 296, IV с.; 8°. – Шифр НБУВ 37804.
519. **МЫСЛИ** ученых, писателей и философов русских и иностранных/ Сост. П. Я. Куманов. – Конотоп: Тип. Левина, 1901. – VI, 34 с. – Шифр РДБ 22 А 263/910 U 162/48.

Н

520. **НАГРАДА**, достойная подвига. – Глухов: Изд. Глинской Богородицкой пустыни. Тип. А. Квасниковой, 1905. – 16 с.; 8°. – Шифр НБУВ 38460.
521. **НАКАЗ** для волостных и верхних сельских судов Роменского судебно-мирового округа. – Ромны: Тип. И. Г. Шафрана, 1916. – 22 с.; 8°. – Шифр НБУВ 38569. – Шифр РДБ V 126/10.
522. **НАРОДНЫЕ ЧТЕНИЯ** в г. Сумах в 1894 г.: (Отчет о деятельности комис. по устройству нар. чтений в г. Сумах в 1894 г.). – Сумы: Тип. К. Пашкова, 1896. – 9 с.; 8°. – Шифр НБУВ 38688.
523. **НАСТАВЛЕНИЯ** для покупки и посева семян и Правила для исследования и контроля семян. – Лебедин: Тип. М. Е. Когана, 1913. – 16 с. – (Лебедин. О-во сел. хоз-ва. Семенная контрольная станция). – Шифр НБУВ 38820.
524. **НАСТОЛЬНАЯ КНИГА** земского начальника и волостного правления: Делопроизводство зем. начальника, надзор зем. начальника за волост. и сел. правл. и волостн. судами. С прил. копии циркуляров М-ва кн. дел, изд. в доп. Закона 12 июля 1889 г. по 1 сент. 1894 г./ Сост. зем. нач. 6-го участка Ромен. уезда Полт. губ. Н. Г. Яновский. – Ромны: Тип. Бр. Э. и Н. Дельберг, 1894. – [2], XII, 512 с.; 24. – Шифр РДБ А 64/10.
525. **НАТАЛЬЕВСКИЙ ЗАВОД** племенного скота действительного статского советника П. И. Харитоненко. – Сумы: Тип. П. Вертикова, 1910. – 16 с. – Шифр НБУВ 38849.
526. **НАЧАЛО** воспитательного обучения в [Глуховском учительском] институте и деятельность Педагогического совета. – Глухов, 1895. – 27 с. – (Глухов. Учител. Ин-т.). – (Відб. із кн.: Отчет о состоянии Глуховского института за 1894 г. – Шифр НБУВ 38990.
527. **НАЧАЛЬНЫЕ СВЕДЕНИЯ** из истории церкви: По прогр. двухкл. сел. уч-щ М-ва нар. прос./ Сост. свящ. Стефан Виноградский. – Сумы: Тип. П. Вертикова, 1913. – 40 с.; 26. – Шифр РДБ F 136/278.
528. **НЕМЕЦ В. П.** Клубника: Культура, разведение и сорта её. – Ахтырка: Тип. И. А. Расторгуева, 1903. – 25 с.: ил. – Шифр НБУВ 39346.
529. **НЕПЛЮЕВ Н.Н.** Партия мирного прогресса: Её идеальные основы и жизненная программа. – Глухов, 1906. – Шифр НБУВ 39402.
530. **НИКОЛАЕНКО-САГАРДА Л. П.** Искусственные способы решения алгебраических уравнений высших ступеней: Показательные и логарифмические уравнения. – Сумы, 1915. – Шифр НБУВ 39816.
531. **НОРМАЛЬНЫЙ УСТАВ** Ворожбянского сельскохозяйственного общества Лебединского уезда, Харьковской губернии. – Лебедин: типография М. Е. Когана, 1913. – 18 с. – Шифр ДАСО, ФНДБ 7629.
532. **НОРМАЛЬНЫЙ УСТАВ** для местных сельскохозяйственных обществ. Каменовское общество сельского хозяйства (сельско-хозяйственное общество). – Лебедин: Типография М. Е. Когана, 1912. – 20 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 7630.
533. **НОРМАЛЬНЫЙ УСТАВ** Общества потребителей города Конотопа при вокзальном участке. – Конотоп, 1899. – 30 с. – Шифр РДБ S 33/196.

О

534. **О** разведении корофов Карпов/ Сост. агр. 2 участка Ромен. уезд. земства Ю. С. Людоборский. – Ромны: Тип. Р. Г. Дельберг, 1913. – [2], 13 с.; 24. – Шифр РДБ V 16/493.
535. **ОБЗОР** работ Сумской сельско-хозяйственной опытной станции с 1906 г. по 1910 год. / Составил В. И. Сазанов. – Сумы: Типография И. Г. Ильченко, 1911. – 16 с. – Шифр ДОУНБ 468107. – Шифр ДАСО, ФНДБ 916. – Шифр РДБ V 572/444.
536. **ОБЩИЙ** ветеринарный отчет по Сумскому уезду за 1903 год. – Сумы: Типо-литография К. М. Пашкова, 1904. – [24], 213 с., 6 л. план. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 935. – Шифр РДБ Т 28/369, V 266/6, U 47/111.
537. **ОБЩИЙ** ветеринарный отчет по Сумскому уезду за 1906 год. – Сумы, 1907. – 41 с. – Шифр РДБ Т 28/369, V 266/6.
538. **ОБЩИЙ** медицинский и ветеринарный отчет по Сумскому уезду за 1893 год. – Сумы, 1894. – 51 с.. – Шифр РДБ U 47/111.
539. **ОБЩИЙ** медицинский и ветеринарный отчет по Сумскому уезду за 1895 год. – Сумы, 1896. – 43 с., 1 табл. – Шифр РДБ U 47/111.
540. **ОБЩИЙ** медицинский и ветеринарный отчет по Сумскому уезду за 1896 год. – Сумы, 1897. – 46 с., 1 табл. – Шифр РДБ U 47/111.

541. **ОБЩИЙ** медицинский и ветеринарный отчет по Сумскому уезду за 1897 год. – Сумы, 1898. – 96 с. – Шифр РДБ У 47/111.
542. **ОБЩИЙ** медицинский и ветеринарный отчет по Сумскому уезду за 1898 год. – Сумы, 1899. – 82 с. – Шифр РДБ У 47/111.
543. **ОБЩИЙ** медицинский и ветеринарный отчет по Сумскому уезду за 1899 год. – Сумы, 1900. – 48 с. – Шифр РДБ У 47/111.
544. **ОБЩИЙ** медицинский и ветеринарный отчет по Сумскому уезду за 1900 год. – Сумы, 1901. – 107 с. – Шифр РДБ У 47/111.
545. **ОБЩИЙ** медицинский и ветеринарный отчет по Сумскому уезду за 1902 год. – Сумы, 1903. – 173 с., 13 л. ил. – Шифр РДБ У 47/111.
546. **ОБЩИЙ** отчет по Сумской уездной земской управы за 1897 год. – Сумы, [1897]. – 32 с. – Шифр РДБ А 240/307.
547. **ОБЪЯСНИТЕЛЬНАЯ ЗАПИСКА** к сметным предположениям на 1915 г. Ахтырской земской управы по Экономическому отделу. – [Ахтырка], 1914. – 26 с. – Шифр РДБ F 47/138, F 47/139.
548. **ОБЪЯСНИТЕЛЬНАЯ ЗАПИСКА** к сметным предположениям на 1915 г. Ахтырской земской управы по Экономическому отделу. – [Ахтырка], 1914. – 16 с. – Шифр РДБ F 47/138, F 47/139.
549. **ОБЯЗАТЕЛЬНЫЕ** санитарные правила для Сумского уезда. – Сумы: Типо-лит. К. М. Пашкова, 1905. – [16] с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 937.
550. **ОГОЛЕВЕЦ Н. К.** Записки бывшего судебного следователя: Сб. следствий по разн. преступлениям, с практ. приемами следователя к обнаружению виновных и психич. анализом подсудимых по важн. преступлениям/ Соч. Н. К. Оголевец, уезд. чл. Полт. окр. суда по Ромен. уезду. Ч. 1. Вып. 1. – Ромны: Тип. Бр. Э. И. Н. Дельберг, 1895. – [8], 132 с. – Шифр РДБ А 212/105.
551. **ОРГАНИЗАЦИОННЫЕ** доклады управы по уездной земской медицине XLIX очередному Лебединскому уездному земскому собранию 1913 г. – Лебедин: Типография М. Е. Когона, 1913. – 50 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 1511.
552. **ОСВЯЩЕНИЕ** здания Глуховской женской гимназии 22 сентября 1896 года. – Глухов: Печатня наследн. Шумицкого, 1897. – 72 с. – Шифр СОКМ, Ф.НДБ 1426.
553. **ОСНОВНЫЕ** данные практической алкоолометрии и их применение: Добавления и поправки: По науч. исслед. удел. весов растворов спирта Д. И. Менделеева / Сост. К. Н. Рубисов, ст. ревизор Подол. акциз. упр. – Конотоп: Тип. Ш. А. Левина, 1913. – 195 с., разд. паг.; 24. – Шифр РДБ 20.89.6.22(2).
554. **ОТЧЕТ** агрономов Ахтырского земства за 1908/1909 г.: Отчет по Ахтырскому агрономическому участку. – Ахтырка, 1909.
555. **ОТЧЕТ** администрации по делам товарищества Стрелковского свекло-сахарного завода за период 1910-1911 г. С 1 февраля 1910 года по 1 февраля 1911 года. – Сумы: Типография П. Вертикова, 1911. – 20 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 1573.
556. **ОТЧЕТ** Ахтырского инструктора по садоводству за 1913 год. – Ахтырка, 1914. – 30 с. – Шифр РДБ F 176/10, F 194/188.
557. **ОТЧЕТ** Ахтырской городской управы за 1911 год. – Ахтырка: Типография И. Е. Певзнера, 1912. – 96 с. – Шифр ДОУНБ 468084/2670.
558. **ОТЧЕТ** Ахтырской уездной земской управы за 1908 год. – Ахтырка: Типография И. А. Расторгуева, 1909. – [166] с. – Шифр СОКМ, Ф.НДБ 1227.
559. **ОТЧЕТ** Белопольского городского общественного банка за 1908 год. – Сумы: Типо-лит. К. М. Пашкова, 1909. – 24 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 1389.
560. **ОТЧЕТ** Глуховской уездной земской управы о приходе, расходе и остатке всех вообще сумм, в распоряжении Глуховского уездного земства находящихся за 1899 год. – Глухов: Печатня наследн. Шумицкого, 1900. – 150 с. – Шифр СОКМ, Ф.НДБ 1431.
561. **ОТЧЕТ** Глуховской уездной земской управы о приходе, расходе и остатке всех вообще сумм, в распоряжении Глуховского уездного земства находящихся за 1910 год. – Глухов: Тип. А. С. Квасниковой, 1911. – 26 с. – Шифр СОКМ, Ф.НДБ 1408.
562. **ОТЧЕТ** Глуховской уездной земской управы по 97 ст. полож. о земск. учрежд., за 1897 год и первую половину 1898 г. – Глухов: Печатня наследн. Шумицкого, 1898. – 132 с. – Шифр СОКМ, Ф.НДБ 1483.
563. **ОТЧЕТ** Глуховской уездной земской управы по 97 ст. полож. о земск. учрежд., за 1898 год и первую половину 1899 г. – Глухов: Печатня наследн. Шумицкого, 1899. – 198 с. – Шифр СОКМ, Ф.НДБ 1479; 1567.
564. **ОТЧЕТ** Глуховской уездной земской управы по 97 ст. полож. о земск. учрежд., за 1899-1900 гг. по земскому управлению и хозяйству. (Полный за прошлый год и краткий за первую половину текущего года). – Глухов: Печатня наследн. Шумицкого, 1900. – 196 с. – Шифр СОКМ, Ф.НДБ 1473.

565. **ОТЧЕТ** Глуховской уездной земской управы по 97 ст. полож. о земск. учрежд., за 1900-1901 гг. по земскому управлению и хозяйству. (Полный за прошлый год и краткий за первую половину текущего года). – Глухов: Печатня наследн. Шумицкого, 1900. – 130 с. – Шифр СОКМ, Ф.НДБ 1462.
566. **ОТЧЕТ** Глуховской уездной земской управы по 97 ст. полож. о земск. учрежд., по земскому управлению и хозяйству. (Полный за прошлый год и краткий за первую половину текущего года). – Глухов: Типография А. С. Квасниковой, 1905. – 106 с. – Шифр СОКМ, Ф.НДБ 1521.
567. **ОТЧЕТ** Глуховской уездной земской управы по 97 ст. полож. о земск. учрежд., за 1906-1907 гг. по земскому управлению и хозяйству. (Полный за прошлый год и краткий за первую половину текущего года). – Глухов: Типография А. С. Квасниковой, 1907. – 70 с. – Шифр СОКМ, Ф.НДБ 1484.
568. **ОТЧЕТ** Глуховского общества взаимного кредита за 1910 год: 1-й операционный год. – Глухов, 1911. – 26 с. – Шифр РДБ У 48/241.
569. **ОТЧЕТ** (денежный) Роменской уездной земской управы за 1915 год. По ремесленной учебной мастерской имени Н. Г. Навроцкого. – Ромны: Электро-типография И. Г. Шафрана, 1916. – 12 с. – Шифр ДОУНБ 749971/2629; 749969/2630. – Шифр РДБ У 437/136, У 437/138.
570. **ОТЧЕТ** Добротовского общества потребителей с 1 июля 1914 г. по 1 июля 1915 г. – Крелевец, 1915. – 7 с. – Шифр РДБ V 252/28.
571. **ОТЧЕТ** и баланс Товарищества Куяновского свеклосахарного и рафинадного завода за период 1901-1902 г. – Сумы, 1902. – [2], 24 с. – Шифр РДБ М 31/96.
572. **ОТЧЕТ** инструктора по садоводству Ахтырского уездного земства за время с 1-го августа 1908 г. по 15-е августа 1909 г. – Ахтырка, 1909. – 31 с. – Шифр РДБ F 176/10, F 194/188.
573. **ОТЧЕТ** инструктора по садоводству Ахтырского уездного земства за время с 15 августа 1909 г. по 15 августа 1910 года. – Ахтырка, 1911. – 41 с. – Шифр РДБ F 176/10, F 194/188.
574. **ОТЧЕТ** инструктора по садоводству Ахтырского уездного земства за 1911 год. – Ахтырка, 1912. – [2], II, 62 с. – Шифр РДБ F 176/10, F 194/188.
575. **ОТЧЕТ** Конотопского городского общественного банка. За 1910 год. Операционный год седьмой. Действия банка открыты 1-го сентября 1904 года. – Конотоп: Типография А. Ш. Айзиковича, 1911. – 18 с. – Шифр ДАСО, Ф. НДБ 8283.
576. **ОТЧЕТ** Конотопского еврейского общества пособия бедным, Попечительного совета Еврейской больницы и Попечительного совета Талмуд-Торы за 1911 год. – [Конотоп], 1912. – Шифр РДБ У 70/562.
577. **ОТЧЕТ** Конотопского общества взаимного кредита за 1903 год: 1-й операционный год. – [Конотоп], 1904. – 18 с. – Шифр РДБ М 29/48.
578. **ОТЧЕТ** Конотопского общества взаимного кредита за 1904 год: 2-й операционный год. – [Конотоп], 1905. – 8 с. – Шифр РДБ М 29/48.
579. **ОТЧЕТ** Конотопского общества взаимного кредита за 1905 год: 3-й операционный год. – [Конотоп], 1906. – [8] с. – Шифр РДБ М 29/48.
580. **ОТЧЕТ** Конотопского общества взаимного кредита за 1906 год: 4-й операционный год. – [Конотоп], 1907. – [8] с. – Шифр РДБ М 29/48.
581. **ОТЧЕТ** Конотопского общества взаимного кредита за 1907 год: 5-й операционный год. – [Конотоп], 1908. – 11 с. – Шифр РДБ М 29/48.
582. **ОТЧЕТ** Конотопского общества взаимного кредита за 1908 год: 6-й операционный год. – [Конотоп], 1909. – 11 с. – Шифр РДБ М 29/48.
583. **ОТЧЕТ** Конотопского общества взаимного кредита за 1909 год: [7-й операционный год]. – [Конотоп], [1910]. – 6 с. – Шифр РДБ М 29/48.
584. **ОТЧЕТ** Конотопского общества взаимного кредита за 1910 год: 8-й операционный год. – [Конотоп], 1911. – 16 с. – Шифр РДБ М 29/48.
585. **ОТЧЕТ** Конотопского общества взаимного кредита за 1912 [год]: 10-й год деятельности. – [Конотоп], 1913. – 20 с. – Шифр РДБ М 29/48.
586. **ОТЧЕТ** Конотопского общества взаимного кредита за 1913 [год]: 11-й год деятельности. – [Конотоп], 1914. – 20 с., 1 л. табл. – Шифр РДБ М 29/48.
587. **ОТЧЕТ** Конотопского отдела Общества размножения охотничьих и промысловых животных и правильной охоты за 1898 год. – [Конотоп], 1899. – 23 с. – Шифр РДБ А 174/60.
588. **ОТЧЕТ** Конотопского отдела Общества размножения охотничьих и промысловых животных и правильной охоты за 1899 год. – [Конотоп], 1900. – 16 с. – Шифр РДБ А 174/60.
589. **ОТЧЕТ** Конотопского отдела Общества размножения охотничьих и промысловых животных и правильной охоты за 1900 год. – [Конотоп], 1901. – 18 с. – Шифр РДБ А 174/60.
590. **ОТЧЕТ** Конотопского отдела Общества размножения охотничьих и промысловых животных и правильной охоты за 1901 год. – [Конотоп], 1902. – 17 с. – Шифр РДБ А 174/60.
591. **ОТЧЕТ** Конотопского отдела Общества размножения охотничьих и промысловых животных и правильной охоты за 1902 год. – [Конотоп], 1903. – 15 с. – Шифр РДБ А 174/60.

592. **ОТЧЕТ** Конотопского отдела Общества размножения охотничьих и промысловых животных и правильной охоты за 1903 год. – [Конотоп], 1904. – 15 с. – Шифр РДБ А 174/60.
593. **ОТЧЕТ** Конотопского отдела Общества размножения охотничьих и промысловых животных и правильной охоты за 1908 год. – [Конотоп], 1909. – 8 с. – Шифр РДБ А 174/60.
594. **ОТЧЕТ** Конотопского отдела Общества размножения охотничьих и промысловых животных и правильной охоты за 1909 год. – [Конотоп], 1910. – 11 с. – Шифр РДБ А 174/60.
595. **ОТЧЕТ** Конотопского отдела Общества размножения охотничьих и промысловых животных и правильной охоты за 1910 год. – [Конотоп], 1911. – 11 с. – Шифр РДБ А 174/60.
596. **ОТЧЕТ** Конотопского отдела Общества размножения охотничьих и промысловых животных и правильной охоты за 1911 год. – [Конотоп], [1912]. – 10 с. – Шифр РДБ А 174/60.
597. **ОТЧЕТ** Конотопского ссудо-сберегательного товарищества за 1910 год: 30-й операционный год. – [Конотоп], 1911. – 7 с. – Шифр РДБ С 30/43.
598. **ОТЧЕТ** Конотопского ссудо-сберегательного товарищества за 1911 год: 31-й операционный год. – [Конотоп], 1912. – 7 с. – Шифр РДБ С 30/43.
599. **ОТЧЕТ** Конотопского ссудо-сберегательного товарищества за 1912 год: 32-й операционный год. – [Конотоп], 1913. – 8 с. – Шифр РДБ С 30/43.
600. **ОТЧЕТ** Конотопского отдела Общества размножения охотничьих и промысловых животных и правильной охоты за 1912 и 1913 годы. – [Конотоп], [1914]. – [8] с. – Шифр РДБ А 174/60.
601. **ОТЧЕТ** Конотопского ссудо-сберегательного товарищества за 1913 год: 33-й операционный год. – [Конотоп], 1914. – 15 с., 1 табл. – Шифр РДБ С 30/43.
602. **ОТЧЕТ** Конотопского ссудо-сберегательного товарищества [за] 1914 год: 34-й операционный год. – [Конотоп], 1915. – 17 с. – Шифр РДБ С 30/43.
603. **ОТЧЕТ** Конотопской городской управы о приходе и расходе денежных городских сумм в 1899 году. – Конотоп: Тип. Ш. А. Левина, 1900. – 62 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 5291.
604. **ОТЧЕТ** Конотопской уездной земской управы о приходе и остатке всех вообще сумм в распоряжении Конотопского уездного земства находящихся за 1866/7 год. – [Конотоп], 1867. – 54 с. – Шифр РДБ А 154/24, А 315/13.
605. **ОТЧЕТ** Конотопской уездной земской управы о приходе и остатке всех вообще сумм в распоряжении Конотопского уездного земства находящихся за 1867/8 год. – [Конотоп], 1868. – 149 с., 2 л. табл. – Шифр РДБ А 154/24, А 315/13.
606. **ОТЧЕТ** Конотопской уездной земской управы о приходе и остатке всех вообще сумм в распоряжении Конотопского уездного земства находящихся за 1868/69 год. – [Конотоп], 1870. – 114, [7] с., 2 л. табл. – Шифр РДБ А 154/24, А 315/13.
607. **ОТЧЕТ** Конотопской уездной земской управы о приходе и остатке всех вообще сумм в распоряжении Конотопского уездного земства находящихся за 1869/70 год. – [Конотоп], 1871. – 116 с., 2 л. табл. – Шифр РДБ А 154/24, А 315/13.
608. **ОТЧЕТ** Конотопской уездной земской управы о приходе и остатке всех вообще сумм в распоряжении Конотопского уездного земства находящихся за 1870 год. – [Конотоп], 1871. – 144 с. – Шифр РДБ А 154/24, А 315/13.
609. **ОТЧЕТ** Конотопской уездной земской управы о приходе и остатке всех вообще сумм в распоряжении Конотопского уездного земства находящихся за 1871 год. – [Конотоп], 1872. – 120 с., 1 табл. – Шифр РДБ А 154/24, А 315/13.
610. **ОТЧЕТ** Конотопской уездной земской управы о приходе и остатке всех вообще сумм в распоряжении Конотопского уездного земства находящихся за 1872 год. – [Конотоп], 1873. – 128 с., 2 л. табл. – Шифр РДБ А 154/24, А 315/13.
611. **ОТЧЕТ** Конотопской уездной земской управы о приходе и остатке всех вообще сумм в распоряжении Конотопского уездного земства находящихся за 1873 год. – [Конотоп], 1874. – 108 с., 2 л. табл. – Шифр РДБ А 154/24, А 315/13.
612. **ОТЧЕТ** Конотопской уездной земской управы о приходе и остатке всех вообще сумм в распоряжении Конотопского уездного земства находящихся за 1874 год. – [Конотоп], 1875. – 90 с. – Шифр РДБ А 154/24, А 315/13.
613. **ОТЧЕТ** Конотопской уездной земской управы о приходе и остатке всех вообще сумм в распоряжении Конотопского уездного земства находящихся за 1875 год. – [Конотоп], 1876. – 88 с. – Шифр РДБ А 154/24, А 315/13.
614. **ОТЧЕТ** Конотопской уездной земской управы о приходе и остатке всех вообще сумм в распоряжении Конотопского уездного земства находящихся за 1876 год. – [Конотоп], 1877. – 55 с. – Шифр РДБ А 154/24, А 315/13.
615. **ОТЧЕТ** Конотопской уездной земской управы о приходе и остатке всех вообще сумм в распоряжении Конотопского уездного земства находящихся за 1877 год. – [Конотоп], 1878. – 76 с. – Шифр РДБ А 154/24, А 315/13.

616. **ОТЧЕТ** Конотопской уездной земской управы о движении денежных сумм за 1878 год. – Ромны: Типография М. О. Пигуренко, 1879. – 105 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 5102. – Шифр РДБ А 154/24, А 315/13.
617. **ОТЧЕТ** Конотопской уездной земской управы о приходе и остатке всех вообще сумм в распоряжении Конотопского уездного земства находящихся за 1879 год. – [Конотоп], 1880. – 102 с. – Шифр РДБ А 154/24, А 315/13.
618. **ОТЧЕТ** Конотопской уездной земской управы о приходе и остатке всех вообще сумм в распоряжении Конотопского уездного земства находящихся за 1880 год. По кассовому журналу уездной земской управы. – Конотоп: Типография Ш. А. Левина, 1881. – 93 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 5103. – Шифр РДБ А 154/24, А 315/13.
619. **ОТЧЕТ** Конотопской уездной земской управы о приходе и остатке всех вообще сумм в распоряжении Конотопского уездного земства находящихся за 1881 год. По кассовому журналу уездной земской управы. – [Конотоп], 1882. – 102 с. – Шифр РДБ А 154/24, А 315/13.
620. **ОТЧЕТ** Конотопской уездной земской управы о приходе, расходе и остатке всех вообще сумм в распоряжении Конотопского уездного земства за 1882 год. По кассовому журналу уездной земской управы. – Конотоп: Типография Ш. А. Левина, 1883. – 96 с., 2 л. табл. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 5104. – Шифр РДБ А 154/24, А 315/13.
621. **ОТЧЕТ** Конотопской уездной земской управы о приходе, расходе и остатке всех вообще сумм находящихся в распоряжении Конотопского уездного земства за 1883 год. – Конотоп: Типография Ш. А. Левина, 1884. – 116 с., 2 л. табл. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 5290. – Шифр РДБ А 154/24, А 315/13.
622. **ОТЧЕТ** Конотопской уездной земской управы о приходе и остатке всех вообще сумм в распоряжении Конотопского уездного земства находящихся за 1884 год. – [Конотоп], 1885. – 95 с., 1 табл. – Шифр РДБ А 154/24, А 315/13.
623. **ОТЧЕТ** Конотопской уездной земской управы о приходе и остатке всех вообще сумм в распоряжении Конотопского уездного земства находящихся за 1885 год. – [Конотоп], 1886. – 51 с. – Шифр РДБ А 154/24, А 315/13.
624. **ОТЧЕТ** Конотопской уездной земской управы о приходе и остатке всех вообще сумм в распоряжении Конотопского уездного земства находящихся за 1886 год. – [Конотоп], 1887. – 51 с. – Шифр РДБ А 154/24, А 315/13.
625. **ОТЧЕТ** Конотопской уездной земской управы о приходе и остатке всех вообще сумм за 1887 год. – [Конотоп], 1888. – 146 с. – Шифр РДБ А 154/24, А 315/13.
626. **ОТЧЕТ** Конотопской уездной земской управы о приходе и остатке всех вообще сумм за 1888 год. – [Конотоп], 1889. – 93 с., 2 л. табл. – Шифр РДБ А 154/24, А 315/13.
627. **ОТЧЕТ** Конотопской уездной земской управы о приходе и остатке всех вообще сумм за 1889 год. – [Конотоп], 1890. – 165 с. – Шифр РДБ А 154/24, А 315/13.
628. **ОТЧЕТ** Конотопской уездной земской управы о приходе и остатке всех вообще сумм за 1890 год. – [Конотоп], 1891. – 74 с., 1 табл. – Шифр РДБ А 154/24, А 315/13.
629. **ОТЧЕТ** Конотопской уездной земской управы о приходе и остатке всех вообще сумм за 1891 год. – [Конотоп], 1892. – 88 с., 1 табл. – Шифр РДБ А 154/24, А 315/13.
630. **ОТЧЕТ** Конотопской уездной земской управы о приходе и остатке всех вообще сумм за 1892 год. – [Конотоп], 1893. – 50 с., 1 табл. – Шифр РДБ А 154/24, А 315/13.
631. **ОТЧЕТ** Конотопской уездной земской управы о приходе и остатке всех вообще сумм за 1893 год. – [Конотоп], 1894. – 67 с., 2 л. табл. – Шифр РДБ А 154/24, А 315/13.
632. **ОТЧЕТ** Конотопской уездной земской управы о приходе и остатке всех вообще сумм за 1894 год. – [Конотоп], 1895. – 130 с. – Шифр РДБ А 154/24, А 315/13.
633. **ОТЧЕТ** Конотопской уездной земской управы о приходе и остатке всех вообще сумм за 1895 год. – [Конотоп], 1896. – 168 с. – Шифр РДБ А 154/24, А 315/13.
634. **ОТЧЕТ** Конотопской уездной земской управы о приходе и остатке всех вообще сумм за 1896 год. – [Конотоп], 1897. – 200 с. – Шифр РДБ А 154/24, А 315/13.
635. **ОТЧЕТ** Конотопской уездной земской управы о приходе и остатке всех вообще сумм за 1897 год. – [Конотоп], 1898. – 213 с. – Шифр РДБ А 154/24, А 315/13.
636. **ОТЧЕТ** Конотопской уездной земской управы о приходе и остатке всех вообще сумм за 1898 год. – [Конотоп], 1899. – [2], 313, 20 с., 1 табл. – Шифр РДБ А 154/24, А 315/13.
637. **ОТЧЕТ** Конотопской уездной земской управы о приходе и расходе денежных городских сумм в 1899 году. – Конотоп: Типография Ш. А. Левина, 1900. – [2], 304 с. – Шифр РДБ А 154/24, А 315/13.
638. **ОТЧЕТ** Конотопской уездной земской управы о приходе, расходе и остатке всех вообще сумм в распоряжении Конотопского уездного земства за 1900 год. – Конотоп: Типография Ш. А. Левина, 1901. – 351 с. разд. паг. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 5292. – Шифр РДБ А 154/24, А 315/13.
639. **ОТЧЕТ** Конотопской уездной земской управы о приходе, расходе и остатке всех вообще сумм в распоряжении Конотопского уездного земства за 1901 год. – Конотоп: Типография

- Ш. А. Левина, 1902. – 26, 192, 141 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 5293, 5294. – Шифр РДБ А 154/24, А 315/13.
640. **ОТЧЕТ** Конотопской уездной земской управы о приходе и остатке всех вообще сумм в распоряжении Конотопского уездного земства за 1902 год. – [Конотоп], 1903. – XXIV, 334 с. – Шифр РДБ А 154/24, А 315/13.
641. **ОТЧЕТ** Конотопской уездной земской управы о приходе и остатке всех вообще сумм в распоряжении Конотопского уездного земства за 1903 год. – [Конотоп], 1904. – [2], 312 с. – Шифр РДБ А 154/24, А 315/13.
642. **ОТЧЕТ** Конотопской уездной земской управы о приходе и остатке всех вообще сумм в распоряжении Конотопского уездного земства за 1904 год. – [Конотоп], 1905. – 29, 286 с. – Шифр РДБ А 154/24, А 315/13.
643. **ОТЧЕТ** Конотопской уездной земской управы о приходе и остатке всех вообще сумм в распоряжении Конотопского уездного земства за 1905 год. – [Конотоп], 1906. – 316 с. – Шифр РДБ А 154/24, А 315/13.
644. **ОТЧЕТ** Конотопской уездной земской управы о приходе и остатке всех вообще сумм в распоряжении Конотопского уездного земства за 1906 год. – [Конотоп], 1907. – 339 с. – Шифр РДБ А 154/24, А 315/13.
645. **ОТЧЕТ** Конотопской уездной земской управы о приходе и остатке всех вообще сумм в распоряжении Конотопского уездного земства за 1907 год. – [Конотоп], 1907 [1908]. – 352 с. – Шифр РДБ А 154/24, А 315/13.
646. **ОТЧЕТ** Конотопской уездной земской управы о приходе, расходе и остатке всех вообще сумм в распоряжении Конотопского уездного земства находящихся за 1908 год. – Конотоп: Типография Ш. А. Левина, 1909. – 343, 29 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 5295. – Шифр РДБ А 154/24, А 315/13.
647. **ОТЧЕТ** Конотопской уездной земской управы о приходе, расходе и остатке всех вообще сумм в распоряжении Конотопского уездного земства находящихся за 1909 год. – Конотоп: Типография Ш. А. Левина, 1910. – 357, XXVII с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 5296. – Шифр РДБ А 154/24, А 315/13.
648. **ОТЧЕТ** Конотопской уездной земской управы о приходе, расходе и остатке всех вообще сумм в распоряжении Конотопского уездного земства находящихся за 1910 год. – Конотоп: Типография Ш. А. Левина, 1912. – 365, XXXIII с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 5297. – Шифр РДБ А 154/24, А 315/13.
649. **ОТЧЕТ** Конотопской уездной земской управы о приходе, расходе и остатке всех вообще сумм в распоряжении Конотопского уездного земства за 1911 год. – Конотоп: Типография Айзиковича, 1912. – 395, XXXI с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 5298. – Шифр РДБ А 154/24, А 315/13.
650. **ОТЧЕТ** Конотопской уездной земской управы о приходе, расходе и остатке всех вообще сумм в распоряжении Конотопского уездного земства за 1912 год. – Конотоп: Типография Айзиковича, 1913. – 391, XXXVII с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 5299, 5300, 5301, 5898. – Шифр РДБ А 154/24, А 315/13.
651. **ОТЧЕТ** Конотопской уездной земской управы о приходе и остатке всех вообще сумм в распоряжении Конотопского уездного земства за 1913 год. – [Конотоп], 1914. – 401, XXX с. – Шифр РДБ А 154/24, А 315/13.
652. **ОТЧЕТ** Конотопской уездной земской управы о состоянии капиталов Конотопского уездного земства... по тройной русской системе “Езерского” за 1885 год. – [Конотоп], 1886. – 51 с. – Шифр РДБ А 154/24, А 315/13.
653. **ОТЧЕТ** Коропского общества взаимного кредита за 1913 год: 1-й операционный год. – Кролевец, 1914. – 16 с. – Шифр РДБ V 5/26.
654. **ОТЧЕТ** Кролевецкого общества взаимного кредита за 1915 год: 7-й операционный год. – Кролевец, 1916. – 38 с. – Шифр РДБ U 48/256.
655. **ОТЧЕТ** Коропского, Кролевецкого уезда, Черниговской губ. общества пособия бедным евреям за 1906 год. – [Конотоп], 1908. – Шифр РДБ E 90/790.
656. **ОТЧЕТ** Лебединского и Штеповского ремесленных училищ за 1909 год. – Лебедин: Типография М. Е. Когона, 1911. – 28 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 234, 1013.
657. **ОТЧЕТ** Лебединского местного комитета Российского общества Красного креста... с 25 июля 1914 г. по 1 января 1915 г. – Лебедин, 1915. – 25 с.
658. **ОТЧЕТ** О ветеринарной деятельности в Ахтырском уезде Харьковской губернии с 1-го января 1908 г. по 1-е июля 1909 г. – Ахтырка: Типография А. П. Расторгуевой, 1909. – 28 с. – Шифр СОКМ, Ф.НДБ 10742.
659. **ОТЧЕТ** О ветеринарной деятельности в Ахтырском уезде Харьковской губернии за 1909 год. – Ахтырка: Типография А. П. Расторгуевой, 1910. – 24 с. – Шифр СОКМ, Ф.НДБ 10744.
660. **ОТЧЕТ** О ветеринарной деятельности в Ахтырском уезде Харьковской губернии за 1910 год. – Ахтырка, 1911.

661. **ОТЧЕТ О** ветеринарной деятельности в Ахтырском уезде Харьковской губернии за 1911 год. – Ахтырка, 1912.
662. **ОТЧЕТ О** ветеринарной деятельности в Ахтырском уезде Харьковской губернии за 1912 год. – Ахтырка, 1913.
663. **ОТЧЕТ О** ветеринарной деятельности в Ахтырском уезде Харьковской губернии за 1913 год. – Ахтырка, 1914.
664. **ОТЧЕТ О** ветеринарной деятельности в Ахтырском уезде Харьковской губернии за 1914 год. – Ахтырка, 1915.
665. **ОТЧЕТ О** II-й Ежегодной сельскохозяйственной и кустарной выставке, устроенной Роменским обществом сельских хозяев в г. Ромнах, с 25-го по 30-е августа 1906 года/ Сост. агр. К. Фохт. – Ромны, 1907. – 46 с.; 25. – Шифр РДБ Е 90/803.
666. **ОТЧЕТ О** IX Ежегодной сельскохозяйственной и кустарной выставке, устроенной Роменским обществом сельских хозяев в г. Ромнах, с 25-го по 30-е августа 1913 года. – Ромны, 1913. – 141 с., 2 л. табл.; 25. – Шифр РДБ R 440/325.
667. **ОТЧЕТ О** действиях Конотопской уездной земской управы за 1867/8 год. – Конотоп, 1868. – 149 с., 2 л. табл. – Шифр РДБ
668. **ОТЧЕТ О** действиях Кролевецкого городского общественного банка за 1910-1911 гг. – Конотоп, 1911.
669. **ОТЧЕТ О ДЕЯТЕЛЬНОСТИ** агронома 3-го участка за 1913 год / Сост. Б. Ф. Малаховский. – Кролевец, 1913. – 11 с.; 25. – Шифр РДБ С 30/603.
670. **ОТЧЕТ О ДЕЯТЕЛЬНОСТИ** глазного отряда попечительства императрицы Марии Александровны о слепых в г. Ромнах Полтавской губ. С 10 мая по 20 июня 1904 г.: Составил доктор медицины А. И. Мерц. – Ромны: Типография бр. Э. И. Н. Дельберг, 1905. – 14 с.
671. **ОТЧЕТ О ДЕЯТЕЛЬНОСТИ** Лебединского местного комитета Красного креста за 1904 год. – Лебедин, 1905. – [41] с.
672. **ОТЧЕТ О ДЕЯТЕЛЬНОСТИ** мелких сельскохозяйственных обществ Роменского уезда за 1910 год. – Ромны: Тип. Р. Г. Дельберг, 1911.
673. **ОТЧЕТ О ДЕЯТЕЛЬНОСТИ** мелких сельскохозяйственных обществ Роменского уезда за 1911 год. – Ромны: Тип. Р. Г. Дельберг, 1912.
674. **ОТЧЕТ О ДЕЯТЕЛЬНОСТИ** мелких сельскохозяйственных обществ Роменского уезда за 1912 год. – Ромны: Тип. Р. Г. Дельберг, 1913.
675. **ОТЧЕТ О ДЕЯТЕЛЬНОСТИ** мелких сельскохозяйственных обществ Роменского уезда за 1913 год. – Ромны: Тип. Р. Г. Дельберг, 1914.
676. **ОТЧЕТ О ДЕЯТЕЛЬНОСТИ** Н.-Сыроватского общества сельского хозяйства за 1914-й год (второй год деятельности): Составлен секретарем об-ва Я. И. Лещенко. – Сумы: Т-во печатного дела И. Г. Ильченко и братья, 1915. – 44 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 7622.
677. **ОТЧЕТ О ДЕЯТЕЛЬНОСТИ** общества вспомоществования бедным учащимся г. Кролевца и уезда с 1 января 1909 г. по 1 января 1910 г. – Кролевец, 1910. – 12 с. – Шифр РДБ R 449/793, R 7/701.
678. **ОТЧЕТ О ДЕЯТЕЛЬНОСТИ** общества вспомоществования нуждающимся ученикам Ахтырской женской гимназии за 1911/12 год (С 1-го июля 1911 г. по 1-е июля 1912 г.). – Ахтырка: Типография И. Е. Певзнера, 1912. – 20 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 7555.
679. **ОТЧЕТ О ДЕЯТЕЛЬНОСТИ** общества попечения о бедных в городе Сумах за 1906 год: XI-й от основания Общества. Устав общества утвержден 15 мая 1895 года. Общество открыло свою деятельность 14 января 1896 года. – Сумы: Типография П. Вертикова, 1907. – 70 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 1505.
680. **ОТЧЕТ О ДЕЯТЕЛЬНОСТИ** общества попечения о бедных в городе Сумах за 1913 год: XVIII от основания Общества, открывшего свою деятельность 14 января 1896 года: Устав общества утвержден 15 мая 1895 года. – Сумы: Электро-печатня Т-ва А. Е. Чернобрывченка, 1914. – 44 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 7556.
681. **ОТЧЕТ О ДЕЯТЕЛЬНОСТИ** общества попечения о бедных в городе Сумах за 1914 год: XIX от основания Общества, открывшего свою деятельность 14 января 1896 года: Устав общества утвержден 15 мая 1895 года. – Сумы: Электро-печатня Т-ва А. Е. Чернобрывченка, 1915. – 46 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 7557, 7558, 7559, 7560, 7561, 7562.
682. **ОТЧЕТ О ДЕЯТЕЛЬНОСТИ** общества попечения о бедных в городе Сумах за 1915 год: XX от основания Общества, открывшего свою деятельность 14 января 1896 года: Устав общества утвержден 15 мая 1895 года. – Сумы: Электро-печатня Т-ва А. Е. Чернобрывченка, 1916. – 40 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 7563.
683. **ОТЧЕТ О ДЕЯТЕЛЬНОСТИ** правления Роменского отдела Всероссийской лиги для борьбы с туберкулезом за 1912 год. – Ромны, 1913. – [2], 10 с. – Шифр РДБ S 46/293.
684. **ОТЧЕТ О ДЕЯТЕЛЬНОСТИ** Сумской сельско-хозяйственной опытной станции за 1910-1911-1912 годы. Вып.4./ Сумская сельско-хозяйственная опытная станция Харьковского губернского земства. – Сумы: [б.и.], 1913. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 884.

685. **ОТЧЕТ О ДЕЯТЕЛЬНОСТИ** Сумской сельско-хозяйственной опытной станции за 1913 год. Вып.8 /Сумская сельскохозяйственная опытная станция Харьковского губернского земства. – Сумы: [б.и.], 1915.
686. **ОТЧЕТ О ЗЕМСКИХ** учительских общеобразовательных курсах 1912 года в г. Ромнах. – Ромны: Типография И. Г. Шафрана, 1912. – 48 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 7709.
687. **ОТЧЕТ О МЕРОПРИЯТИЯХ** по садоводству и огородничеству за 1910-1911 год, продолжение их в 1911-1912 году и смета расходов на них. – Сумы, 1911. – 32, 16 с. – Шифр РДБ V 48/80.
688. **ОТЧЕТ О МЕРОПРИЯТИЯХ** по садоводству и огородничеству за 1911-1912 год, продолжение их в 1912-1913 году и смета расходов на них. – Сумы: Типография Василия Ильченко, 1912. – 40 с. – Шифр РДБ V 48/80.
689. **ОТЧЕТ О МЕРОПРИЯТИЯХ** по садоводству и огородничеству Сумской уездной земской управы за 1913 год. – Сумы, 1914. – 38 с. – Шифр РДБ V 48/80.
690. **ОТЧЕТ О МЕРОПРИЯТИЯХ** по садоводству и огородничеству Сумской уездной земской управы за 1914 год. – Сумы: Электро-печатня т-ва А. Е. Чернобрывченка, 1915. – 42 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 1545.
691. **ОТЧЕТ О НАЧАЛЬНОМ** народном образовании в Сумском уезде Харьковской губернии за 1914 год. – Сумы: Типо-литография П. К. Пашкова, 1915. – 126 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 1545.
692. **ОТЧЕТ О ПОСТРОЙКЕ** здания под талмуд-тору в г. Ромнах в 1909 г. – Ромны, 1912. – 1 т.; 22; 26 с. – Шифр РДБ Р 78/579.
693. **ОТЧЕТ О ПРИХОДЕ И РАСХОДЕ** сумм, находящихся в ведении Глуховского уездного предводителя дворянства за трехлетие 1896-1899 г. – Глухов: Печатня наследн. Шумицкого, 1899. – 38 с. – Шифр СОКМ, Ф.НДБ 1458.
694. **ОТЧЕТ О СОСТАВЕ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ** земской медицины в Ахтырском уезде с 1 января по 31 декабря 1908 г. – [Ахтырка], 1910. – 26 с., 1 табл. – Шифр РДБ Р 3/206, Р 76/566.
695. **ОТЧЕТ О СОСТАВЕ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ** земской медицины в Ахтырском уезде с 1 января по 31 декабря 1909 г. – [Ахтырка], 1910. – 46 с. – Шифр РДБ Р 3/206, Р 76/566.
696. **ОТЧЕТ О СОСТАВЕ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ** земской медицины в Ахтырском уезде с 1 января по 31 декабря 1910 года. – [Ахтырка], 1911. – 31 с., 1 табл. – Шифр РДБ Р 3/206, Р 76/566.
697. **ОТЧЕТ О СОСТАВЕ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ** земской медицины в Ахтырском уезде с 1 января по 31 декабря 1911 г. – [Ахтырка], 1912. – 35 с., 1 табл. – Шифр РДБ Р 3/206, Р 76/566.
698. **ОТЧЕТ О СОСТАВЕ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ** земской медицины в Ахтырском уезде за 1912 г./ Сост. Ф. Старостин. – [Ахтырка], 1913. – 55 с. – Шифр РДБ Р 3/206, Р 76/566.
699. **ОТЧЕТ О СОСТАВЕ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ** земской медицины в Лебединском уезде за 1911 год. Составил П. А. Грацианов санитарный врач по Лебединскому уезду. – Лебедин: Типография М. Е. Когона, 1912. – 146 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 1513.
700. **ОТЧЕТ О СОСТАВЕ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ** земской медицины Сумского уезда за 1908 год. Издание Сумского уездного земства/ Сост. Г. Ф. Влайков. – Сумы, 1909. – 315,[2], с. – Шифр РДБ U 47/111, А 240/274.
701. **ОТЧЕТ О СОСТАВЕ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ** земской медицины Сумского уезда за 1909 год. Издание Сумского уездного земства/ Сост. А. Г. Корсак-Кулаженко. – Сумы, 1910. – 258 с. – Шифр РДБ U 47/111, А 240/274.
702. **ОТЧЕТ О СОСТОЯНИИ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ** земской медицины в Лебединском уезде за 1912 год. – Лебедин: Типография М. Е. Когона, 1913. – 152 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 3007.
703. **ОТЧЕТ О СОСТОЯНИИ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ** Конотопского технического железнодорожного училища за 1892/93 учебный год: (Училище открыто 16 августа 1890 года). – [Конотоп], 1893. – 24 с. – Шифр РДБ F 69/185.
704. **ОТЧЕТ О СОСТОЯНИИ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ** Конотопского технического железнодорожного училища за 1893/94 учебный год: (Училище открыто 16 августа 1890 года). – [Конотоп], 1894. – Шифр РДБ F 69/185.
705. **ОТЧЕТ О СОСТОЯНИИ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ** Конотопского технического железнодорожного училища за 1894/95 учебный год: (Училище открыто 16 августа 1890 года). – [Конотоп], 1896. – 33 с. – Шифр РДБ F 69/185.
706. **ОТЧЕТ О СОСТОЯНИИ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ** Конотопского технического железнодорожного училища за 1896/97 учебный год: (Училище открыто 16 августа 1890 года). – [Конотоп], 1898. – 33 с. – Шифр РДБ F 69/185.
707. **ОТЧЕТ О СОСТОЯНИИ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ** Конотопского технического железнодорожного училища за 1897/98 учебный год: (Училище открыто 16 августа 1890 года). – [Конотоп], 1899. – 33 с. – Шифр РДБ F 69/185.
708. **ОТЧЕТ О СОСТОЯНИИ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ** Конотопского технического железнодорожного училища за 1898/99 учебный год: (Училище открыто 16 августа 1890 года). – [Конотоп], 1900. – 28 с. – Шифр РДБ F 69/185.

709. **ОТЧЕТ О СОСТОЯНИИ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ** Конотопского технического железнодорожного училища за 1900-1901 учебный год: (Училище открыто 16 августа 1890 года). – [Конотоп], 1901. – Шифр РДБ F 69/185.
710. **ОТЧЕТ О СОСТОЯНИИ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ** Конотопского технического железнодорожного училища за 1901-1902 учебный год: (Училище открыто 16 августа 1890 года). – [Конотоп], 1902. – Шифр РДБ F 69/185.
711. **ОТЧЕТ О СОСТОЯНИИ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ** Конотопского технического железнодорожного училища за 1902-1903 учебный год: (Училище открыто 16 августа 1890 года). – [Конотоп], 1903. – Шифр РДБ F 69/185.
712. **ОТЧЕТ О СОСТОЯНИИ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ** Конотопского технического железнодорожного училища за 1903-1904 учебный год: (Училище открыто 16 августа 1890 года). – [Конотоп], 1904. – Шифр РДБ F 69/185.
713. **ОТЧЕТ О СОСТОЯНИИ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ** Конотопского технического железнодорожного училища за 1904-1905 учебный год: (Училище открыто 16 августа 1890 года). – [Конотоп], 1905. – Шифр РДБ F 69/185.
714. **ОТЧЕТ О СОСТОЯНИИ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ** Конотопского технического железнодорожного училища за 1905-1906 учебный год: (Училище открыто 16 августа 1890 года). – [Конотоп], 1906. – Шифр РДБ F 69/185.
715. **ОТЧЕТ О СОСТОЯНИИ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ** Конотопского технического железнодорожного училища за 1906-1907 учебный год: (Училище открыто 16 августа 1890 года). – [Конотоп], 1907. – Шифр РДБ F 69/185.
716. **ОТЧЕТ О СОСТОЯНИИ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ** Конотопского технического железнодорожного училища за 1907-1908 учебный год: (Училище открыто 16 августа 1890 года). – [Конотоп], 1908. – 31 с. – Шифр РДБ F 69/185.
717. **ОТЧЕТ О СОСТОЯНИИ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ** Конотопского технического железнодорожного училища за 1908-1909 учебный год: (Училище открыто 16 августа 1890 года). – [Конотоп], 1909. – 37 с. – Шифр РДБ F 69/185.
718. **ОТЧЕТ О СОСТОЯНИИ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ** Конотопского технического железнодорожного училища за 1909-1910 учебный год: (Училище открыто 16 августа 1890 года). – [Конотоп], 1910. – 40 с. – Шифр РДБ F 69/185.
719. **ОТЧЕТ О СОСТОЯНИИ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ** Конотопского технического железнодорожного училища за 1910-1911 учебный год: (Училище открыто 16 августа 1890 года). – Конотоп: Типография Айзиковича, 1911. – XXI. – 55 с. – Шифр ДОУНБ 386723/2649. – Шифр РДБ F 69/185.
720. **ОТЧЕТ О СОСТОЯНИИ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ** Конотопского технического железнодорожного училища за 1911-1912 учебный год: (Училище открыто 16 августа 1890 года). – [Конотоп], 1912. – 41 с. – Шифр РДБ F 69/185.
721. **ОТЧЕТ О СОСТОЯНИИ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ** Конотопского технического железнодорожного училища за 1912-1913 учебный год: (Училище открыто 16 августа 1890 года). – [Конотоп], 1913. – Шифр РДБ F 69/185.
722. **ОТЧЕТ О СОСТОЯНИИ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ** Конотопского технического железнодорожного училища за 1913-1914 учебный год: (Училище открыто 16 августа 1890 года). – [Конотоп], 1914. – Шифр РДБ F 69/185.
723. **ОТЧЕТ О СОСТОЯНИИ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ** Конотопского технического железнодорожного училища за 1914-1915 учебный год: (Училище открыто 16 августа 1890 года). – [Конотоп], 1915. – Шифр РДБ F 69/185.
724. **ОТЧЕТ О СОСТОЯНИИ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ** Конотопского технического железнодорожного училища за 1915-1916 учебный год: (Училище открыто 16 августа 1890 года). – [Конотоп], 1916. – 53 с. – Шифр РДБ F 69/185.
725. **ОТЧЕТ О СОСТОЯНИИ МЕДИЦИНСКОЙ** части в Ахтырском уезде с 1 января по 31 декабря 1908 г. – Ахтырка: Типография А. П. Расторгуевой, 1909. – [26] с. – Шифр СОКМ, Ф.НДБ 1328.
726. **ОТЧЕТ О СОСТОЯНИИ МЕДИЦИНСКОЙ** части в Ахтырском уезде с 1 января по 31 декабря 1909 г. – Ахтырка: Типография А. П. Расторгуевой, 1910. – 46 с. – Шифр СОКМ, Ф.НДБ 10751.
727. **ОТЧЕТ О СОСТОЯНИИ МЕДИЦИНСКОЙ** части в Ахтырском уезде с 1 января по 31 декабря 1910 г. – Ахтырка, 1911.
728. **ОТЧЕТ О СОСТОЯНИИ МЕДИЦИНСКОЙ** части в Ахтырском уезде с 1 января по 31 декабря 1911 г. – Ахтырка, 1912.
729. **ОТЧЕТ О СОСТОЯНИИ** Роменской общественной библиотеки за 1897 год. – [Ромны], 1898. – 15 с. – Шифр РДБ F 69/402, Р6 47/152.
730. **ОТЧЕТ О СОСТОЯНИИ** Роменской общественной библиотеки за 1902 год. – [Ромны], 1903. – 18 с. – Шифр РДБ F 69/402.

731. **ОТЧЕТ О СОСТОЯНИИ** Роменской общественной библиотеки за 1903 год. – [Ромны], 1904. – 24 с. – Шифр РДБ F 69/402.
732. **ОТЧЕТ О СОСТОЯНИИ** церковных школ, субсидируемых Глуховским земством за 1898 г. – Глухов, [1899].
733. **ОТЧЕТ О СОСТОЯНИИ** церковных школ, субсидируемых Глуховским земством за 1899 г. – Глухов, [1900].
734. **ОТЧЕТ О СОСТОЯНИИ** церковных школ, субсидируемых Глуховским земством за 1900 г. – Глухов, [1901].
735. **ОТЧЕТ О СОСТОЯНИИ** церковных школ, субсидируемых Глуховским земством за 1901 г. – Конотоп, [1902].
736. **ОТЧЕТ О СУММАХ** находящихся в кассе Глуховской земской управы за 1895 год – Глухов: Печатня наследник. Шумицкого, 1896. – 204 с. – Шифр СОКМ, Ф.НДБ 1346.
737. **ОТЧЕТ О СУММАХ** находящихся в кассе Глуховской земской управы за 1896 год – Глухов: Печатня наследник. Шумицкого, 1897. – 178 с. – Шифр СОКМ, Ф.НДБ 1411; 1544.
738. **ОТЧЕТ ОБЩЕСТВА** благоустройства села Тростянца Ахтырского уезда Харьковск. губ. за время с 1-го января 1913 года по 1-е января 1914 года включительно. – Ахтырка: Типография И. Е. Певзнера, 1914. – 28 с. – Шифр СОКМ, Ф.НДБ 1452.
739. **ОТЧЕТ ОБЩЕСТВА** взаимного кредита Роменского уездного земства за 1910 год: 36-й отчетный год. – [Ромны], 1911. – 105 с. – Шифр РДБ U 37/185, U 477/235.
740. **ОТЧЕТ ОБЩЕСТВА** взаимного кредита Роменского уездного земства за 1912 год: 38-й отчетный год. – [Ромны], 1913. – [3], 49 с. – Шифр РДБ U 37/185, U 477/235.
741. **ОТЧЕТ ОБЩЕСТВА** пособия нуждающимся учащимся Роменского частного еврейского учебного заведения 1-го разряда за 1909 г. – [Ромны], 1910. – Шифр РДБ U 33/611.
742. **ОТЧЕТ ОБЩЕСТВА** пособия нуждающимся учащимся Роменского частного еврейского учебного заведения 1-го разряда за 1910 г. – [Ромны], 1911. – Шифр РДБ U 33/611.
743. **ОТЧЕТ ОБЩЕСТВА** пособия нуждающимся учащимся Роменского частного еврейского учебного заведения 1-го разряда за 1911 г. – [Ромны], 1912. – Шифр РДБ U 33/611.
744. **ОТЧЕТ ОБЩЕСТВА** пособия нуждающимся учащимся Роменского частного еврейского учебного заведения 1-го разряда за 1912 г. – [Ромны], 1913. – Шифр РДБ U 33/611.
745. **ОТЧЕТ ОБЩЕСТВА** пособия нуждающимся учащимся Роменского частного еврейского учебного заведения 1-го разряда за 1913 г. – [Ромны], 1914. – Шифр РДБ U 33/611.
746. **ОТЧЕТ ОБЩЕСТВА** потребителей г. Сум за 1916-17 год. 6-й год. – Сумы: Типо-лит. П. К. Пашкова, 1917. – 22 с. – Шифр ДАСО, ФНДБ 3300.
747. **ОТЧЕТ ПО** агрономическим мероприятиям Ахтырской уездной земской управы [за 1907/1908 год]. – [Ахтырка], 1911. – 30 с. – Шифр РДБ E 86/583, E 89/383.
748. **ОТЧЕТ ПО** агрономическим мероприятиям Ахтырской уездной земской управы за 1910 год. – [Ахтырка], 1911. – [2], 65, 65 с. – Шифр РДБ E 86/583, E 89/383.
749. **ОТЧЕТ ПО** агрономическим мероприятиям в Кролевецком уезде за 1912 год. – Кролевец, 1913. – 20 с. – Шифр РДБ V 567/100, V 89/84.
750. **ОТЧЕТ ПО** агрономическим мероприятиям в Кролевецком уезде за 1914 год: 2-й операционный год. – Кролевец, 1915. – 43 [20] с. – Шифр РДБ V 567/100, V 89/84, V 5/26.
751. **ОТЧЕТ ПО** опытному полю при Сумской сельско-хозяйственной школе за 1911 г. Вып.5/ Сумская сельско-хозяйственная опытная станция Харьковского губернского земства. – Сумы: [б.и.], 1913. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 884.
752. **ОТЧЕТ ПО** складу земледельческих машин, орудий и других сельскохозяйственных принадлежностей Лебединского уездного земства за 1900 год: Год 2-й. – Лебедин, 1902. – 27 с. – Шифр РДБ E 119/739, E 79/375.
753. **ОТЧЕТ ПО** складу земледельческих машин, орудий и других сельскохозяйственных принадлежностей Лебединского уездного земства за 1903 год: Год 5-й. – Лебедин, 1904. – VIII, 41 с. – Шифр РДБ E 119/739, E 79/375.
754. **ОТЧЕТ ПО** складу земледельческих машин, орудий и других сельскохозяйственных принадлежностей Лебединского уездного земства за 1904 год: Год 6-й. – Лебедин, 1905. – XII, 103 с. – Шифр РДБ E 119/739, E 79/375.
755. **ОТЧЕТ ПО** складу земледельческих машин, орудий и других сельскохозяйственных принадлежностей Лебединского уездного земства за 1905 год: Год 7-й. – Лебедин, 1906. – XIV, 119 с. – Шифр РДБ E 119/739, E 79/375.
756. **ОТЧЕТ ПО** складу земледельческих машин, орудий и других сельскохозяйственных принадлежностей Лебединского уездного земства за 1906 год: Год 8-й. – Лебедин, 1907. – XIV, 45 с. – Шифр РДБ E 119/739, E 79/375.
757. **ОТЧЕТ ПО** складу земледельческих машин, орудий и других сельскохозяйственных принадлежностей Лебединского уездного земства за 1907 год: Год 9-й. – Лебедин, 1908. – XVI, 47 с. – Шифр РДБ E 119/739, E 79/375.

758. **ОТЧЕТ ПО** складу земледельческих машин, орудий и других сельскохозяйственных принадлежностей Лебединского уездного земства за 1908 год: Год 10-й. – Лебедин, 1909. – XVI, 43 с. – Шифр РДБ Е 119/739, Е 79/375.
759. **ОТЧЕТ ПО** складу земледельческих машин, орудий и других сельскохозяйственных принадлежностей Лебединского уездного земства за 1909 год: Год 11-й. – Лебедин, 1910. – XVIII, 51 с. – Шифр РДБ Е 119/739, Е 79/375.
760. **ОТЧЕТ ПО** складу земледельческих машин, орудий и других сельскохозяйственных принадлежностей Лебединского уездного земства за 1910 год: Год 12-й. – Лебедин, 1911. – XVI, 58 с. – Шифр РДБ Е 119/739, Е 79/375.
761. **ОТЧЕТ ПО** Сумской земской сельскохозяйственной школе 1-го разряда за 1908/9 учебный год. 6-й год существования школы. – Сумы: Типография И. Г. Ильченко, 1910. – 154 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 312.
762. **ОТЧЕТ ПО** телефонной сети Сумской уездной земской управы за 1914 год. Издание Сумского уездного земства. – Сумы: Типо-лит. П. К. Пашкова, 1915. – 70 с. – Шифр ДАСО, Ф. НДБ 1545.
763. **ОТЧЕТ ПО** Сумскому земскому низшему сельскохозяйственному училищу за 1911-12 учебный год. Сумское уездное земство. – Сумы, 1913. – 72 с., 1 пл. – Шифр РДБ V 270/18, V 568/538.
764. **ОТЧЕТ ПО** Сумскому земскому низшему сельскохозяйственному училищу за 1913-14 учебный год. Сумское уездное земство. – Сумы: Типо-лит. П. К. Пашкова, 1915. – 126 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 1545. – Шифр РДБ V 270/18, V 568/538.
765. **ОТЧЕТ ПО** Сумскому земскому низшему сельскохозяйственному училищу за 1914-15 учебный год. Сумское уездное земство. – Сумы, 1916. – 25 с. – Шифр РДБ V 270/18, V 568/538.
766. **ОТЧЕТ ПО** экономическим мероприятиям Ахтырского уездного земства за 1911 год. – [Ахтырка], 1912. – 13 с. – Шифр РДБ F 178/36, F 99/327.
767. **ОТЧЕТ ПО** экономическим мероприятиям Ахтырского уездного земства за 1912 год. – [Ахтырка], 1913. – 40, 41 с. – Шифр РДБ F 178/36, F 99/327.
768. **ОТЧЕТ ПО** экономическим мероприятиям Ахтырского уездного земства за 1914 год. – [Ахтырка], 1915. – 31 с. – Шифр РДБ F 178/36, F 99/327.
769. **ОТЧЕТ ПРАВЛЕНИЯ** общества вспомоществования нуждающимся учащимся в учебных заведениях города Конотопа за 1900 и 1901 годы. – [Конотоп], 1902. – 18 с. – Шифр РДБ S 39/412.
770. **ОТЧЕТ ПРАВЛЕНИЯ** общества вспомоществования нуждающимся учащимся в учебных заведениях города Конотопа за 1902 год. – [Конотоп], 1904. – 18 с. – Шифр РДБ S 39/412.
771. **ОТЧЕТ ПРАВЛЕНИЯ** общества вспомоществования нуждающимся учащимся в учебных заведениях города Конотопа за 1904 год. – [Конотоп], 1905. – 13 с. – Шифр РДБ S 39/412.
772. **ОТЧЕТ ПРАВЛЕНИЯ** общества вспомоществования нуждающимся учащимся в учебных заведениях города Конотопа за 1909 год. – [Конотоп], 1911. – 22 с. – Шифр РДБ S 39/412.
773. **ОТЧЕТ ПРАВЛЕНИЯ** общества вспомоществования нуждающимся учащимся в учебных заведениях города Конотопа за 1910 год. – [Конотоп], 1911. – 16 с. – Шифр РДБ S 39/412.
774. **ОТЧЕТ ПРАВЛЕНИЯ** общества вспомоществования нуждающимся учащимся в учебных заведениях города Конотопа за 1911-1912 годы. – [Конотоп], 1914. – 26 с. – Шифр РДБ S 39/412.
775. **ОТЧЕТ ПРАВЛЕНИЯ** общества вспомоществования нуждающимся ученицам Роменской женской гимназии за 1912 год. – Ромны, 1913. – 21 с. – Шифр РДБ P 78/1024.
776. **ОТЧЕТ ПРАВЛЕНИЯ** Роменского благотворительного общества за 1906 год. – [Ромны], 1907. – 19 с. – Шифр РДБ U 9/164.
777. **ОТЧЕТ ПРАВЛЕНИЯ** Роменского благотворительного общества за 1907 год. – [Ромны], 1908. – 20 с. – Шифр РДБ U 9/164.
778. **ОТЧЕТ ПРАВЛЕНИЯ** Роменского благотворительного общества за 1908 год. – [Ромны], 1909. – 23 с. – Шифр РДБ U 9/164.
779. **ОТЧЕТ ПРАВЛЕНИЯ** Роменского благотворительного общества за 1909 год. – [Ромны], 1910. – 24 с. – Шифр РДБ U 9/164.
780. **ОТЧЕТ ПРАВЛЕНИЯ** Роменского благотворительного общества за 1912 год. – [Ромны], 1913. – 24 с. – Шифр РДБ U 9/164.
781. **ОТЧЕТ РАСПОРЯДИТЕЛЬНОГО** комитета Сумской сельскохозяйственной и кустарной ярмарочной выставки 1895 г./ Сост. А.А. Щербаненко. – Сумы, 1896. – [2], 132 с., 1 пл.; 23. – Шифр РДБ А 198/458.
782. **ОТЧЕТ РОГАНСКОГО** общества сельского хозяйства за 1914 год, с. Рогань, Харьковского уезда. – Ахтырка: Типография И. Е. Певзнера, 1916. – 18 с. – Шифр ДАСО, ФНДБ 7623.
783. **ОТЧЕТ РОМЕНСКОГО** мелкотооргового ссудо-сберегательного товарищества за 1911 г.: (Год 6-й). – Ромны, 1912. – 17 с. – Шифр РДБ С 30/786.
784. **ОТЧЕТ РОМЕНСКОГО** мелкотооргового ссудо-сберегательного товарищества за 1912 г.: (Год 7-й). – Ромны, 1913.

785. **ОТЧЕТ РОМЕНСКОГО** местного комитета Российского общества Красного Креста, состоящего под Августейшим покровительством Ея Императорского Величества Государыни Императрицы Марии Федоровны за 1906 год. – Ромны, 1907. – 35 с. – Шифр РДБ У 9/173.
786. **ОТЧЕТ РОМЕНСКОГО** местного комитета Российского общества Красного Креста, состоящего под Августейшим покровительством Ея Императорского Величества Государыни Императрицы Марии Федоровны за 1915 год. – Ромны: Типография Р. Г. Дельберг, 1916. – 78 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 10434.
787. **ОТЧЕТ РОМЕНСКОГО** общества взаимного вспоможения приказчиков и лиц другого частного труда за 1912 год: 16-й отчетный год. – Ромны, 1913. – 40 с. – Шифр РДБ S 46/291.
788. **ОТЧЕТ РОМЕНСКОГО** общества взаимного страхования от огня имуществ за 4-й отчетный 1899 год. – [Ромны], 1900. – 31 с. – Шифр РДБ У 9/166.
789. **ОТЧЕТ РОМЕНСКОГО** общества взаимного страхования от огня имуществ за 6-й отчетный 1901 год. – [Ромны], 1902. – 28 с. – Шифр РДБ У 9/166.
790. **ОТЧЕТ РОМЕНСКОГО** общества взаимного страхования от огня имуществ за 7-й отчетный 1902 год. – [Ромны], 1903. – 24 с. – Шифр РДБ У 9/166.
791. **ОТЧЕТ РОМЕНСКОГО** общества взаимного страхования от огня имуществ за 11-й отчетный 1906 год. – [Ромны], 1907. – 31 с. – Шифр РДБ У 9/166.
792. **ОТЧЕТ РОМЕНСКОГО** общества взаимного страхования от огня имуществ за 12-й отчетный 1907 год. – [Ромны], 1908. – 34 с. – Шифр РДБ У 9/166.
793. **ОТЧЕТ РОМЕНСКОГО** общества взаимного страхования от огня имуществ за 15-й отчетный 1910 год. – [Ромны], 1911. – 42 с. – Шифр РДБ У 9/166.
794. **ОТЧЕТ РОМЕНСКОГО** общества взаимного страхования от огня имуществ за 16-й отчетный 1911 год. – [Ромны], 1912. – 43 с. – Шифр РДБ У 9/166.
795. **ОТЧЕТ РОМЕНСКОГО** общества взаимного страхования от огня имуществ за 17-й отчетный 1912 год. – [Ромны], 1913. – 46 с. – Шифр РДБ У 9/166.
796. **ОТЧЕТ РОМЕНСКОГО** общества взаимного страхования от огня имуществ за 18-й операционный 1913 год. – [Ромны], 1914. – 45 с. – Шифр РДБ У 9/166.
797. **ОТЧЕТ РОМЕНСКОГО** общества пособия бедным евреям со дня открытия действия общества с апреля по 31 декабря 1902 г. – [Ромны], [1903]. – Шифр РДБ F 66/65.
798. **ОТЧЕТ РОМЕНСКОГО** общества пособия бедным евреям за 1912 г.: 11 отчетный год. – [Ромны], [1913]. – Шифр РДБ F 66/65.
799. **ОТЧЕТ РОМЕНСКОГО** общества пособия бедным евреям за 1913 г.: 12 отчетный год. – [Ромны], [1914]. – Шифр РДБ F 66/65.
800. **ОТЧЕТ РОМЕНСКОГО** общества сельских хозяев за 1901 год. – Ромны: Типография бр. Э. и Н. Дельберг, 1902. – 66 с. – Шифр ДОУНБ 749964.
801. **ОТЧЕТ РОМЕНСКОГО** общества сельских хозяев за 1903 год. – Ромны: Типография бр. Э. и Н. Дельберг, 1904. – [32] с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 8786.
802. **ОТЧЕТ РОМЕНСКОГО** ссудо-сберегательного товарищества за 1909 год: 4-й операционный год. – Ромны, 1910. – 27 с. – Шифр РДБ S 46/162.
803. **ОТЧЕТ РОМЕНСКОГО** ссудо-сберегательного товарищества за 1912 год: 7-й операционный год. – Ромны, 1913. – 28 с. – Шифр РДБ S 46/162.
804. **ОТЧЕТ РОМЕНСКОГО** ссудо-сберегательного товарищества за 1912 год: (Год 7-й). – Ромны, 1913. – 20 с. – Шифр РДБ С 30/786.
805. **ОТЧЕТ РОМЕНСКОГО** ссудо-сберегательного товарищества за 1913 год: 8-й операционный год. – Ромны, 1914. – Шифр РДБ S 46/162.
806. **ОТЧЕТ РОМЕНСКОЙ** городской управы о деятельности Городского общественного управления и о состоянии городского хозяйства за 1908 год. – Ромны, 1909. – 74 с. – Шифр РДБ Т 28/311.
807. **ОТЧЕТ РОМЕНСКОЙ** городской управы о деятельности Городского общественного управления и о состоянии городского хозяйства за 1910 год. – Ромны, 1911. – 71 с. – Шифр РДБ Т 28/311.
808. **ОТЧЕТ РОМЕНСКОЙ** городской управы о деятельности Городского общественного управления и о состоянии городского хозяйства за 1911 год. – Ромны, 1912. – 69 с. – Шифр РДБ Т 28/311.
809. **ОТЧЕТ РОМЕНСКОЙ** городской управы о деятельности Городского общественного управления и о состоянии городского хозяйства за 1912 год. – Ромны, 1913. – 82 с. – Шифр РДБ А 139/40, Т 28/311.
810. **ОТЧЕТ РОМЕНСКОЙ** еврейской бесплатной лечебницы и лазарета для раненых и больных воинов Роменской еврейской общины при лечебнице за 1902 год. – [Ромны], 1903. – 19 с. – Шифр РДБ F 71/427.
811. **ОТЧЕТ РОМЕНСКОЙ** еврейской бесплатной лечебницы и лазарета для раненых и больных воинов Роменской еврейской общины при лечебнице за 1903 год. – [Ромны], 1904. – IV, II с. – Шифр РДБ F 71/427.

812. **ОТЧЕТ РОМЕНСКОЙ** еврейской бесплатной лечебницы и лазарета для раненых и больных воинов Роменской еврейской общины при лечебнице за 1904 год. – [Ромны], 1905. – 16 с. – Шифр РДБ F 71/427.
813. **ОТЧЕТ РОМЕНСКОЙ** еврейской бесплатной лечебницы и лазарета для раненых и больных воинов Роменской еврейской общины при лечебнице за 1905 год. – [Ромны], 1906. – 17 с. – Шифр РДБ F 71/427.
814. **ОТЧЕТ РОМЕНСКОЙ** еврейской бесплатной лечебницы и лазарета для раненых и больных воинов Роменской еврейской общины при лечебнице за 1906 год. – [Ромны], 1907. – 24 с. – Шифр РДБ F 71/427.
815. **ОТЧЕТ РОМЕНСКОЙ** еврейской бесплатной лечебницы и лазарета для раненых и больных воинов Роменской еврейской общины при лечебнице за 1907 год. – [Ромны], 1907. – 27 с. – Шифр РДБ F 71/427.
816. **ОТЧЕТ РОМЕНСКОЙ** еврейской бесплатной лечебницы и лазарета для раненых и больных воинов Роменской еврейской общины при лечебнице за 1908 год. – [Ромны], 1909. – 25 с. – Шифр РДБ F 71/427.
817. **ОТЧЕТ РОМЕНСКОЙ** еврейской бесплатной лечебницы и лазарета для раненых и больных воинов Роменской еврейской общины при лечебнице за 1909 год. – [Ромны], 1910. – 28 с. – Шифр РДБ F 71/427.
818. **ОТЧЕТ РОМЕНСКОЙ** еврейской бесплатной лечебницы и лазарета для раненых и больных воинов Роменской еврейской общины при лечебнице за 1910 год. – [Ромны], 1911. – 27 с. – Шифр РДБ F 71/427.
819. **ОТЧЕТ РОМЕНСКОЙ** еврейской бесплатной лечебницы и лазарета для раненых и больных воинов Роменской еврейской общины при лечебнице за 1911 год. – [Ромны], 1912. – 26 с. – Шифр РДБ F 71/427.
820. **ОТЧЕТ РОМЕНСКОЙ** еврейской бесплатной лечебницы и лазарета для раненых и больных воинов Роменской еврейской общины при лечебнице за 1912 год. – [Ромны], 1913. – 25 с. – Шифр РДБ F 71/427.
821. **ОТЧЕТ РОМЕНСКОЙ** еврейской бесплатной лечебницы и лазарета для раненых и больных воинов Роменской еврейской общины при лечебнице за 1913 год. – [Ромны], 1914. – 34 с. – Шифр РДБ F 71/427.
822. **ОТЧЕТ РОМЕНСКОЙ** уездной земской управы за 1898 год. – [Ромны], 1899. – [2], 212 с., 4 л. табл. – Шифр РДБ. Р 81/180.
823. **ОТЧЕТ РОМЕНСКОЙ** уездной земской управы за 1899 год. – [Ромны], 1900. – [3], 271 с., 2 л. табл. – Шифр РДБ. Р 81/180.
824. **ОТЧЕТ РОМЕНСКОЙ** уездной земской управы за 1900 год. – [Ромны], 1901. – [2], 237 с., табл. – Шифр РДБ. Р 81/180.
825. **ОТЧЕТ РОМЕНСКОЙ** уездной земской управы за 1901 год. – [Ромны], 1902. – [2], 236 с. – Шифр РДБ. Р 81/180.
826. **ОТЧЕТ РОМЕНСКОЙ** уездной земской управы за 1902 год. – Ромны: Типография бр. Э. и Н. Дельберг, 1903. – 196 с. – Шифр ДОУНБ 499423/2615. – Шифр РДБ. Р 81/180.
827. **ОТЧЕТ РОМЕНСКОЙ** уездной земской управы за 1903 год. – Ромны: Типография бр. Э. и Н. Дельберг, 1904. – 230 с. – Шифр ДОУНБ 7499424. – Шифр РДБ. Р 81/180.
828. **ОТЧЕТ РОМЕНСКОЙ** уездной земской управы за 1904 год. – Ромны: Типография бр. Э. и Н. Дельберг, 1905. – 222 с. – Шифр ДОУНБ 7499403/2601. – Шифр РДБ. Р 81/180.
829. **ОТЧЕТ РОМЕНСКОЙ** уездной земской управы за 1905 год. – [Ромны], 1906. – 189, 83 с. – Шифр РДБ. Р 81/180.
830. **ОТЧЕТ РОМЕНСКОЙ** уездной земской управы за 1906 год. – Ромны, 1907. – [4], 189, 117 с. – Шифр РДБ. Р 81/180.
831. **ОТЧЕТ РОМЕНСКОЙ** уездной земской управы [за 1908 год] по § VII. Народное здравие. – Ромны, 1909. – [2], 74 с., 2 л. табл. – Шифр РДБ Р 81/180.
832. **ОТЧЕТ РОМЕНСКОЙ** уездной земской управы за 1909 год по § VI. Обществен. призрение. § VII. Народное здравие. § VIII. Ветеринария. – Ромны, 1910. – [3], 139 с., 1 табл. – Шифр РДБ Р 81/180.
833. **ОТЧЕТ РОМЕНСКОЙ** уездной земской управы за 1910 год по § VI. Обществен. призрение. § VII. Народное здравие. § VIII. Ветеринария. – Ромны: Типография Р. Г. Дельберг, 1911. – [3], 155 с. – Шифр ДОУНБ 749976. Шифр РДБ Р 81/180.
834. **ОТЧЕТ РОМЕНСКОЙ** уездной земской управы за 1911 год по § VI. Обществен. призрение. § VII. Народное здравие. § VIII. Ветеринария. – Ромны, 1912. – [3], 18, 73, 13 с. – Шифр РДБ Р 81/180.
835. **ОТЧЕТ РОМЕНСКОЙ** уездной земской управы за 1912 год по § VI. Обществен. призрение. § VII. Народное здравие. § VIII. Ветеринария. – Ромны: Типография Р. Г. Дельберг, 1913. – 20 с. – Шифр ДОУНБ 749962/2612. – Шифр РДБ Р 81/180.

836. **ОТЧЕТ РОМЕНСКОЙ** уездной земской управы за 1913 год по § I. О земских станционных пунктах и поставке подводов, § II. О деятельности земского управления. § III. О местах заключения, § IV. По дорожному делу. – Ромны, 1914. – [3], 60 с., 1 табл. – Шифр РДБ Р 81/180.
837. **ОТЧЕТ РОМЕНСКОЙ** уездной земской управы за 1913 год по § VI. Обществен. призрение. § VII. Народное здравие. § VIII. Ветеринария. – Конотоп: Типография «Культура», 1914. – 98 с. – Шифр ДОУНБ 749950/2610; 499393/2633. – Шифр РДБ Р 81/180.
838. **ОТЧЕТ РОМЕНСКОЙ** уездной земской управы за 1914 год по § VI. Обществен. призрение. § VII. Народное здравие. § VIII. Ветеринария. – Ромны: Типография Р. Г. Дельберг, 1916. – 82 с. – Шифр ДОУНБ 499394; 499420.
839. **ОТЧЕТ РОМЕНСКОЙ** уездной земской управы за 1915 год по § I. О земских станционных пунктах и поставке подводов, § II. О деятельности земского управления. § III. О местах заключения, § IV. По дорожному делу. – Ромны, 1916. – [3], 59 с., 1 табл. – Шифр РДБ Р 81/180.
840. **ОТЧЕТ РОМЕНСКОЙ** уездной земской управы за 1915 год по § VI. Обществен. призрение. § VII. Народное здравие. § VIII. Ветеринария. – Ромны: Типография Р. Г. Дельберг, 1916. – 56 с. + 1 вкл. – Шифр ДОУНБ 749956/2607. – Шифр РДБ Р 81/180.
841. **ОТЧЕТ РОМЕНСКОЙ** уездной земской управы о деятельности земской больницы. – [Ромны], 1912. – 55 с. – Шифр РДБ Р 81/180.
842. **ОТЧЕТ РОМЕНСКОЙ** уездной земской управы о деятельности земской больницы. – Ромны, 1914. – 38 с. – Шифр РДБ Р 81/180.
843. **ОТЧЕТ РОМЕНСКОЙ** уездной земской управы о деятельности книжного склада. – Ромны, 1909. – 18 с. – Шифр РДБ Р 81/180.
844. **ОТЧЕТ РОМЕНСКОЙ** уездной земской управы о деятельности Роменской ремесленной мастерской имени Г. Н. Навроцкого. – Ромны, 1909. – 16 с. – Шифр РДБ Р 81/180.
845. **ОТЧЕТ РОМЕНСКОЙ** уездной земской управы о земских станционных пунктах, о деятельности земского управления, о местах заключения [за 1908 год]. – [Ромны], 1909. – 28 с. – Шифр РДБ Р 81/180.
846. **ОТЧЕТ РОМЕНСКОЙ** уездной земской управы о земских станционных пунктах, о деятельности земского управления, о местах заключения и по дорожному делу [за 1909 год]. – [Ромны], 1910. – 63 с., 1 табл. – Шифр РДБ Р 81/180.
847. **ОТЧЕТ РОМЕНСКОЙ** уездной земской управы о земских станционных пунктах, о деятельности земского управления, о местах заключения и по дорожному делу за 1910 год. – Ромны: Типография Р. Г. Дельберг, 1911. – 19 с., 1 табл. – Шифр ДОУНБ 749968/2614. – Шифр РДБ Р 81/180.
848. **ОТЧЕТ РОМЕНСКОЙ** уездной земской управы о земских станционных пунктах, о деятельности земского управления, о местах заключения и по дорожному делу за 1911 год. – [Ромны], 1912. – 23 с., 1 табл. – Шифр РДБ Р 81/180.
849. **ОТЧЕТ РОМЕНСКОЙ** уездной земской управы о земских станционных пунктах, о деятельности земского управления, о местах заключения и по дорожному делу за 1912 год. – Ромны: Типография Р. Г. Дельберг, 1913. – 46 с. – Шифр ДОУНБ 749946/2613.
850. **ОТЧЕТ РОМЕНСКОЙ** уездной земской управы о содержании в исправности полотна дорог и о ремонте земских больниц в уезде. – Ромны, 1908. – 28 с. – Шифр РДБ Р 81/180.
851. **ОТЧЕТ РОМЕНСКОЙ** уездной земской управы о содержании земских станций, земского управления и мест заключения. – Ромны, 1908. – 22 с. – Шифр РДБ Р 81/180.
852. **ОТЧЕТ РОМЕНСКОЙ** уездной земской управы по агрономическому отделу за 1915 год. – Ромны: Типография Р. Г. Дельберг, 1916. – 20 с. – Шифр ДОУНБ 749967. – Шифр РДБ Р 81/180.
853. **ОТЧЕТ РОМЕНСКОЙ** уездной земской управы по ветеринарии. – [Ромны], 1909. – 17 с. – Шифр РДБ Р 81/180.
854. **ОТЧЕТ РОМЕНСКОЙ** уездной земской управы по дорожному делу. – [Ромны], 1909. – 16 с. – Шифр РДБ Р 81/180.
855. **ОТЧЕТ РОМЕНСКОЙ** уездной земской управы по дорожному делу. – [Ромны], 1911. – 70 с. – Шифр РДБ Р 81/180.
856. **ОТЧЕТ РОМЕНСКОЙ** уездной земской управы по дорожному делу. – [Ромны], 1912. – 31 с. – Шифр РДБ Р 81/180.
857. **ОТЧЕТ РОМЕНСКОЙ** уездной земской управы по народному образованию. – [Ромны], 1908. – 60 с. – Шифр РДБ Р 81/180.
858. **ОТЧЕТ РОМЕНСКОЙ** уездной земской управы по народному образованию. – [Ромны], 1914. – 192 с. – Шифр РДБ Р 81/180.
859. **ОТЧЕТ РОМЕНСКОЙ** уездной земской управы по народному образованию и книжному складу [за 1909 год]. – [Ромны], 1910. – 97 с. – Шифр РДБ Р 81/180.

860. **ОТЧЕТ РОМЕНСКОЙ** уездной земской управы по народному образованию и книжному складу за 1910 год. – Ромны: Типография Р. Г. Дельберг, 1911. – 97 с. – Шифр ДОУНБ 749979. – Шифр РДБ Р 81/180.
861. **ОТЧЕТ РОМЕНСКОЙ** уездной земской управы по народному образованию и книжному складу [за 1911 год]. – [Ромны], 1912. – 143, 18, 11 с. – Шифр РДБ Р 81/180.
862. **ОТЧЕТ РОМЕНСКОЙ** уездной земской управы по народному образованию и книжному складу за 1912 год. – Ромны: Типография Р. Г. Дельберг, 1913. – 48 с. + 12 с. прил. – Шифр ДОУНБ 749954. – Шифр РДБ Р 81/180.
863. **ОТЧЕТ РОМЕНСКОЙ** уездной земской управы по народному образованию и общественному призрению. – [Ромны], 1909. – 70 с. – Шифр РДБ Р 81/180.
864. **ОТЧЕТ РОМЕНСКОЙ** уездной земской управы по общественному призрению, медицине и ветеринарии. – [Ромны], 1908. – [1], 62 с. – Шифр РДБ Р 81/180.
865. **ОТЧЕТ РОМЕНСКОЙ** уездной земской управы по Роменской ремесленной учебной мастерской имени Г. Н. Навроцкого. – [Ромны], 1911. – 14 с. – Шифр РДБ Р 81/180.
866. **ОТЧЕТ РОМЕНСКОЙ** уездной земской управы по Роменской ремесленной учебной мастерской имени Г. Н. Навроцкого. – [Ромны], 1913. – [1], 17 с. – Шифр РДБ Р 81/180.
867. **ОТЧЕТ РОМЕНСКОЙ** уездной земской управы по Роменской ремесленной учебной мастерской имени Г. Н. Навроцкого. – [Ромны], 1914. – 19 с. – Шифр РДБ Р 81/180.
868. **ОТЧЕТ РОМЕНСКОЙ** уездной земской управы по Роменской уездной земской больнице за 1912 год. – Ромны: Типография Р. Г. Дельберг, 1913. – 40 с. – Шифр ДОУНБ 749963. – Шифр РДБ Р 81/180.
869. **ОТЧЕТ РОМЕНСКОЙ** уездной земской управы по телефонному отделу за 1915 год. – Ромны, 1916. – 27 с. – Шифр РДБ Р 81/180.
870. **ОТЧЕТ РОМЕНСКОЙ** уездной земской управы по экономическому отделу [за 1907 год]. – [Ромны], 1908. – 37 с. – Шифр РДБ Р 81/180.
871. **ОТЧЕТ РОМЕНСКОЙ** уездной земской управы по экономическому отделу [за 1908 год]. – [Ромны], 1909. – 25 с. – Шифр РДБ Р 81/180.
872. **ОТЧЕТ РОМЕНСКОЙ** уездной земской управы по экономическому отделу [за 1910 год]. – [Ромны], 1911. – 61 с. – Шифр РДБ Р 81/180.
873. **ОТЧЕТ РОМЕНСКОЙ** уездной земской управы по экономическому отделу [за 1911 год]. – [Ромны], 1912. – 73 с. – Шифр РДБ Р 81/180.
874. **ОТЧЕТ РОМЕНСКОЙ** уездной земской управы по экономическому отделу за 1912 год. – Ромны: Типография Р. Г. Дельберг, 1913. – 124 с. + Прил. 8 с. – Шифр ДОУНБ 749952/2611. – Шифр РДБ Р 81/180.
875. **ОТЧЕТ РОМЕНСКОЙ** уездной земской управы по экономическому отделу. – [Ромны], 1914. – 21 с. – Шифр РДБ Р 81/180.
876. **ОТЧЕТ РОМЕНСКОЙ** уездной земской управы по экономическому отделу и Роменской ремесленной учебной мастерской имени Г. Н. Навроцкого [за 1909 год]. – [Ромны], 1910. – 65 с. – Шифр РДБ Р 81/180.
877. **ОТЧЕТ СТРАХОВОЙ** премии, постройки дома, лавок и киота в Роменской 1-й еврейской молитвенной школе в 1909 г. – [Ромны], [1910]. – 10 с.; 22. – Шифр РДБ У 33/554.
878. **ОТЧЕТ СУМСКОГО** Александровского крестьянского сельскохозяйственного банка за 1902 год. Год XVII. – Сумы: Типография И. Й. Альтшулер, 1903. – 14 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 943.
879. **ОТЧЕТ СУМСКОГО** городского общественного банка за 1909 год. Год сорок первый. Открытие действия банка 1 февраля 1869 года. – Сумы: Типо-лит. К. М. Пашкова, 1910. – 28 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 3017.
880. **ОТЧЕТ СУМСКОГО** городского общественного банка за 1912 год. Год сорок четвертый. Открытие действия 1 февраля 1869 года. – Сумы: Типо-литография П. К. Пашкова, 1913. – 30 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 3016.
881. **ОТЧЕТ СУМСКОГО** земского Александровского сельско-хозяйственного банка мелкого кредита за 1914 год. Год двадцать девятый. – Сумы: Типо-лит. П. К. Пашкова, 1915. – 72 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 1545.
882. **ОТЧЕТ СУМСКОЙ** уездной земской управы о приходе, расходе и остатке денежных сумм за 1891 год. – [Сумы], 1892. – 81 с. – Шифр РДБ А 146/48, А 315/24.
883. **ОТЧЕТ СУМСКОЙ** уездной земской управы о приходе, расходе и остатке денежных сумм за 1893 год. – [Сумы], 1894. – 81 с. – Шифр РДБ А 146/48, А 315/24.
884. **ОТЧЕТ СУМСКОЙ** уездной земской управы о приходе, расходе и остатке денежных сумм за 1894 год. – [Сумы], 1895. – 85 с. – Шифр РДБ А 146/48, А 315/24.
885. **ОТЧЕТ СУМСКОЙ** уездной земской управы о приходе, расходе и остатке денежных сумм за 1895 год. – [Сумы], 1896. – 75 с. – Шифр РДБ А 146/48, А 315/24.
886. **ОТЧЕТ СУМСКОЙ** уездной земской управы о приходе, расходе и остатке денежных сумм за 1896 год. – [Сумы], 1897. – 79 с. – Шифр РДБ А 146/48, А 315/24.

887. **ОТЧЕТ СУМСКОЙ** уездной земской управы о приходе, расходе и остатке денежных сумм за 1897 год. – [Сумы], 1898. – 89 с. – Шифр РДБ А 146/48, А 315/24.
888. **ОТЧЕТ СУМСКОЙ** уездной земской управы о приходе, расходе и остатке денежных сумм за 1898 год. – [Сумы], 1899. – 79 с. – Шифр РДБ А 146/48, А 315/24.
889. **ОТЧЕТ СУМСКОЙ** уездной земской управы о приходе, расходе и остатке денежных сумм за 1899 год. – [Сумы], 1900. – 87 с. – Шифр РДБ А 146/48, А 315/24.
890. **ОТЧЕТ СУМСКОЙ** уездной земской управы о приходе, расходе и остатке денежных сумм за 1900 год. – [Сумы], 1901. – 91 с. – Шифр РДБ А 146/48, А 315/24.
891. **ОТЧЕТ СУМСКОЙ** уездной земской управы о приходе, расходе и остатке денежных сумм за 1901 год. – [Сумы], 1902. – 81 с. – Шифр РДБ А 146/48, А 315/24.
892. **ОТЧЕТ СУМСКОЙ** уездной земской управы о приходе, расходе и остатке денежных сумм за 1902 год. – [Сумы], 1903. – 85 с. – Шифр РДБ А 146/48, А 315/24.
893. **ОТЧЕТ СУМСКОЙ** уездной земской управы о приходе, расходе и остатке денежных сумм за 1903 год. – [Сумы], 1904. – 95 с. – Шифр РДБ А 146/48, А 315/24.
894. **ОТЧЕТ СУМСКОЙ** уездной земской управы о приходе, расходе и остатке денежных сумм за 1904 год. – [Сумы], 1905. – [4], XIV, 337, 109 с., 2 л. табл. – Шифр РДБ А 146/48, А 315/24.
895. **ОТЧЕТ СУМСКОЙ** уездной земской управы за 1914 год. Бухгалтерский отдел. – Сумы: Типо-лит. П. К. Пашкова, 1915. – XXIII, 267 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 1545. – Шифр РДБ А 146/48, А 315/24.
896. **ОТЧЕТ СУМСКОЙ** уездной земской управы за 1915 год. – [Сумы], 1916. – XVII, 280 с. – Шифр РДБ А 146/48, А 315/24.
897. **ОТЧЕТ СУМСКОЙ** уездной земской управы. Пояснения коллективных счетов отчета. – [Сумы], 1914. – 19 с. – Шифр РДБ А 146/48, А 315/24.
898. **ОТЧЕТ ХМЕЛОВСКОГО** сельскохозяйственного общества Роменского уезда за 1912 год. – [Ромны], 1913. – 25 с. – Шифр РДБ С 30/545.
899. **ОТЧЕТЫ О ДЕЯТЕЛЬНОСТИ** Лебединских земских агрономов и инструктора по садоводству за сезон 1-го апреля – 15 июня 1912 года: Журнал заседания уездного сельскохозяйственного совета 15-го июня 1912 года. – Лебедин: Типография М. Е. Когона, 1912. – 166 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 107.
900. **ОТЧЕТЫ О ДЕЯТЕЛЬНОСТИ** мелких сельскохозяйственных обществ Роменского уезда за 1910 год. – Ромны: Тип. Р. Г. Дельберг, 1911. – [3], 447 с. – Шифр РДБ У 36/39.
901. **ОТЧЕТЫ О ДЕЯТЕЛЬНОСТИ** мелких сельскохозяйственных обществ Роменского уезда за 1911 год. – Ромны: Тип. Р. Г. Дельберг, 1912. – [3], 636 с. – Шифр РДБ У 36/39.
902. **ОТЧЕТЫ О ДЕЯТЕЛЬНОСТИ** мелких сельскохозяйственных обществ Роменского уезда за 1912 год. – Ромны: Тип. Р. Г. Дельберг, 1914. – [3], 545 с. – Шифр РДБ У 36/39.
903. **ОТЧЕТЫ О ДЕЯТЕЛЬНОСТИ** мелких сельскохозяйственных обществ Роменского уезда за 1913 год. – Ромны: Тип. Р. Г. Дельберг, 1914. – [2], 727 с. – Шифр РДБ У 36/39.
904. **ОТЧЕТЫ** по агрономическим мероприятиям Лебединского уездного земства за 1910 год. – Лебедин, 1911. – [2], 45 с. – Шифр РДБ R 432/64.
905. **ОТЧЕТЫ** по агрономическим мероприятиям Лебединского уездного земства за сезон март-июнь 1911 г. – Лебедин, 1911. – [2], 124 с. – Шифр РДБ R 432/64.

II

906. **ПОЛЬШАУ А. Н.** Начала Начертательной Геометрии, краткая теория кривых и способы их черчения. Пятое издание Наслед. А. Н. Пальшау. – Сумы: Типо-литограф. К. М. Пашкова, 1907. – 204 с. – Шифр ДОУНБ 541140.
907. **ПАРХОМЕНКО И. К.** Стихотворения/ [Стихотворения Ивана Кирилловича Пархоменко]. – Ромны: Тип. Бр. Э. и Н. Дельберг, 1893. – [4], 107 с.; 21. – Шифр РДБ А 247/520.
908. **ПАРХОМЕНКО И. К.** Стихотворения. 1889-1893. – [2-е изд.] / [Стихотворения Ивана Кирилловича Пархоменко]. – Ромны: Тип. О. Г. Пелещука, 1893. – 72, III с.; 16. – Шифр РДБ А 250/805.
909. **ПЕРВОЕ ДЕСЯТИЛЕТИЕ** существования Сумской 2-й женской гимназии. 24-е октября 1913 г. – Сумы: Электропечатня А. Е. Чернобрывченко, 1913. – 32 с. – Приватне зібрання М. А. Квітко.
910. **ПЕРВОЕ ДОБАВЛЕНИЕ** к каталогу Путивльской городской публичной библиотеки “Маклаковых” по 1-е января 1904 года. – Сумы: Типо-литография К. М. Пашкова, 1904. – Шифр НБУВ 24573.
911. **ПЕРВОБЫТНАЯ РУСЬ:** Опыт культурной истории для народа. – Конотоп: Тип. Ш. Левина, 1902. – 28 с.; 17. – Шифр РДБ S 15/332.
912. **ПОЛНОЕ ПРАКТИЧЕСКОЕ** руководство к составлению деловых бумаг и актов. С прил. Образцов и форм прошений, заявлений, отзывов, част. апеляц. и кассац. жалоб, векселей и др. Долговых обязательств/ Сост. И. Я. Брусиков. – Ромны: Тип. Бр. Э. и Н. Дельберг, 1894. – [6], XVIII, 1041, [2] с.; 25. – Шифр РДБ А 241/515.

913. **ПОЛОЖЕНИЕ** о содержании, употреблении и движении ручных вагончиков и тележек или дрезин. [Утв. в мае 1887 г.] / О-во Киево-Воронежская ж.д. – Конотоп, 1893. – 23 с. – Шифр РДБ А 213/658, Гр.
914. **ПОНОМАРЕВ Ф. В.** Поучение новобранцам. – Кролевец: Тип. Ш. А. Левина, 1912. – 16 с.; 18. – Шифр РДБ 426/75.
915. **ПОНОМАРЕВ С. И.** Михаилу Васильевичу Ломоносову в двухсотлетнюю годовщину его рождения 8-го ноября 1711-1911 г. – Конотоп: Конотопское земство, 1911. – [7] с.; 22. – Шифр РДБ В 19/296.
916. **ПРАВИЛА** для учеников Михайловской низшей сельско-хозяйственной школы 1-го разряда. – Сумы: Типо-литография К. М. Пашкова, 1900. – 8 с. – Шифр ДОУНБ 749965.
917. **ПРАКТИЧЕСКИЙ НАРОДНЫЙ** календарь (месяцеслов) на 1896 год (високосный). – 1-е изд. / Сост. Н. Г. Яновский. – Ромны: Тип. Дельберг, 1895. – 198 с. – Шифр РДБ А 243/669.
918. **ПРАКТИЧЕСКИЙ НАРОДНЫЙ** календарь (месяцеслов) на 1897 год. / Сост. Н. Г. Яновский. – Ромны: Тип. Дельберг, 1896. – 198 с. – Шифр РДБ А 243/669.
919. **ПРАКТИЧЕСКИЙ НАРОДНЫЙ** календарь (месяцеслов) на 1898 год (простой). Год 3-й. / Сост. Н. Г. Яновский. – Ромны: Тип. Дельберг, 1897. – 208 с., фронт. (портр.). – Шифр РДБ А 243/669.
920. **ПРИЛУКЩИНА:** Ист. и стат описание территории Прилукского уезда Полтав. губ. В 2 ч. С карт. уезда и план. Города / Сост. В. А. Маценко. – Ромны: Г. З. Кюота, 1882. – 238 с., 2 л. карт., план.; 22.
921. **ПРОГРАММА.** Театр и сад “Швейцария”. – Сумы: Типо-литография П. К. Пашкова, 1912. – 16 с.
922. **ПРОЕКТ** программы работ опытного поля Сумской районной сельско-хозяйственной станции. Вып.1./ Сумская сельско-хозяйственная опытная станция Харьковского губернского земства. – Сумы: [б.и.], 1913. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 884.
923. **ПРОЕКТ** устава Лебединского уездного сельско-хозяйственного общества. – Лебедин: Типография М.Е.Когона, 1911. – 18 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 7569.
924. **ПРОЕКТ** устава общества потребителей с. Бежевки Лебединского уезда, Харьковской губернии. – Лебедин: Типография М. Е. Когона, 1913. – 32 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 7614, 7615.
925. **ПРОЕКТ** устава ссудо-сберегательной кассы мастеровых и рабочих Сумского машиностроительного завода Бельгийского Анонимного общества. – Сумы: Типо-лит. П. К. Пашкова, 1913. – 16 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 7578, 7579.

Р

926. **РАВИЧ Н. А.** Почему каждый должен принимать деятельное участие в борьбе с туберкулезом (чахоткой)? Речь, произнес. на торжеств. открытии Ромен. отд. Всерос. лиги для борьбы с туберкулезом 28 авг. 1911 г. в Ромнах, Полтав. губ. – Ромны: Тип. Р.Г. Дельберг, 1911. – 15 с.; 23. – Шифр РДБ У 86/391.
927. **РЕЧЬ** члена правления Ивана Феодосиевича Чигиринцева, произнесенная 21 ноября 1903 года в день освящения здания Убежища малолетних сирот Роменского благотворительного общества. – Ромны: Тип. бр. Э. и Н. Дельберг, 1904. – 15 с.; 26. – Шифр РДБ М 102/171.
928. **РУКОВОДСТВО** для бесед с баптистами, пашковцами, евангелические христиан., молоканами и др. В. 3-х вып. Вып. 3/ Свящ. Д. И. Владыков, сост. – Ахтырка: Тип. Расторгуевой, 1914. – Шифр РДБ V 24/98.
929. **РЯБИН И. М.** История о Путивле, уездном городе в Курской губернии. – Путивль: Типография М. И. Дьяконовой, 1911. – 164 с.
930. **РУБИСОВ К. Н.** Общее доказательство невозможности решения уравнения $x^m + y^m = z^m$ ни в целых, ни в дробных числах, когда степень m больше 2: [Теорема Ферма]. – Конотоп: Тип. Ш. А. Левина, 1909. – 5 с.; 27. – Шифр РДБ V 118/1384.

С

931. **САДОВОДСТВО** “Экспорт” в Сумах: [Каталог. Осень 1916 г – весна 1917 г.]. – Сумы: Типо-литография П. К. Пашкова, 1916. – [36] с. – Шифр ДАСО, ФНДБ 1312.
932. **САДОВОЕ ЗАВЕДЕНИЕ** Адольфа Адамовича Аболтын. Осень 1915 г. Весна 1916 г. – Сумы: Типография 1-й Сумской Артели, 1916.
933. **СЕРЬСКИЙ НАРОДНЫЙ** эпос / Вступ. Ст. и пер. Н. Гальковского. – Сумы: Типо-литогр. К.М.Пашкова, 1897. – 247 с. – Шифр ХДНБ 134672.
934. **СИСТЕМАТИЧЕСКИЙ** сборник постановлений Сумского уездного земского собрания с 1865 до 1895 г.: Составил М. А. Городенский. Издание Сумского уездного земства. – Сумы: Типография В. П. Радионова, 1895. – 538 с.
935. **СМЕТА** доходов и расходов Ахтырской уездной земской управы на 1872 год. – [Ахтырка], 1872. – 199 с. – Шифр РДБ F 47/138, F 47/139.

967. **СМЕТА** доходов и расходов Ахтырской уездной земской управы на 1906 год. – [Ахтырка], 1906. – 255 с. – Шифр РДБ F 47/138, F 47/139.
968. **СМЕТА** доходов и расходов Ахтырской уездной земской управы на 1907 год. – [Ахтырка], 1907. – 242 с. – Шифр РДБ F 47/138, F 47/139.
969. **СМЕТА** доходов и расходов Ахтырской уездной земской управы на 1908 год. – [Ахтырка], 1908. – 199 с. – Шифр РДБ F 47/138, F 47/139.
970. **СМЕТА** доходов и расходов Ахтырской уездной земской управы на 1909 год. – Ахтырка: Типография И. А. Расторгуева, 1908. – 178 с. – Шифр СОКМ, Ф.НДБ 10772. – Шифр РДБ F 47/138, F 47/139.
971. **СМЕТА** доходов и расходов Ахтырской уездной земской управы на 1910 год. – [Ахтырка], 1910. – 219 с. – Шифр РДБ F 47/138, F 47/139.
972. **СМЕТА** доходов и расходов Ахтырской уездной земской управы на 1911 год. – [Ахтырка], 1910. – 245 с. – Шифр РДБ F 47/138, F 47/139.
973. **СМЕТА** доходов и расходов Ахтырской уездной земской управы на 1912 год. – [Ахтырка], 1911. – 234 с. – Шифр РДБ F 47/138, F 47/139.
974. **СМЕТА** доходов и расходов Ахтырской уездной земской управы на 1913 год. – [Ахтырка], 1913. – 242 с. – Шифр РДБ F 47/138, F 47/139.
975. **СМЕТА** доходов и расходов Ахтырской уездной земской управы на 1914 год. – [Ахтырка], 1914. – 254 с. – Шифр РДБ F 47/138, F 47/139.
976. **СМЕТА** доходов и расходов Ахтырской уездной земской управы на 1915 год. – [Ахтырка], 1915. – 288 с. – Шифр РДБ F 47/138, F 47/139.
977. **СМЕТА** доходов и расходов Ахтырской уездной земской управы на 1916 год. – [Ахтырка], 1916. – 302 с. – Шифр РДБ F 47/138, F 47/139.
978. **СМЕТА** доходов и расходов Ахтырской уездной земской управы на уездные и губернские потребности 1870 года и натуральных повинностей на 1871 год. – [Ахтырка], 1870. – 85 с. – Шифр РДБ F 47/138, F 47/139.
979. **СМЕТА** доходов и расходов г. Ромны Полтавской губ. на 1901 год. – Ромны, 1900. – III, 97 с. – Шифр РДБ U 47/30.
980. **СМЕТА** доходов и расходов г. Ромны Полтавской губ. на 1908 год. – Ромны, 1908. – 27; 51 с. – Шифр РДБ U 47/30.
981. **СМЕТА** доходов и расходов г. Ромны Полтавской губ. на 1909 год. – Ромны, 1909. – 29; 53 с. – Шифр РДБ U 47/30.
982. **СМЕТА** доходов и расходов г. Ромны Полтавской губ. на 1911 год. – Ромны, 1911. – 83 с. – Шифр РДБ U 47/30.
983. **СМЕТА** доходов и расходов г. Ромны Полтавской губ. на 1912 год. – Ромны, 1912. – 91 с. – Шифр РДБ U 47/30, U 51/816.
984. **СМЕТА** доходов и расходов г. Ромны Полтавской губ. на 1913 год. – Ромны, 1914. – 79 с. – Шифр РДБ U 47/30.
985. **СМЕТА** доходов и расходов г. Ромны Полтавской губ. на 1914 год. – Ромны, 1915. – 80 с. – Шифр РДБ U 47/30.
986. **СМЕТА** доходов и расходов г. Ромны Полтавской губ. на 1915 год. – Ромны, 1916. – 78 с. – Шифр РДБ U 47/30.
987. **СМЕТА** доходов и расходов по г. Глухову на 1905 год. – Глухов: Типография А. С. Квасниковой, 1904. – 110 с. – Шифр СОКМ Ф.НДБ 1556.
988. **СМЕТА** доходов и расходов по Кролевецкому уезду Черниговской губернии на 1869 год. – Кролевец, 1868. – [30], 8, [8] с. – Шифр РДБ U 48/216.
989. **СМЕТА** доходов и расходов по Кролевецкому уезду Черниговской губернии на 1871 год. Раскладка денежного земского сбора на 1871 год по Кролевецкому уезду. – Кролевец, [1871]. – 23 с. – Шифр РДБ U 48/266.
990. **СМЕТА** доходов и расходов по Кролевецкому уезду Черниговской губернии за 1915 год: 7-й операционный год. – Кролевец, 1916. – 38 [210] с. – Шифр РДБ U 48/256.
991. **СМЕТА** доходов и расходов по Кролевецкому уезду Черниговской губернии на 1916 год. – Кролевец, [1916]. – 182 с. – Шифр РДБ U 48/256, V 48/216.
992. **СМЕТА** расходов [и доходов] уездных земских потребностей по Роменскому уезду на 1900 г. – Ромны, [1900]. – LXXII с. – Шифр РДБ V 295/123.
993. **СМЕТА** расходов [и доходов] уездных земских потребностей по Роменскому уезду на 1901 г. – Ромны, [1901]. – LXXIX с. – Шифр РДБ V 295/123.
994. **СМЕТА** расходов [и доходов] уездных земских потребностей по Роменскому уезду на 1902 г. – Ромны, [1902]. – 63 с. – Шифр РДБ V 295/123.
995. **СМЕТА** расходов [и доходов] уездных земских потребностей по Роменскому уезду на 1903 г. – Ромны, [1903]. – 72 с. – Шифр РДБ V 295/123.
996. **СМЕТА** расходов [и доходов] уездных земских потребностей по Роменскому уезду на 1904 г. – Ромны, [1904]. – 75 с. – Шифр РДБ V 295/123.

997. **СМЕТА** расходов [и доходов] уездных земских потребностей по Роменскому уезду на 1905 г. – Ромны, [1905]. – 76 с. – Шифр РДБ V 295/123.
998. **СМЕТА** расходов [и доходов] уездных земских потребностей по Роменскому уезду на 1909 г. – Ромны, [1909]. – 79 с. – Шифр РДБ V 295/123.
999. **СМЕТА** расходов и доходов Сумского уездного земства с приложением раскладок уездного губернского земского сбора на 1914 год. – Сумы: Типо-лит. П. К. Пашкова, 1914. – 226 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 1545.
1000. **СМЕТА** расходов и раскладка земских повинностей по Глуховскому уезду на 1898 год. – Глухов: Печатня наследник. Шумицкого, 1897. – 198 с. – Шифр СОКМ, Ф.НДБ 1461.
1001. **СМЕТЫ ДЕНЕЖНЫХ** уездных земских повинностей по Лебединскому уезду на 1912 год с приложениями/ Земство. Лебединская уездная управа. Бухгалтерский отдел. – Лебедин: Типография М. Е. Когона, 1912. – [346] с.
1002. **СМЕТЫ ДОХОДОВ И РАСХОДОВ** по Конотопскому уезду на 1911 год. – Конотоп: Типография Ш. А. Левина, 1911. – 376 с. + 16 с. прил. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 5287.
1003. **СМЕТЫ ДОХОДОВ И РАСХОДОВ** по Конотопскому уезду на 1912 год. – Конотоп: Типография А. Ш. Айзиковича, 1911. – 392 с. + 30 с. прил. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 5288.
1004. **СМЕТЫ ДОХОДОВ И РАСХОДОВ** по Конотопскому уезду на 1913 год. – Конотоп: Типография А. Ш. Айзиковича, 1912. – 544 с. + [22] с. прил. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 5289.
1005. **СМЕТЫ ЗЕМСКИХ ДОХОДОВ И РАСХОДОВ** по Глуховскому уезду на 1899 год. – Глухов: [Печатня наслед. Шумицкого], 1898. – 200 с. – Шифр СОКМ, Ф.НДБ 1435.
1006. **СМЕТЫ ЗЕМСКИХ ДОХОДОВ И РАСХОДОВ** по Глуховскому уезду на 1900 год. – Глухов: Печатня наслед. Шумицкого, 1899. – 196 с. – Шифр СОКМ, Ф.НДБ 1436.
1007. **СМЕТЫ ЗЕМСКИХ ДОХОДОВ И РАСХОДОВ** по Глуховскому уезду на 1905 год. – Глухов: Печатня наслед. Шумицкого, 1904. – 216 с. – Шифр СОКМ, Ф.НДБ 1480.
1008. **СМЕТЫ И РАСКЛАДКИ** денежных земских повинностей Ахтырского уезда на 1908 год. – Ахтырка: Типография И. А. Расторгуева, 1908. – 200 с. – Шифр СОКМ, Ф.НДБ 10770.
1009. **СМЕТЫ И РАСКЛАДКИ** денежных и натуральных уездных и губернских земских повинностей Ахтырского уезда на 1876 год. – [Ахтырка], 1876. – 129 с. – Шифр РДБ F 47/138, F 47/139.
1010. **СМЕТЫ И РАСКЛАДКИ** денежных и натуральных уездных и губернских земских повинностей Ахтырского уезда на 1877 год. – [Ахтырка], 1877. – 95 с. – Шифр РДБ F 47/138, F 47/139.
1011. **СМИРНОВ М. В.** Очерки по культуре фруктовых деревьев в горшках и кадках. (Груша и яблоня). – Сумы: Типо-литография К. М. Пашкова, 1909. – 61 с. – Приватне зібрання М. А. Квітко.
1012. **СОФРОНОВ И. Ф.** Краткое описание Угрюмского имения и некоторые заметки из сельскохозяйственной практики. – Сумы: Тип. П. Вертикова, 1912. – 244 с. – Шифр РДБ M 86/271.
1013. **СПИСОК** учеников Сумской Александровской гимназии на 1906–1907 год. Составлен 24 августа 1906 г. – Сумы: Тип. П. Вертикова, 1906. – [70] с. – Приватне зібрання М. О. Манько.
1014. **СПИСОК** учеников Сумской Александровской гимназии на 1907–1908 год. Составлен 24 августа 1907 г. – Сумы: Тип. П. Вертикова, 1907. – [142] с. – Приватне зібрання М. О. Манько.
1015. **СПИСОК** учеников Сумской Александровской гимназии на 1912 – 1913 год. – Сумы: Типография 1-й Сумской Типо-литографской Артели, 1912. – [94] с. – Приватне зібрання М. О. Манько.
1016. **СПИСОК** учеников Сумской Александровской гимназии на 1914 – 1915 учебный год. Составлен 18 августа 1914 года. – Сумы: Электро-печатня А. Е. Чернобрывченка, 1914. – [80] с. – Приватне зібрання М. О. Манько.
1017. **СТЕПАНЕНКО Н. Н.** Хата и другие рассказы. – Ромны: Тип. О. Г. Пелешука, 1893. – [4], 87 с.; 15. – Шифр РДБ E 78/111 U 40/837.

Т

1018. **ТАБЛИЦЫ** вычислений процентов, посредством процентных чисел/ Сост. А. М. Фейгин и Л. М. Кавицкий. – Конотоп: Тип. А. Ш. Айзиковича, 1911. – 52 с., 1 л. табл.; 25. – Шифр РДБ U 283/771.
1019. **ТРУДЫ** Ивановской сельскохозяйственной опытной станции П. И. Харитоненко. Вып. 2. Результаты полевых опытов. За трехлетие 1904-1905-1906 гг./ Сост. Рождественский Б. Н. – Сумы: Типо-литограф. К. М. Пашкова, 1907. – 236 с.: табл.
1020. **ТРУДЫ** Ивановской сельскохозяйственной опытной станции П. И. Харитоненко. Вып. 3. Исследования лаборатории опытной станции и результаты вегетационных опытов в сосудах. За трехлетие 1904-1905-1906 гг./ Сост. Сазанов В. И. – Сумы: Типо-литограф. К. М. Пашкова, 1907. – 143 с.: ил. + Прил. (4 фот.).
1021. **ТРУДЫ** Ивановской сельскохозяйственной опытной станции П. И. Харитоненко. Вып. 4. Продолжение результатов полевых опытов за трёхлетие 1904-1906 г./ Сост. Рождественский Б. Н. – Ахтырка: Типограф. А. П. Расторгуевой, 1910. – 195 [157] с: табл. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 7796.

1022. **ТРУДЫ** Ивановской сельскохозяйственной опытной станции П.И.Харитоненко. Вып. 5. Результаты полевых опытов и лабораторных работ 1907 года; Программа постоянного поля; Результаты работ по методологическим вопросам сельскохозяйственного опытного дела / Сост. Рождественский Б. Н., Гельмер О. Ф., Сазанов В. И. – Ахтырка: Типограф. А. П. Расторгуевой, 1911. – 245 с.
1023. **ТРУДЫ** Ивановской сельскохозяйственной опытной и селекционной станции П. И. Харитоненко. Вып.6. / Сост. Жуков Я. М., Лебединский Б. Н., Максимович С. А., Егоров В. А. – Сумы: Тип. П. Вертикова, 1914. – 292 с.: ил. + Прил. (6 л. рис. + 18 фото).
1024. **ТРУДЫ** Ивановской сельскохозяйственной опытной станции П.И.Харитоненко. Вып. 7. Результаты селекции и сортоиспытания озимой пшеницы (1909-1916 гг.). / Сост. Лебединский Б. Н. – Ахтырка: Типограф. А. П. Расторгуевой, 1918. – 137 с.: ил. + Прил. (3 табл.).
1025. **ТРУДЫ** опытных полей в имениях П. И. Харитоненко. Опыты с минеральными удобрениями под свеклу в Николаевском имении П. И. Харитоненко, Сумского уезда, Харьковской губ. (1899-1903 гг.)/ Сост. Добровольский Н. М. – Сумы: Тип. П. Вертикова, 1908. – [2], 218, II с., 1 л. пл.табл.;25. – Шифр РДБ У 24/231.
1026. **ТРУДЫ** Сумской сельскохозяйственной опытной станции. Вып.1. Проект программы работ опытного поля/ Сост. В. И. Сазанов. – Сумы: Типо-литография П. К. Пашкова, 1913. – 50 с., ил. – Шифр ДОУНБ 350030.
1027. **ТРУДЫ** Сумской сельскохозяйственной опытной станции. Вып. 2. Рекогносцировочный посев/ Сост. В. И. Сазанов. – Сумы: [б.и.], 1913. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 884.
1028. **ТРУДЫ** Сумской сельскохозяйственной опытной станции. Вып.3. Журнал совещания Комиссии по рассмотрению работ Опытного поля Сумской опытной станции 3 марта 1913 г. – Сумы, 1913. – [4], 24 с.; 26. – Шифр РДБ А 257/76 (3).
1029. **ТРУДЫ** Сумской сельскохозяйственной опытной станции. Вып.4. Отчет о деятельности Сумской земской сельскохозяйственной опытной станции. За 1910-1911-1912 годы / Сост. В. И. Сазанов, И. М. Фомичев, Д. И. Привалов. – Сумы: Типо-литография П. К. Пашкова, 1913. – 64 с. – Шифр ДОУНБ 468081. – Шифр РДБ А 257/76 (3), N 53/284, N 57/111.
1030. **ТРУДЫ** Сумской сельскохозяйственной опытной станции. Вып. 6. Краткое сообщение о результатах полевых опытов в 1913 году/ Сост. В. Сазанов. – Сумы: Типо-литография П. К. Пашкова, 1914. – 8 с.
1031. **ТРУДЫ** Сумской сельскохозяйственной опытной станции. Вып. 7. Краткое сообщение о результатах полевых опытов в 1914 году/ Сост. В. Сазанов. – Сумы: Типо-литография П. К. Пашкова, 1914. – 56 с. – Шифр ДОУНБ 468083.
1032. **ТРУДЫ** Сумской сельскохозяйственной опытной станции. Вып. 8. Отчет о деятельности Сумской земской сельскохозяйственной опытной станции за 1913 год. – Сумы, 1915. – Шифр РДБ А 257/76 (3).
1033. **ТРУДЫ** Сумской сельскохозяйственной опытной станции. Вып. 9. Краткое сообщение о результатах полевых опытов в 1915 г. / Сост. В. Сазанов, И. Фомичев. – Сумы: Типо-литография П. К. Пашкова, 1915. – 84 с. – Шифр ДОУНБ 565685. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 884.
1034. **ТРУДЫ** Сумской сельскохозяйственной опытной станции. Вып. 10. Отчет за 1914 г. – Сумы: Типо-литография П. К. Пашкова, 1916. – 244 с. – Шифр ДОУНБ 468080. – Шифр РДБ А 257/76 (3).

У

1035. **УСТАВ** Ахтырского общества сельского хозяйства. – Ахтырка: Тип. И. А. Расторгуева, б.г. – 36 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 7626.
1036. **УСТАВ** Батуринского общества взаимного кредита: [Утв. 16 июня 1912 г.]. – Конотоп, 1914. – 27 с. – Шифр РДБ V 112/859.
1037. **УСТАВ** больничной кассы при Сумском машиностроительном заводе Анонимного общества. – б.и.: б.и., б.г. – 56 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 7585.
1038. **УСТАВ** Боромлянского Общества взаимного кредита: Утв. 12 апр. 1909 г. – Лебедин: Тип. М. Е. Когона, 1909. – 26 с.;23 см. – Шифр РДБ V 119/855, Уст.
1039. **УСТАВ** Боромлянского общества сельского хозяйства. – Ахтырка: Типография И. А. Расторгуева, б.г. – 28 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 794.
1040. **УСТАВ** вспомогательно-сберегательной кассы служащих товарищества Куяновского свекло-сахарного рафинадного завода. – Сумы: Типография П. Вертикова, 1907. – 18 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 7582.
1041. **УСТАВ** вспомогательной кассы мещанского общества города Краснокутска, Харьковской губернии с дополнением. – Ахтырка: Типография И. Е. Певзнера, 1911. – 12 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 7581.
1042. **УСТАВ** Глуховского ссудо-сберегательного товарищества для выдачи краткосрочных ссуд по личному доверию и под дополнительное обеспечение поручительством: [Утв. 27 июня 1898 г.]. – 18-е изд. – Глухов, 1906. – 32 с.;17. – Шифр РДБ W 64/473.

1043. **УСТАВ** Деревковского общества сельского хозяйства. – Ахтырка: Типография А. П. Расторгуевой, б.г. – 22 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 7567.
1044. **УСТАВ** Дерновского общества сельского хозяйства. – Ахтырка: Типография А. П. Расторгуевой, б.г. – 26 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 7568.
1045. **УСТАВ** добровольного волостного страхования рогатого скота и лошадей Харьковской губернии Лебединского уезда Межиричской волости. – Лебедин: Тип. М. Е. Когона, 1913. – 10 с.; 24. – Шифр РДБ V 112/595.
1046. **УСТАВ** добровольного волостного страхования рогатого скота и лошадей Харьковской губернии Лебединского уезда Межиричской волости. – Лебедин: Тип. М. Е. Когона, 1914. – 10 с.; 24. – Шифр РДБ V 112/750.
1047. **УСТАВ** Каменского общества сельского хозяйства. – Ахтырка: Типография А. П. Расторгуевой, б.г. – 22 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 7624.
1048. **УСТАВ** Конотопского благородного собрания. – Конотоп, 1912. – 14 с. – Шифр РДБ V 74/2971.
1049. **УСТАВ** Конотопского общества взаимного кредита [Утв. 31 дек. 1902 г.]. – Конотоп, 1911. – 32 с. – Шифр РДБ V 112/206.
1050. **УСТАВ** Конотопского ссудо-сберегательного товарищества для выдачи краткосрочных ссуд по личному доверию и под дополнительное обеспечение поручительством: Изд. 16-е, выработанное согласно образцового устава ссудо-сберегательных товариществ, утв. Министром Финансов 13 апр. 1896 г. – Конотоп: Тип. Ш. А. Левина, 1898. – 38 с. – Шифр РДБ Уст.
1051. **УСТАВ** Конотопского ссудо-сберегательного товарищества для выдачи краткосрочных ссуд по личному доверию и под дополнительное обеспечение поручительством: Утв. 30 марта 1898 г. – Конотоп: Тип. Ш. А. Левина, 1898. – 38 с. – Шифр РДБ Уст.
1052. **УСТАВ** Конотопского железнодорожного клуба: Проект. – Конотоп, [1910]. – 32 с. – Шифр РДБ V 74/2357.
1053. **УСТАВ** Конотопского общества взаимного кредита. – Конотоп, 1911. – 32 с.
1054. **УСТАВ** Котелевской общественной библиотеки. – Ахтырка: Типография А. П. Расторгуевой, 1912. – 10 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 7617.
1055. **УСТАВ** Котелевского общества любителей музыкального и драматического искусств (Харьковской губернии). – Ахтырка: Тип. А. И. Расторгуевой, 1911. – 16 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 7604.
1056. **УСТАВ** Котелевского общества сельского хозяйства. – Ахтырка: Типография И. Е. Певзнера, 1908. – 24 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 7625.
1057. **УСТАВ** Краснопольско-Ряснянского общества сельского хозяйства. – Ахтырка: Типография А. П. Расторгуевой, б.г. – 24 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 791, 7565.
1058. **УСТАВ** Краснокутского благотворительного общества. – Ахтырка: Типография И. Е. Певзнера, 1911. – 18 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 7550.
1059. **УСТАВ** Кролевецкого общества взаимного кредита: [Утв. 31 янв. 1909 г.]. – Конотоп, 1909. – 28 с. – Шифр РДБ V 116/680.
1060. **УСТАВ** Кролевецкого общества пособия бедным евреям. – Конотоп, 1903. – 31 с. – Шифр РДБ V 74/1981.
1061. **УСТАВ** Кролевецкого общественного собрания. – Кролевец, 1915. – 28 с. – Шифр РДБ V 114/1550.
1062. **УСТАВ** Кролевецкого спортивного кружка. – Кролевец, 1913. – 16 с. – Шифр РДБ V 122/2272.
1063. **УСТАВ** Кролевецкого ссудо-сберегательного товарищества. [С прил.]. – Кролевец, 1914. – 34 с.; 21. – Шифр РДБ V 112/2364.
1064. **УСТАВ** Кулишовского общества потребителей Кролевецкого уезда. – Кролевец, 1912. – 30 с. – Шифр РДБ Гр.
1065. **УСТАВ** Липовского сельско-хозяйственного общества. – Ромны: Тип. Иды Гордон, 1909. – 16 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 765.
1066. **УСТАВ** Минскаго товарищества и Проект Харьковского товарищества винокуренных заводчиков: Утв. 9 июля 1894 г. – Лебедин: Тип. М. Е. Когона, 1898. – 23 с.; 21 см. – Шифр РДБ 3834-08.
1067. **УСТАВ** общества взаимного страхования от огня имуществ в г. Сумах, Харьковской губ. – Сумы: Типография В. П. Радионова, 1884. – 36 с. – Шифр РДБ Уст., рег. № 5240-08.
1068. **УСТАВ** общества взаимного страхования от огня имуществ в г. Сумах, Харьковской губ. – Сумы: Типография П. Вертикова, 1908. – 24 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 7593.
1069. **УСТАВ** общества вспомоществования бедным учащимся гор. Кролевца и уезда: [Утв. 14 июня 1883 г.]. – Конотоп, 1898. – 13 с.; 17. – Шифр РДБ А 245/418.
1070. **УСТАВ** общества попечения о бедных в г. Сумах. – Сумы: Типография П. Вертикова, 1905. – 20 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 7547.

1071. **УСТАВ** общества пособия бедным евреям города Сум. – Сумы: Электро-печатня А. Е. Чернобрывченко, 1912. – 20 с. – Шифр ДАСО, ФНДБ 7546. – Шифр РДБ V 115/272.
1072. **УСТАВ** общества потребителей в селе Алексеевке, Писаревской волости, Сумского уезда, Харьковской губ. – Сумы: Типография 1-й Сумской Артели, 1915. – 24 с. – Шифр ДАСО, ФНДБ 7609.
1073. **УСТАВ** общества потребителей города Конотопа, на Загребелье, конотопского уезда. – Конотоп, 1912. – [16], 27 с., бланк. – Шифр РДБ О 42/335.
1074. **УСТАВ** общества потребителей соборного прихода в первом полицейском участке города Конотопа, Черниговской губернии – Конотоп, 1912. – 28 с. – Шифр РДБ V 74/3999.
1075. **УСТАВ** общества покровительства лицам, освобожденным из тюрьмы г. Кролевца. – Кролевец, 1909. – 20 с. – Шифр РДБ У 73/412.
1076. **УСТАВ** общества потребителей в селе Дмитровке, Конотопского уезда, Черниговской губернии. – Конотоп, 1901. – 30 с. – Шифр РДБ А 263/1271.
1077. **УСТАВ** общества потребителей в селе Крапивне, Конотопского уезда, Черниговской губернии. – Конотоп, 1911. – 31 с. – Шифр РДБ V 74/3031.
1078. **УСТАВ** общества потребителей в селе Курени, Конотопского уезда, Черниговской губернии. – Конотоп, 1901. – 30 с. – Шифр РДБ V 74/2407.
1079. **УСТАВ** общества потребителей в селе Мельне, Кролевецкого уезда, Черниговской губернии. – Конотоп, 1911. – 31 с. – Шифр РДБ V 74/3697.
1080. **УСТАВ** общества потребителей в селе Хотене той же волости Сумского уезда, Харьковской губ. – Сумы: Типография 1-й Сумской Артели, 1915. – 24 с. – Шифр ДАСО, ФНДБ 7610.
1081. **УСТАВ** общества потребителей в селе Шаповаловке, Конотопского уезда, Черниговской губернии. – Конотоп: Тип. А. Ш. Айзиковича, 1911. – 31 с.; 18. – Шифр РДБ V 74/3694.
1082. **УСТАВ** общества потребителей при Михайловских Шостенских (Черниговской губернии) пороховых заводах: [Утв. 9 мая 1899 г.]. – Конотоп, 1899. – 29 с. – Шифр РДБ V 112/2072.
1083. **УСТАВ** общества потребителей при Михайловских Шостенских (Черниговской губернии) пороховых заводах: [Утв. 9 мая 1899 г.]. – Конотоп, 1914. – 32 с. – Шифр РДБ V 122/138.
1084. **УСТАВ** общества потребителей при Сумских машиностроительных заводах в городе Сумах, Харьковской губернии. – Сумы: Электро-печатня Т-ва А. Е. Чернобрывченка, 1916. – 20 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 7605, 7606, 7607, 7608.
1085. **УСТАВ** общества потребителей села Бегощи Путивльского уезда Курской губернии. – Глухов: Электро-типография А. И. Дворкина, 1914. – 30 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 7189.
1086. **УСТАВ** общества потребителей села Беседовки Гриневской волости, Роменского уезда, Полтавской губернии. – Ромны, 1913. – 20 с. – Шифр РДБ V 121/1272.
1087. **УСТАВ** общества потребителей села Подлипного, Конотопского уезда. – Конотоп, 1911. – [16], 30 с., бланк. – Шифр РДБ V 74/3461, Гр.
1088. **УСТАВ** общества потребителей села Салогубовки, Бацмановской волости, Полтавской губернии. – Ромны, 1913. – 20 с. – Шифр РДБ V 121/1279.
1089. **УСТАВ** общества потребителей села Сосновки Конотопской волости и уезда, Черниг. губ. – Конотоп, 1912. – 28 с. – Шифр РДБ V 74/4001.
1090. **УСТАВ** общества потребителей сл. Межирич Межиричской волости Лебединского уезда Харьковской губ. [Лебедин]: Электрич. Тип. А. Г. Солодовникова, 1916. – 26 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 7570, 7571, 7572, 7573, 7574, 7576, 7570.
1091. **УСТАВ** общества сельских хозяев г. Глинска, Полт. губ., Ромен. уез. – Ромны: Тип. И. А. Гордон, 1909. – 16 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 786, 790.
1092. **УСТАВ** общества трезвости и воздержания от сквернословия в честь св. апостола и евангелиста Иоанна Богослова при Соборно-Воскресенской церкви заштатного города Глинска Роменского уезда: Утв. 9 февр. 1913 г. – Ромны, 1913. – 9 с. – Шифр РДБ V 112/2883.
1093. **УСТАВ** общества, учрежденного в память кролевецкого земского врача Александра Павловича Грузиненко: [Утв. 28 ноября 1909 г.]. – Кролевец, 1909. – 13 с.
1094. **УСТАВ** Пекаревского сельско-хозяйственного общества. – Ромны: Тип. Иды Гордон, 1909. – 16 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 796, 798.
1095. **УСТАВ** Потребительского общества жителей села Быстрика, Кролевецкой волости, Кролевецкого уезда, Черниговской губернии. – Конотоп, 1904. – 32 с. – Шифр РДБ Гр.
1096. **УСТАВ** профессионального союза служащих торговых и торгово-промышленных предприятий г. Сум и Сумского уезда. – Сумы, 1917. – 14 с. – Шифр РГБ V 74/2021.
1097. **УСТАВ** первой Сумской типолитографской артели. – Сумы: Электро-печатня А. Е. Чернобрывченко, [1912]. – 28 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 7599.
1098. **УСТАВ** Путивльского общества вспомоществования учащимся. – Путивль: Типография И. К. Никифорова, 1889. – 20 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 789.
1099. **УСТАВ** Путивльского общества охоты. – Путивль: Типография П. Н. Никифорова, 1905. – 18 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 788.

1100. **УСТАВ** Роменского общества врачей 1911 г.: Утв. 13 ноября 1895 г. – Ромны: Тип. И. Г. Шафрана, 1911. – 16 с.; 22. – Шифр РДБ V 117/612.
1101. **УСТАВ** Роменского общества сельских хозяев: Утв. 27 марта 1895 г. с изм. по 8 февр. 1908 г. – Ромны, 1913. – 16 с.; 21. – Шифр РДБ V 112/2233.
1102. **УСТАВ** Роменского русско-украинского вокально-музыкально-драматического общества: Утв. 1 января 1908 г. – Ромны, 1908. – 8 с.; 21. – Шифр РДБ U 6/1053.
1103. **УСТАВ** Роменского союза кредитных и ссудо-сберегательных товариществ: утв. 3 июня 1915 г. – Ромны, 1915. – 31 с.; 17. – Шифр РДБ V 112/2947.
1104. **УСТАВ** Роменского ссудо-сберегательного товарищества мелких торговцев. – Ромны, 1906. – 31 с.; 24. – Шифр РДБ V 121/637.
1105. **УСТАВ** Роменского ссудо-сберегательного товарищества мелких торговцев. – Ромны, 1907. – 34 с.; 24. – Шифр РДБ V 122/535.
1106. **УСТАВ** Роменского ссудо-сберегательного товарищества мелких торговцев. – Ромны, 1910. – 31 с.; 24. – Шифр РДБ V 116/733.
1107. **УСТАВ** Смелянского сельско-хозяйственного общества. – Ромны: Тип. Иды Гордон, 1909. – 16 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 787.
1108. **УСТАВ** Спасского сельскохозяйственного общества. – [Конотоп], 1907. – 16 с.; 23. – Шифр РДБ V 121/1224.
1109. **УСТАВ** ссудо-сберегательной кассы при Крелевецкой женской гимназии: Утв. 29 фев. 1908. – Конотоп, 1908. – 7 с. – Шифр РДБ V 74/3343.
1110. **УСТАВ** ссудо-сберегательной кассы служащих в Крелевцеком (Черниговской губернии) уездном земстве. Утвержден 4 февраля 1909 г. – [Крелевец]: [Тип. Ш. А. Левина], [между 1850 и 1917]. – 15 с. – Шифр РДБ Уст.
1111. **УСТАВ** ссудо-сберегательной кассы служащих в Сумском городском общественном управлении. Утвержден 18 апреля 1908 года. – Сумы: Типография И. Г. Ильченко, 1908. – 32 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 7583.
1112. **УСТАВ** Сумского малороссийского кружка любителей драматического и музыкального искусств. – Сумы: Электро-печатня А. Е. Чернобрывченко, 1909. – 20 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 7601, 7602.
1113. **УСТАВ** Сумского медицинского общества. – Сумы: Тип. Торгового Дома И. Г. Ильченко и К⁰, 1917. – 16 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 7595, 7596, 7598.
1114. **УСТАВ** Сумского общества искусства и литературы. – Сумы: Типо-литография К. М. Пашкова, 1902. – 15 с.
1115. **УСТАВ** товарищества Велико-Бобринского свеклосахарного завода: Утв. 17 февр. 1895 г. – Сумы, 1912. – 28 с.; 20. – Шифр РДБ V 112/644.
1116. **УСТАВ** товарищества Дубовязовского свеклосахарного завода: Проект. – Конотоп, 1897. – 37 с.; 26. – Шифр РДБ А 244/243.
1117. **УСТАВ** товарищества Дубовязовского свеклосахарного завода. – Конотоп, 1898. – 38 с.; 16. – Шифр РДБ R 8/458.
1118. **УСТАВ** товарищества Чупаховского свеклосахарного завода: Утв. 27 окт. 1873 г. – Лебедин: Тип. М.Е. Когона, 1913. – 23 с.; 21. – Шифр РДБ V 112/428.
1119. **УСТАВ** Сумского общества сельского хозяйства. – Сумы: Типография Василия Ильченко, 1912. – 28 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 7564.
1120. **УСТАВ** Тростянецкого общества любителей хорового пения. – Ахтырка: Типография И. А. Расторгуева, 1906. – 12 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 7600.
1121. **УСТАВ** Хухрянского общества сельского хозяйства. – Ахтырка: Типография А. П. Расторгуевой, б. г. – 22 с. – Шифр ДАСО, Ф.НДБ 7566.
1122. **УХОД** за паровыми котлами и машинами. Руководство для низш. учеб. ремесл. заведений и руководство для кочегаров, сост. фаб. инспектором Харьк. губ. П. И. Василиным. – Сумы: Тип. П. Вертикова, 1901. – 82, 82 с., табл., черт. 23. – Шифр РДБ P 53/224.
1123. **УЧРЕЖДЕНИЕ И ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ** Сумского отдела Императорского Российского общества плодоводства за время с 24 октября 1914 г. по 31 декабря 1915 г. (Первый отчет). – Сумы: Типо-литография П. К. Пашкова, 1916. – 22 с. – Приватне зібрання М. А. Квітко.

X

1124. **ХАРЬКОВСКАЯ** губерния: Попул. геогр. очерк Харьков. губ./ Сост. П. М. Подпрятков. – Ахтырка: Тип. И. Е. Певзнера, 1905. – 38 с., 1 л. карт.; 22. – Шифр РДБ А 287/1246.
1125. **ХИЖНЯКОВ Е. В.** Призраки и тени; Любочка Спельская: Быль: Повесть. – Ахтырка: Тип. И. Е. Певзнера, 1904. – 53 с.; 20. – Шифр РДБ А 273/130.
1126. **ХОТЯЙНИЦЕВ И. П.** Организация правительственного сельскохозяйственного двойного счетоводства в средних и крупных свеклосахарных и других хозяйствах. – Сумы: Электро-печатня А. Е. Чернобрывченко, 1912. – [2], IV, 3-377 с.; 31. – Шифр РДБ В 19/6.

Ч

1127. **ЧАПИКОВСКИЙ И. В.** Заметки по поводу производства выварной соли в Славянском районе. Май 1910 г. – Сумы: Тип. П. Вертикова, [1910]. – [11] с.; 28. – Шифр РДБ U 283/699.
1128. **ЧУЖОЙ К.** Примирились. Очерк из Октябрьских дней. – Глухов: Тип. А. С. Квасниковой, б. г. – 5 с.

Ш

1129. **ШКОЛЬНАЯ СЕТЬ** и финансовый план Лебединского уезда, Харьковской губернии на введение всеобщего начального народного обучения в течение 12 лет, начиная с 1909 года / Лебедин. уезд. земство Харьк. губ. – Лебедин: Тип. М. Е. Когона, 1909. – 138 с.; 30. – Шифр ГДБ F 142/60 F 99/360.
1130. **ШУБИН П. М.** Доклад служащим, сочувствующим учреждению Общества взаимного кредита и вспоможения служащих при торговых, торгово-промышленных и сельскохозяйственных предприятиях П. М. Шубина. 24-го июня 1901 года. – Сумы: Тип. П. Вертикова, 1901. – 14 с.; 16. – Шифр РДБ А 131/442.

Щ

1131. **ЩЕРБИНИН В.**, священник. У святых киевских. – Сумы: Тип. П. Вертикова, 1901. – 24 с.; 23. – Шифр РДБ F 92/203.

Я

1132. **ЯСКОВИЧ Г.** Грусть бедняка, печаль и бедность: (Из текста): [Стихотворения]. – Конотоп: Тип. Левина, 1897. – 7 с.; 17. – Шифр РДБ А 244/198.
1133. **ЯСКОВИЧ Г.** Из воспоминаний детства: В мою автобиограф.: [В стихах]. – Конотоп: Тип. Левина, 1897. – 9 с.; 17. – Шифр РДБ G 49/407.